

DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 2011, 35^e JAARGANG NR. 1

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven

Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845

numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Van der Dussen Numismatic Books

Tel.: 043-3215119

www.vanderdussen.com

Schulman b.v.

numismatists Est. 1880

Na een succesvolle veiling met record opbrengsten is *Schulman B.V.* weer klaar voor nieuwe inzendingen

*Schulman B.V. behaalt record
veilingopbrengst voor
rijksdaalder 1815 € 39.600,-*

-Veiling 332 november 2009-

Brinklaan 84a - 1404 GM - Bussum - Geopend: dinsdag t/m vrijdag - Tel. 035 6916632 - Fax 035 6910878 - info@schulman.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl

ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,
R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur),
W.P.C. van den Nieuwenhof, L. Nijland,
J.E.L. Pelsdonk, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;
België en Luxemburg: € 32,50;
binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40
Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Adreskaartje 4
Janjaap Luijt

De Amsterdamse dukaten van 1673 5
Marcel van der Beek

Penningen door Jet Schepp 12
Hans de Koning

Zenobia in nummis 17
Arjan Senden

Penningproject Schoonhoven 2010 23
Mirjam Mieras

NUMIS en de schatvondst Wadeniojen 2006 25
Jan Pelsdonk

Terugblik op de toekomst 29
Janjaap Luijt

Zoekpenning (3) 33
Janjaap Luijt

Tussen haakjes 35
Jan C. van der Wis

Penningnieuws 38
JENNIFER HOES
WILLEM NOYONS

Muntmelange 41
CIJFERS IN SPIEGELBEELD

Euroruimte 43
CIRCULATIEMUNT OF VERZAMELPRODUCT
EEN BIJZONDER LEUKE FANTASIE

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen 45

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Adreskaartje

JANJAAP LUIJT

Sinds een paar maanden bedien ik mij van nieuwe adreskaartjes. Niet dat de oude niet meer voldeden, maar ik was toe aan iets nieuws. De nieuwe adreskaartjes zijn niet langer van papier, maar van metaal. Het zijn namelijk slagpenningen met een diameter van 29 mm. Op de voorzijde staat mijn bedrijfslogo en het rondschrift 'ONDERZOEK IN HET ARCHIEF', op de keerzijde mijn bedrijfsnaam, adresgegevens, telefoonnummer en de URL van de bijbehorende website. Deze naamkaartjes trekken in elk geval de aandacht en ik weet zeker dat ze niet verdwijnen bij het oud-papier.

De dag nadat ik de eerste exemplaren bij de penningmaker had afgehaald, bezocht ik een symposium met verschillende potentiële opdrachtgevers. Tijdens deze bijeenkomst begin november vond de penning goede aftrek. Tijdens een

gesprek met een van de congresgangers zei deze, verwijzend naar de penning die hij net in de zak van zijn colbertjasje had gestoken: 'Als ik dit jasje weer aan heb, dan zal ik zeker weer aan dit gesprek denken en mij herinneren dat ik je nog iets zou toesturen. Eens denken, dat wordt waarschijnlijk tijdens de nachtmis.'

Op het moment dat ik dit schrijf moet Kerstmis nog komen, maar als u dit leest is dat feest alweer achter de rug. Misschien heeft de ontvanger van de penning nog aan mij gedacht tijdens de kerkdienst en ontvang ik weldra de gegevens waar ik al twee maanden op wacht. Maar ik kan natuurlijk niet uitsluiten dat mijn adreskaartje na de mis in de collectezak is beland en er binnenkort een verongelikt kerkenraadslid aan de telefoon hangt. ■

Bij de voorplaat (1902.) 1910. 'PRIX DE ROME' VOOR FRANÇOIS HOGERWAARD IN DE VORM VAN DE RIJKSPENNING VOOR ACADEMISCHE PRIJSVRAGEN.

Door J.C. Wienecke

Vz. Borstbeeld van Wilhelmina met opgestoken haar. Omschrift: WILHELMINA KONINGIN DER NEDERLANDEN; Kz. AAN / FRANÇOIS / HOGERWAARD / 1910. Omschrift: WEDSTRIJD IN DE SCHILDERKUNST AAN DE RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.

Cf. Zw.273/350 (vz.); cf. LS27 1077; goud, 51 mm., 84,49 gram.

Collectie Munthandel Verschoor. Foto Dimitri Verschoor.

De voorzijdestempel van deze penning is vervaardigd in opdracht van de minister van Binnenlandse Zaken. Voor de vervaardiging van deze stempel is gebruik gemaakt van het ontwerp van de Koninklijke Ereprijs voor schietwedstrijden. Op verzoek van de minister van Waterstaat, Handel en Nijverheid werd deze stempel ook beschikbaar gesteld voor de zilveren prijspenningen voor verdienstelijke scheepsjournalen.

Lit.: Muntverslag 1902. blz.17 en 18.

François Hogerwaard (Batavia 1882-1921 Den Haag)

De impressionist Frans Hogerwaard kreeg zijn opleiding aan de School voor Kunst en Kunstnijverheid in Haarlem en aansluitend aan de Rijksacademie in Amsterdam (1904-1906). In 1910 won hij de Prix de Rome met het schilderij *Mozes in de strijd tegen de Amalekieten*. Hierna verbleef hij, als onderdeel van de prijs, langere tijd in Spanje en Italië. Bekend werd hij vooral met zijn figuren en landschappen waarin het licht een belangrijke rol speelt. In Den Haag, waar hij vanaf 1919 woonde, maakte hij naam met portretten waarin invloeden van de Art Nouveau te bespeuren zijn.

De Amsterdamse dukaten van 1673

Als gevolg van de oorlogsomstandigheden werd in het zogeheten Rampjaar 1672 in Amsterdam een tijdelijke munt-werkplaats opgericht. Het bedrijf was actief tussen 9 november 1672 en 7 november 1673. Een volwaardig munthuis, waar iedereen zijn goud of zilver tot munt kon laten slaan, is het nooit geweest. Het bedrijf heeft alleen gediend om metaal te verwerken dat de Amsterdamse Wisselbank aanleverde. Hiervan was zeker een groot gedeelte afkomstig van het goud- en zilverwerk dat de burgerij inleverde ten gevolge van de ‘Capitale Lening’ die de burgerij was opgelegd voor de financiering van de verdediging van het land. Het zilver werd verwerkt tot ducats of zilveren ridders; het goud tot gouden dukaten.¹

Alle gouden dukaten werden er geslagen tussen 13 februari en 28 juni 1673. Het verbaal van de muntbusopening geeft aan dat precies 809 mark (ongeveer 200 kilogram) muntmetaal is verwerkt. Men kan uitrekenen dat de dukaten een gemiddeld gewicht hadden van 72 31/38 aas (vrijwel exact 3½ gram) zodat de oplage dicht bij 56.884 stuks moet hebben gelegen. Omdat voor de gehaltebepaling 70 stuks vernietigd zijn kunnen hiervan 56.814 exemplaren in omloop zijn gekomen.

Het Amsterdamse muntpersoneel

Het uiterlijk van de Amsterdamse dukaten vertoont enkele eigenaardigheden die voor een deel in verband kunnen worden gebracht met de bijzondere samenstelling van het personeel dat het munthuis bemande.

De Amsterdamse muntmeester, Gerrit van Romond, was eerder in het jaar 1672 aangesteld als muntmeester

van de stad Zwolle. Door de omstandigheden had hij dit stedelijke munthuis, dat zijn werkzaamheden eind 1668 (waarschijnlijk door het overlijden van muntmeester Roelof van Sonsbeek) had gestaakt, nog niet in bedrijf kunnen brengen. Een aantal van de muntgezellen in de Amsterdamse Munt behoorde eveneens tot het Zwolse muntpersoneel.

Als essayeur fungeerde in Amsterdam Caspar Lendeman. Van deze wordt wel gezegd dat hij voordien zowel stempelsnijder als essayeur was geweest bij de Provinciale Munt van Overijssel. Dit munthuis was voor het laatst actief in de periode 1659-1668, toen het gevestigd was binnen de stad Kampen. Lendeman staat tegenwoordig echter nergens als Overijssels stempelsnijder beschreven; normaliter wordt aangenomen dat deze functie sedert 1664 werd bekleed door Claes Hanssen.

Stempelsnijder bij de Amsterdamse Munt was Gerrit Hoxter, alias Haxter, die tot 1668 als stempelsnijder én essayeur actief was bij de Gelderse Munt te Harderwijk. Dit munthuis is in mei 1672 ten gevolge van de Franse invasie gesloten. Het werd hierna enige tijd gebruikt voor de inkwartiering van troepen en pas in augustus 1674 weer voor de muntproductie in gebruik genomen.

Hoxter werd bij de vervaardiging van de muntstempels in Amsterdam van het begin af aan geassisteerd door Roelof Hensbergen. Op 17 januari 1673 kreeg deze Hensbergen (met terugwerkende kracht tot oktober 1672) een officiële aanstelling als ponssoensnijder, dat wil zeggen dat hij de opwaartse stempeltjes (ponsoenen) moest vervaardigen waarmee de diverse onderdelen van de beeldenaar in het nog zachte staal van de

MARCEL VAN
DER BEEK

munstempels werden ingeslagen. Hensbergen wordt in de annalen beschreven als zilversmid uit Kampen; het is niet bekend of hij ooit bij de werkzaamheden van het Overijsselse munthuis of van de Kampense stadsmunt betrokken was. Van der Wiel nam aan dat Haxter tot januari 1673 de Amsterdamse stempels maakte en Hensbergen hem daarna opvolgde, maar dit wordt niet door documenten ondersteund.²

Hoe divers de voorgeschiedenis van de betrokken personen ook was, het valt op dat bij veel van hen een Overijsselse herkomst in het spel is.

De Amsterdamse dukaten

Sedert de invoering van de Nederlandse gouden dukaat ‘met de letteren’ in 1586 is het uiterlijk van deze muntsoort niet wezenlijk veranderd. Alleen de IJsselsteden gebruiken een afwijkend type met op de voorzijde een keizerfiguur met een scepter en een rijksappel, terwijl de invulling van het tekstvierkant op de keerzijde de status van hun Rijksstedelijke munthuis moet benadrukken. Zo leest men op Zwolse exemplaren *MONETA AVREA IMPER* (dit laatste woord verdwijnt na 1636) *CIVIT ZWOL*. Dit type dukaten is gemaakt in Zwolle (1603-1676), Kampen (1596-1676) en Deventer (1603-1666).

De overige munthuizen houden zich lange tijd exact aan het prototype van 1586, met op de voorzijde een ridder met een bol borstharnas en een hoge Spaan-

se punthelm en op de keerzijde de tekst *MO ORDI PROVIN FOEDER BELG AD LEG IMP* in een versierd vierkant. De stijl van die versiering op de keerzijde toont een langzame ontwikkeling. Zo ziet men in Holland (met vanaf 1622 in de tekst *ORD* in plaats van *ORDI*) aanvankelijk kleine, holle dan wel massieve uitstulpingen in het midden van de zijden van het vierkant, en daarbuiten vier accoladeachtige ornamenten. In de jaren 1660 verschijnt eerst (tijdelijk) een stip bij de hoekpunten en krijgen de ornamenten gekrulde uiteinden, eerst in het midden, wat later ook bij de hoeken. Zo ontstaat in Holland geleidelijk het beeld van een vierkant op een achtergrond van krullen.

In één provincie treedt een meer wezenlijke verandering op in de keerzijde van de enkele gouden dukaat, en gezien de inleiding van dit artikel zal het niet verbazen dat het daarbij om Overijssel gaat. Als in 1606 de Generaliteit naast de enkele dukaat ook een dubbele dukaat ‘met de letteren’ invoert, luidt het opschrift in het keerzijdevierkant van deze munten verrassend genoeg niet zoals op de enkele dukaat *MO ORDI PROVIN FOEDER BELG AD LEG IMP*, maar *MO AVR PROVIN CONFOE BELG AD LEG IMP*. De dubbele dukaat noemt zich dus een gouden munt voorgeschreven door Provincies van de Nederlandse Confederatie, terwijl gelijktijdig de enkele dukaat een munt blijft van de Staten van de Provincies van de Nederlandse Federatie. Een verklaring voor het feit dat de tekst op de enkele dukaat niet wordt gewijzigd kan ik niet geven. Alle provincien houden aan dit verschil vast; alleen Overijssel gaat er in 1660 toe over om ook op de enkele dukaat de tekst aan te brengen die voordien alleen voor de dubbele dukaat gereserveerd is.

Zonder dat duidelijk is wie hiervoor verantwoordelijk is geweest blijkt deze tekst voor de dubbele dukaat, in navolging van Overijssel en in tegenstelling tot alle andere provincies dus, ook de tekst te zijn die in 1673 in Amsterdam

*Holland, dukaat 1672, keerzijde
(2 x ware grootte)*

in het keerzijdevierkant wordt geplaatst. Het vierkant wordt daarbij getooid met een geheel nieuwe, bijna feestelijke versiering. Aan de bovenzijde komt een sierlijst, waaraan beiderzijds draperieën hangen; daaronder guirlandes waarvan er één of twee achter het vierkant langs lijken te lopen en twee andere aan de onderzijde daarvan zijn vastgestrikt, ter weerszijden van een klein schildje, dat de kruisen uit het Amsterdamse stads-wapen draagt en onder aan het vierkant hangt.

De voorzijde van de Amsterdamse dukaat is voor zijn tijd heel modern. Hij volgt de veranderingen in het muntbeeld bij de Hollandse Munt in Dordrecht, die beginnen nadat Daniël Drappentier daar in 1670 als stempelsnijder is aangesteld. Wat direct opvalt is het ruime veld dat ontstaat als Drappentier de binnen-cirkel rond de ridder weglaat. Die ridder krijgt ook een modernere uitrusting, met een gladde ronde helm met pluim. De aanmunting van deze dukaten 'nieuwe stijl' begint in Dordrecht in 1672 gelijk met de invoering van nieuwe technieken voor de muntproductie, waaronder de invoering van de schroefpers.³ Op dat moment staan er nog niet veel schroefpersen in ons land. Naast het apparaat op de Dordtse Munt, dat overigens snel defect schijnt te zijn geraakt, is er een voor de Zeeuwse Munt te Middelburg gebouwd door Daniël de Blicck.⁴ Verder lijkt de Amsterdamse graveur Christoffel Adolphi al vroeg over een schroefpers te

*Overijssel, dukaat
1660, keerzijde
(2 x ware grootte)*

hebben beschikt. Adolphi toont zich in deze periode vastbesloten zich een positie als stempelsnijder aan één van de Nederlandse munthuizen te verwerven. Zodra ergens een plaats vrijkomt zien we van zijn hand fraai verzorgde 'meesterstukken' verschijnen, die naar alle waarschijnlijkheid hebben gediend om een sollicitatiekracht bij te zetten. Ook in Amsterdam moet hij zijn geluk beproefd hebben, want er bestaan extra fraai uitgevoerde ducats met het teken van de Amsterdamse Munt, die Adolphi's persoonlijke stijl uitademen. Al deze meesterstukken verraden het gebruik van moderne wals- en schroeftechnieken die in de meeste officiële munthuizen nog ontbreken.⁵

Adolphi lijkt wel zijdelings bij de muntslag in Amsterdam betrokken te zijn geweest, maar nooit stempels voor de muntproductie te hebben vervaardigd. De gouden dukaten van de Amsterdamse Munt zijn ondanks hun moderne beelde-naar nog 'gewoon' met de hamer geslagen. Niet alleen bestaat er archivalisch

*Holland, dukaat 1673
Amsterdam
(2 x ware grootte)*

Overijssel, dukaat
1675, keerzijde
(2 x ware grootte)

geen enkele aanwijzing dat er ooit een schroefpers is geplaatst, ook het uiterlijk van de munten laat daarover geen twijfel bestaan.

Als de muntslag in Amsterdam is gestaakt en in mei 1675 in Kampen het provinciale Overijsselse munthuis weer in werking treedt, blijkt men daar nog enige tijd gebruik te maken van dezelfde onsoenen waarmee in Amsterdam de stempels voor de gouden dukaat waren gemaakt. De Overijsselse dukaten tonen hierdoor dezelfde versiering met drape-rieën en guirlandes als de Amsterdamse exemplaren; alleen bevat het schildje onderaan het vierkant nu geen drie kruisjes meer, maar een zesbladige bloem. Als stempelsnijder fungeert nu Nicolaas Sluijter; terwijl Gerrit van Romonds broer Diederik (Dirk) muntmeester is geworden. Vanaf 1681, wanneer Jacob Veen stempelsnijder is, wordt weer teruggevallen op accoladeachtige versieringen rond het vierkant op de keerzijde van de Overijsselse dukaat.

De gedenkstukken

Behalve de handgeslagen gouden dukaten van de Amsterdamse Munt bestaat er ook een klein aantal stukken die met vergelijkbare stempels zijn geslagen, maar die aanzienlijk dikker zijn en daardoor een veel hoger gewicht hebben dan de wettelijke 3½ gram. Zij zijn met grote zorg vervaardigd en bovendien voorzien van een opwaarts randschrift: (roosje)D:

GEDACHTENIS.V.D:MUNTE.V: AMSTERDAM.

Vooral dit randschrift maakt ze erg interessant. Het is aangebracht door rondom het muntplaatje een muntring te leggen waar het randschrift inwaarts in is gegraveerd. Tijdens het persen tussen de stempels zet het muntplaatje aan zijn zijkant wat uit, waarbij het metaal in de inwaartse letters van de ring geperst wordt. Zo verkrijgt het plaatje, gelijktijdig met zijn beeldenaar, ook zijn randschrift. De ring rond het muntplaatje moet echter 'los-send' zijn, anders blijft het gestempelde plaatje er onwrikbaar in hangen, verbonden door de uitgestulpte letters van het randschrift.⁶ Daarom werd de volgende constructie gebruikt. De ring bestaat uit twee delen, en wel een forse stalen buitenring met daarbinnen een veer, een plat ringetje dat direct rondom het muntplaatje komt te liggen. In deze veer is inwaarts het randschrift aangebracht. Het metaal van de veer vormt geen doorlopende cirkel, maar is in feite een langwerpig strookje metaal dat na aanbrengen van de inwaartse tekst is rondgebogen tot het precies in het gat van de muntring

Gedenkstuk op de
Munt van Amsterdam
1673
(2 x ware grootte)

past. Tijdens het persen omsluit de veer het muntplaatje en zorgt hij voor het ontstaan van het randschrift.

Na het persen kan het gestempelde muntplaatje samen met de omliggende veer uit de eigenlijke muntring worden gehaald, waarin zij door het persen klem is komen te zitten. Dit kan met behulp van de muntpers en een houten prop gebeuren.⁷ De veer wordt hierna opengebogen en als het ware van de munt of penning afgepeld. Het gebruik van deze techniek verraadt zich door een opwaarts streepje in de rand van de munt of penning, dat de plaats aangeeft waar de uiteinden van de veer elkaar raakten, en waar de smalle kier tussen beide tijdens het persen met metaal gevuld werd. Een dergelijk streepje is op de rand van vele achttiende-eeuwse penningen zichtbaar, wat aangeeft hoe vaak deze techniek later gebruikt werd.

Het is aardig te zien dat voor de Amsterdamse gedenkstukken de veer aanvankelijk iets te lang lijkt te zijn geweest, zodat hij niet in het gat van de muntring paste. Mogelijk heeft men voor zijn lengte eerst de omtrek van het gat in de muntring aangehouden, zonder rekening te houden met de dikte van de veer zelf. De lengte moest nu iets worden ingekort waarbij de ruimte na het woord Amsterdam en een deel van het roosje verloren gingen. Tussen de M en het roosje ziet men de afdruk van de spleet tussen de uiteinden van de randschriftveer. Let ook op de ingekorte uiteinden van de veer en het versneden roosje.

Het is aannemelijk dat deze constructie alleen naar behoren werkt indien de stempeling op een schroefpers, en niet door middel van handslag wordt uitgevoerd. Om het muntplaatje aan de rand te laten uitzetten, en de letters van het randschrift in de veer te laten opvullen, moet er een zijdelingse metaalverplaat-sing optreden. Bij het slaan met de hamer duurt de kracht op het muntplaatje maar erg kort, en is deze kracht boven-onderwaarts gericht. Om voldoende metaal

Randschrift van de gedenkstukken op de Munt van Amsterdam

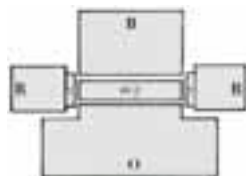
naar de zijkant van het plaatje te kunnen verplaatsen moet de druk langer aanhouden. Dit wordt bereikt met een schroefpers. Op het moment dat de stempels van een schroefpers het muntplaatje raken en ze de beeldenaar beginnen in te persen, draaien de aandrijfarmen van de schroef, door de traagheid van de zware metalen ballen aan hun uiteinde, nog korte tijd door, tot zij uiteindelijk door de elasticiteit van het metaal van de armen weer terugveren. Gedurende die hele tijd blijft de pers druk uitoefenen op het muntplaatje. Door deze langdurig aangehou-

Nadat de spiegelbeeldige letters met ponsjes zijn ingeklopt, wordt de veer rondgebogen.

De rondgebogen veer wordt in de muntring geschoven; het muntplaatje en de muntstempels passen binnen de veer.

Schematische doorsnede van de slag binnen de muntring met veer; mp muntplaatje, B bovenstempel, O onderstempel, R muntring, v veer.

den druk is een schroefpers veel meer dan een hamerslag in staat om een zijdelingse metaalverplaatsing in een muntplaatje te veroorzaken. Met een schroefpers kunnen hierdoor ook munten en penningen met een beduidend hoger reliëf gemaakt worden dan met een hamer; niet zo zeer doordat de kracht groter is, maar omdat de druk langer aanhoudt en het metaal de tijd heeft om zich te verplaatsen. Dit fenomeen speelt dus ook een rol bij het produceren van een randschrift.

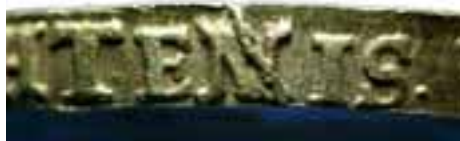
Hiernaast wijzen ook de grote gelijkmatigheid van de stempelafdrukken en het ontbreken van elk teken van dubbelslag erop dat de Amsterdamse gedenkstukken niet geslagen, maar geperst zijn. Dit heeft natuurlijk consequenties bij het vaststellen van de plaats waar de gedenkstukken zijn vervaardigd. De Amsterdamse Munt bezat immers geen muntpers, maar de Amsterdamse graveur Adolphi wel. Er is wel gesuggereerd dat Adolphi voor dit doel zijn schroefpers aan de Munt zou hebben uitgeleend maar dat is onwaarschijnlijk gezien de grote immobiliteit van dit soort zware persen, die op speciaal gemetselde funderingen geplaatst moesten worden. En waarom zou hij dat trouwens hebben gedaan? Het lijkt er op dat Adolphi zelf voor de productie van de gedenkstukken verantwoordelijk moet worden gehouden. Bovendien zijn de stempels van de gedenkstukken vervaardigd met een geheel andere set ponsoenen dan die voor de stempels voor de gewone Amsterdamse dukaten zijn ge-

bruikt, wat eveneens tegen hun vervaardiging bij de Amsterdamse Munt pleit.

Er is waarschijnlijk maar een zeer gering aantal gedenkstukken vervaardigd. Het Geldmuseum mag zich verheugen in het beheer van maar liefst negen stuks. Deze zijn alle negen gemaakt met behulp van dezelfde twee stempels en dezelfde randschriftveer. De onderlinge stand van voor- en keerzijdestempel is steeds 0°, zodat er sprake is van zogenaamde medailleslag. De richting van het randschrift is op alle stukken dezelfde: de letters zijn leesbaar als men het stuk zo vasthoudt dat de keerzijde met het vierkant zich aan de onderkant bevindt. Ook de positie van het randschrift komt op alle negen exemplaren overeen, namelijk zo dat het streepje, dat met de spleet in de randschriftveer correspondeert, zich altijd recht boven het hoofd van de ridder bevindt.

In het verleden is wel getracht de gedenkstukken naar hun gewicht te omschrijven als 3-, 3½-, 4-, 4½- en 5-dukaatstukken. Het komt namelijk vaak voor dat aan gouden afslagen van muntstempels, die in de munthuizen als aandenken of als nieuwjaarsgeschenk werden verkocht, het gewicht van een rond aantal dukaten werd gegeven. De gewichten van de gedenkstukken op de Amsterdamse Munt komen daar echter niet mee overeen (zie de tabel) en hun benoeming als meervoudige dukaat lijkt dan ook geheel kunstmatig. Dat geldt des te meer omdat blijkt dat ook hun goudgehalte niet overeenkomt met dat van dukaten. Terwijl dukaten een gehalte van ten minste 983 duizendsten moesten hebben, valt het gehalte van de gedenkstukken uiteen in twee groepen, één van circa 974 en één van circa 937 duizendsten. Ook dit is trouwens weer een aanwijzing dat de gedenkstukken niet bij de Munt zijn gemaakt.

Een laatste detail tenslotte stelt ons in de gelegenheid de gedenkstukken onderling naar tijdstip van productie in te delen. De rand van de stukken laat namelijk zien dat op een zeker moment de

Specificaties van de negen gedenkstukken in het Geldmuseum

	gewicht	gehalte ⁸	breuklijn
KPK NM-03337	11,26	976	-
HNM-01923	11,16	969	-
DNB-02624	11,75	976	-
KPK NM-03335	16,27	969	+
HNM-01924	14,94	979	+
DNB-02626	16,63	972	+
KPK NM-03336	13,97	937	+
HNM-01925	16,78	932	+
DNB-02625	13,52	941	+

randschriftveer gebroken is. De breuk loopt schuin door de letter N van het woord GEDACHTENIS. Hierna is met de gebroken veer doorgewerkt, wat geen problemen lijkt te hebben opgeleverd.

De stukken waarop de breuk niet aanwezig is moeten eerder gemaakt zijn dan die mét een breuk. In eerste instantie blijken dus stukken te zijn gemaakt met een gewicht tussen 11 en 12 gram en een goudgehalte rond 974 duizendsten. Na het breken van de veer lijken alleen nog zwaardere stukken te zijn gemaakt.⁹ Mogelijk functioneerde de defecte veer beter met een dik dan met een dun muntplaatje. Deze latere stukken zijn uit minstens twee verschillende partijen goud vervaardigd. Eén daarvan had eveneens een gehalte van ongeveer 974 duizendsten, zodat deze stukken direct na de breuk met het nog voorhanden metaal gemaakt kunnen zijn. Een tweede partij goud die na de breuk gebruikt is had een gehalte van circa 937 duizendsten.

Wannéer Adolphi zijn gedachtenispenningen heeft gemaakt, tijdens of na de activiteiten van het munthuis in de stad, is niet bekend. De tekst op de rand wekt de indruk dat de muntslag in Amsterdam inmiddels al gestaakt was, of op zijn minst dat het duidelijk was dat deze spoedig beëindigd zou worden. ■

NOTEN

1. H.J. VAN DER WIEL De muntslag te Amsterdam (1672-1673) *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 75 (1988) 40-58; H.E. VAN GELDER *De Nederlandse munten* (1965) 136 e.v.; J.G. VAN DILLEN *Bronnen tot de geschiedenis der wisselbanken I* (R.P.G. 59) ('s Gravenhage, 1925) 150 e.v.; A.A.J. SCHEFFERS *Aanmuntingen in op-*

dracht van de Amsterdamse Wisselbank (in voorbereiding; werktitel). H.E. VAN GELDER *Munthervorming tijdens de Republiek 1659-1694* (Amsterdam, 1949) 57-63.

2. Vriendelijke mededeling A.A.J. Scheffers.
3. Het is niet waarschijnlijk dat de Dordtse Munt in het Rampjaar op enig moment officieel gesloten is geweest. In mei 1673 worden er de laatste muntstukken van de vierde muntbus van muntmeester Simon Rottermont geslagen. Deze bus wordt op 29 mei 1673 geopend, en al in juli daaropvolgend wordt de muntslag weer hervat. Zie M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos' – De muntproductie van de Republiek (1606-1795)* II 105-106.
4. H.W. JACOBI De mechanisatie van het Zeeuwse muntbedrijf in 1671 *Archief: mededelingen van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen* (1982) 150-176.
5. Behalve de Amsterdamse ducaton 1672 aan kapitale munten: de ducaton op naam van Holland 1671, de ducaton en de zilveren ducaton op naam van West-Friesland (geotrooierde munt te Enkhuizen) 1673 en de rijksdaalder op naam van Utrecht 1673 waarop een halve man staat afgebeeld met de gelaats-trekken van Stadhouder Willem III. Een fraai overzicht gaf Arent Pol op 25 januari 2009 in Teylers Museum in zijn voordracht 'Onterecht onderbelicht – het oeuvre van Christoffel Adolphi, een stempelsnijder en medailleur uit de Gouden Eeuw'.
6. Een jongere oplossing voor het lossend maken van een muntring met inwaarts randschrift is de zogenaamde 'virole brisée', een muntring die in drie of meer segmenten uiteen kan scharnieren. Bij mijn weten is deze techniek nooit in ons land toegepast.
7. Op deze manier worden tegenwoordig bij de Koninklijke Nederlandse Munt nog steeds grotere penningen uit de muntring geperst waarin zij zijn geslagen, zij het dan dat de prop tegenwoordig van plastic is.
8. Dit cijfer geeft het gemiddelde van twee gehaltebepalingen per object door middel van röntgenfluorescentiemeting.
9. In de collectie van het Penningkabinet van de Koninklijke Bibliotheek te Brussel bevindt zich een exemplaar van 13,52 gram, eveneens mét de breuk in de N. Met dank aan Johan van Heesch.

Penningen door Jet Schepp

Notities bij een geslaagd atelierbezoek

HANS DE
KONING

In de Rivierenbuurt in Amsterdam-Zuid staat sinds 1934 een 'kunstenaarsblok' dat inmiddels een bekend rijksmonument is. Het is een strak vormgegeven gebouw met een staalskelet als draagconstructie, met strookvensters en veel glas aan de noordkant. Het vormde het eerste complex atelierwoningen dat in Nederland werd gebouwd en het was zijn tijd ver vooruit. Ontworpen door de architecten Zanstra, Giesen en Sijmons, heeft het al jong een historie omdat het de werk- en woonruimte was van bekende kunstenaars, zoals de beeldhouwers/penningmakers Gerrit Jan van der Veen, Jan Wolkers, Fred Carasso, Piet Esser, Paul Grégoire, Charlotte van Pallandt, en de schilders Jaap Wagemaker, Jaap Hillenius en de tekenares Ro Mogen-dorff.

Boven de deur van één van die atelierwoningen in de Zomerdijkstraat is een door Carasso gemaakte plaquette aangebracht met de tekst: 'Hier woonde, leefde en werkte Gerrit Jan van der Veen, gefusilleerd 10 juni 1944 voor het vaderland'. Diezelfde deur stond in het najaar van 2010 open voor een bijeenkomst van een groepje penningliefhebbers. Zij waren uitgenodigd voor een bezoek aan de beeldhouwer en penningmaker Jet Schepp, die hen nader kennis liet maken met haar werk en dat van

Paul Grégoire, met wie zij een groot stuk van haar leven deelde. Tijdens dit bezoek werd, voor wie dat wilde, de mogelijkheid geboden zelf iets in negatief te snijden in een gipsplaatje. Met een bolletje klei kon daaruit een afdruk gemaakt worden. Dat gaf het idee hoe een penning uit een stempel kan ontstaan, net als bij een zegelring.

Het atelierbezoek is, evenals het vorige en volgende, het resultaat van een succesvol gebleken privé-initiatief dat ruim twee jaar geleden werd genomen als reactie op wensen van een aantal nieuwsgierige penningliefhebbers. Dankzij de inzet van Maja Houtman en Henk van der Vorst kwam de gang erin. Deelnemers bezochten inmiddels meer dan een dozijn penningmakers in hun woon/werkomgeving door heel het land, letterlijk van Noord tot Zuid, van Guus Hellegers in het Friese Steggerda tot Fons Bemelmans in het zuidelijkste puntje van Limburg, Eijsden. Ditmaal was de beurt weer aan Amsterdam.

Jet Schepp maakt beelden, kleinplastic, portretten en penningen. Terracotta, brons, hout en steen behoren tot haar materialen. Zij heeft haar opleiding gevolgd aan de Rijksakademie van Beeldende Kunsten te Amsterdam. In 1969 won zij de Prix de Rome en in 1972 werd haar de Buys van Hultenprijs toegekend. Bekend is haar beeld van Anne Frank dat in 2005 geplaatst werd aan het Merwedeplein te Amsterdam, de vroegere woonomgeving van Anne. Wat in haar atelier meteen in het oog springt is het model in gips van dat Anne Frank-beeld. Op de werkbank vastgeklemd staat een al grotendeels vormgegeven portret in hardhout van een

Jip, 1993

exotische vrouw. De erbij liggende gutschens illustreren dat er aan gewerkt wordt.

Na een welkom met thee en koffiegingen haar penningen van hand tot hand, waarbij zij een heldere toelichting gaf en vragen beantwoordde. Uit eerdere opmerkingen van Jet Schepp citeer ik: 'Het maken van penningen is een aantrekkelijke kant van het beeldhouwvak voor wie houdt van "kunst om in de hand te nemen". Penningen vormen een belangrijk deel van het oeuvre van mijn vroegere leermeesters Piet Esser en Paul Grégoire. De een had altijd wel zo'n geboetseerd plastisch juweeltje op zak, de ander was een expert in het negatief snijden in gips. Mijn penningen zijn al dan niet in opdracht ontstaan naar aanleiding van huwelijk, geboorte, promotie of zo maar uit plezier om in die magische cirkel iets uit het leven te vatten'.

De penningen van Jet Schepp kregen al eerder aandacht in *De Beeldenaar*.¹ Haar eerste penning *Kwartet*, met daarop een muziekgezelschap, dateert uit haar academietijd, rond 1965. De laatste penning die in een volgend artikel werd genoemd, is ontworpen en uitgevoerd in 1997 naar aanleiding van het 85-jarig bestaan van de Amsterdamse kunstenaarsvereniging De Onafhankelijken. Aardig is, dat die penning 'onafhankelijk' kan staan op een afgevlakt stukje van de rand.

Schepp laat de bezoekers de serie portretpenningen zien van de kleinkinderen van het kunstenaarsrechtspaar Marja van Zoest en Jan Spiering, haar burenen in de Zomerdijkstraat. Als eerste de penning, *Jip Maarten* (1993), al eerder besproken in *De Beeldenaar*, werd gemaakt naar een nagelaten ontwerp tekening van

Opa Jan (Spiering). Daarnaast ontstond de kleinere penning *Jip* met zonnehoedje. Dat was nog maar het begin. *Joris Jan*, als spelende kleuter met schep en emmertje, volgde in 1998, met op de keerzijde een zoekplaatje naar zijn geboortedatum, 18 juli '95. Toen kwam er een portret van *Lotte* (2003) met haar naam en geboortjaar 2001 als kopvoeter op de keerzijde van de penning. Daarna, als laatste, *Jim*, (2008) met op de voorzijde het portret (en face) van de peuter met capuchon. Net als bij JIP is de kinderfiguur op de keerzijde speels gevormd uit de letters van de voornaam, hier J-I-M. De letter 'i' is kop en romp; de dwars er doorheen gestoken J verbeeldt de armen; de linkerhand houdt een visje vast, dat verwijst naar de achternaam Spiering. De voetjes van de M staan op het (geboorte)jaartal 2006.

Paul Grégoire

Dan komen de laden op tafel met de penningen van Paul Grégoire.² Vrijwel alle zijn ontstaan uit negatief gesneden vormen. Wonderen van trefzekerheid want bijna alles is mogelijk in die techniek, behalve corrigeren. Hier afgebeeld, samen met het gipsnegatief, de portretpenning van de zestiende-eeuwse Italiaanse componist Carlo Gesualdo di Venosa (± 1974). De keerzijde toont het gecompliceerde familiewapen.

Hilariteit wekte de satirische penning het *Platje* (1982). Op de voorzijde een (schaam)luis met waardeaanduiding: 1 PL, het omschrift luidt: Koning in de lege landen. Blote billen sieren de keerzijde met de tekst Con et mon coin.

Wie kan gaat zelf proberen in negatief te snijden met tot miniatuurbeutels omgesmeed tandartsgereedschap in een

Paul Grégoire, Carlo Gesualdo di Venosa, 1974 en gipsmodel

plaatje gips. Als voorbeeld is er een ‘eenvoudige’ penning van Paul Grégoire, vier identieke vogeltjes met een worm in de bek, kruisgewijs geplaatst op het penningvlak. Een van de deelnemers die al vertrouwd is met penningmaken, gaat onbevraagd aan de slag met haar monogram – in spiegelbeeld- en dat werkt aanstekelijk. Anderen doen een poging met vogel-, bloem- of bladmotief.

De bijeenkomst is afgesloten met een glas wijn, waarna iedereen voldaan huiswaarts is gegaan.

NOTEN

1. HANS DE KONING Penningen van Jet Schepp *De Beeldenaar* 6 (1982) 144-150 en *De Beeldenaar* 21 (1997) 509-514.
2. W.F. VAN EEKELEN Nederlandse makers van penningen (17); Paul Grégoire *De Beeldenaar* 5 (1981) 165-175.

*Menno Nijkerk
65 jaar, 2000*

Over de Zomerdijkstraat is informatie te vinden via Google onder: Zomerdijkstraat, www.sectiodivina.nl en www.zomerdijkstraatretrospectief.nl

Foto's: Lucie Nijland.

Jim, 2008

Aanvulling op de catalogus

De volgende opsomming is een aanvulling op de catalogus van penningen van Jet Schepp zoals die gepubliceerd is in *De Beeldenaar* 1997-5. De eerste twee penningen werden daarin reeds vermeld onder nr 12 en 13:

12. *Jip Maarten*, 1993, 67 mm
Vz. tafel met stoelen;
Kz. JIP in venster met luiken, erboven: een visje (Spiering, naam moeder) en een mol (Mol, naam vader).
13. *Jip*, 1993, uit harde klei gesneden, 35 mm
Vz. Jip, portret en face met zonnehoejdje;
Kz. kinderfiguur uit de letters JIP.
15. *Joris Jan*, 1998, 45 mm
Vz. Joris Jan gehurkt met schepje en emmertje; tekst: Joris Jan;
Kz. als decoratief puzzeltje binnen brede rand: de geboortedatum 18 juli '95
16. *Fuut*, 2000, 52 mm. Algemene geboortepening, waarin verwerkt de vier elementen
Vz. Fuut met jong op de rug;
Kz. zon van vogelpootafdrukken

rondom, uiteindelijk vier keer, een nieuwe naam en datum.

- 16a. *Fuut*, 2004 (variant)
Vz. Fuut met meer jongen op de rug, aanzet tot een mogelijke 'slotpenning' voor de grootouders die de opdracht gaven.
17. *Lotte*, 2003, 50 mm
Vz. portretje naar links;
Kz. kopvoeter, gevormd uit de letters LOTTE, een extra L gespiegeld toegevoegd, het gezichtje bestaat uit de cijfers van het geboortjaar 2001.
18. *Jim*, 2008, 40 mm
Vz. portretje en face met capuchon;
Kz. kinderfiguur uit de letters J I M, het visje in de linkerhand verwijst naar de achternaam Spiering, de voetjes staan op het geboortjaar 2006.
19. *Menno Nijkerk 65 jaar*, 2000, 70 mm
Vz. portret grootvader, kijkend naar kleinkind op zijn arm;
Kz. levens-stam-boom, datum 26 februari 2000, in de stam het getal 65.
20. *Geometrie*, 2009, 57 mm
Vz. in verdiept, vierkant middenveld 'wakend oog' (driehoek, bol), rustend op een van de rolletjes waarop de werkplaats loopt (cilinder);
Kz. centraal op gehoogd middenveld: de penning, met letter P, gedragen door de letter W als vignet voor de penningwerkplaats. Rechtsboven, verticaal: 2008 (het startjaar); linksonder signatuur JS. Deze ruilpenning is vervaardigd in het kader van Lucie Nijlands penningwerkplaats. De deelnemers kregen als eerste opdracht een penning voor elkaar te maken. Een toelichting en afbeelding zijn opgenomen in de rubriek Penningnieuws in *De Beeldenaar* 2009-1 p. 51. ■

Zenobia in nummis

Het mysterie achter de muntslag van een koningin

‘De Romeinen spreken met minachting over de oorlog die ik tegen een vrouw voer. Zij zijn onbekend met zowel het karakter als de macht van Zenobia’, zo sprak Aurelianus tot de senaat in Rome. In het jaar 272 lanceerde de Romeinse keizer Aurelianus een bliksemoffensief tegen de opstandige stad Palmyra (of Tadmur) en haar bestuurders: koningin Zenobia en haar zoon Vabalathus (ook Vaballathus of Wahaballât). De jaren ervoor, onder de keizers Gallienus (253-268) en Claudius II (268-270), was haar heerschappij gedoogd. Tussen 267 en 271 ging Zenobia op diverse veldtochten. Ze veroverde Arabië en zelfs de provincie Egypte. Verschillende steden in Klein-Azië, waaronder Antiochië, sloten zich bij haar aan en de stad Palmyra ging steeds meer lijken op een zelfstandig rijk. De opkomst en ondergang van Palmyra wordt tot op zekere hoogte weerspiegeld in de numismatiek. Op munten die onder koningin Zenobia en haar zoon Vabalathus zijn geslagen verdwijnt gaandeweg de beeltenis van de Romeinse keizer van de voorzijde en wordt deze vervangen door die van Vabalathus. Daarbij wordt Vabalathus tevens de titel Augustus toegekend; een titel die is voorbehouden aan het hoogste gezag in het Romeinse Rijk. Dit artikel analyseert de geleidelijke stilistische verandering in de Palmyreense muntseries en vergelijkt die met de ons bekende historische gebeurtenissen.

Waarom startte Aurelianus pas in 272 met een overhaaste veldtocht? Wat was nu de precieze aanleiding? Welke gebeurtenissen gingen hieraan vooraf? Mede met behulp van de schaarse muntslag van Zenobia en Vabalathus

kan een historische reconstructie worden gemaakt.

ARJAN SENDEN

Voorgeschiedenis

Het rampjaar 260 was een zwarte bladzijde in de Romeinse geschiedenis. Tijdens een dramatisch verlopen veldtocht in het oosten tegen de Sassaniden, wordt de Romeinse keizer Valerianus verslagen, gevangen genomen en uiteindelijk gedood door de Sassanidische vorst Shapur I. Deze vernederende gebeurtenis zorgt voor grote paniek in het Romeinse rijk. De overgebleven zoon van Valerianus: Gallienus en kleinzonen Valerianus Junior en Saloninus, lijken niet opgewassen te zijn tegen de groeiende anarchie.¹ Overal in het rijk rebeleren generaals, zoals Postumus (Gallische Rijk, 259-273), Ingenuus en Regalianus (Pannonia, 260) en Macrianus Senior, Macrianus Junior en Quietus (Syria, 260-261). De Macriani worden tijdens een veldslag in de Balkan verslagen en geëxecuteerd door Aureolus, een generaal van Gallienus. Quietus wordt belegerd in Emesa door Odaenathus van Palmyra en uiteindelijk door de inwoners van Emesa vermoord. Als dank voor zijn steun verkrijgt Odaenathus de titel: ‘Corrector Totius Orientis’ (Hersteller van het gehele Oosten). Deze titel

*Aurelianus (273/274)
als Restitutor Orientis,
Binio (= 1 ½ aureus)
Rome
(2 x ware grootte)*

zal dienen als basis voor de uiteindelijke heerschappij van Palmyra.² De situatie in het oosten is nu rustig en het koninkrijk Palmyra fungeert als een bufferstaat tussen het Romeinse en Sassanidische Rijk.³

Nieuwe Cleopatra of sluwe Agrippina?

In het jaar 267 komen Odaenathus en zijn zoon Herodianus (uit een eerder huwelijk) onder mysterieuze omstandigheden om het leven. De geschiedbronnen zijn het niet eens of hier sprake is van een moordcomplot op bevel van Septimia Zenobia, de tweede vrouw van Odaenathus.⁴ Keizer Gallienus is woedend en start voorbereidingen voor een veldtocht tegen Palmyra. Een opstand van zijn eigen generaal Aureolus belet hem echter verdere acties in het oosten te ondernemen. Aureolus zit in Milaan en tijdens het beleg van deze stad door Gallienus, valt de keizer ten prooi aan een moordcomplot onder leiding van enkele stafofficiëren, de latere keizers Claudius II en Aurelianus.

In 268 neemt Zenobia de macht over en haar zoontje Vabalathus erft de eretitel 'Rex Regum' van zijn vader. De verdachte omstandigheden lijken op eerdere episo-

des uit de Romeinse geschiedenis, waarbij vrouwen aan de macht kwamen: Cleopatra VII (69-31 v Chr.) en Agrippina Junior (15-59 n Chr.). Beide vrouwen schoven, eenmaal aan de macht, hun eigen zonen (Ptolemeus XV 'Caesarion' en Nero) als troonpretendenten naar voren. Dit ten koste van erfgenamen c.q. adoptiefzonen uit eerdere huwelijken (Ptolemaios XIV en Britannicus). Het gebruik van gif was een veelvuldig toegepast middel.⁵ Het stichten van een eigen dynastie was het ultieme doel.⁶

De dood van Gallienus in 268 heeft ook gevolgen voor zijn vrouw Salonina, die eveneens wordt vermoord. Zij draagt de titel 'Augusta' als wettelijke keizerin. Na haar dood is de titel vacant en tijdens de heerschappij van Claudius II en de begintagen van Aurelianus is er geen keizerin met deze titel aan het hof.

Zenobia neemt omstreeks 271 de titel Augusta aan en laat in 272 te Antiochië antoniniani (munten, oorspronkelijk met het gewicht van een dubbele denarius, geïntroduceerd door Caracalla in 215) slaan met deze keizerlijke boodschap. De munten zijn grof van stijl, waarschijnlijk omdat zij geproduceerd zijn ten tijde van de acties van Aurelianus in het oosten. Zenobia was toen aan de verliezende hand en al op de terugtocht. Het aannemen van de titel Augusta door Zenobia is een duidelijke afwijzing van het Romeinse gezag.

Een scenario in de vorm van een soort verbond (pact) met Aurelianus is mogelijk. Zenobia gebruikt de muntslag ter legitimatie van haar machtsbasis en de hoop dat Aurelianus de gevechtshandelingen zou staken. Deze wapenstilstand kan dan het begin zijn van een soort vereniging van Oost en West met Zenobia als keizerin aan de zijde van Aurelianus. In het tijdperk van Marcus Antonius en Cleopatra was dit al een keer gelukt.⁷

Het loopt anders. Aurelianus belegert uiteindelijk Palmyra. Deze laatste opstandige stad viel na een moeizaam beleg

Keizerin Zenobia

*Zenobia, as, Sidon /
Tyrus of Colonia
Ptolema (= Akko)
(2 x ware grootte)*

in 272. Zenobia en Vabalathus worden na een vluchtpoging gevangen genomen. Aurelianus voert haar mee naar Rome om uiteindelijk tentoongesteld te worden in zijn triomftocht van 274. De dreiging van Zenobia en Vabalathus als usurpatoren (tegenkeizers) is hierna voorbij. Historische bronnen als de *Historia Augusta* en Zosimus vermelden geen wapenfeiten meer.

Munten met beeltenissen van Zenobia

De munten van Zenobia kenmerken zich door hun zeldzaamheid. Na het echec van Zenobia zijn de eerder geproduceerde munten met haar beeltenis waarschijnlijk verdwenen in de smeltkroes. Wereldwijd zijn er ongeveer 10 à 15 antoniniani bekend. Het merendeel ligt in musea in Londen, Oxford, München en Parijs. De munten van Zenobia werden geproduceerd in Oosterse ateliers te Antiochië, Alexandrië en Emesa.

Antiochië

Het muntatelier van Antiochië produceerde in de derde eeuw voornamelijk biljoenen munten: zogenaamde antoniniani.⁸ Wanneer het munthuis onder gezag van Palmyra komt, verschijnt er een antoninianus met op de voorzijde het portret van Zenobia naar rechts. Het opschrift luidt: S ZENOBIA AVG. De keerzijde laat een staande godin Juno zien, vergezeld door een pauw. Het opschrift vermeldt nu: IVNO REGINA. Een verwijzing naar Zenobia's titel

'Regina'. Behalve de antoniniani met deze keerzijde is er ook een variant met op de voorzijde het opschrift ZENOBIA AVG en op de keerzijde PIETAS AVGG. AVGG refereert aan de term 'Augusti': Zenobia en Vabalathus. Het exemplaar met PIETAS AVGG, is een unicum.

Recent is een bronzen munt, vermoedelijk een as (of 'assarion'), ontdekt eveneens met de tekst IVNO REGINA op de keerzijde. De munt lijkt op de eerder genoemde antoniniani. Dit exemplaar wordt echter niet beschreven in de bekende, numismatische literatuur en is eveneens een unicum. De muntplaats is onduidelijk omdat de muntplaatsaanduiding niet leesbaar is. De stijl van de munt lijkt veel op die van munten van Sidon, Tyrus of Akko en in tegenstelling tot de omringende gebieden gebruikten deze plaatsen Latijn in plaats van Grieks in de opschriften. Dit kwam omdat Sidon en Tyrus Romeinse koloniën waren met veteranen uit diverse legioenen. De munten die in deze steden zijn geslagen lijken qua stijl, opmaak, portret, titulatuur en muntplaatje veel op de bovengenoemde onlangs ontdekte as van Zenobia.

Alexandrië

Door de verovering van Egypte kwamen de muntateliers van Alexandrië binnen de invloedssfeer van Palmyra te liggen. Stijl en materiaalgebruik wijken duidelijk af van de antoniniani. Het opschrift van deze tetradrachmes is altijd in het

*Zenobia (271/272),
Antoninianus, Antiochië,
Officina 8 (H)
(2 x ware grootte)*

Grieks. Tijdens het bewind der Ptolemaeën (323-30 v.Chr.) waren deze tetradrachmes van zilver. In de tijd van Zenobia waren ze verworpen tot bronzen munten waarin nog maar een zeer kleine hoeveelheid zilver verwerkt was. We weten dat deze munten tussen 271 en 272 zijn geproduceerd omdat het in Alexandrië de gewoonte was het regeringsjaar van de zittende vorst op de munten te vermelden, dit in tegenstelling tot de antoniniani uit Antiochië.⁹

Munten met beeltenissen van Vabalathus

Vabalathus V C R I M D R

In 272 wordt te Antiochië een munt geslagen met twee beeltenissen. Op de voorzijde staat Aurelianus met titels IMP C AVRELIANVS AVG(ustus) De keerzijde toont Vabalathus met eigen titulatuur: VABALATHVS V C R I M D R ('Vir Clarissimus Rex Imperator Dux Romanorum') zonder de titel CAESAR, wat

ongebruikelijk is in de Romeinse wereld. Augustus staat in hiërarchie boven de rang van Caesar. Opvallend is de atelier aanduiding onder de buste van Aurelianus. Normaal gebeurde dit alleen op keerzijdes van munten. Keizer Aurelianus staat dus feitelijk op de keerzijde en Vabalathus is dus nu de belangrijkste persoon. Hier is sprake van opzet.

Antiochië

Behalve antoniniani met titulatuur VABALATHVS V C R I M D R zijn er ook munten gevonden waarbij de voor- en keerzijde dezelfde tekst hebben: IMP C AVRELIANVS AVG. Hier lijkt wederom sprake van opzet. De portretten kloppen, maar met de naam en titels van Aurelianus op de zijde met het portret van Vabalathus. Het betreft een overgangsmunt. De propaganda rondom het woord AVG kwam op gang. De bezitter van een dergelijke munt moest weten

*Aurelianus / Vabalathus,
antoninianus,
Antiochië, Officina 3
(2 x ware grootte)*

*Vabalathus als
'aankomende
Augustus, as,
Antiochië, Officina 5
Emesa (?)
(2 x ware grootte)*

dat Vabalathus klaar was voor het Ro-
meins keizerschap.

Alexandrië

Ook in Alexandrië werd geëxperimen-
teerd met dubbele beeltenissen op tetra-
drachmes. Het eerste type lijkt op de
genoemde antoninianus met correcte
titulatuur. Een (latere) variant laat de
twee portretten op de voorzijde zien.
Vabalathus is nu de gelijke van
Aurelianus. Het regeringsjaar wordt op
de keerzijde gemeld. De titulatuur op de
voorzijde is onduidelijk en bijna niet
meer leesbaar.

Emesa(?)

Het laatste type antoniniani laat het
portret van Vabalathus zien met het om-
schrift: IM C VHALATHVS AVG. Er be-
staan ook antoniniani met 'Vhabalatus'
in plaats van 'Vhabalathus', waarbij de
stempelsnijder een foutje heeft gemaakt
en de naam verkeerd in het stempel
heeft gesneden. De typen met officina-
aanduidingen worden vaak toegewezen
aan Antiochië. Bij alle typen is een dui-
delijke vermelding van de titel AVG.
Deze vermelding is een regelrechte uit-
daging aan het adres van de zittende

keizer Aurelianus. Vabalathus is hiermee
officieel usurpator. Deze munten waren
de directe aanleiding voor een oorlogs-
verklaring aan Palmyra. Aurelianus
kwam snel in actie en elimineerde uit-
eindelijk de tegenkeizer.

De stijl van deze munten is grover en
wijkt daarmee iets af ten opzichte van de
al eerder besproken munten die aan
Antiochië worden toegeschreven. De pa-
tina en/of verkleuring van de muntplaat-
jes tonen aan dat het metaal waarvan deze
munten zijn gemaakt een andere samen-
stelling (meer roodkoper en een nog lager
zilveragehalte) heeft dan het metaal van de
munten die vermoedelijk in Antiochië
zijn geslagen. Dit alles zou er op kunnen
wijzen dat deze munten zijn geslagen in
een mobiel muntatelier tijdens een veld-
tocht. De stad Emesa kan in aanmerking
komen, omdat daar al eerder munten zijn
geslagen die enige gelijkenis vertonen
met de hier besproken munten van
Vabalathus.¹⁰ Het voorjaar van 272 ligt
voor de hand vanwege de herovering van
Antiochië door Aurelianus.

Frequentie antoniniani/AE-as

Ulpia Severina, vrouw van Aurelianus,
kreeg na afloop van de triomftocht in

*Aurelianus
(276-282 n.C.),
Antoninianus, Rome,
Officina 7
(2 x ware grootte)*

Rome in 274, de titel Augusta aangeboden door Aurelianus. Hierdoor was de titel niet meer vacant. Dit is bekend via muntslag onder andere op een as uit 274. Opmerkelijk is ook dat Aurelianus in het voorjaar van 274 een nieuw soort munt heeft geïntroduceerd die soms aurelianus wordt genoemd in plaats van de gedevalueerde antoninianus. De nieuwe munt leek veel op zijn voorganger maar had een hogere zilverinhoud. De munt zou tot de munthervorming van Diocletianus in 294 in omloop blijven.¹¹

Conclusie

De productie van munten met beeltenissen van Zenobia en Vabalathus heeft plaatsgevonden over een korte periode in de Romeinse geschiedenis. De periode van 267-272 lijkt aannemelijk dankzij de vermelding van regeringsjaren op munten uit de ateliers van Alexandrië. De vermelding van AVGSTA op de voorzijde en IVNO REGINA op de keerzijde van antoniniani wijzen op keizerlijke aspiraties van Zenobia van Palmyra. Een gewenste samenwerking (pact) tussen het Romeinse rijk en Palmyra lag hieraan ten grondslag. Zenobia als keizerin naast Aurelianus als zittende keizer. Een pact tussen Oost en West.

De veldtocht van Aurelianus tegen Palmyra bevestigt dat Rome geen invloed vanuit het Oosten duldde. Palmyra werd uiteindelijk verwoest. De koningin en haar zoon werden afgevoerd na tentoongesteld te zijn in de triomftocht van Aurelianus in 274. Het Romeins gezag was hersteld en als dank liet Aurelianus in Rome een tempel bouwen ter ere van de zonnegod 'Deus Sol Invictus'. De tempel werd ingewijd tijdens het festival 'Dies Natalis Solis Invicti' (Verjaardag van de Onoverwinnelijke Zon) op 25 december 274. ■

Arjan Senden is werkzaam in het onderwijs en bestudeert de Romeinse numismatiek in al zijn facetten. Architectuur op munten, personages, medaillons en bijzondere emissies hebben hierbij zijn voorkeur.

NOTEN

1. BURGERSDIJK 2007.
2. STONEMAN 1994.
3. WATSON 1999.
4. Historia Augusta, T.17.2.
5. D. DEN HENGST 2003, Claudius 43-44.
6. BURGERSDIJK 2007.
7. D. DEN HENGST 2003, Augustus 16-17.
8. MATTINGLY 1998, V.2.
9. Grieks: ΕΤΟΥΣ of ΕΤΟΥΣ, symbool uit de periode van de Ptolemaeën (VAGI 1999).
10. De munt produceerde tijdens de regering van Septimius Severus (193-211), usurpator Uranius Antonius (253-254) en Macrianus en Quietus (260-261), VAGI 1999.
11. VAGI 1999.

LITERATUUR

D. BURGERSDIJK Rome en Palmyra in de crisis van de derde eeuw n.Chr. *Phoenix* (2007) 5-22.

K. EMMETT *Alexandrian Coins* (Wisconsin 2001).

C. FOSS *Roman Historical Coins* (London 1990).

D. DEN HENGST *Suetonius – keizers van Rome* (vertaling) (Amsterdam 2003).

H. MATTINGLY *Roman Imperial Coinage* (Vol. V.1 + V.2) (London 1998).

D. SEAR *Greek Imperial Coins – 'The local Coinage of the Roman Empire'* (London 1997).

D. SEAR *Roman Coins* (Vol. III) – 'The accession of Maximinus I to the death of Carinus AD 235-285' (London 2005).

R. STONEMAN *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome* (Ann Arbor 1992).

D. VAGI *Coinage and History of the Roman Empire* (Vol. I + II) (Ohio 1999).

A. WATSON *Aurelian and the Third Century* (London 1999).

Y. ZAHARAN *Zenobia between Reality and Legend*, BAR 1169 (Oxford 2003).

Herkomst afbeeldingen: Coin Archives en privé-collecties

Penningproject Schoonhoven 2010

Twee keer per jaar reis ik naar Schoonhoven. De ene keer tors ik een zware tas vol penningen, de andere keer een stapeltje *Handzame sculptuur* en een enveloppe met prijzengeld uit het *buffetfonds* van de Vereniging voor Penningkunst (vpk). Tussen de ene en de andere reis ligt een periode van circa acht weken waarin studenten van de vakopleiding goud- en zilversmid werken aan hun penning waarmee ze naar één van de drie prijzen dingen die de vpk jaarlijks beschikbaar stelt.

Samen met Ger Boonstra (tot 2009 verbonden aan het Goud-, Zilver en Klokkenmuseum te Schoonhoven) en de docenten van De Vakschool verzorgde de vpk sinds 1999 een introductie over penningkunst, de jurering van de ontwerpen en een prijsuitreiking. Aan deze mooie traditie is een einde gekomen nu het 'extra jaar' van De Vakschool wordt opgeheven.

Project 2010

Aan de penningprijsvraag 2010 deden vijftien studenten mee waarvan negen daadwerkelijk een ontwerp inleverden. De jurering en prijsuitreiking vond plaats op 8 juni. Het thema dit jaar, crisis, mocht maatschappelijk, financieel of persoonlijk worden opgevat. Veel facetten van crisis kwamen de jury (Ger Boonstra, Andri Mink en Mirjam Mieras) onder ogen toen zij zich over de werkstukken bogen, zoals een blinkende goudbaar van messing, een egodocument gevat in tinten van de regenboog en een wirwar van uitgezaagde pijltjes.

Het is interessant om te ervaren hoe een penning zichzelf uitlegt, verder reikt dan in eerste instantie te zien is, verleidelijk is in glans of materiaal. Waarom spreekt het ene ontwerp me meer aan dan het andere? Het zegt iets over het voorwerp, over de maker en over mij. Ik geniet van een mooi patina,

MIRJAM MIERAS

De drie winnende ontwerpen.

een ingenieuze verbinding, een onverwachte keerzijde.

Over de vier, vijf ontwerpen die in aanmerking komen voor een prijs praat de jury met elkaar. Het gesprek schept de mogelijkheid met andermans ogen te kijken, een enkele opmerking kan een ontwerp verrijken. Eén van de penningen was gemaakt van goedkoop materiaal, een uitzondering op De Vakschool. Deze penning blonk uit tussen al het zilver, messing en koper van de andere ontwerpen. Goedkoop materiaal voor een penning over crisis is een vondst.

Derde prijs

Kirsten Molle verraste de jury met een wonderbaarlijke combinatie van geborduurde tekst op zilver met een bontkraagje langs een windstil spiegeltje. 'Jouw zon in het leven zal je de kracht teruggeven' staat in roze letters, het spiegelende midden van de penning antwoordt 'heb vertrouwen'.

Tweede prijs

Raoul Vreeke maakte van vier schijven perspex een penning die door zorgvul-

dig draaien van de schijven woorden prijsgeeft. Er staat te lezen 'disbelief', 'anger' en 'balance'. Door de tinten zwart, grijs, lichtgrijs en wit in het ontwerp oogt de penning sober en streng. Toch maakt de variatie van vlakken, die ontstaat door het draaien, de penning speels.

Eerste prijs

Tobias Pronk zaagde wel achttien piepkleine pijltjes uit koper- en zilverplaat en bevestigde die aan elkaar door middel van ringetjes. Het kluwen wijst onophoudelijk naar elkaar. Op enkele pijltjes staat een lettergreep te lezen die samen, na enig puzzelen, een zinnetje vormen: 'de beschuldigende pijl verwijst'. Het is een tijdrovende klus geweest om die tekst in de piepkleine pijltjes te graveren en echt nodig is het niet. De essentie van de crisis is helder verbeeld door de dolgedraaide pijlen. Een innemende penning. ■

Mirjam Mieras is beeldend kunstenaar en heeft als kunstenaar en als voorzitter zitting in het VPK-bestuur. De afgelopen vijf jaar was zij betrokken bij het penningproject.

*Van links naar rechts
Kirsten Molle, Tobias
Pronk en Raoul Vreeke
met hun ontwerpen.*

NUMIS en de schatvondst Wadenoijen 2006

Berichten uit het Geldmuseum

Sinds mijn voorgaande artikel over NUMIS is er veel gebeurd bij het Geldmuseum.¹ De afdeling muntvondsten is in 2008 wegens geldgebrek opgeheven waardoor het registreren van muntvondsten nog meer dan vroeger onder druk is komen te staan.² Gelukkig is deze situatie inmiddels een beetje verbeterd dankzij de inzet van de nieuwe directeur van het Geldmuseum, Heleen Buijs. Sinds augustus 2010 zijn er twee tijdelijke krachten aan het werk om mij te assisteren bij het aanpakken van de achterstanden. Hierdoor wordt de schrijnende achterstand bij het registreren van vondsten verminderd. Het is te hopen dat er uiteindelijk een structurele oplossing wordt gevonden en het voor de numismatiek zo belangrijke registreren en onderzoeken van muntvondsten uit de gevarenzone komt.

Tegelijkertijd wordt er bij het Geldmuseum gewerkt aan een nieuwe versie van NUMIS op het internet. Het melden van vondsten en het gebruik van het muntvondstenbestand wordt hiermee eenvoudiger voor alle betrokken partijen. Daarbij wordt ook het kaartmateriaal aangepast aan de nieuwe mogelijk-

heden die zijn ontstaan met Google Maps. Er komen meer veranderingen, want het is niet meer van deze tijd dat de determinaties alleen binnen het Geldmuseum worden verzorgd. Een groep vrijwilligers kan straks via de

JAN PELSDONK

In de rubriek 'Berichten uit het Geldmuseum' leveren medewerkers van de afdeling Collectie en Onderzoek van het Geldmuseum bij toerbeurt een korte bijdrage om zo het onderzoek dat verricht wordt bij het Geldmuseum voor het voetlicht te brengen. De onderwerpen variëren van nieuwe aanwinsten tot een kijkje achter de schermen.

De boomijnt waarin de vondst is gedaan, op een oude en een recente foto

nieuwe internetapplicatie vanuit de luie stoel thuis een bijdrage gaan leveren aan het melden en determineren van munten. Dat er schade is ontstaan door het wegbezuinigen van de vondstenafdeling moge duidelijk zijn. Een aanzienlijk deel van de in de laatste jaren gevonden munten is niet bij het Geldmuseum ter onderzoek aangeboden en uit het zicht verdwenen, bijvoorbeeld doordat munten onderhands zijn doorverkocht. Het kost vervolgens veel energie om het nog resterende vondstmateriaal alsnog te kunnen achterhalen. Het onderzoek naar schatvondsten zelf heeft door de bezuinigingsactie ook vertraging opgelopen. In 2007 berichtte ik dat een aantal vrijwilligers actief was met het digitaliseren van alle schatvondsten uit het papieren vondstarchief.³ Zij hebben

tienduizenden munten gedigitaliseerd. Deze beschrijvingen worden nu stukje bij beetje gestandaardiseerd, aangevuld en onderzocht. Uiteindelijk is het de bedoeling dat al het materiaal wordt gepubliceerd in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*.

Inmiddels is een groot deelonderzoek hiervan – de schatvondst 's-Hertogenbosch 1998 – vrijwel gereed voor publicatie in het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*. Bij deze in of na 1304 begraven schatvondst worden tegelijkertijd alle bij het Geldmuseum bekende Nederlandse vondsten tussen 1250 en 1330 opnieuw (of voor het eerst) bestudeerd. Een van de schatvondsten uit deze periode is heel recent – in 2010 – gevonden door een metaaldetectorzoeker en is op dit moment in onderzoek bij het Geldmuseum.

Wadeniojen 2006

Een andere vondst die recent is gedocumenteerd is van een hele andere orde van grootte: de schatvondst *Wadeniojen 2006*. Uit deze vondst blijkt weer eens duidelijk dat niet iedere schatvondst bestaat uit grote aantallen gouden munten. In dit geval gaat het om slechts een paar voorwerpen van geringe waarde. De vondst is gedaan in een hooischuur, toen de boer tijdens renovatiewerkzaamheden wat oud hooi verwijderde. Blijkbaar

land	vorst	muntsort	jaar	totalen
Nederland	Willem III (1849- 1890)	gulden	1864	1
	Wilhelmina (1890- 1948)	2½ gulden zilverbon	1-12-1922, papier	1
		gulden	1904	1
		vijfentwintig cent	1911, 1918, 1919	3
		tien cent	1903	1
België	Albert I (1909-1934)	vijfentwintig centiem	1921	1
Totaal				8

was dit hooi wel heel erg belegen, want er bleek een portemonnee onder te liggen uit de jaren twintig van de twintigste eeuw. Ook deze schatvondst heeft een plaatsje in NUMIS gekregen, onder nummer 1060237. In de leren beurs, van 7,5 bij 11 centimeter, werden een papieren zilverbon en zeven munten aangetroffen. Alle Nederlandse munten in de tabel op pagina 38 zijn geslagen te Utrecht, de zilverbon is gedrukt te Amsterdam.

Het is niet meer met zekerheid vast te stellen, maar het heeft er alle schijn van dat de portemonnee is verloren tijdens het hooien. Door het geringe aantal numismatische voorwerpen in de vondst is het vaststellen van het exacte verbergingsjaar lastig. Het jongste voor-

werp in de vondst is de zilverbon uit december 1922. De schat is dus in ieder geval niet eerder dan eind 1922 in de hooischaar terecht gekomen. Als wij ervan uitgaan dat de portemonnee tijdens het aanleggen van de hooiberg is verloren, dan zal het op zijn vroegst in het hooiseizoen van 1923 zijn gebeurd. De totale waarde van het geld bedraagt ongeveer vijf en een halve gulden,

Wilhelmina, zilverbon van 2.50 gulden

België, Albert I, 25 centiem, 1921

*Willem III, gulden
1864. Oxidatie op de
keerzijde toont waar
een van de andere
munten lag*

vergelijkbaar met twee à drie daglonen aan arbeid.

Een vondst als deze is veel eerder een curiositeit dan dat er veel uit afgeleid kan worden. Het is vooral de combinatie van de aangetroffen numismatische voorwerpen die deze schat interessant maakt. Het komt maar zelden voor dat de bewaaromstandigheden zo gunstig zijn dat het papiergeld intact blijft. Verder valt de Belgische munt uit 1921 op. Als de schat was gevonden in het grensgebied met België dan had de munt nog als betaalmiddel gebruikt kunnen zijn, maar de vindplaats ligt in dit geval te ver weg van het circulatiegebied. Blijkbaar is de munt overgebleven van een recent bezoek aan zuidelijker streken. Of was de eigenaar van de portemonnee een uit het Zuiden afkomstige landarbeider? ■

Jan Pelsdonk is onderzoeker van muntvondsten en beheerder van NUMIS en de collectiebestanden bij het Geldmuseum. Verder is hij conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum en keurmeester bij de Edelmetaal Waarborg Nederland. In zijn vrije tijd is hij secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en de Nederlandse Museumvereniging (sectie Historische Musea) en is hij redactielid van *De Beeldenaar*.

Correspondentie over muntvondsten en NUMIS bij voorkeur via numis@geldmuseum.nl

NOTEN

- 1 Pelsdonk (2007) 138-139
- 2 Schollaardt (2008) 218
- 3 Pelsdonk (2007) 139

LITERATUUR

JAN PELSDONK NUMIS: een schat aan vondsten. Berichten uit het Geldmuseum *De Beeldenaar* 31 (2007) 138-139.

CHRISTEL SCHOLLAARDT Berichten uit het Geldmuseum. Wie doet wat binnen de afdeling Collecties & Onderzoek *De Beeldenaar* 32 (2008) 217-219.

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in
Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €12 (buiten België €18) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

Terugblik op de toekomst

Verslag van een penningsymposium

Zaterdag 13 november 2010 organiseerde een aantal beeldende kunstenaars en liefhebbers van penningen een symposium over de toekomst van de Nederlandse penningkunst. Aanleiding voor de bijeenkomst was dat de laatste jaren de meningen daarover nogal verdeeld waren geraakt, terwijl een constructieve discussie achterwege bleef. De bijeenkomst zou inzicht moeten geven in de huidige stand van zaken met de intentie ideeën te verzamelen, die bij kunnen dragen aan een positieve en florissante toekomst voor de penningkunst. Onder leiding van dagvoorzitter Bert van Beek gaven Pier van Leest, Henk van der Vorst, Niko de Wit, Carolien Voigtmann en Mirjam Mieras, op persoonlijke titel hun visie op de toekomst van de penningkunst.

In zijn inleiding nam penningmaker Pier van Leest de toehoorders mee naar de rand, de zijkant. Hij liet enkele voorbeelden zien van penningen waarbij de zijkant is gebruikt, zoals *Casanova* van Roberto Ruggio en *Geheim geheim* van Mirjam Mieras, van penningen waarbij de zijkant deel uit maakt van voor- en keerzijde, zoals *Getrapt blok* van Niko de Wit en *De alchemie van een penning* van Pauline Hoeboer. Tot slot toonde hij penningen waarbij de rand wordt gebruikt als beeldelement van de penning, zoals *The Gateless Gate* van Riki Mijling en *Maandag wasdag* van hemzelf. Van Leest ijvert ervoor de rand als derde zijde tot wezenlijk onderdeel van de penning te verheffen. Door hier gebruik van te maken, ontstaan nieuwe mogelijkheden, die vervolgens weer tot nieuwe inzichten kunnen leiden.

Als tweede spreker sprak Henk van der Vorst over zijn rol als verzamelaar. Hij

vertelde hoe hij thuis periodiek een presentatie inricht van penningen op standaardjes. Op een afstand lijkt dat op een minikerkhof, maar gelukkig zijn daar de laatste jaren steeds meer objecten bijgekomen die daar variatie in aanbrengen. Penningen vormen een zelfstandig onderdeel in Henks kunstverzameling en met de komst van steeds meer kleine plasticjes met de naam penning constateert hij een wisseling in zijn verzamelbeleid. Langzaam maar zeker is er een collectie ontstaan van kleine kunstobjecten en dat was de bedoeling niet. Hij meent dat er weer een begrenzing nodig is tussen penningen en de rest; dat de penning een identificeerbaar object is. Henk heeft de afgelopen jaren voorwerpen aangeschaft, waarvan hij zich afvraagt of die wel thuishoren in zijn penningcollectie. Hij wil immers een penningverzameling en niet een verzameling kleine objecten. Daarnaast stelt hij dat de huidige prijs van penningen het verzamelen ervan minder interessant maakt.

Beeldhouwer en penningmaker Niko de Wit hield een pleidooi voor de schoonheid in de penningkunst. Hij benaderde het onderwerp 'penningopdracht' vanuit het standpunt van de opdrachtgever. Bij het verlenen van een penningopdracht zou hij naast de inhoudelijke betekenis of verwijzing ook formele grenzen willen geven waaraan de vormgeving moet voldoen, zodat het ontwerp als penning herkenbaar is. Hij vindt het onder andere van belang, dat de vorm van de penning min of meer *concentrisch* is of tenminste binnen een denkbeeldige cirkel past. Een vierkant of vrije vorm zou daarmee ook mogelijk zijn, maar een rechthoekige penning

JANJAAP LUIJT

zou voor hem minder in aanmerking komen. Niko benadrukte dat goede kunst altijd blijft boeien en daarmee ook goede penningkunst. Aan de hand van verschillende penningen lichtte hij in het kort toe waaruit de essentie van zijn bewondering voor de penning voortvloeit. Hij toonde munten uit de klassieke oudheid en de middeleeuwen, maar ook penningen uit de renaissance en uit de afgelopen decennia.

In haar inleiding met de titel *Trekken aan een dood paard?* zette Carolien Voigtmann een prikkelende stelling neer. Na een citaat van Mark Twain over humor, stelde zij dat de penning op sterven na dood is. De reden daarvan is dat de penning er niet meer hoeft te zijn. De Nederlandse penningkunst sluit immers niet aan bij de actualiteit. Enerzijds mist de penning de aansluiting met de ontwikkeling van de kunst en design, anderzijds is de onderwerpskeuze veelal beperkt. Te veel verbeelden de penningen 'huisje-boompje-beestje', niet een mooie gedachte. Ze gaan over een tuin in Frankrijk en niet over 'nine-eleven' of de tsunami. Carolien denkt dat als de penningmakers meer zouden inhaken op de actualiteit en actuele kunststromingen, de penningkunst nog een toekomst kan hebben.

Mirjam Mieras verwees in haar voordracht naar beeldend kunstenaar Joost Conijn, die bekend is om zijn achteruitrijfiets, in een zelfgemaakte, op hout gestookte auto door Oost-Europa reed en onlangs met een eenvoudig vliegtuig naar Oost-Afrika vloog. Als je reist met de gebruikelijke transportmiddelen kom je op plaatsen waar iedereen al is geweest en niets meer oorspronkelijk is. De rijkdom van het reizen zit hem in de onvoorziene gebeurtenissen. Het avontuur van Joost Conijn is jongensachtig, gewaagd, naïef, wonderschoon, onverantwoord, ongemaakt, vol ontberingen en onvoorspelbaar. Mirjam verheugt zich op penningen die avontuurlijk en dwars zijn zoals Joost

Conijn de wereld bereist en haar opnieuw ontdekt. De toekomst van penningkunst ziet zij als een buitengewoon avontuurlijk en onvoorziene gebeurtenis.

Discussie

Na een korte onderbreking voor koffie en thee kon de zaal discussiëren met de panelleden. De eerste reactie uit de zaal was dat de penning helemaal niet op sterven na dood is, maar beter gepromoot moet worden. Onbekend maakt immers onbemind. Daarom moet er voldoende belangstelling voor penningkunst bestaan om haar voortbestaan te kunnen garanderen. De aanwezigen constateerden dat er steeds minder penningen worden uitgereikt, maar wel steeds vaker beeldjes. En als er al penningen worden uitgereikt, dan zijn ze vaak nog lelijk ook. Penningen zijn een stiefkindje van de kunst. Zij hebben het image van oubolligheid en is een product dat moeilijk in de markt te zetten is. Maar ook werd geconstateerd dat opdrachtgevers moeite hebben om te investeren in iets moois.

De aanwezigen constateerden dat penningkunst een kunstvorm is, waarvoor mensen moeten worden opgevoed. Het vereist ontwikkeling en voorbeelden. Voorgesteld werd om bij kinderen te beginnen en het verschijnsel penningen aan de jeugd uit te leggen. Bijvoorbeeld met behulp van leskisten en lessen op lagere scholen, zodat daar de interesse gezaaid wordt, die na de puberteit kan ontkiemen. Daarbij zouden musea geïnteresseerd kunnen worden om regelmatig kunstpenningen te presenteren.

Aan de orde kwam hoe de penning gepromoot zou kunnen worden. De Vereniging voor Penningkunst (vpk) zou het voortouw kunnen nemen in het meer naar buiten toe treden en reclame maken. De vpk zou dat niet alleen hoeven doen, maar met de steun van de verzamelaars als ambassadeurs voor de

penningkunst. Zij zouden aan kennissen en geïnteresseerden kunnen vertellen over hun passie en voorbeelden van penningen kunnen tonen.

Geopperd werd om contacten te leggen en te onderhouden met de media, omdat daar kansen voor promotie liggen. Terecht werd gesteld dat voor de media nieuwswaarde belangrijk is en dat die bij penningen vaak ontbreekt. Alleen als penningmakers de actualiteit zouden combineren met iets controversieels, dan zou wellicht de mogelijkheid bestaan dat de media de penning zien. Reacties uitlokken zou een goede manier zijn, maar er moet wel voorkomen worden dat de onderwerpskeuze niet de richting op gaat van het choqueren om het choqueren.

De voorkeur voor een beeldje in plaats van een penning werd door de aanwezigen toegeschreven aan de presentatie. Een penning is iets persoonlijks, iets intiem, terwijl een beeldje beter presenteert. Dit is ook een trend die de afgelopen jaren zichtbaar werd bij penningmakers die steeds vaker sokkeltjes leveren bij de penning of penningen vervaardigen die recht op kunnen staan.

Vanuit de zaal kwam de vaststelling dat door te willen aansluiten bij de moderne kunst de vpk-uitgiften de laatste jaren erg waren afgeweken van het idee penning. Deze tendeerden te veel naar plastic, waardoor verschillende opdrachten weinig met penningen te maken hadden. Er werd daarbij aangetekend dat willen aansluiten bij de moderne kunst steeds moeilijker wordt, omdat die erg virtueel en weinig materieel is. Gekscherend stelde een van de aanwezigen daarom voor snel een virtuele penning te laten maken om de aansluiting met de moderne kunst niet te missen. Er viel desalniettemin ook het geluid te horen dat er wel degelijk stromingen en ontwikkelingen in de beeldende kunst en design zijn waarop de penningkunst aan zou kunnen sluiten. Als voorbeeld van een penning die aan-

sloot bij de actualiteit én Dutch design werd de penning *My Last Penny* genoemd.

De verpakking van penningen kwam ook aan de orde: als je bij een penning een verpakking doet, moet die iets toevoegen. Toch zijn er voor- en tegenstanders. Geld uitgeven aan iets dat je weggooit is zonde van het geld, meent de een, terwijl de ander het een wezenlijk onderdeel van het object vindt. Een penning moet niet mooier worden door de verpakking, maar deze moet er wel goed bij passen. De verpakking is buitengewoon geschikt om mooi vorm te geven. Zeker in opdrachtsituaties als logo's en dergelijke gebruikt moeten worden, maar de penningmaker deze niet op de penning zelf wil hebben.

Opdrachtgevers

Een buitenstaander merkte op dat de discussie op een zeurderige toon werd gevoerd alsof wij het goed doen, maar de buitenwereld niet. Dat het product penning wel goed is, maar dat de consument dat niet wil inzien. Volgens hem zou er beter omgegaan moeten worden met opdrachtgevers en penningconsumenten en zo hun denken ten goede keren. Dat een breed publiek, zelfs sportclubs, weet dat je iets beters kunt geven dan een blikken bokaal van 1½ meter hoog. Er moet bekendheid gegeven worden aan de mogelijkheid een penning te laten maken. Benadrukt werd dat een betere samenwerking tussen kunstenaars en potentiële opdrachtgevers gestimuleerd zou moeten worden. Bijvoorbeeld door bedrijven die sportprijzen en relatiegeschenken maken, waarvan de esthetische waarde nogal eens te wensen over laat, te interesseren voor een goed kunstproduct. Benaderen van grote bedrijven voor het uitreiken van penningen in plaats van gouden horloges of andere relatiegeschenken. Sommige aanwezigen reageren sceptisch, maar anderen zien hier mogelijkheden. Grote bedrijven moeten immers iets op

de plank hebben liggen als relatiegeschenk en als zij zijn te bewegen tot een artistiek product, is dat winst.

Conclusie van de middag was dat er nog veel te doen is om de penning in de toekomst (weer) op de kaart te zetten. Er werd goed geluisterd en veel gelachen. Tijdens de borrel zetten de aanwezigen de gezellige middag voort en kwamen zij nader met elkaar in gesprek. Sommigen continueerden de discussie, anderen grepen de gelegenheid aan om nieuwe initiatieven voor te stellen. Een

aantal van de aanwezige kunstenaars informeerde naar de mogelijkheden om met bedrijven te gaan samenwerken, terwijl verschillende verzamelaars na tijden eindelijk weer met elkaar spraken over penningkunst. De bijeenkomst heeft verschillende partijen weer samengebracht en er gaan stemmen op in de toekomst vaker dit soort bijeenkomsten te organiseren. ■

Janjaap Luijt (1966) fungeerde als katalysator om het symposium van de grond te krijgen. Hij is hoofdredacteur van *De Beeldenaar*.

(advertenties)

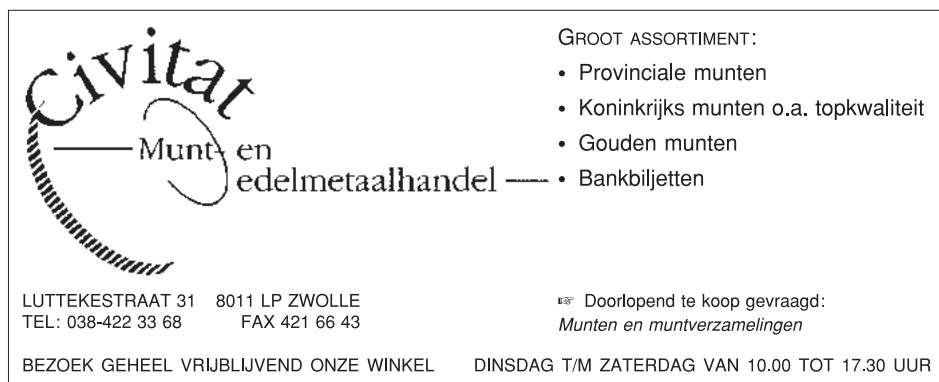

MUNTHANDEL G. HENZEN

Grieks • Romeins • Byzantijns • Middeleeuwen • Provinciaal • Koninkrijk tot 1945
Overzee tot 1945 • Buitenlands tot 1945 • Historie- en rekenpenningen • Archeologie

zo maar een paar munten uit ons actuele assortiment...

Vraag onze gratis prijslijst aan! (verzamelgebied vermelden) website: www.henzen.org
Postbus 42 • 3958 ZT Amerongen • ☎ 0343-430564 • fax 0343-430542 • info@henzen.org

Civitat
— Munt- en edelmetaalhandel —

GROOT ASSORTIMENT:

- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Zoekpenning (3)

Deze rubriek die bestemd is om met hulp van lezers van *De Beeldenaar* penningen toe te schrijven aan een maker heeft een eerste resultaat. In *De Beeldenaar* 2010-5 stond op pagina 216 een penning afgebeeld die de inzender gemakshalve *Trap* had genoemd. De redactie ontving een reactie van Joost Struijk, de opdrachtgever voor deze penning. Hij schreef de redactie het volgende:

‘Ik ben de opdrachtgever en bedenker geweest van deze penning met de titel *Ladder* in de zin van re-integratieladder. De achterkant van de penning laat ‘ontplooiing’ zien. De voorkant is de afbeelding van een ladder: mensen worden begeleid en ontwikkeld naar een volgende trede in werk en wellicht naar regulier werk: een trapje hoger als dat kan. De centrale gedachte is de Januskop: de twee gezichten in dit geval van de arbeidsmarkt. De kunstenaar heeft dat op een realistische en ‘klassieke’ manier uitgebeeld. De penning is in mijn opdracht in 2003 gemaakt door Lucie Leene, penningmaker in Leiden. Ik heb dat gedaan in mijn functie als algemeen directeur ad interim van een Sociale Werkvoorzieningsorganisatie, lees re-integratiebedrijf. Bij mijn afscheid na de reorganisatie heb ik de bestuursleden van deze gemeentelijke organisatie deze penning bij wijze van afscheid cadeau gedaan als dank en met name hulde voor hun steun aan de opdracht mensen met een afstand tot werk te begeleiden naar werk.’

Joost Struijk stelde *De Beeldenaar* direct nog een tegenvraag: Ik ben zeer be-

nieuwd hoe deze penning in de handel terecht is gekomen, aangezien slechts enkele exemplaren aan specifieke personen zijn overhandigd. Hoewel de redactie de kans niet groot acht dat zij hier antwoord op zal ontvangen, blijven reacties van harte welkom.

JANJAAP LUIJT

Nieuwe vragen

Van een lezer van *De Beeldenaar* uit Zuidhorn ontving de redactie voor deze rubriek de afbeeldingen van vier penningen die volgens de tekst op een van de keerzijden, in 1974 zijn uitgegeven te Delft naar aanleiding van de Diskussiedag Praktisch Werken te Delft. Twee penningen hebben dezelfde voorzijde, doch het tweede exemplaar is enkelzijdig en weegt ongeveer de helft. De vraag is weer simpel: herkent iemand deze penningen en weet wie de maker is? Wellicht geven de initialen VZ rechtsonder op de oven (op circa 4 uur) een aanwijzing.

Lucie Leene, *Ladder*,
2003 (verkleind)

(2/3 ware grootte)

Enkelzijdig
(2/3 ware grootte)

Tot slot nog een penning die al een tijdje op plaatsing lag te wachten. Het is er één uit een serie van drie. De hier getoonde penning toont de tekst 'Brak'. De huidige eigenaar wil graag weten

wie de maker is. Zij weet ook dat er nog een exemplaar 'zout' en 'zoet' moet bestaan. Voor het completeren van de serie is zij op zoek naar de twee overige exemplaren. ■

(2/3 ware grootte)

Tussen haakjes

Samenstellers van muntencatalogi en auteurs van artikelen comprimeren nogal eens meerdere tekstvarianten van een bepaald munttype door tekst- en/of woorddelen tussen haakjes te plaatsen zonder aan te geven hoe men daarmee precies moet omgaan. Wanneer deze wijze van tekstbeschrijving precies is geïntroduceerd, is moeilijk te achterhalen, maar wel staat vast, dat hij vooral sinds de jaren zestig van de vorige eeuw opgang heeft gemaakt. Zo treffen we tussen haakjes geplaatste delen van omschriften op munten onder meer aan in *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* van Van Gelder en Hoc (1960) en in de muntboeken van De Vries en Van der Wiel die tussen 1961 en 1965 zijn uitgegeven. Met de 'haakjesmethode' kan met een algemene beschrijving van de munt worden volstaan zonder dat alle variaties in de omschriften bij alle jaartallen vermeld behoeven te worden. Een en ander zou de overzichtelijkheid ten goede komen en ruimtebesparing opleveren. Nog heden ten dage wordt deze manier van tekstbeschrijving gehanteerd zonder dat er voldoende bij wordt stilgestaan dat deze vorm van tekstbeschrijving zonder uitleg tot verkeerde interpretaties kan leiden en onderzoek kan frustreren.

Zomaar een voorbeeld

In 1809 zond de stad Groningen circa 1050 stuks muntersgereedschap naar 's-Rijks Munt om te worden vernietigd. Dit geschiedde op last van de Minister van Financiën. De Groningse stadssecretaris maakte van de gereedschappen een inventarislijst en sorteerde de muntstempels naar omschrift en jaartal.¹ Om te kunnen achterhalen welke stempels

voor welke muntsoorten zijn gebruikt, moest getracht worden opschriften op munten te koppelen aan gelijkluidende teksten in de inventarislijst. Om dat te kunnen doen, moesten zowel teruggevonden munten alsmede de werken van Van der Chijs en Puister worden bestudeerd, omdat met name in Van der Chijs muntsoorten staan beschreven waarvan de huidige verblijfplaats onbekend is. Uit het onderzoek kwam naar voren, dat Van der Chijs' werken voor het geschetste onderzoek goed bruikbaar zijn, omdat Van der Chijs alle tekstvarianten van een bepaald munttype apart beschrijft. Puister comprimeerde tekst delen en in de gevallen waarin hij comprimeerde, blijken zijn beschrijvingen volstrekt onbruikbaar. Een en ander zal hieronder aan de hand van een voorbeeld worden geschetst.

Van der Chijs en Puister beschrijven een bepaald type grootken dat in 1491 en 1498 is geslagen. Van der Chijs beschrijft de beide jaargangen apart.² Puister comprimeert en geeft het omschrift op de keerzijde van deze grootkens aan als ANN(O) D(OMIN)I.³ Dat kan voor het eerste woord twee varianten opleveren: ANN en ANNO. Voor het tweede woord kan dat maar liefst zestien varianten opleveren: DI, DOI, DOMI, DOMII, DOMNI, DOMINI, DOII, DONI, DOINI, DMI, DMNI, DMIN, DMINI, DII, DINI en DNI. Omdat stempelsnijders woorden dikwijls naar eigen inzicht afkortten of fouten maakten en bovendien de letters M en N dikwijls werden gesneden met de letterponsoenen I (III = M, II = N), zijn in principe alle gegeven afkortingen mogelijk, vooropgesteld dat de ruimte op de munt dat zou toelaten. Voor het omschrift als geheel levert een en ander

JAN C. VAN DER
WIS

$2 \times 16 = 32$ mogelijke tekstvarianten op. Echter, van het betrokken grootken zijn slechts twee tekstvarianten geregistreerd: ANNO DOM VOOR 1491 en ANN DNI voor 1498.⁴ In het onderhavige voorbeeld wordt niet alleen gesuggereerd dat er 32 tekstvarianten van het betreffende type grootken zouden bestaan, maar ook voor elk jaartal afzonderlijk. Voorts is gebleken, dat veel gebruikers van Puisters catalogus denken, dat op alle grootkens uit 1491 en 1498 ANN DI staat en dat met het tussen haakjes geplaatste wordt verklaard wat met de afgekorte tekst op de munten wordt bedoeld. Anderen, die de haakjesmethode minder strikt interpreteren, vatten het op als dat er diverse varianten – dus niet alle theoretisch denkbare – voorkomen zonder ook maar enig idee te hebben welke en hoeveel. Misverstanden zouden uitgesloten zijn geweest als Puister uitleg over de interpretatie van de haakjesmethode zou hebben gegeven of in de muntbeschrijving het omschrift van het afgebeelde grootken 1491 had vermeld en achter het jaartal 1498 ‘met ANNO DNI’. Het laatste zou slechts twee schrijftkens extra hebben gekost en geen enkele regel meer. Bij munttypen met zeer weinig omschriftvarianten is de haakjesmethode bepaald niet zinvol.

Een recenter voorbeeld

Een recenter voorbeeld is te vinden in de beschrijving van de scheepjesschellingen 1676 en 1677 uit de Geoctrooieerde Munt van Dirck Bosch te Enkhuizen in Purmer en Van der Wiel.⁵ De omschriften worden voor de ene zijde gegeven als DEVS FORT(ITVDO) ET SP(ES) NOST(RA) en voor de andere als MO(NE) (NO) ORDIN WES(T)FRISIA(E). Fort(itvdo) kan dertig varianten opleveren, sp(es) vier en nost(ra) eveneens vier. Voor de tekst als geheel wordt dan gesuggereerd, dat er $30 \times 4 \times 4 = 480$ tekstvarianten zouden bestaan. De werkelijkheid leert, dat er slechts twee bestaan: DEVS FORTI ET SP NOST en DEVS FORTITVDO ET SPES NOSTRA.⁶

Voor wat betreft het omschrift op de andere zijde van de munt ligt de zaak net zo ingewikkeld. MO(NE) levert vier varianten op, (NO) drie en WES(T) FRISIA(E) vier. Een rekensommetje leert dat er voor de gehele tekst in principe $4 \times 3 \times 4 = 48$ tekstvarianten mogelijk zijn. De werkelijkheid is, dat er slechts twee tekstvarianten bestaan: MONE ORDIN WES FRISIA en MO NO ORDIN WEST FRISIAE.⁷

Conclusie

Om alle gesuggereerde mogelijke tekstvarianten, voor beide zijden gecombineerd, van de betrokken scheepjesschellingen te verzamelen, zouden meerdere mensenlevens wel eens niet genoeg kunnen zijn: $480 \times 48 = 23.040$ varianten! Vooropgesteld dat ze zouden bestaan. Een argeloze verzamelaar die alle theoretisch denkbare varianten zou willen bezitten, zou nooit in zijn doelstelling slagen. Pannekeet, die niet comprimeerde, was slechts twee regels meer kwijt dan Purmer en Van der Wiel.⁸ ‘Peanuts’ voor catalogi van honderden pagina’s met ook nog eens veel onbedrukte ruimte.

Tussen twee haakjes

Muntbeschrijvingen in catalogi en artikelen, waarvan tekstdelen tussen haakjes zijn geplaatst, blijken voor sommige onderzoeken onbruikbaar. Voorts kunnen ze zonder uitleg tot verkeerde interpretaties leiden, omdat ze doorgaans aanzienlijk meer tekstvarianten suggereren dan dat er in werkelijkheid bestaan. Voorts worden ze anders gelezen dan de auteurs graag zouden willen.

Het is de auteur van deze bijdrage er niet om te doen geweest andere auteurs in een slecht daglicht te plaatsen, maar te attenderen op een vermoedelijk in de jaren zestig van de vorige eeuw in zwang gekomen gebruik dat, met veel goede bedoelingen, maar met weinig inzicht in een mogelijke andere uitleg dan bedoeld, is nagevolgd. Het zou goed zijn op landelijk niveau tot afspraken over gebruik en

uitleg van de “haakjesmethode” te komen en tot die tijd met het comprimeren van teksten op de geschetste wijze uiterste terughoudendheid te betrachten. ■

Jan van der Wis verricht onder andere onderzoek naar de muntslag in de noordelijke provincies van ons land en publiceert geregeld over dit onderwerp. Hij dankt Theo Nissen voor het doorlezen en commentariëren van het concept.

NOTEN

1. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven (RHCGA), Gemeente Archief Groningen (GAG), raadsbesluit van 7 nov. 1808 no 6.
2. VAN DER CHIJS XIII.84 en 93.
3. PUISTER 1.232.
4. PUISTER 1.232a = VAN DER CHIJS XIII.84, aanwezig in het Groninger Museum; PUISTER 1.232b = VAN DER CHIJS XIII.93, aanwezig in het Geldmuseum.
5. PURMER / VAN DER WIEL Wf80.
6. PANNEKEET WES 30.
7. Ibidem.
8. Ibidem.

LITERATUUR

P.O. VAN DER CHIJS *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de oudste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem, 1855).

H. ENNO VAN GELDER / M. HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam, 1960; Supplement 1964).

C.G.J. PANNEKEET *De muntslag van West-Friesland 1584-1806* (Slootdorp, 2002).

A.T. PUISTER *Groningse stedelijke munten Jaarboek voor Munt- en penningkunde* 73 (1986), 5-72.

D. PURMER / A.H.N. VAN DER WIEL *Handboek van de Nederlandse provinciale muntslag 1573-1806, deel I.* (NVMH, 2006).

P.CH. DE VRIES / H.J. VAN DER WIEL *Compendium van de munten der Zeven Verenigde Nederlanden* (Rotterdam/Gouda, 1961-1965).

(advertentie)

Papiergeldverzamelaar Rob van Erp

Verzamelaar van de vorige eeuw, Rob van Erp, (wellicht nog bekend van de publicatie *“Vergeefse jacht op ‘valsche zilverbons’”* - 1988) gaat zijn verzameling verkopen. Bent u een serieuze verzamelaar van Nederlands papiergeld en heeft u wensen voor uw verzameling, dan kunt u mij een mancolijstje mailen. U krijgt dan ook weer per mail antwoord.

Er zijn naast veel “gewone”, ook zeer zeldzame exemplaren in soms bijzonder mooie kwaliteit in de verzameling. Verder zijn er misdrukken, proefdrukken, valse biljetten, specimenbiljetten (ook wat van Aruba, De Nederlandse Antillen, Nederlands Nieuw Guinea en van Suriname), zilverbon rariteiten, papier- en watermerkproeven, wat noodgeld, kamp- en militair geld, maar géén roodborstjes...

Voorlopige voorwaarden: Op uw mancolijstje per mail ontvangt u een antwoordmail retour met een opgave van biljetten die u zoekt, voorzover (nog) aanwezig natuurlijk. U vindt daarin een beschrijving van het gezochte papiergeld en de vaste prijs in euro's. Mijn reactie kan enige tijd duren, ontvangen mancomails worden in volgorde van binnenkomst beantwoord. Ook vindt u in mijn antwoordmail de definitieve voorwaarden. Wilt u de kwaliteit van het (zeldzame) biljet eerst zelf bekijken dan kunnen we daarvoor per mail een afspraak maken. Ik kan u geen scans van biljetten toezenden! De prijzen zijn, vind ik, niet overdreven hoog en daarom 100% vast. Vindt u een door mij aangeboden biljet te duur, dan kunt u proberen het ergens anders goedkoper te kopen.

U kunt uw mancolijstje mailen naar: robvanerp@kpnmail.nl

Penningnieuws

HENK VAN DER
VORST

JENNIFER HOES

Klimaatpenning, zilveren gietpenning, opdracht, 2010, ca 7cm.

De klimaatpenning wordt uitgereikt aan een persoon, organisatie of onderneming die zich uitzonderlijk en succesvol ingezet heeft voor een bijdrage aan de oplossing van het klimaatprobleem. Het betreft een initiatief van de HIER Klimaatcampagne.

Het thema van de penning is het internationale symbool voor klimaatverandering: de ijsbeer. Elke penning is handmatig vormgegeven en gegraveerd, waardoor elk exemplaar uniek is.

De klimaatpenning kent drie varianten:

- de penning voor de persoon. Eén ijsbeertje staat apart: dat is de leider die zijn nek uitsteekt.
- de penning voor de maatschappelijke organisatie. De organisatie bereikt en verbindt individuen.
- de penning voor de onderneming. De vereende kracht van het collectief maakt macht, die de onderneming bijzonder en sterk maakt.

De ijsbeertjes verbeelden op deze wijze ook mensen en hun relatie tot de oplossing van het klimaatprobleem. Op de achterzijde van de penning staat de Arctis: de lijn die het Noordpoolgebied aanduidt en die meerdere continenten doorkruist, hetgeen benadrukt dat de klimaatverandering iedereen aangaat. Dit jaar 2010 staan er op iedere penning 10 ijsbeertjes, volgend jaar worden dat er 11. Deze penningen zijn met de hand samengesteld (de plaatsing van de beertjes) zodat, ook in de komende jaren, er nooit een penning precies hetzelfde wordt. De penningen zijn met de hand gegraveerd door Daniel Houwer, goudsmid/graveur te Haarlem.

Deze penning illustreert de fascinatie van Jennifer om reproductietechnieken in te zetten bij het maken van unieke stukken. Op het moment werkt ze aan een nieuwe opdracht en aan enkele vrije penningen waarbij ze deze grenzen tussen techniek en uniciteit wederom opzoekt.

Ster(ve)ling, 2008, zilver

De penning *Ster(ve)ling* wordt gemaakt in een serie van zeven unieke exemplaren. Iedere penning is opnieuw samengesteld met zilveren soldaten uit verschillende legers en tijdperken. Elke penning krijgt een op maat gemaakte banier met een inscriptie in Latijn, het jaartal in Romeinse cijfers en het logo

van de kunstenaar. De inscriptie is voor elk exemplaar anders. Het afgebeelde exemplaar is uit de collectie van Teylers Museum. De banier vermeldt: SIC SEMPER ERAT, ET SIC SEMPER ERIT MMVIII (zo is het altijd geweest en dus zal het altijd zo zijn 2008). De eerste drie exemplaren uit deze serie zijn inmiddels vervaardigd.

WILLEM NOYONS

Zomerpenning, 2010, brons

De eerste Zomerpenning is een viering van de wederopstanding van de Petronius, het lettertype dat is ontworpen door de Utrechtse surrealist J.H. Moesman (1909-1988). Moesman laat behalve een klein hoogwaardig oeuvre aan schilderijen, tekeningen en essays, een unicum in de moderne Utrechtse beeldende kunst na: een zelf ontworpen lettertype, de Petronius. Hij was een begaafd kalligraaf en vond schrijffletters mooier dan drukletters. De Petronius heeft dan ook de uitstraling van een gekalligrafeerde letter. De verloren gewaande ontwerpen werden begin 2010 gerestaureerd en op initiatief van de Utrechtse dichter Ingmar

Heytze gedigitaliseerd. De penning, die volledig in de Petronius is uitgevoerd, toont de nieuwe letter aan de wereld in de vorm van het woord ZOMER als gestileerd logo. Op de keerzijde van de penning staan de namen en handtekeningen van de makers (Willem Noyons en Ingmar Heytze) en een pangram: een zo kort mogelijke zin waarin alle letters van het alfabet voorkomen. Geheel in stijl van Moesman werd dat: 'Utrecht, exquis lijzige vampierskybox aan de werf'. De penning is verschenen in een éénmalige maximale oplage van 200.

Meer informatie over de makers op: www.noyons.com en www.ingmarheyitze.nl.

Oratiepenning, 2010, brons

Prof. dr. J.L.L. Kimpen schrijft in de bijbehorende brochure over deze penning de volgende tekst: Met een inaugurele rede aanvaardt een nieuw benoemde hoogleraar zijn of haar ambt. De ceremoniële redevoering wordt bijgewoond door collega-hoogleraren en vele anderen uit hoofde van hun professionele, persoonlijke of maatschappelijke betrokkenheid. Een belangrijk moment, de nieuwe hoogleraar deelt zijn of haar denkbeelden met collega's. Later neemt de nieuwe hoogleraar weer als toehoorder plaats temidden van zijn collega's.

Deze dialoog, de afwisseling van spreken en luisteren, is de kern van ont-

wikkeling in een wetenschappelijke omgeving. Het amfitheater dateert uit de oudheid. Een spreker en het omringen- de publiek bepaalden de vorm ervan. Meestal in de open lucht, soms uitgehakt in een berg. Met drie treden bestijgt de spreker het spreekgestoelte. De twee zijden van de penning verbeelden spreken en stijgen.

Met ingang van oktober 2010 ontvangt iedere nieuwe Utrechtse hoogleraar bij zijn oratie deze oratiepenning van de Raad van Bestuur van het Universitair Medisch Centrum Utrecht, als felicitatie en als stimulans.

Muntmelange

CIJFERS IN SPIEGELBEELD

In de zestiende en zeventiende eeuw komen cijfers in spiegelbeeld regelmatig voor op Nederlandse munten. Soms leidt dit tot verwarring bij verzamelaars. Een bekend voorbeeld hiervan is de stedelijke duit van Deventer geslagen in 1602. Doordat de twee in het jaartal is weergegeven als een Z in spiegelbeeld, wordt deze munt regelmatig gezien als geslagen in 1605.

Jaartallen uit de christelijke jaartelling komen op munten in de Nederlanden voor sinds het einde van de veertiende eeuw. De groten van Schoonvorst zijn hiervan een voorbeeld. De bisschoppen van Utrecht voorzien vanaf de tweede helft van de vijftiende eeuw hun munten veelal van een jaartal. Bij deze vroege munten is het jaartal veelal weergegeven in Romeinse cijfers. Pas in het laatste kwart van de vijftiende eeuw wordt het minder uitzonderlijk om jaartallen op munten te plaatsen. Dit gebeurt dan in het algemeen in Arabische cijfers.

In de Verenigde Staten zijn vroege munten met jaartal zeer gewild. De zogenaamde 'early dated coins' vormen daar een verzamelgebied op zich. Voor jaartalverzamelaars die middeleeuwse munten in hun verzameling willen opnemen zijn deze munten uiteraard een must.

Vanaf het einde van de regeringsperiode van Karel de Stoute (1467-1477) worden jaartallen op de munten van de Bourgondische Nederlanden gemeengoed. Opmerkelijk is het regelmatig voorkomen van cijfers in spiegelbeeld op de munten van Karel V (1506-1555). Soms worden zelfs alle cij-

fers in het jaartal in spiegelbeeld weergegeven. Het bekendste voorbeeld hiervan is de korte geslagen te Nijmegen met het jaartal 1555. Het jaartal is op deze munten afgekort tot 55 waarbij de cijfers in spiegelbeeld geplaatst zijn. Minder bekend, en uiterst zeldzaam, zijn het vierstuiverstuk geslagen te Maastricht in 1544 en de stuiver, ook Maastricht, met jaartal 1517. Om maar met het laatstgenoemde stuk te beginnen: hierbij is het jaartal voluit weergegeven. Zowel de vijf als de zeven zijn in

WILLEM VAN DEN
NIEUWENHOF

Duit, Deventer, 1602

Detail

*Stuiver Brabant Karel
V, geslagen te
Maastricht, 1517*

Detail

4 stuiver Brabant
Karel V, geslagen te
Maastricht, 1544

Detail

spiegelbeeld geslagen. Aangezien een I gelijk is aan zijn spiegelbeeld, kan ook gezegd worden dat alle cijfers in het jaartal in spiegelbeeld zijn afgebeeld. De volgorde van de cijfers is niet gespiegeld.

Het vierstuiverstuk met jaartal 1544 is onlangs bij Künker geveild. De eigenaar was zo vriendelijk mij een afbeelding te sturen. Het jaartal is hier afgekort tot twee cijfers (44) waarbij beide cijfers in spiegelbeeld staan.

In de gangbare literatuur (Van Gelder-Hoc en De Witte) zijn de hier beschreven stuiver en 4 stuiver van Karel V met cijfers in het jaartal in spiegelbeeld niet terug te vinden, want niet afgebeeld. ■

CHICAGO WELCOMES THE WORLD!

CHICAGO INTERNATIONAL COIN FAIR (CICF) • 14-17 APRIL 2011

Sluit u aan bij een groep vooraanstaande handelaren en verzamelaars van alle munten op het belangrijkste evenement in de Verenigde Staten!

- Koop en verkoop door muntverzamelaars en -handelaren uit de Verenigde Staten en vele andere landen;
- Tafelprijzen zijn op aanvaardbaar niveau: slechts 440 euro voor een gedeelde tafel;
- Neem deel aan de belangrijke veiling van munten uit de gehele wereld door de gerenommeerde Heritage Auction Galleries;
- Goed bereikbaarheid: CICF ligt op korte afstand (een taxirit) van de luchthaven O'Hare International Airport.

Bezoek Chicago en vind nieuwe munten, maak nieuwe klanten en leg nieuwe contacten! Voor beursinformatie, neem contact op met chairman Scott Tappa via scott.tappa@fwmedia.com.

Euroruimte

CIRCULATIEMUNT OF VERZAMELPRODUCT

In *De Beeldenaar* 2010-5 schreef Janjaap Luijt een stukje over de BU-Set 2010 Nederland. In dat stukje vroeg hij zich af wat de status is (circulatiemunt of verzamelproduct) van de 2-euro-munt 2010, omdat deze denominatie niet voor de circulatie in productie is genomen. Maar geldt deze vraagstelling niet ook voor vele andere Nederlandse euromunten? De 1-, 2-, en 20-eurocentmunten werden voor het laatst in 2004 voor de circulatie aangemunt. De 5-eurocent werd van 2002 tot en met 2004 niet voor de circulatie geslagen, daarna weer wél en zelfs in grote aantallen. Jaarlijks 70 miljoen stuks of méér. De 10-eurocent werd in 2001 voor het laatst voor de circulatie geslagen. De 50-eurocent en de 1- en 2-euro werden voor het laatst voor de circulatie aangemunt in 2002. Feitelijk zouden dus alle Nederlandse euromunten van de laatste jaren (behalve dan de 5-eurocent) geen circulatie-

munten meer zijn, maar uitsluitend nog verzamelproducten.

Toch worden die munten soms in de muntcirculatie aangetroffen. Telkenjare worden namelijk in juni, tijdens de Dag van de Munt, enkele duizenden muntrolpakketten verkocht met daarin een complete rol van elk van de acht denominaties. Een aantal van de munten uit die muntrolpakketten belanden aantoonbaar in circulatie, aangezien verzamelaars in binnen- en buitenland ze met enige regelmaat uit de omloop vissen. Mijn conclusie is dan ook: de BU-sets als zodanig zijn verzamelproducten, maar de daarin voorkomende afzonderlijke munten, inclusief de 2-euro 2010, zijn gewoon circulatiemunten.

In dit verband is het aardig om er op te wijzen dat Vaticaanstad dit jaar voor het eerst een deel van de door dat land uitgegeven munten daadwerkelijk in de circulatie zal brengen. Het gaat om 2.184.704 stuks van de 50-eurocent 2010. Overal in Italië, maar ook in Oostenrijk en Duitsland, zijn al exemplaren in de circulatie opgedoken.

ROB KOOIJ

De rubriek Euroruimte bericht in kort bestek wederwaardigheden over euromunten. Is u iets opgevallen aan de circulatiemunten en wilt u die kennis delen met de samensteller van deze rubriek, dan kunt u die sturen naar euroruimte@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

*Muntrolpakket
Nederland*

EEN BIJZONDER LEUKE FANTASIE

Verzamelaars klagen dikwijls dat ontwerpen voor veel euromunten voor buitenlanders weinig- of nietszeggend zijn.

(1½ ware grootte)

Daarom hebben in de loop van de jaren tal van (amateur) ontwerpers zich bezig gehouden met mogelijke alternatieven voor bestaande of toekomstige euromunten. Een van de leukste fantasieontwerpen van de laatste tijd toont ons een Tsjechische munt van 1 euro met het portret van de brave soldaat Švejk, bekend uit de wereldberoemde romans van Jaroslav Hašek. Onnodig te zeggen dat deze munt, hoe leuk ook bedacht, nooit in werkelijkheid zal worden geslagen. Al was het alléén maar omdat Tsjechië de eerste zes tot acht jaar er nog niet toe zal komen om eigen euromunten te gaan slaan. ■

(advertenties)

DRINGEND GEZOCHT !!

Antieke, middeleeuwse en provinciale munten. Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)

Wij kunnen U momenteel **zeer hoge** prijzen betalen voor dergelijke munten.

Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten, zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.

Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevreden en gingen U reeds voor.

Let wel ! Wij berekenen **nooit** kosten en onze taxaties zijn **altijd** vrijblijvend

MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN

0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen

TENTOONSTELLINGEN

Ontmoet Sint Maarten, Joris en de rest

In de tentoonstelling 'Alle heiligen. Iedere dag feest!' passeert een bont gezelschap kalenderheiligen de revue. De bezoeker krijgt de kans voor een kennismaking met heiligen op munten, papiergeld, penningen en zegelstempels.

Tot en met voorjaar 2011, di.-vr. 10-17 uur; za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Kelten, Romeinen en Merovingers

Het Gemeentemuseum Het Land van Thorn besteedt tot maart aandacht aan de Kelten, Romeinen en Merovingers. Op de website van het museum is een korte video over deze tentoonstelling te zien.

Tot en met 31 maart 2011, di.-zo. 11-16 uur. Gemeentemuseum Het Land van Thorn, Wijngaard 14, Thorn.
www.museumhetlandvanthorn.nl

De schatvondst Loosdrecht 1941

Een kannetje met 28 gouden munten uit de vijftiende eeuw dat een boer en zijn zoon in 1941 vonden, is nog tot 27 maart te zien in de penningvitruine van Teylers Museum.

Tot en met 27 maart 2011, di.-za. 10-17 uur; zo. en feestdagen 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.eu

Wilde beesten

Van 18 februari tot en met 22 mei toont de expositie *Bij de wilde beesten af* in het Sculptuur Instituut Nederland tal van fraaie penningen met diervoorstellingen. De expositie sluit aan bij de tentoonstelling *Van Barye tot Bugatti. Les*

Animaliers die gelijktijdig in museum Beelden aan Zee plaatsvindt.

Van 18 februari tot en met 22 mei, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee/ bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenzaanee.nl

Geer Steyn

In 2010 heeft Geer Steyn zijn docentschap aan de Koninklijke Academie te Den Haag beëindigd. Ter gelegenheid daarvan zal de afscheidstentoonstelling 'Passie en Betrokkenheid' aandacht geven aan werk van de alumni: Mrjam Mieras, Elly Baltus, Lina Hodoroaba, Barbara Kletter, Arnoud Holleman en André Kruysen.

Van 3 tot en met 26 februari, ma.-vr. 9-21 uur, za. 10-16.30; na 20 febr. ma.-vr. 9-17 uur, za. gesloten. Koninklijke Academie, Prinsessegracht 4, Den Haag.

BIJEENKOMSTEN

Atelierbezoek

Lezers van *De Beeldenaar* kunnen zich aanmelden voor een bezoek op 22 januari 2011 aan het atelier van Elly Baltus in Amsterdam (Nieuw en Meer). Elly maakt grote beelden, heel technische penningen en heeft tijdens de laatste FIDEM de hoofdprijs gewonnen.

Frans en Truus van der Veld stellen 26 februari hun atelier in Lisse voor ons open. Ook zij zijn veelzijdig, van grote beelden en banken voor in het straatbeeld tot grafmonumenten en penningen horen tot hun oeuvre.

Aanmelden per e-mail: maja@agandau.nl. Vermeld uw naam en adres. Met de bevestiging van uw aanmelding ontvangt u tevens gegevens over de exacte tijd van de bijeenkomst. ■

MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

VEILINGEN & TAXATIES

MUNTEN, POSTZEGELS, BANKPAPIER, ETC.

Onafhankelijk
Betrouwbaar
Ervaren

- Grootste klantengroep
- Bij verkoop hoogste opbrengst
- Betrouwbare en realistische taxaties worden kosteloos verstrekt

MPO, hét adres
voor veiling, advies
en bemiddeling

KANTOORADRES MPO: ENERGIEWEG 7, 3401 MD IJSSELSTEIN
TEL: +31 (0)30-6063944 - FAX: +31 (0)30-6019895 - WWW.MPO.NL

Auctions I80—I8I in Berlin, January 27, 2011

France/Alsace, Bishopric Strasbourg
Leopold V., Archduke of Austria, 1607 – 1625. 2 ½ Reichstaler 1624, Ensheim.
Extremely rare. Very fine.

City of Hamburg
Bankportugalöser of 10 Ducats 1689 of J. Reteke. Very rare. Almost uncirculated.

Netherlands territories. Compagnie van Verre, 1594 – 1602
Vereenigde Amsterdamsche Compagnie. Daalder of 8 Reales 1601, Dordrecht.
Very rare. Very fine +.

Russian Empire
Alexander II., 1855 – 1881. Gold medal 1869 by V. Alexeev and P. Mescheryakov,
on the 100th anniversary celebration of the foundation of the order of
St. Georg. Very rare. Extremely fine.

KÜNKER

Coin and Gold Trading
Auction House for Coins and Medals

CATALOGUE I80: Romanic Coins from the Staufer Times (18 lots) • Numismatic Rarities from medieval to modern Times (approx. 690 lots)

CATALOGUE I81: Gold Coins (approx. 310 lots) • Russian Coins and Medals (approx. 190 lots)

Interested in receiving our Auction Catalogues? Simply contact us!

Call: +49 541 96 20 20

Fax: +49 541 96 20 222

Email: service@kuenker.de

Visit us online: www.kuenker.com

Meet us at the

January 28 – 30, 2011
www.worldmoneyfair.ch

Profit from our Experience –
Consign your Coins and Medals!

More than 10,000 clients worldwide place their trust in us. Our company's first auction was held in 1985, and we can look back on a positive track record of over 170 auctions since that time. Four times a year, the Künker auction gallery becomes a major rendezvous for numismatic aficionados. This is where several thousand bidders regularly participate in our auctions.

Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG
Gutenbergstrasse 23 · 49076 Osnabrück
Germany · www.kuenker.com

Osnabrück · Berlin · Munich
Zurich · Moscow

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website
www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NMVH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twifelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1791/1767. AMSTERDAMSE MAATSCHAPPIJ TOT REDDING VAN
DRENKELINGEN. Door J.G. Holtzhey

Vz. redding van een drenkeling en wegzenden van de dood.

Omschrift: REDDITUR HIC ENECTUS AQUIS PATRIAEQUE SUISQUE.

Kz. Binnen een krans van eikenbladeren, die volgens overlevering aan
de Romeinse burgers gegeven werd als zij een medeburger gered hadden.

Ingeslagen met: D. / TEN BARGE, / MERUIT / PEKEL-A. / 1791

Omschrift: OB SERVATUM CIVEM. EX DONO SOCIET. AMSTELAED.

CIOIOCCCLXVII. VvL.399; zilver, 36 mm, 15.98 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 2011, 35e JAARGANG NR. 2

Jean ELSÉN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bokersstraat 1a
5504 JA Veldhoven

Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845

numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

Veiling 335

15 & 16 april 2011

*Hotel Lapershoek,
Utrechtseweg 16, Hilversum.*

**Bezichtiging na telefonische afspraak vanaf
22 maart 2011**

***Catalogus online te zien op
www.schulman.nl***

Inname voor veiling 336 nu al mogelijk!

Hoge prijs bij inkoop goud en zilver

Brinklaan 84a - 1404 GM - Bussum - Geopend: dinsdag t/m vrijdag
Tel. 035 6916632 - Fax 035 6910878 - info@schulman.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht

info@debeeldenaar.nl

ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,

R. Van Laere, J. Luijt (hoofddirecteur),

W.P.C. van den Nieuwenhof, L. Nijland,

J.E.L. Pelsdonk, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;

België en Luxemburg: € 32,50;

binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40

Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Zotheid 52
Janjaap Luijt

‘Waerde Roos van Erpekom’ 53
Carolien Voigtman

Hamsteren! 57
Jan Pelsdonk

Utrechtse munten en penningen voor een breed publiek 62
Jaco Zuiderdijn

De flabbe 63
Jan C. van der Wis

Meer narren en sarren 69
Kees van der Pols

Zeldzame munten van het graafschap Holland 71
Anton T.E. Cruysheer

Caspar Berger anders bekeken 77
Karel Soudijn

De Utrechtse muntslag in het Oversticht ten tijde van bisschop Frederik van Bade, 1496-1517 79
Stefan Gropp

Penningnieuws 85
KEES REEK
AD MERX
HENK EVERTZEN
FRANK LETTERIE

Muntmelange 87
KLOPPEN OP DRIEPLAKKENMUNTEN VAN KAMPEN
BES-EILANDEN PROBLEEMLOOS OVER OP DOLLAR

Euroruimte 90
FRANKRIJK 2-EUROGELEGENHEIDSMUNT 2011
NEDERLAND 2-EUROGELEGENHEIDSMUNT 2011

Zoekpenning (4) 91

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen 92

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Zotheid

JANJAAP LUIJT

Vijfhonderd jaar geleden liet de Nederlandse humanist Desiderius Erasmus in Parijs de satire *Moriae encomium, sive Stultitiae laus* ofwel *Lof der Zotheid* publiceren. Bij monde van de Stultitia (Zotheid) die samen met haar vijf dochters over de wereld heerst, drijft Erasmus de spot met de manier waarop mensen hun eigen belangen najagen met grote dwaasheid en kortzichtigheid. Behalve kerkelijke autoriteiten worden ook kooplieden, vorsten en wetenschappers bekritiseerd. Zo draagt hoofdstuk 57 de titel 'De inhalige bisschoppen' en noemt Erasmus kooplieden 'het zotst en gemeenst van allemaal, omdat zij het gemeenste beroep van allen uitoefenen.' Het boek wordt beschouwd als een van de meest invloedrijke werken van de westerse beschaving en als de publicatie die de weg vrijmaakte voor de reformatie.

Ter gelegenheid van het jubileum geeft het Ministerie van Financiën een speciale 2-euroherdenkingsmunt uit. De munt is een ontwerp van de Engelse Dylan Shields en toont een interpretatie

van het portret van Erasmus door de kunstenaar Hans Holbein en een impressie van koningin Beatrix. Een en ander heeft Shields samengesteld met behulp van een 'rapid prototype printer'. Uit zestig inzendingen heeft een jury drie ontwerpen genomineerd, waaruit het publiek de officiële 2-euroherdenkingsmunt heeft gekozen. Kennelijk heb ik deze verkiezing gemist.

Wat ik niet heb gemist zijn de advertenties in de gratis kranten die op het station worden uitgedeeld. Daarin las ik: 'Ruil 2 euro voor 2 euro!' Blijkbaar was haast geboden om deze munt in de collectie te krijgen, want onderaan de advertentie prijkte de waarschuwing: 'De vraag is groot en de beschikbaarheid beperkt. Dus reageer direct!'. Voor de zekerheid heb ik even de website van het ministerie geraadpleegd, want stel je voor: een beperkte oplage. Gelukkig kon het ministerie mij melden dat de oplage van deze munt is vastgesteld op 4 miljoen stuks. Zonder zotheid, wacht ik daarom rustig af, totdat ik een exemplaar in mijn portemonnee vind. ■

Bij de voorplaat

1641 uit 1640, Orange, gouden 'double pistole' of 'grand ecu d'or' op naam van Frederik Hendrik, Prince d'Orange 1625-1647.

Voorzijde: borstbeeld Frederik Hendrik naar rechts.

Omschrift: FRED. HENR. D.G. PRIN. AVR. CO. NAS*.

Keerzijde: gekroond gevierendeeld wapenschild: eerste kwartier Nassau, tweede kwartier Katzenelnbogen, derde kwartier Vianden, vierde kwartier Dietz. Middenschild: Chalon-Orange met als hartschild Genève. Twee bijschilden: Meurs en Buren. Deze prachtige gouden munt, heeft een gewicht van 13,22 gram, een diameter van 30 mm en is als variant niet vermeld.

Delm. 576; VW 55Bb; Duplessy 2160 (quadruple pistole); Fr. 196; KM 73 [13,22 gram]. Dit uitermate zeldzame pronkstuk maakt deel uit van een bescheiden collectie munten van Orange, die worden geveild in de voorjaarsveiling van Karel de Geus veiling 31 op 18 en 19 april 2011.

‘Waerde Roos van Erpekom’

De overlijdenspenning van een Amsterdamse juffrouw

CAROLIEN
VOIGTMANN

‘Een onzer mooiste medailles’, zo omschrijft Servaas Wigersma in 1909 de overlijdenspenning van Tanneke van Erpekom in de verzameling van het Fries Genootschap.¹ Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet wist in 1984 een tweede exemplaar van deze bijzondere penning te verwerven voor haar verzameling. De penning bevindt zich nu in de collectie van het Geldmuseum in Utrecht.

Op de voorzijde is een jonge vrouw te zien, ten voeten uit, rijk gekleed en met een waaier in haar hand. Tijdens een wandeling in het park is zij even stil blijven staan om ons aan te kijken. In het landschap staan twee figuren op de rug gezien en in de verte een huis met daarnaast een rokende toren. De voorstelling wordt omlijst door twee dolfinenkoppen. In de afsnede, met rolwerk versierd, is te lezen: ‘Tanneke van Erpekom gebooren den 26 oktober Anno 1619 en gestorven den 25 Februarius A 1665 in Amsterda[m].’

De voorstelling op de keerzijde bestaat grotendeels uit tekst en is omlijst door twee met linten vastgestrikte rozentakken. De talrijke bloemknoppen aan de takken zijn nog nauwelijks geopend. In het veld is een gedicht te lezen: ‘Waerde Roos van ERPEKOM Stut van Moeders Ouderdom, Bant en Vrientschap vant geslacht, Gij verwelckt al t’onverwacht Uw vermaeck was ’t groene hart Nu ontbeert het u met smart J.v Vondel.’

Overlijdenspenningen zijn een bekend verschijnsel in de Nederlandse penningkunst van de zeventiende en achttiende eeuw. Burgers lieten deze penningen maken als herinnering aan de overledene. Deze penning is in het bijzonder bedoeld als memento: de overledene zelf wordt er op afgebeeld en het lijdt geen twijfel dat er hier sprake is van een sterke gelijkenis met de overleden Tanneke. Burgerportretten zijn in de zeventiende-eeuwse penningkunst heel zeldzaam, meestal komen op overlijdenspenningen klassieke doodssymbolen

voor als een liggende dode op een grafkist of lijkbaar, de dood gepersonifieerd door een geraamte met een zeis, doodsbeenderen of de bekende ‘homo bulla’, het bellenblazende naakte ventje.² Deze ‘standaard’ overlijdenspenningen waren in speciale winkels te koop, en konden na aankoop worden voorzien van een door de klant opgegeven inscriptie. Daarvan is bij deze penning nu juist geen sprake; de penning moet na de dood van Tanneke heel bewust in opdracht zijn gegeven aan een plaatselijke graveur, die Tanneke kende of een portret van haar gezien had.

Wie is Tanneke?

Tanneke van Erpekom werd op 26 oktober 1619 geboren als derde en jongste kind van Jan van Erpekom (1586-1637) en Elijsabeth de Wolf (ca. 1589-1665).³ Zij werd vernoemd naar haar grootmoeder van moederszijde, Tanneke Symons. Haar lutherse ouders waren afkomstig uit Duitsland, waar haar vader Jan in Aken was geboren, en haar moeder Elijsabeth in Valkenstein bij Keulen. Wanneer Van Erpekom naar Amsterdam verhuisde, en of Jan en Elijsabeth (ook wel Lijsbeth) elkaar in Duitsland al kenden, is niet duidelijk. In ieder geval gingen zij op 28 juni 1612 in Amsterdam in ondertrouw.⁴ Jan van Erpekom had zich in Amsterdam gevestigd als koopman en dreef een kruidenierszaak ‘Op het Water’, het tegenwoordige Damrak. De zaak heette: ‘Het Groene Hart’. In verschillende bronnen komen dit adres en de naam van het huis terug.⁵ Tanneke stierf op 25 februari 1665 en werd op 2 maart begraven in de Nieuwe kerk.

Wat betekent de tekst op de keerzijde? ‘Waerde Roos van Erpekom’

Was Roos Tanneke’s bijnaam of wordt zij hier alleen poëtisch zo geduid? In ieder geval verklaart het de decoratieve versiering rondom de tekst.

‘Stut van moeders ouderdom’

Tanneke’s moeder Lijsbeth was sinds 1637 weduwe. Het is heel wel mogelijk dat Tanneke, die toen ongeveer 18 jaar oud was, haar moeder is blijven helpen in huis. De winkel van haar vader kwam in handen van haar oudste broer Willem, waar ze misschien ook wel eens meehielp. Aan de andere kant, de familie Van Erpekom was vermogend genoeg, dus Tanneke hoefde niet op de winkel te passen: in 1631 werd het vermogen van haar vader Jan geschat op 50.000 gulden.

Uit de zeventiende eeuw zijn meerdere familiepenningen bewaard gebleven die betrekking hebben op het overlijden van jonge, ongehuwde vrouwen. Ongetrouwde vrouwen hadden een lage sociale status en bleven heel hun leven afhankelijk van hun familie. Het was in het algemeen wenselijk dat vrouwen een huwelijks betrekking aangingen. Toch gebeurde dat niet altijd: 10 % van de volwassenen was ongetrouwd en vrouwen bleven vaker ongetrouwd dan mannen. De redenen daarvoor waren tweeledig: soms waren de familiebezittingen onvoldoende om een dochter een bruidsschat mee te geven, soms ook was er de wens van vrouwen zelf om voor familieleden of anderen te zorgen. De kans op een huwelijk werd daardoor aanzienlijk verkleind.

‘Bant en Vrientschap vant geslacht Gij verwelckt al t’onverwacht’

Het gedicht is geschreven door Joost van den Vondel. Vondel was net als de families Van Erpekom en De Wolf luthers en net als de Van Erpekoms afkomstig uit Aken. Het is mogelijk dat hij de familie al kende in Duitsland. In ieder geval waren er sterke familiebanden tussen de familie De Wolf en de familie Vondel: de moeder van Tanneke was de jongste van elf kinderen. Haar broer Hans trouwde met Clementia, de zuster van Vondel, en Elijsabeths oudere zusje

Maaïke trouwde in 1610 met Vondel zelf. Tanneke was dus een volle nicht Van Vondel. Ook met de groeiende familie Van Erpekom stond Vondel in nauw contact.⁶

Het schrijven van gedichten bij overlijden was een veel beoefend fenomeen in de late zestiende en vroege zeventiende eeuw in Nederland. Ook Vondel schreef verschillende funeraire gedichten, zowel op hooggeplaatste personen uit de vaderlandse samenleving, als ook bij het overlijden van directe familie en zelfs zijn eigen nazaten. Voor twee van zijn vroeg gestorven kinderen schreef hij een gedicht. Hoewel de kwaliteit van die gedichten van een andere orde is dan het 'rijmpje' voor Tanneke, zijn ook in haar gedicht herkenbare elementen te vinden die in alle funeraire poëzie van Vondel voorkomt.

De 'laudatio', de lofprijzing aan de overledene (Stut van Moeders Ouderdom en Bant en Vrienschap van 't Geslacht) is daarbij voor Vondel het belangrijkste uitgangspunt.

De penning van Tanneke is niet de eerste penning waar een directe relatie met Vondel aan het licht komt. Bij het overlijden van zijn nicht Maria de Wolf, geboren 1612, dochter van de hierboven genoemde zus Clementia (dus een nicht van Tanneke) schreef hij in 1664 een gedicht. Ook dit gedicht is op een verder onbekende penning terecht gekomen.⁷

'Uw vermaeck was t' groene hart
Nu ontbeert het u met smart'

In een notariële akte van april 1671 valt te lezen dat bij een boedelscheiding aan Cornelis Wilmerdonk, getrouwd met Alida van Erpecom (dochter van Tanneke's broer Willem) te beurt was gevallen 'een kavel land met het oude land daaraan, groot 10 morgen en 500 roeden in de Watergraafsmeer recht over de Duiven-drechter molen aan de ringdijk daar het Groene Hart voor de poort staat.'⁸ In de publicatie van J. van Lennep en J. ter

Gouw, *De uithangteekens* etc. wordt daarvoor een bruikbare verklaring gegeven: 'Het Groene Hert hing uit aan het buitenverblijf van zekeren Van Erpekom (of Erpecum) te Amsterdam, wiens weduwe en dochter Tanneken daar nog woonden in 1665, toen de dochter overleed (...) 't Was in die dagen niet ongewoon, dat de koopman aan zijn buitenplaats en zijn pakhuizen 't zelfde uithangteeken gaf als aan zijn woning prijkte'.⁹

Het heeft er alle schijn van dat de Van Erpekoms twee 'groene harten' bezaten: Hun kruidenierswinkel op het Water bij de Dam en een buitenverblijf in de Watergraafsmeer. Dat de familie Van Erpekom niet onbemiddeld was bleek ook al uit genoemde belastingaanslag. Het buitenverblijf Het Groene Hert geeft hier verder blijk van.

De Watergraafsmeer was sinds haar drooglegging in 1626-1629 uitgegroeid tot een waar lustoord voor vermogende Amsterdammers die daar hun buitenverblijf hadden. In het prentenboek van Matthaeus Broërius van Niedek, *Het verheerlykt Watergraef- of Diemer- Meer* wordt de loftrompet op dit buitengebied gestoken:¹⁰

'Bekoorlyk oort! Verheerlykt Eden!
O tempel! O lustbosschaadje! O woudt!
Alwaar de weeld' haar hofstoet houdt,
In 't oog van een der schoonste steden

...

Hier zietze d'Amsteldammenaeren,
Den klepper mennend elk om strydt.
Hier gloeyen muskadelle druiven;
Wier sap de zorgen doet verstuiven:
Dees'oordt schynt Liber toegewydt.'

Waar werd Tanneke nu node gemist, in de kruidenierszaak van haar broer of in het buitenverblijf in de Watergraafsmeer? Als we naar de penning kijken, zal het toch eerder dat buitenverblijf zijn geweest.

Zilver, 66 x 79 mm, gegraveerd, inventarisnummer 1984-0045.

Verwerving: 21/24 februari 1984, veiling Schulman, nr. 1397 (uit collectie Beelaerts van Blokland, Den Haag). Een tweede exemplaar: Fries Museum Leeuwarden, verzameling Fries Genootschap. ■

Dit artikel is opgedragen aan mw. drs. G. van der Meer die 50 jaar geleden conservator werd bij Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Zij wordt op 5 juni a.s. 87 jaar.

Carolien Voigtman is als conservator penningen verbonden aan het Geldmuseum in Utrecht. Zij bereidt een proefschrift voor: Pastime for intellectuals? The reception of the Renaissance medal in the Netherlands, 1469-1568.

ARCHIEVEN

- Centraal bureau voor Genealogie Den Haag, Familiearchief Erpecum.
- Stadsarchief Amsterdam.

NOTEN

1. Voor dit exemplaar s. WIGERSMA Familiepenningen *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* (1909) 270-271 en pl. XI.
2. Van alle familiepenningen uit de zeventiende eeuw die Bemolt van Loghum Slaterus beschrijft - 585 exemplaren - hebben er slechts 20 een portret. BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS (1981). In de verzamelingen van het Geldmuseum bevinden zich nog drie andere familiepenningen waarop de overleden vrouw is afgebeeld: Susanna Hoschepied, Cornelia Six en Ida Blok. In alle drie de gevallen gaat het om een aanzienlijk portret ten halve lijve, mogelijk teruggaand op een portretschilderij.
3. De familienaam 'Erpekom' kent verschillende spellingvarianten. Naast Erpekom is Erpecum meer gebruikelijk, maar ook Erpecom, Erpekum, Erpicum, Erpicom en Aerpcom komen voor. Tanneke had twee oudere broers: Willem (circa 1616- 1663/1676) en Jan (circa 1616-voor 1669). Haar vader Jan werd op 8 april 1637 begraven in de Nieuwe Kerk. Haar moeder werd op 13 april 1665, nauwelijks twee maanden na het overlijden van haar dochter, begraven in de Nieuwe Kerk; p. VAN EEGHEN *De Nederlandsche Leeuw* 74 (1957) kolom 62.
4. Stadsarchief Amsterdam (SAA) akte van ondertrouw nr. 667 p. 27. Het huwelijk vond plaats op 15 juli 1612.

5. Onder andere SAA, Notarieel Archief (toegang 5075), Notaris Jacob Bruynningh, 1628: Jan van Erpecum, 41 jaar oud, kruidenier. Hij woonde 'In 't Groen Hart'. JOHAN E. ELIAS *De vroedschap van Amsterdam* (Amsterdam 1963) vol I, 403 en 466: 'het groene Hart, in de 17de eeuw, op 't Water, bij Guiliam van Erpecum, kruidenier'.
6. Vondel was een van de comparanten bij het opstellen van de huwelijksvoorwaarden van Willem van Erpekom, Tanneke's broer, bij diens huwelijk in 1637 (SAA 5075, inv. 580, notaris Laurens Lamberti, 15 oktober 1637 (fol. 709)).
7. Maria de Wolf stierf 14 juni 1664, BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS 1981, 172; DIRKS 1879, 1394; J. VAN LENNEP *Vondels Werken* X 458. Voor gedichten van Vondel op overlijdenspenningen zie DIRKS 1879, 1393 en 1451.
8. SAA 5075, inv. 3043, notaris Henrick Venkel, 9 april 1671 (fol. 11 v).
9. J. VAN LENNEP / J. TER GOUW *De uitbangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd* (Amsterdam 1868) vol. II, blz. 327. Nota bene dat de begrippen Hart en Hert door elkaar worden gebruikt, in de betekenis van 'hart'.
10. MATTHAEUS BROËRIUS VAN NIEDEK *Het verbeerlykt Watergraef- of Diemer-Meer by de Stadt Amsterdam vertoont in...gezichten deszelfs lustplaatsen en landbuizen, boven, tuinen...alle naer 't leven getekent* door Daniel Stopendaal (Amsterdam 1725).

LITERATUUR

A.J. BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS *Nederlandse familiepenningen tot 1813* (Zutphen 1981).

N.W.J. COORENGEL Alfabetische lijst van Huisnamen, onder toezicht van E.W. Moes *Amstelodamum* 3 (1905) 125 e.v.

J. DIRKS *Penningkundig Repertorium* 4 vols. (Leeuwarden 1879-1890).

G. VAN ERPECOM *Stamtafel over Familien von Erpecum* (Bergen 1932).

J.G. FREDERIKS / P.J. FREDERIKS *Kobier van den tweehonderdsten penning voor Amsterdam en onderboorige plaatsen over 1631* (Amsterdam 1890) 64.

D.C. MEIJER JR. Huizen op het Damplein, tusschen de Kalverstraat en Krom Elleboogsteeg *Amstelodamum* 6 (1906) 72.

Hamsteren...!

Lekkerkerk 2010: een schatvondst uit de Eerste Wereldoorlog

De schatvondst *Lekkerkerk 2010* bestaat uit guldens en rijksdaalders van het Koninkrijk der Nederlanden. De recent aangemelde vondst is in NUMIS geregistreerd onder nummer 1115072. Om precies te zijn gaat het om 146 munten waarvan de jongste exemplaren geslagen zijn in 1916. Dit is de enige grote zilvervondst die bij het Geldmuseum bekend is met een zo duidelijke verwijzing naar de Eerste Wereldoorlog. Jongere vondsten dateren van 1919 en verder, terwijl oudere grote zilvervondsten een negentiende eeuwse tpq (terminus post quem, het eerst mogelijke verbergingsjaar) hebben en in wezen niet passen bij een verberging tijdens de Eerste Wereldoorlog. De eerste oudere vondst is *Mill 1979*, bestaande uit een koperen pot met ongeveer acht kilogram aan zilveren munten. Deze vondst is niet nader ontsloten bij het Geldmuseum en de tpq is bepaald op 1896. Een verberging in de periode 1914-1918 is onwaarschijnlijk omdat de guldens en rijksdaalders uit de periode 1896 tot en met 1914, die soms in grote aantallen zijn geslagen, ontbreken.

Waarom is deze vondst bijzonder, Nederland was immers niet in oorlog? Het antwoord wordt gegeven door het krantenbericht en het noodgeldbiljet, waarover later meer.

Inhoud van de schatvondst

De vondst bestaat in zijn geheel uit 146 zilveren munten: 131 guldens en 15 rijksdaalders. Ze zijn allemaal van na de Belgische afscheiding in 1830 – dus geslagen in Utrecht – en ze dragen de beeltenissen van de koningen Willem II en Willem III en koningin Wilhelmina. De munten zijn gevonden tijdens graaf-

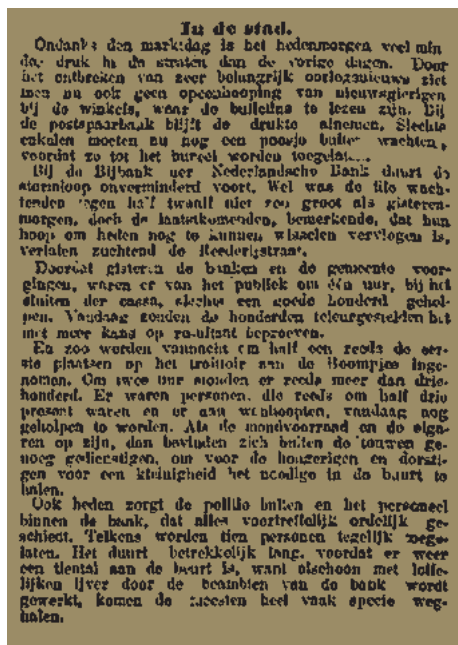
werkzaamheden voor een leiding. De vinder en melder – een fervente amateurarcheoloog in het bezit van een metaaldetector – trof ze in de zojuist gegraven gleuf aan. Hij was niet de enige vinder, want ook een passerende schooljongen vond er een. Uiteindelijk heeft de machinist van de graafmachine een paar munten uit de vondst mee naar huis gekregen. Gelukkig zijn vóór het verspreid raken van de munten in ieder geval alle jaartallen opgeschreven, zodat ons beeld van deze schatvondst zo compleet mogelijk is. Op een van de guldens zijn de verbrokkelde restanten van papier aangetroffen. (rechtsonder op de foto) Helaas is het papier te fragmentarisch en te ver aangetast door het verblijf in de bodem om er nog informatie uit te kunnen halen. Het is waarschijnlijk dat het papier en de munten al vanaf het moment van verbergen bij elkaar hebben gezeten. Waren de munten oorspronkelijk vergezeld van papiergeld of zaten ze verpakt in een papieren zak?

JAN PELSDONK

*De schatvondst
Lekkerkerk 2010*

De stormloop bij de banken. Nieuwe Rotterdamsche Courant dinsdag 4 augustus 1914.

Het laatste is het meest aannemelijk omdat de verberger ongetwijfeld geweten zal hebben dat papiergeld in de grond slecht houdbaar is.

Blijkbaar is de schat gevormd in of vlak na 1916. Dit wordt onderbouwd door de munten zelf: de oudste exemplaren zijn flink gesleten door langdurig gebruik, terwijl de jongste vrijwel niet gecirculeerd hebben. Verder toont de grafiek een herkenbaar beeld bij schatvondsten. Oudere munten komen in meer of mindere mate voor, terwijl in de laatste jaren vóór verberging het aantal munten per jaar sterk toeneemt om direct

vóór de verberging plotseling sterk af te nemen.

Helaas is het interpreteren van vondstgegevens maar zelden eenvoudig. Als we de omgevingsfactoren uit het oog verliezen, worden er makkelijk verkeerde conclusies getrokken. De oplage van het aantal munten per jaar is één zo'n factor. De gegevens zijn in twee grafieken verzameld, de oplagecijfers zijn afgerond en afkomstig uit het handboek van Schulman.

Op het eerste gezicht lijkt het vreemd dat er geen rijksdaalders in de vondst zitten die jonger zijn dan 1874, maar het blijkt dat er in de daaropvolgende decennia geen zijn geslagen (de redenen hiervoor vallen buiten de context van dit artikel). De enige uitzondering hierop is de rijksdaalder van het kroningstype met het jaartal 1898 (geslagen in 1901).¹ Het is niet vreemd dat deze munt niet in de schatvondst voorkomt, omdat er maar 100.000 van zijn geslagen. Bij de guldens verklaart de grafiek het gat tussen 1866 en 1892: er zijn in die periode geen munten voor het geldverkeer geslagen. Bij het bestuderen van de grafieken blijkt verder, dat de in de schatvondst voorkomende rijksdaalders en guldens goed verspreid zijn over de periode en vrij aardig de blauwe lijn met slagaantallen volgen. Het valt wel op dat er in verhouding veel guldens van Willem II in de vondst aanwezig zijn, terwijl sommige jaartallen van de guldens

De schatvondst Lekkerkerk 2010

Muntsoort en vorst	voorkomend jaartal (aantal)	totaal
Rijksdaalders		
Willem II (1840-1849)	1847 (2), 1848	3
Willem III (1849-1890)	1850, 1855, 1865, 1869, 1870, 1871 (3), 1872, 1873 (2), 1874	12
Guldens		
Willem II (1840-1849)	1845 (5), 1846 (5), 1847 (5), 1848 (17)	32
Willem III (1849-1890)	1851 (2), 1853, 1854, 1858, 1860, 1863 (5), 1864, 1865 (6), 1866	19
Wilhelmina (1890-1948)	1892 (5), 1897 (7), 1898 (4), 1901 (5), 1906 (2), 1908, 1911 (3), 1914 (34), 1915 (15), 1916 (4)	80
Totaal		146

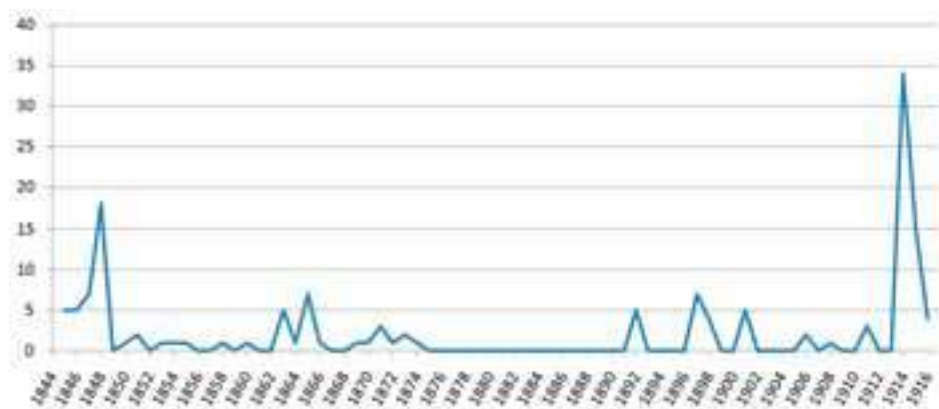
Noodgeld ter waarde van 1 gulden (enkelzijdig) van de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij te Leiden, 8 augustus 1914. Het biljet was inwisselbaar bij de fabriek zodra er weer zilvergeld of zilverbons beschikbaar zouden zijn. Collectie Geldmuseum.

uit het eerste decennium van de twintigste eeuw amper of niet in de schat zijn vertegenwoordigd. Dit kan op toeval berusten. Het is echter wel opvallend dat er ook een aantal schaarse jaartallen tussen de guldens zitten: 1853, 1906 en 1911. Ondanks de oplage van 2 miljoen wordt ook deze laatste gulden door de verzamelaarsmarkt als schaars aange-merkt.²

De jongste munten uit de vondst zijn vier guldens uit 1916. Deze munten bepalen het vroegst mogelijke jaar waarin de schat kan zijn begraven. Het is lastiger om te bepalen wanneer precies de vondst aan de grond is toevertrouwd. In 1914 en 1915 zijn grote hoeveelheden

guldens geslagen, respectievelijk ruim 15 en 14 miljoen. De oplage is in de daaropvolgende jaren beduidend lager: in 1916 (5 miljoen) en 1917 (ruim 2 miljoen). Vervolgens valt de productie tot 1922 zelfs helemaal stil.

Omdat de guldens uit de periode 1922 en verder ontbreken, mag met redelijke zekerheid aangenomen worden dat de schat verborgen is vóórdat de guldens met het jaartal 1922 in roulatie kwamen. Hieruit volgt dat de munten evengoed in 1921 kunnen zijn begraven. De guldens uit 1916 zijn weliswaar minder in de schat vertegenwoordigd, maar ze zijn in een kleinere oplage geslagen, evenals de guldens van 1917. Met andere

Aantallen munten uit de vondst per jaar van uitgifte

*Willem III,
rijksdaalder 1869*

woorden: de schatvondst *Lekkerkerk 2010* is begraven ergens in de periode 1916-1921.

Het is verklaarbaar dat de eigenaar alleen guldens en rijksdaalders verborg. De gouden tientjes werden door de banken in de kluizen gehouden en de halve guldens werden met name voor Nederlands-Indië geproduceerd. Verder ligt het voor de hand dat kleiner zilver- en kopergeld als pasmunt te praktisch in het dagelijks gebruik was, om ze voor langere tijd in de grond te verbergen.

De schatvondst is prima te plaatsen tegen het decor van de Eerste Wereldoorlog. De oorlogsdreiging maakte juist het grote zilvergeld interessant om op te potten. De eerder getoonde tekst beschreef een lange rij wachtende mensen voor de bankgebouwen. Zij stonden daar om hun spaartegoeden op te nemen en hun papiergeld om te wisselen, het liefst voor zilvergeld. Doordat dit

zilver thuis werd opgepot ontstond er geldschaarste en kwamen er als noodoplossing papieren noodgeldbiljetten en zilverbons in omloop, respectievelijk uitgegeven door gemeenten en de regering. Ook sommige bedrijven gaven noodgeld uit, zoals het afgebeelde biljet toont. In een poging om zo veel mogelijk muntgeld in circulatie te houden werden er bij 's Rijks Munt ondertussen grote hoeveelheden zilveren guldens extra geslagen, zoals eerder al uit de op-lagecijfers bleek. Ook deze nieuwe munten werden vastgehouden, waarna van verdere productie werd afgezien.

De munten in de schatvondst hebben een totale waarde van f 168,50, wat overeen komt met ruim twee maanden arbeid van een geschoold bouwvakker in West-Nederland.³ Hieruit kunnen we opmaken dat het geld waarschijnlijk het eigendom zal zijn geweest van een winkelier of handelaar. Een losse arbeidskracht die zijn geld per dag verdiende, had weinig mogelijkheden om te sparen.⁴

Tot slot

De schatvondst *Lekkerkerk 2010* sluit goed aan bij deze periode van geldschaarste door het hamsteren van zilvergeld. Het is de eerste grote bij het Geldmuseum bekende schatvondst uit de tijd van de Eerste Wereldoorlog. Het is aannemelijk dat de schat al in 1914 is gevormd en dat er ook daarna – tot in 1916 – door de eigenaar nog (zo veel mogelijk?) munten aan zijn toegevoegd. Dat de hele partij in één keer in 1916 zou kunnen zijn verzameld is, door de dan inmiddels opgetreden zilverschaarste veel minder aannemelijk. We kunnen er met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid van uit gaan dat de schat in of vlak na 1916 is verborgen. ■

Jan Pelsdonk is onderzoeker van muntvondsten en beheerder van NUMIS en het collectiebestand bij het Geldmuseum. Verder is hij conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum en keurmeester bij de Edelmetaal

*Willem II, gulden
1845, een van de
oudste munten uit de
schatvondst*

*Wilhelmina, gulden
1915, een van de
jongste munten uit de
schatvondst*

Waarborg Nederland. In zijn vrije tijd is hij secretaris van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, de Stichting Nederlandse Penningkabinetten en de Nederlandse Museumvereniging (sectie Historische Musea) en is hij redactielid van *De Beeldenaar*.

NOTEN

- 1 SCHULMAN 1975, 166.
- 2 PETERS / SCHEPER / MEVIUS 2011, 72-73.
- 3. LUCASSEN 2001, 31.
- 4. LUCASSEN 2001, 29.

LITERATUUR

Nieuwe Rotterdamsche Courant, dinsdag 4 augustus 1914. Bron: Koninklijke Bibliotheek NBM Mfm MMK 0030.

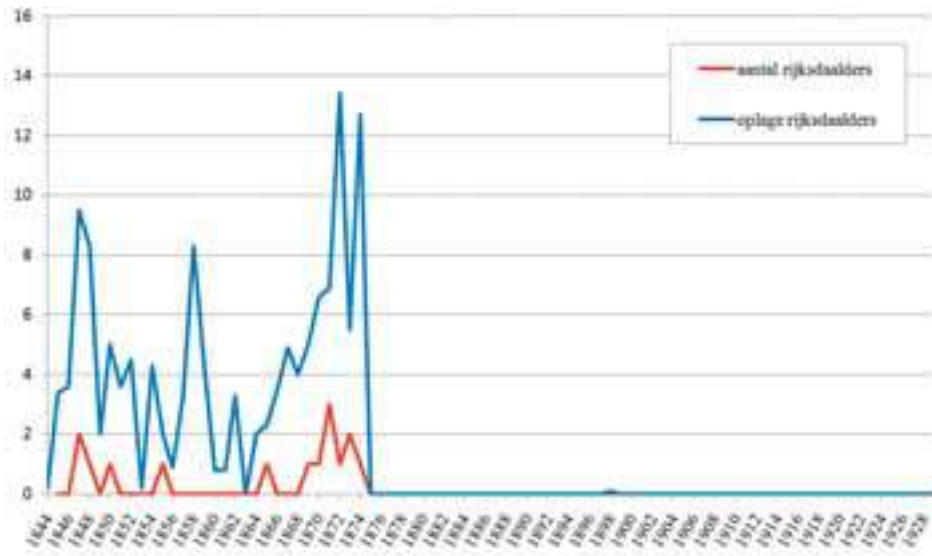
JAN LUCASSEN Loonbetaling en muntcirculatie in Nederland (1200-2000) *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 86 (1999) 1-69.

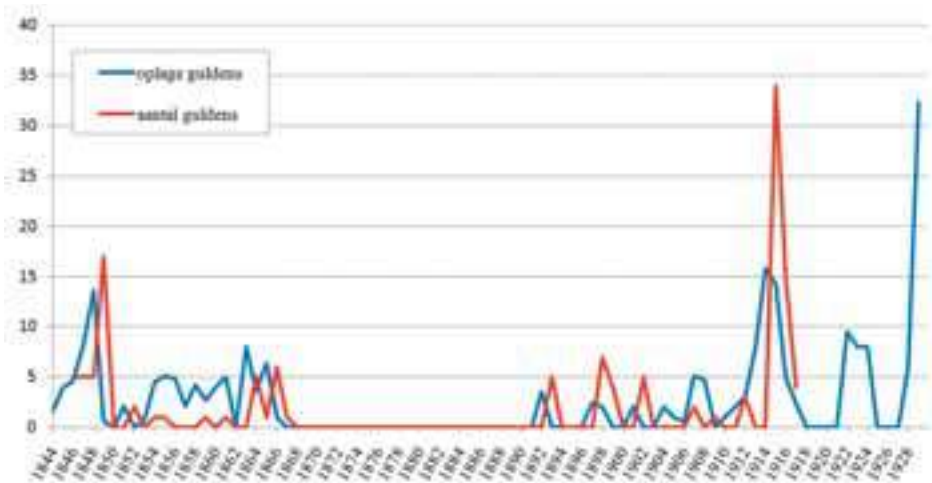
Willem III, gulden 1853, een van de meest zeldzame munten uit de schatvondst

T. PETERS / J.SCHEPER / J. MEVIUS *Muntalmanak 2011* (Nieuwegein 2010).

JACQUES SCHULMAN *Handboek van de Nederlandse munten van 1795 tot 1975* (Amsterdam 1975).

Aantallen rijksdaalders uit de vondst in vergelijking met de oplagecijfers (in miljoenen).

Aantallen guldens uit de vondst in vergelijking met de oplagecijfers (in miljoenen).

Utrechtse munten en penningen voor een breed publiek

Nieuws uit het Geldmuseum

JACO
ZUIJDERDIJN

Het Geldmuseum wil een omvangrijke collectie munten en penningen toegankelijk maken voor een breed publiek. Dat is niet eenvoudig want de collectie is diefstalgevoelig en bestaat grotendeels uit relatief kleine objecten. Iedere liefhebber van munten en penningen weet welke gevolgen dit meestal heeft voor de presentatie: achter stevig glas, waardoor details aan het oog onttrokken worden en de schoonheid van de munten en penningen goeddeels verloren gaat.

Met de tentoonstelling *Eyecatchers* heeft het Geldmuseum het afgelopen jaar geprobeerd om deze problemen het hoofd te bieden, onder meer door de objecten op een innovatieve manier te presenteren en bezoekers de mogelijkheid te bieden om met moderne media in te zoomen op munten en penningen. In 2011 zet het museum een volgende stap met een project dat de geschiedenis van de provincie Utrecht vertelt aan de hand van een webexpositie van de Utrechtse munten en penningen uit de collectie van het museum. Door gebruik te maken van het internet is het mogelijk om deze vaak kleine artefacten optimaal te presenteren, bijvoorbeeld door deze vergroot weer te geven. Bovendien biedt een webexpositie goede mogelijkheden om uitleg te geven over de objecten, de instellingen en

personen die opdracht gaven voor de munt- en penningfabricage, en de maatschappelijke functie die zij vervulden. Op deze manier koppelt de expositie cultureel erfgoed aan de geschiedenis van de provincie Utrecht.

Daarnaast beoogt het Geldmuseum met het project een sluitend overzicht te geven van de Utrechtse munten en penningen. Dat overzicht zal niet alleen de basis vormen voor de webexpo, maar ook voor een omvangrijke dataset die eveneens toegankelijk gemaakt zal worden voor een breder publiek. Zulke provinciale overzichten bestaan tot nu toe alleen in druk, in de negentiende-eeuwse publicaties van Van Loon Vander Chijs. Met de dataset verwacht het Geldmuseum wetenschappelijk onderzoek naar stad, provincie en bisdom Utrecht aan de hand van munten en penningen te stimuleren. De geavanceerde zoekfuncties van het programma, de hoogwaardige afbeeldingen die daaraan gekoppeld worden en mogelijkheden om de beschrijvingen te koppelen aan andere datasets, bieden onderzoekers nieuwe mogelijkheden om gebruik te maken van de collectie.

Het project wordt financieel ondersteund door *De Utrechtse schatkamer*. Dit programma van de provincie Utrecht maakt de rijke Utrechtse culturele historie toegankelijk voor het publiek. Zo worden bijzondere collecties, unieke voorwerpen, gebruiken en verhalen ontsloten. Het project zal in de loop van dit jaar afgerond worden. ■

Voor meer informatie over het programma 'De Utrechtse schatkamer':
www.deutrechtseschatkamer.nl/

Jaco Zuijderduijn werkt als senior onderzoeker bij de afdeling Collecties en Onderzoek van het Geldmuseum.

*Postulaatgulden,
Rudolf van Diepholt,
bisschop van Utrecht
(1423-1455).*

De flabbe

Als we over een flabbe spreken, weten de meeste enigszins gevorderde muntverzamelaars tegenwoordig wel over welke muntsoort we het hebben, namelijk over een stad-Gronings vierstuiverstuk, maar dat wist men bij de invoering van deze muntsoort nog niet. De munt werd namelijk aanvankelijk helemaal niet zo genoemd. Flabbe is een typisch voorbeeld van een volksbenaming die op zeker ogenblik is ontstaan en vervolgens een eigen leven is gaan leiden. De flabbe begon zijn leven als dubbele jager.

Het einde van een gemeenschappelijke muntslag

In 1508 was er na twee jaren aan de gemeenschappelijke muntslag van de stad Groningen en haar beschermheer, graaf Edzard I van Oost-Friesland, een einde gekomen. De stad stelde vooralsnog geen nieuwe muntmeester aan. Het was voor de stad een onrustige tijd waarin zij zich met moeite staande kon houden tegen opdringerige en op expansie gerichte buurstaten. Nadat zij tegen het einde van de vijftiende eeuw haar macht in het Frisia ter weerszijden van de Lauwers had zien ineenschrompelen en zich in 1506 onder de beschermheerschappij van de graaf van Oostfriesland, Edzard I (gest. 1528) had gesteld, onderwierp zij zich in 1514 aan de hertog van Gelre en in 1536 aan Karel V, Heer der Nederlanden. Wat er sinds 1508 is geslagen, zijn plakken of onderdelen daarvan die vermoedelijk zijn vervaardigd door lokale metaalbewerkers. Mogelijk hebben ook een economische neergang en de vlucht van muntmeester Cornelis van Leiden in 1507 en de daarmee gepaard gaande juridische problematiek

eraan bijgedragen dat niet aanstonds een nieuwe muntmeester werd aangesteld. Van Leiden, die vermoedelijk werd opgevolgd door de lokale goudsmid en bouwmeester Johan Braems, zou minderwaardige munt hebben geslagen.¹ Zijn bezittingen werden geconfisqueerd. De muntmeester heeft daartegen geprotesteerd en geprocedeerd. Pas in 1551 werden de erfgenamen – Van Leiden was inmiddels overleden – schadeloos gesteld. De stad had niet kunnen aantonen dat Van Leiden bij de muntslag foute handelingen had gepleegd en moest de familie 800 koopmansgulden betalen.² De koopmansgulden was de algemeen circulerende gouden Rijnse gulden, uitgedrukt in een vaste zilverwaarde in een vast aantal plaatselijke zilveren standaardmunten (ca. 30 gram zilver), in Groningen in 1551 equivalent aan 26 stuiver 4 plak Gronings (1 stuiver Gronings = 6 plak). Met de schadeloosstelling kwam de weg vrij voor een nieuwe muntmeester.

Een moeizaam begin

Tot en met 1508 was de hoogste denominatie, die de stad had laten slaan, de dubbele stuiver of jager, ook zo'n volksbenaming die vermoedelijk aan de adelaar in de beeldenaar is ontleend. Toen het stadsbestuur in 1560 besloot de muntslag nieuw leven in te blazen, werd op 2 september van dat jaar een muntmeester aangesteld in de persoon van de uit Osnabrück afkomstige Jasper Fleming die in Groningse archiefstukken Jasper van Osenboerch (spreek uit: ooznbörg) of vernederlandst 'van Osenborch' wordt genoemd.³ De relatie tussen deze muntmeester en de muntheer was echter van korte duur. Op 11 september 1562

JAN C. VAN DER WIS

werd Van Osenboerch ontslag aangezegd vanwege verschillen in opvatting over welke denominaties er geslagen moesten worden en over de muntvoet waarop gemunt moest worden.⁴

Op 16 augustus 1563 legde Van Osenboerch rekening en verantwoording af. Hij verantwoordde dubbele plakken (= 1/3 stuiver), halve stuivers, stuivers of vliegers (alweer zo'n volksbenaming die vermoedelijk ook verwijst naar de dubbele adelaar in de beeldenaar), alsmede 1654 mark 4 ons dubbele jagers van vier stuiver waarvan er 52 stuks uit een trooise mark (= 246,084 gram) hadden moeten gaan.⁵ Formeel gezien komt dat neer op een massa van 4,73 gram per stuk. Met de dubbele jagers, die Van Osenboerch in 1561 en 1562 had geslagen, zou hij zich niet aan de voorschriften hebben gehouden: in plaats van 52 stuks zou hij 53 stuks uit de mark hebben gehaald. Op zich was daarmee niet zoveel mis; hem was 'voor ongeval' een remedie van 1 stuk in de snede, dat wil zeggen per mark werks, toegestaan. Van Osenboerch had dus op het scherpst van de snede gemunt. En neem een particulier ondernemer dat maar eens kwalijk! Het stadsbestuur had daar kennelijk andere gedachten over. Een paar missertjes, akkoord, maar allemaal missers? Het was duidelijk, de muntmeester had weinig goed kunnen doen. Tegenwoordig zou men spreken van een verslechterde arbeidsverhouding die was uitgemond in een onmogelijke werksituatie. Misschien wel met de nare ervaringen met Cornelis van Leiden nog vers in het geheugen, behandelde de stad Van Osenboerch wel zeer cou-

lant. Op dinsdag 12 oktober 1563 besloot het stadsbestuur dat hij 'vermits sijne voergewante onkosten an den daler ijseren ende anders gedaen den sleschat' in zijn geheel mocht behouden. Het ging daarbij om 208 daalder 18 stuiver en 2 plak.⁶

Met 'ende anders' zijn mogelijk de proeven van enkele, halve en kwart St. Jansdaalders 1561 bedoeld. De muntijzers vervielen aan de *stadt oeverst* (= stedelijke overheid). Wel moest Van Osenboerch drie jaren huishuur *à raison* van 15 daalder per jaar betalen. Voorts besloten de vroede vaderen goudsmid en stempelsnijder Johan Egberts, die we later in dit verhaal nog eens zullen tegenkomen, 'voer sijn ijser sniden ende anders vernoeghen ende tho vredenn stellenn sallen'. Op 26 november 1563 kreeg hij 20 daalder ofwel 26 rijder 20 stuiver uitbetaald 'dat he 12 dubbelde ijagers ijseren gesneden, de poncoenen veerdich gemaket ende de selve twee mael verandert mit belevent des Rads, Taelmans ende bowmesteren van de ghildenn'.⁷

De eerste emissieperiode

De eerste emissie dubbele jagers bedroeg ruim 86.000 stuks. Over het gehalte van de dubbele jagers uit deze eerste emissieperiode zijn geen gegevens overgeleverd. Vermoedelijk was dat bepaald op zes penningen fijn zilver, hetgeen neerkomt op een gehalte van 0,500. Op de voorzijde van deze eerste emissie staat binnen een vierpas het stadswapen, geplaatst op een lang breedarmig kruis. Het omschrift, *MONETA NOVA ARGENTEA GRONINGENSIS* (= nieuwe zilveren munt van Groningen) wordt voorafgegaan door het meesterteken tweekoppige adelaar. *NOVA* in het omschrift geeft aan dat het om een nieuwe munt gaat en in dit geval was dat ook inderdaad zo.

Op de keerzijde staat een dwarsbalkschild, geplaatst op een kort gelelied kruis; het omschrift luidt: *DA PACEM DOMINE IN DIEBUS NOSTRIS* (= Heer geef

Groningen, flabbe
1562, zilver.

vrede in onze dagen), gevolgd door het jaartal.

De tweede emissieperiode

Nadat Van Osenboerch de laan was uitgestuurd, werd weer teruggegrepen op lokale metaalbewerkers en werd Hindrick Berents Munninck, goudsmid, op 26 juni 1568 toestemming verleend dubbele jagers te slaan.⁸ We komen deze goudsmid in de literatuur tegen als Hendrik Berends of Hendrik Mimmunck waarbij het in beide gevallen om dezelfde persoon gaat en waarbij Mimmunck op een leesfout berust.⁹

Ook nu moesten er weer 52 uit een mark werks gaan en was het gehalte bepaald op 6 penningen. Er werd streng op toegezien dat 'voor ongeval' niet opnieuw werd uitgelegd als 'vaststaand'. Geslagen werden ongeveer 68.500 stuks. Het keerzijdeomschrift werd veranderd in SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM, gezegend zij de naam des Heren. Voor Munninck bleef het bij één emissie. Hij overleed in 1569.¹⁰ Voor het slaan van raadstekens werd Munninck opgevolgd door de eerdergenoemde goudsmid en stempelsnijder Johan Egberts.¹¹

De derde emissieperiode

In 1577 werd een nieuwe muntmeester aangesteld in de persoon van Hans Thom Bussche die al dadelijk werd toegestaan om plakken te slaan.¹² Pas in 1580 sloeg hij zijn eerste dubbele jagers waarbij hij onder andere oude stempels van Jasper van Osenboerch uit 1562 gebruikte. In Groningen – en niet alleen daar – moesten muntstempels na gebruik op het raadhuis worden ingeleverd opdat er niet heimelijk en met ontduiking van de sleischat mee gemunt zou worden. Uit deze stempelvoorraad zijn stempels van dubbele jagers uit 1562 aan Thom Bussche ter beschikking gesteld die het oude jaartal aan het lopende jaar heeft laten aanpassen. Dat is ook de reden waarom er van 1580 twee typen dubbele jagers zijn, namelijk met

*Groningen, flabbe
1568, zilver.*

het omschrift DA PACEM DOMINE IN DIEBUS NOSTRIS – gevolgd door een gewijzigd jaartal – en met SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM. De oplage in 1580 bedroeg ruim 66.300 stuks. Vanaf 1580 is een min of meer doorlopende reeks geslagen, waarbij er volgens de archivalia nu eens 52 stuks uit de mark moesten gaan, dan weer 53. Het gehalte bleef constant 0,500.

In 1587 werd de voorzijdebeeldenaar licht gewijzigd. Het stadswapen werd met krulornamenten versierd en bij de linker- en rechterbovenhoek van het kruis vinden we een zesstralige ster.

Als gevolg van de stijging van de zilverprijs en de overgang na de Reductie (van 1594) van de Groningse stuiver

*Groningen, flabbe
1580 over 1562, zilver.*

*Groningen, flabbe
1580, zilver.*

*Groningen, flabbe
1587, zilver.*

*Groningen, flabbe
1598 over 1594, zilver.*

van zes plakken naar de Brabantse of Nederlandse stuiver van acht plakken of duiten werd de muntvoet gewijzigd. Voortaan moesten er bij een gelijkblijvend gehalte 56 stuks uit een mark gaan.¹³ In 1598 werd de muntvoet opnieuw aangepast: nu moesten uit een mark 60 stuks gaan en werd het gehalte bepaald op 5 penning 22 grein ofwel 0,434.¹⁴ En om de muntmeester toch nog een redelijk inkomen te verschaffen werd de sleischat verlaagd van 15 stuiver Gronings in 1594 naar 10 stuiver Brabants in 1598 en naar 7½ stuiver Brabants in 1604.¹⁵

De gebrekkige uitvoering van de regeling van 1606

Na 1604 kwam de productie van dubbele jagers gedurende zo'n twintig jaar stil te liggen. Dit vond zijn oorzaak onder meer in het streven van de Staten Generaal om aan de chaos in het muntwezen, die na het uitbreken van de Tachtigjarige Oorlog was ontstaan, een einde te maken en de monetaire eenheid in de Noordelijke Nederlanden te herstellen. Eén van de maatregelen was het aantal munthuizen in de Republiek te beperken. Op 20 maart 1606 was er na

*Groningen, flabbe
1623, zilver, piedfort
op vierkant plaatje.*

langdurige onderhandelingen een besluit tot stand gekomen, waarbij aan Nijmegen, Zutphen, Deventer, Kampen, Zwolle en Groningen de mogelijkheid werd geboden de muntslag te staken tegen een jaarlijkse vergoeding van 2000 gulden, te gebruiken voor het onderhoud der vestingwerken, zonder dat de genoemde steden van hun voorrecht behoeften af te zien. De regeling gold voor drie jaar en werd in 1609 verlengd. Behalve Groningen maakten ook de andere steden van het aanbod gebruik. Het stadsbestuur van Groningen werkte aanvankelijk loyaal aan de regeling mee – de productie van jagers 1606 was al op 25 januari, ruim vóór de totstandkoming van de regeling, begonnen en werd op 19 april voltooid – maar hervatte in 1609 de aanmaak van pasmunt.¹⁶ Daarbij probeerde zij enerzijds de vergoeding van de Staten-Generaal in de wacht te slepen en anderzijds, op grond van haar oude muntrecht, kleingeld te slaan om het lokale betalingsverkeer in stand te houden opdat haar inwoners zich van hun dagelijkse levensbehoeften konden voorzien. In de provincie van Stad en Lande verschilde de situatie namelijk aanmerkelijk van die in de overige zes gewesten waar een provinciaal munthuis voor kleingeld kon zorgen. In Stad en Lande ontbrak zo'n provinciaal munthuis. Kennelijk heeft het stadsbestuur daarom gemeend datgene te moeten doen wat de provinciale munthuizen in de andere zes provincies deden. En zo werd er incidenteel kleingeld gemunt, zij het met uitdrukkelijke toestemming van het stadsbestuur, dat niet alleen gehalte en gewicht bepaalde, maar ook de te munten muntsoorten en de hoeveelheden van elke soort. Maar bij welke denominatie lag de grens van de behoeften van het lokale betalingsverkeer? Hield men zich aanvankelijk aan het zo nu en dan laten slaan van oorden, halve stuivers en stuivers, omstreeks 1620 ging het stadsbestuur er toe over de muntmeester toestemming

te verlenen tot het munten van grotere stukken, zoals jagers en dubbele jagers. Muntmeester Hans thom Bussche overleed in 1622; desondanks is er in 1623 nog gemunt, waarschijnlijk onder verantwoordelijkheid van zijn vrouw.

Een nieuwe naam

Thom Bussche heeft bij leven nog mogen meemaken dat de dubbele jager een andere naam kreeg. De dubbele jager was voor zijn doen een relatief grote en dunne munt. Het is niet uitgesloten dat er een Groninger is geweest die bij het betalen met een dubbele jager voor de grap zei: 'Kiek, ik betaal joe mit dizze flabbe' of bij het ontvangen ervan schertsend opmerkte: 'Da's me joa ook 'n flabbe!!'. Met flabbe werd hierbij bedoeld op de vormgeving van de munt; vergelijk flap in flapchoed, flapoor en appelflap. Dit is kennelijk door anderen overgenomen. Wanneer de dubbele jager in de volksmond de benaming flabbe kreeg, is onzeker. Pas omstreeks 1600 treffen we deze benaming voor het eerst in officiële Groningse stukken aan.¹⁷ Een exemplaar uit 1598 is in de druk van 1610 en in latere drukken van *Beeldenaer Ofte Figuer-boeck* afgebeeld onder de naam 'enckele flabbe' waarmee algemeen de indruk werd gevestigd dat men met een goede en eerlijke munt te maken had.¹⁸

Al eerder werd in het plakkaat van de Staten van Holland van 25 oktober 1602 abusievelijk gesproken van 'De Groeninge Flappen van acht stuvers', maar daarmee doelde men op dubbele flabben.¹⁹ Een lokale volksbenaming voor de dubbele jager was, zij het nog niet helemaal helder, tot het Hollandse doorgedrongen om vervolgens, bij de juiste munt geplaatst, landelijke bekendheid te krijgen.

De vierde en laatste emissieperiode

In 1624 werd een nieuwe muntmeester aangesteld in de persoon van Rogier Albertsz. Ritzema. Hij sloeg flabben in de jaren 1625-1627, in 1635 en in 1649

Detail uit *Beeldenaer Ofte Figuer-boeck* 1610.

(uit 1641 is alleen een vierkante afslag overgeleverd).²⁰ Aanvankelijk moesten er nog 60 uit een mark gaan, maar in de loop van 1625 werd dat al bijgesteld en verhoogd naar 62, het jaar daarop naar 63 en vervolgens naar 64.²¹ Het gehalte bleef 5 penning 22 grein. Met het oog op eventuele reacties van de Staten-Generaal waren beperkingen opgelegd aan de oplagen: 500 mark in 1625 en 100 mark in 1635. De afname van de geslagen hoeveelheden kondigden al een naderend einde aan.

Het middeleeuws aandoende, welhaast volledig vlakvullende muntbeeld bleef onder Ritzema vrijwel ongewijzigd. In de jaren 1625-1627 gebruikte hij als meestertekens twee gekruiste tinhaken in combinatie met een adelaarskop, in de jaren daarna alleen een adelaarskop.²² Over wat de reden hiervan is geweest, tasten we nog in het duister. Ritzema overleed in 1651.²³ Twee jaar tevoren, in 1649, was de stadsmunt al tijdelijk gesloten en was er een definitief einde gekomen aan de productie van dubbele jagers of flabben. ■

Jan van der Wis verricht onder andere onderzoek naar de muntslag in de noordelijke provincies van ons land en publiceert regelmatig over dit onderwerp.

Groningen, flabbe 1649, zilver.

NOTEN

1. KAPPELHOFF 1982, 140, 240-241.
2. RHC Groninger Archieven (RHCGA), Stadsbestuur van Groningen, 1246-1594 (toegang 2100), inv. 7.10, jaarrekening 1551, folio 316.
3. FORMSMA / VAN ROYEN 1964, 121, 11 september 1562.
4. Ibidem.
5. RHCGA 2100, inv. 7.22, jaarrekening 1563, folio 161; 1 daalder = 30 stuiver Brabants, 1 stuiver Brabants = 8 plak of duit.
6. RHCGA 2100, inv. 7.22, jaarrekening 1563, folio 161.
7. RHCGA 2100, inv. 7.22, jaarrekening 1563, folio 413.
8. RHCGA 2100, inv. 7.28, jaarrekening 1569, folio 160.
9. FEITH 1844, 89; VAN DER CHIJS, 520, transcriptie van de instructie van 4 dec. 1565 voor Hindrick Berents tot het slaan van plakken en grootkens; RHCGA, GAG, register 1565, nr. 34, STAD B11; RHCGA 2100, inv. 970.1.1.
10. RHCGA 2100, inv. 7.28, jaarrekening 1569, folio 451.
11. VAN DER WIS 2008, 150-151.
12. FORMSMA / VAN ROYEN 1964, 379, 30 april 1577.
13. RHCGA, GAG, register 1565, nr. 34, STAD B11; RHCGA 2100, inv. 970.9.3.11.1/2, instructie van 5 juni 1593 voor Hans thom Bussche.
14. RHCGA Stadsbestuur van Groningen, 1594-1815 (toegang 1605), inv. 6484, jaarrekening 1598, folio 179.
15. RHCGA 2100, jaarrekening 1594 (inv. 7.53), folio 172; RHCGA, GAG, register 1565, nr. 34, STAD B11; RHCGA 2100, inv. 970.9.3.17, instructie van 28 febr. 1604 voor Hans thom Bussche; RHCGA 1605, inv. 6490, jaarrekening 1604, folio 171.
16. RHCGA 1605, inv. 6492, jaarrekening 1606, folio 190.

17. RHCGA, Vollegerecht stad Groningen, notulen van rechtehdagen (toegang 1534), inv. 74, 1 september 1601.
18. Mb 86, folio 70.
19. Mb 25.
20. J.C. VAN DER WIS / T. PASSON 2009, 2.21.43-44.
21. RHCGA 1534, inv. 92, 1 juni 1625, 3 sept. 1625 en 13 mei 1626.
22. J.C. VAN DER WIS / T. PASSON 2009, 2.21.43-44.
23. DE VISSER 125.

LITERATUUR

Nederlandsche munt-boeck: vervattende de voornaemste placcaten ende ordonnantien, de munte, ende het munt-wesen betreffende: ge-emaneeert ende uytgegeven in de Vereenighde Nederlandsche Provintien, sedert den jaere 1586 tot in den loopende jaere 1645 Deel: DL. III. (Amsterdam 1645). Geciteerd: Mb 1645.

H.O. FEITH Groningsche stads- en provinciale Munt *Groninger Volksalmanak 1844* (Groningen 1844).

W.J. FORMSMA / R. VAN ROYEN *Diarium van Egbert Alting 1553-1594* (Den Haag 1964).

A. KAPPELHOFF *Die Münzen Ostfrieslands* (Aurich 1982).

M.A. DE VISSER De Groninger muntmeester Rogier Alberts Ritzema. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 26 (1939) 124-141.

J.C. VAN DER WIS Raadstekens van de stad Groningen *Hervonden Stad 2008, 13e Jaarboek voor archeologie, bouwhistorie en restauratie in de gemeente Groningen* (Groningen 2008) 141-156.

J.C. VAN DER WIS / T. PASSON *Catalogus van Nederlandse munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn 2009).

(advertentie)

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Meer narren en sarren

In *De Beeldenaar* 2010-3 verscheen mijn bijdrage met de titel 'Narren en Sarren'. Het onderwerp betrof spotpenningen met dubbelbeeltenissen in de zestiende eeuw en het vervolg van dit type penning als een 'Hollandse' penning met de dubbelbeeltenissen 'Cromwell/duivel' en 'Fairfax/nar' van ongeveer 1650. In die bijdrage werd ook aandacht besteed aan het boek van professor Barnard, destijds verbonden aan het Ashmolean museum, Oxford. Nadat hij meerdere musea en verzamelaars in Europa had benaderd, publiceerde hij in 1927 een boek met ongeveer 180 varianten van zestiende-eeuwse dubbelbeeltenissen in meerdere series.¹

Enige tijd geleden kon ik een dergelijke zestiende-eeuwse dubbelbeeltenis verwerven van het eerste door Barnard beschreven protestantse type, uitgevoerd in tin. Omdat deze penning niet eenvoudig van het plaatje te beschrijven is, nog even een korte herhaling van het vorige. Een voorbeeld van het eerste protestantse type wordt als gegoten zilveren penning hier nogmaals afgebeeld.

De omschriften van penningen uit deze serie luiden meestal 'ECCLESIA PERVERSA TENET FACIEM DIABOLI' en 'STVLTI ALIQVANDO SAPIENTES' (vertaling: De moderne kerk lijkt des duivels en Soms wijs, maar meestal krankzinnig). Deze penning vertoont twee bijzonderheden. In het omschrift staat 'ECOLESIA' en niet 'ECCLESIA', een opzettelijke verwijzing naar zowel de Kerk als naar de toenmalige door de Kerk gedomineerde opleidingen. Verder zien we boven de tiara van de paus '666'. Dit is een verwijzing naar het 'beest', ofwel, de paus als prototype van de antichrist. Deze penning zal kort na 1561 zijn gegoten. Barnard

geeft deze uitvoering nummer 81, in brons in het Ashmolean.

De hier afgebeelde tinnen penning met een gewicht van 10 gram zou gevonden zijn met een metaaldetector in Deventer. Geraadpleegde tinexperts konden zich goed voorstellen dat deze penning ook zestiende-eeuws is en zagen geen probleem in ruim vier eeuwen overleven, mits in redelijk droge grond. Zo op het eerste gezicht lijken beide afgebeelde penningen een gelijke beeltenis te hebben. Er zijn veel overeenkomsten, maar ook enkele opvallende verschillen.

Hoewel niet duidelijk is toch boven de tiara van de paus '666' zichtbaar. En mogelijk staat er 'ECCLESIA', hoewel 'ECOLESIA' niet is uit te sluiten. Indien er 'ECCLESIA' staat, zou de penning kunnen passen in de beschrijving van Barnard bij zijn nummer 77. De penning zou dan wel ongeveer 37 mm in doorsnee moeten zijn, dat scheelt nogal veel. Het haar van de duivel ligt vrijwel gelijk op type 77 met de tinnen penning en is ongelijk aan type 81. Daartegenover is er een beetje gelijkenis tussen het afgebeelde type 81 en de tinnen penning in de vorm van 'FA...' van het woord 'FACIEM'. Maar in datzelfde woord is de letter M op de tinnen penning niet meer dan een vishaak. En de O van 'DIABOLI' vinden

KEES VAN DER
POL

we nergens terug in die onregelmatige vorm. Het is daarom mogelijk om te concluderen dat de tinnen penning een nieuw, nog niet eerder beschreven, type zou kunnen zijn. Toch durf ik eerder de conclusie te trekken dat hier sprake is van een afleiding van het type 81. In dat geval is gebruik gemaakt van een mooi scherp exemplaar om een afgeleide gietvorm te maken; tinnegieters zouden

Barbard type 77

daar geen probleem mee hebben. Bepaalde details, zoals het haar van de duivel, de letter M van 'FACIEM' en de letter O van 'DIABOLI' waren wellicht in de vorm beschadigd of onduidelijk overgekomen en zijn in de gietvorm bijgewerkt. Dat zou de opvallende verschillen met de afgebeelde zilveren penning kunnen verklaren. Het zou dan geen oorspronkelijke gieting zijn maar een later exemplaar, dat toch nog wel in de zestiende eeuw zou kunnen zijn gegoten, omdat veel details scherp zijn weergegeven. Bovendien vond hier in de jaren 1570 tot 1590 voldoende onaangenaams plaats om je via zo'n penning op spottende en bijtende wijze uit te laten over de Roomse kerkhiërarchie. ■

Kees van der Pols is gepensioneerd beroepsmilitair en verzamelt samen met zijn echtgenote sinds jaren veelal kleine objecten die met de Nederlandse revoluties worden geassocieerd. Het betreft met name 'De Opstand' in de tweede helft van de zestiende eeuw en de periode 1780-1813. Voor Van der Pols zijn de objecten pas echt interessant als er een verhaal omheen valt te vertellen; met penningen is dat al gauw het geval.

NOOT

1. F.P. BARNARD *Satirical and controversial medals of the reformation, the biceps or double-beaded series* (Oxford 1927).

(advertentie)

Internationale penningkunst

Waar kan ik het vinden? Wat gebeurt er in andere landen?
Wie zijn de kunstenaars? Hoe kan ik het ondersteunen?

International Art Medal Federation

bezoek ons op:

www.fidem-medals.org

Zeldzame munten van het graafschap Holland

Vorig jaar kwam ik op het muntenbodemvondsten forum een bijzondere munt tegen die meer vragen dan antwoorden oproep. De munt bleek in 2003 te zijn gevonden door detectorspecialist P.B., tezamen met enkele andere bijzondere munten die - op een Utrechts exemplaar na - alle toe te schrijven zijn aan het graafschap Holland. De bijzondere munt die ik met goedkeuring van de vinder aan een nader onderzoek heb onderworpen, werd op 20 juni 2003 gevonden in afgevoerde grond afkomstig uit het centrum van Alphen aan den Rijn. Het betreft een zilveren penning die destijds werd aangemeld bij het toenmalige Koninklijk Penning Kabinet te Leiden, waar het de onzekere determinatie 'Holland?? 1150-1200' meekreeg plus een verwijzing naar 'Van Hengel, JMP 1993, p. 97, type A7'.

Analyse en beschouwing

Wanneer we de munt nader bekijken, komen we al gauw tot de conclusie dat we hier niet zoveel mee kunnen. Het is immers een munt zonder omschrift, voorzien van een wat cryptische voorstelling. Dit is vermoedelijk de reden geweest waarom Grolle dit exemplaar niet in zijn grondig overzichtswerk over de muntslag van de graven van Holland heeft opgenomen. Toch zijn voor een toewijzing aan Holland genoeg aanwijzingen te vinden.

Van Hengel beschreef in 1993 in zijn artikel enkele anonieme penningen die waarschijnlijk aan het graafschap Holland toe te schrijven zijn, zo ook dit te Alphen aan de Rijn gevonden exemplaar. Het gaat hier om een zeer zeldzaam muntje, waarvan eerder een exemplaar was gevonden te Egmond, een tweede te Castricum en een derde te Sluis.¹

Door het ontbreken van zowel schriftelijke bronnen als een omschrift op de munt, zijn we om verder te komen aangewezen op andere bronnen en gegevens. Naast gewicht en diameter zijn dit:

1. de (archeologische) vondstomstandigheden en vondstcontext, zoals grondlaag, vindplaats, archeologische sporen (greppels, paalgaten, waterputten, etc.) en – niet onbelangrijk – bijvondsten
2. vergelijkend onderzoek van dezelfde type munten zoals vindplaatsen, archeologische vondstcontexten, etc.
3. gebruikte symbolen op de munt zelf, als type beeldtaal (in plaats van tekstueel)
4. vergelijkend onderzoek naar munten afkomstig uit andere landsgebieden, zoals Utrecht, Vlaanderen, Lotharingen, Engeland, etc.

Kijken we naar de studies van Grolle en Van Hengel dan blijkt dat beiden zich vooral richten op punt 4 en in mindere mate op punt 2 (hoofdzakelijk vindplaatsen). Punt 1 wordt geheel niet gebruikt en punt 3 evenmin – ondanks het korte aanstippen van symboolgebruik in het algemeen door Grolle.² Punt 3 wordt door Van Hengel soms wel ter onderscheiding van munten gebruikt maar niet als verklaring.³

Punt 1 (archeologische vondstomstandigheden en -context) blijkt schaars

ANTON T.E.
CRUYSHEER

*Zilveren penning,
Graafschap Holland,
ca. 1080-1110
(2x ware grootte)
foto: P.B.*

voorhanden te zijn. Munten van het graafschap Holland blijken zelden tijdens een archeologisch onderzoek (proefsleuven of opgraving) te worden gevonden, vermoedelijk door een (nog altijd) schaarse inzet van metaaldetectoren. De munten die wel worden gevonden, zijn hoofdzakelijk door detectorspecialisten naar boven 'gepiept' – meestal in reeds verstoorde grond (zoals een geploegde akker). Detectoronderzoekers registreren echter zelden de vondsten als context waarbinnen we de munt kunnen interpreteren. Deze gegevens zijn dan ook doorgaans voor numismaten onbekend. Daar waar echter van een archeologische opgraving sprake is, zijn de conclusies in numismatische zin op z'n minst opmerkelijk. Een archeologisch onderzoek waarin twaalfde-eeuwse munten van het graafschap Holland werden gevonden betreft de beschrijving in 1997 van muntvondsten uit het tracé van de Willemsspoortunnel te Rotterdam door Jacobi. Hier werden diverse munten uit omstreeks het jaar 1100 gevonden waaronder een prachtig exemplaar geslagen te Vlaardingen die Jacobi toeschrijft aan Dirk V (1061-1091) of Floris II (1091-1121) en Grolle aan Floris II.⁴ Overigens deel ik de toeschrijving van Grolle niet ten aanzien van Floris III (of II?), evenmin doe ik dat ten aanzien van enkele munten die Jacobi aan Holland toeschrijft en die Grolle niet voor mogelijk houdt wegens het gebruik van landstaal op de munt (GREVE in plaats van COMES). Niet alleen zijn de bronnen te schaars om hierover sluitende uitspraken te doen, ook wijst de dualiteit van taalgebruik op de munt van zowel landstaal (GREVE) op de voorzijde als Latijn (MONETA) op de keerzijde op een tegenstelling die juist voor toeschrijving aan Holland zou pleiten, namelijk in toenemende mate zelfstandig graafschap tegenover het Duitse keizerrijk (met het eigenlijke muntrecht). Maar dit terzijde.

Analyse

Met de hierboven geschetste onderzoekspunten op het netvlies, kunnen we de bijzondere munt nader gaan bekijken:

- Doorsnede en gewicht

De doorsnede van de munt bedraagt 13 mm en het gewicht 0,53 gram. Met een dergelijk gewicht zal sprake zijn van een zogeheten 'lichte penning', die rond 1100 in zwang raakte.⁵ Een precieze tijdsafbakening en toeschrijving aan graaf Floris II (1091-1121) is lastig.

- de (archeologische) vondstomstandigheden en vondstcontext

Een argument voor toeschrijving aan het graafschap Holland wordt gegeven door de archeologische vondstcontext van de munt uit Alphen uit den Rijn. Omdat de munten zijn aangetroffen in stortgrond afkomstig uit de binnenstad, was het helaas niet meer mogelijk om hier specifieke grondlagen of archeologische sporen aan te koppelen. De andere munten die in de buurt van de opmerkelijke munt zijn gevonden zijn – op een Utrechts exemplaar na – allen toe te schrijven aan het graafschap Holland. Zij geven een sterke aanwijzing voor een Hollandse oorsprong van de moeilijk te determineren penning.

- vergelijkend onderzoek van dezelfde type munten

Wat Van Hengel niet als zodanig benadrukte, maar wat wel blijkt uit zijn onderzoek naar circa 700 door hem geregistreerde munten van het graafschap Holland is dat er een duidelijk verband blijkt te bestaan tussen de vindplaats en de oorsprong van de munten. Bijna 7 op de 10 munten (67%) zijn namelijk ook daadwerkelijk in West Nederland (Holland en Zeeland) gevonden.⁶ Zo bezien heeft het vermoedelijk Hollandse exemplaar uit Alphen aan den Rijn dus 67% kans dat het daadwerkelijk uit het graafschap Holland komt, maar dit is onvoldoende voor een definitieve toeschrijving aan Holland. Echter, alle andere bekende exemplaren van ditzelfde type zijn ook afkomstig uit 'Hollandse' bodem,

waardoor de waarschijnlijkheid sterk toeneemt. Hierbij moet worden opgemerkt dat de kans van 67% betrekking heeft op een periode van enkele honderden jaren, terwijl door de tijd heen verschillen kunnen zijn, bijvoorbeeld ten aanzien van (intensiteit in) handelscontacten, waardoor een verdere verspreiding van de munten mogelijk is. Ook zegt deze berekening niets over andere munten uit deze periode die op het grondgebied van het voormalige graafschap zijn gevonden, afkomstig van buiten het graafschap. Desalniettemin kan de duidelijke relatie niet worden ontkend, zeker niet wanneer alle bekende munten van dit type in het graafschap zijn gevonden.

- gebruikte symbolen op de munt
Zoals aangegeven wordt symboolgebruik in de numismatiek (ten aanzien van munten van het graafschap Holland) niet gebruikt om munten te duiden of te verklaren. Althans, ik ben dit nog nergens tegengekomen. Op zichzelf vind ik dit vreemd, aangezien symbolen een vorm van beeldtaal zijn die in zekere zin net zo van belang zijn als het eigenlijke omschrift op munten. Verderop in dit artikel ga ik dieper in op het symboolgebruik op de munt.

- vergelijking met munten uit andere landsgebieden
Zijn er (soortgelijke) munten afkomstig uit andere landsgebieden? Hier kan ik kort over zijn; het gebruik van een boom ben ik tot nu toe nergens anders tegengekomen. Wel blijkt het gebruik van een boom een dankbaar symbool te zijn voor munten en penningen, maar dan vooral in latere tijd.⁷ Het bouwwerk op de keerzijde komt daarentegen wel vaker voor, zij het in diverse uitvoeringen. Bijvoorbeeld in het graafschap Holland zelf (munt van graaf Dirk V).⁸ Maar we kennen de afbeeldingen ook van elfde en twaalfde -eeuwse munten van de bisdommen Keulen, Münster, Salzburg en - iets dichterbij huis - Utrecht, zoals de Utrechtse bisschop

Koenraad (1076-1099) en Burchard (1100-1112).⁹ In ieder geval lijkt het vrij algemene gebruik van het gebouw met de drie torentjes samen te vallen met de tijdsperiode waarin de 'lichte penning' z'n intrede deed, namelijk zo rond 1100.

Toeschrijving

Uit de vindplaats, de vondstcontext (met de andere uit Holland afkomstige munten) en de vindplaatsen van de andere identieke munten (Sluis, Egmond en Castricum) blijkt dat toeschrijving aan Holland hoogstwaarschijnlijk is. Het beeld wordt versterkt door de gebruikte symbolen op de munt (zie hieronder). Uit zowel het gewicht als het gebruik van het gebouw met de drie torens blijkt dat de munt gedateerd moet worden omstreeks 1100. Deze periode komt overeen met de regeerperioden van de Hollandse graven Dirk V (1061-1091) en Floris II (1091-1121). Een latere periode sluit ik uit vanwege de afbeelding van het bouwwerk op de keerzijde. Deze komt namelijk niet meer voor onder Dirk VI (1121-1157), Floris III (1157-1190) of Dirk VII (1190-1203). Nu eerst in het kort iets over de achtergrond van graaf Dirk V en Floris II.

Graven Dirk V en Floris II

Een exacte toeschrijving van de munt aan een der beide graven is vooralsnog niet mogelijk. Floris II heeft de voorkeur, mede gelet op de gebruikte symboliek en het lage gewicht van zijn penningen.

Graaf Dirk V werd geboren in 1054 en volgde in 1061 zijn vader Floris I op. Aangezien hij op dat moment nog minderjarig was voerde zijn moeder, Geertruida van Saksen, het regentschap. Door haar hertrouwen in 1063 met Robrecht I van Vlaanderen, lag de feitelijke macht in handen van haar nieuwe echtgenoot. Dit had tot gevolg dat de Utrechtse bisschop beslag legde op grote delen van het graafschap waardoor slechts een klein deel overbleef voor

Dirk V. Toen Dirk V vanaf 1070 zelfstandig kon regeren stelde hij alles in staat om zijn verloren gebieden terug te veroveren – zelfs door de nieuwe elect (nog niet gewijde bisschop) Koenraad te gijzelen. In ruil voor diens vrijlating kon hij zijn rechtmatige claim op zijn gehele grondgebied hard maken. Op 17 juli 1091 – op 37-jarige leeftijd – overleed Dirk V.¹⁰

Graaf Floris II – bijgenaamd ‘De Vette’ – werd ca. 1085 geboren te Vlaardingen als zoon van Dirk V van Holland en Othilde. Floris II volgde zijn vader als graaf op in 1091 (tot 1096 onder regentschap van zijn moeder Othilde) en heerste tot 1122 vreedzaam over Holland. Omstreeks 1100 trouwde Floris II met Geertruida van Saksen, dochter van de hertog van Opper-Lotharingen en een halfzus van de Rooms-Duitse koning Lotharius III van Supplinburg. Geertruida veranderde haar naam vermoedelijk bij haar huwelijk in Petronilla. Hiermee wilde ze waarschijnlijk uiting geven aan haar verbondenheid met Petrus en de Heilige Stoel – en hiermee aan de hervormingsideeën die daar werden aangehangen. Floris II overleed in 1122 op relatief jonge leeftijd en is begraven in de abdij van Egmond. Zijn zoon Dirk (VI) was op dat moment slechts zeven jaar oud. Zijn moeder bestuurde hierop Holland lange tijd als regentes en op een geheel eigen en actieve wijze.¹¹

Symboolgebruik op de munt

Hoe moeten we de gebruikte symbolen interpreteren van de munt die omstreeks 1100 moet zijn geslagen en die hoogstwaarschijnlijk afkomstig is van het graafschap Holland en vermoedelijk onder Floris II is geslagen? Deze symbolen zijn op z’n minst eigenaardig te noemen en de boom op de voorzijde lijkt geen voorganger noch gevolg te kennen.

Allereerst kennen beide zijden een puntcirkel versiering (in plaats van een

omschrift). Dit type versiering is niet uitsluitend voorbehouden aan munten van het graafschap Holland, maar wel zeer kenmerkend, zoals Van Hengel ook al eens opmerkte.¹² De betekenis van dit op munten van het graafschap Holland veelvuldig gebruikte symbool is niet eenduidig. Vermoedelijk werd er een meervoudige betekenis aan ontleend waarbij dualiteit telkens een rol speelt. Zoals ‘God en hemel’, ‘graaf en graafschap’ of ‘graafschap en keizerrijk’.¹³

Verder drukte Van Hengel zich wat klinisch uit toen hij de voorzijde omschreef als ‘Loofboom met wortels’ en de keerzijde als ‘Kerkgebouw (?)’. Om te beginnen het ‘kerkgebouw’. We zien hier een kerkachtig gebouw of burcht met drie torens. De afbeelding heeft wel iets weg van de latere, dertiende eeuwse denier tournois. In dit specifieke geval denk ik dat we te maken hebben met een meervoudig uit te leggen afbeelding. Het kan daadwerkelijk een verwijzing zijn naar een bestaand gebouw. Ik denk dan niet zozeer aan de abdij van Egmond, maar meer aan de burcht van Vlaardingen. Grolle laat in zijn boek op bladzijden 35-36 een interessante overgang zien van de munten, waarbij de tekst ‘BVRCH’ plaats maakt voor een bouwwerk met omschrift. Een hierop volgende fase zou dan een bouwwerk zonder omschrift kunnen zijn, zoals hier het geval is. Waarom hier geen omschrift is gebruikt is onduidelijk. Misschien om de afbeelding te benadrukken, maar ik kan me ook voorstellen dat de munt is geslagen tussen 1091-1096, toen Othilde regent was namens haar minderjarige zoon Floris II. Het driehoekje op de middelste toren alsook de drie torens tezamen kunnen symbool staan voor de Goddelijke Drievuldigheid.¹⁴ Ook valt te denken aan een weergave van het koninkrijk Gods (met hemelpoort/boog op de voorgrond). De afbeelding duidt op de bekende dualiteit van zowel de geestelijke als de wereldlijke macht (van de graaf een graaf heeft

geen geestelijke macht). Het symbool voor dit laatste is veelal een zwaard en wordt binnen het graafschap Holland voor het eerst door Dirk V (1061-1091) en systematisch door Dirk VII (1190-1203) gebruikt.¹⁵

Levensboom

Dan de intrigerende voorzijde, de 'loofboom met wortels'. Ook aan dit, voor het graafschap Holland unieke, symbool valt een meerledige betekenis toe te kennen. Een eerste suggestie is dat de boom (met haar kracht en groei) symbool staat voor de vooruitgang van de ontwikkeling van het graafschap. Graaf Floris II liet bijvoorbeeld vele houten kerkjes in steen uitvoeren en verwierf grote rijkdom en gezag. Een belangrijk deel van deze rijkdom was te danken aan de inkomsten uit de veenontginningen en de tolheffing aan de monding van de grote rivieren. De ontginningen hadden grote maatschappelijk gevolgen: de bevolking nam sterk toe en nieuwe nederzettingen ontstonden waar geheel andere bestuurlijke en maatschappelijk verhoudingen aanwezig waren. De kolonisten kregen tegen gunstige voorwaarden vrije beschikking over de grond en de landsrechtelijke organisatie die in de plaats kwam van de hoforganisatie in het Hollandse kustgebied betekende een versterking van het grafelijke gezag.¹⁶ Een tweede suggestie – ook hier uitgaande van de Hollandse oorsprong van de munt – is dat de boom symbool staat voor de uitgebreide bossen in Holland. De naam 'Holland' is niet toevallig ontstaan. Aan de ene kant is de naam vermoedelijk afkomstig van Holtland: 'houtland', aan de andere kant krijgt Floris II in het jaar 1101 een toevoeging achter zijn naam, hij wordt dan 'Florentius comes de Hollant', graaf van Holland, genoemd – waarmee de naam voor het eerst is overgegaan op het gehele graafschap.¹⁷ Tot slot is er dan de derde symbolische uitleg, namelijk die van 'levensboom'. Dit binnen de symboliek en

iconografie overbekend gegeven staat onder meer symbool voor het kruis, het leven en Maria.¹⁸ Tot slot komt het in de bijbel diverse keren voor, als de boom der kennis van goed en kwaad in de hof van Eden (Genesis 2:9), verbeelding van wijsheid, rechtvaardigheid, vervuld verlangen en mild oordeel (Spreuken 3:18, 11:30, 13:12 en 15:4), de mogelijkheid om terug te keren naar de levensboom in het paradijs Gods, gelijk gesteld aan het nieuwe Jeruzalem, waardoor een rivier stroomt met levensgeboomte aan weerszijden (Openbaring 2:7 en 22:2). In tegenstelling tot de boom der kennis van goed en kwaad wordt de boom des levens meestal afgebeeld als een groene, loofdragende boom.

Kortom, de (levens)boom op de munt is een zeer rijk en aantrekkelijk symbool met een meerledige betekenis die, evenals de keerzijde, zowel betrekking heeft op het graafschap/de graaf zelf als op de christelijke religie. Het lijkt er op dat via de munt zowel het welvarende en groeiende graafschap, als de christelijke bescherming tot uitdrukking worden gebracht. Een mogelijke, directe symbolische relatie van de levensboom met 'het begin' van Holland is een spannende en aantrekkelijke gedachte.

Conclusie

Volgend uit de bovenstaande analyse en beschouwing zou ik de specificaties voor de munt uit Alphen aan den Rijn als volgt willen omschrijven:

Lichte penning, zgn. Denarius levis (anoniem), Graafschap Holland, (ca. 1080-1110, mogelijk 1091-1096, onder regentschap van Othilde namens haar minderjarige zoon graaf Floris II), Dirk V (1061-1091) of Floris II (1091-1122).

0,52 gr. AG; 13 mm. Muntplaats: mogelijk Vlaardingen? NUMIS 1083180

Voorzijde: Bouwwerk (burcht?) met drie torens en driehoek (verwijzing naar drievuldigheid?) binnen parelcirkel. Zonder omschrift maar hier in de plaats

punt-cirkel symbolen (symbool voor dualiteit).

Keerzijde: Levensboom met wortels binnen parelcirkel. Zonder omschrift maar hier in de plaats punt-cirkel symbolen (symbool voor dualiteit).

Vindplaats: Alphen aan den Rijn, 2003. Vinder/collectie: P.B.

De hier beschreven munt van Holland is intrigerend. Niet alleen vanwege de zeldzaamheid en moeizame determinatie, maar ook vanwege het rijke symboolgebruik - iets wat we veelvuldig op munten van het (vroege) graafschap Holland tegenkomen. Met bovenstaande analyse en beschouwing hoop ik duidelijk te hebben gemaakt dat door middel van een nauwkeurige blik op zowel de (archeologische) vondstomstandigheden, vergelijkend onderzoek van dezelfde type munten als de gebruikte symbolen, méér inzicht kan worden verkregen. Munten zijn naar mijn mening meer dan alleen numismatische verzamelobjecten: vaak vormen ze kleine, maar waardevolle 'historische bronnen' die van toegevoegde waarde zijn voor de vernieuwende beeldvorming van het verleden. ■

Anton Cruysheer is archeoloog van opleiding en is na enkele werkzame jaren als cultureel erfgoedadviseur, nu werkzaam bij de ABN AMRO-bank, afd. Master Data Management. In zijn vrije tijd is hij onder meer actief als bestuurslid van de AWN afdeling Naerdincklant - Archeologie Gooi- en Vechtstreek. Qua numismatiek is hij vooral geïnteresseerd in de symboliek, iconografie en beeldtaal op de munten van het graafschap Holland. cruysheer@gmail.com

NOTEN

1. Het Egmondse (NUMIS 1113957) en Castricumse (NUMIS 1006589) exemplaar weegt volgens Van Hengel (1993, 97) 0,47 gram, het exemplaar uit Sluis (NUMIS 1083977) staat vermeld in de veilingcatalogus van Gijs Henzen (lijst 156, nr. 794, mei 2005) en weegt slechts 0,37 gram. Ze zijn niet stempelidentiek.

2. GROLLE 2000, 17 en 19
3. VAN HENGEL 1986, 35; VAN HENGEL 1993, 97-98. Op blz. 21-22 (1986) stipt VAN HENGEL wel de symboliek op de Hollandse munten aan, maar geeft tegelijk aan geen verklaring te weten.
4. JACOBI 1997, 284; GROLLE. 2000, 37.
5. GROLLE 2000, 37.
6. VAN HENGEL 1993, 101.
7. Zoals op een Turkse 5 Kurus (2009), op een Nederlands zinken 10 cent stuk uit 1941 met de 'Driekruinenboom' (wel geslagen, maar op het laatste moment ingetrokken) en natuurlijk op de reguliere Franse 1 en 2 euromunten.
8. GROLLE 2000, 36.
9. JACOBI 1997, 282.
10. DE BOER / CORDFUNKE 2010, 43-44.
11. DE BOER / CORDFUNKE 2010, 45-49; CORDFUNKE / HUGENHOLTZ 1990, 45-74.
12. VAN HENGEL 1986, 22.
13. BIEDERMANN 1995, 82.
14. BIEDERMANN 1995, 95.
15. GROLLE 2000, 36, 43-44.
16. DE BOER / CORDFUNKE 2010, 45.
17. BEUKERS / DE NIJS 2002, 73.
18. TIMMERS 1987, 96; BIEDERMANN 1995, 65.
19. TAYLOR 2005, 163.

LITERATUUR

E. BEUKERS / T. DE NIJS (red.) *Geschiedenis van Holland tot 1572, deel I* (Hilversum, 2002).

D.E.H. DE BOER / E.H.P. CORDFUNKE *Graven van Holland. Middeleeuwse vorsten in woord en beeld (880-1580)* (Zutphen 2010).

H. BIEDERMANN *Prisma van de symbolen, Historisch-culturele symbolen van A tot Z verklaard* (1995, vijfde druk).

E.H.P. CORDFUNKE / E.A.W.N. HUGENHOLTZ *Gravin Petronilla van Holland. Holland in het begin van de 12e eeuw* (Zutphen 1990).

J.J. GROLLE *De Muntslag van de Graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam, 2000).

C. HENGEL *De munten van Holland in de 13e eeuw* (Zeist, 1986).

C. HENGEL *Vondsten van 12e eeuwse (Hollandsche) munten Jaarboek voor munt en penningkunde 80* (1993) 97, type A7.

J.J.M. TIMMERS *Christelijke symboliek en iconografie* (1987, 6e druk).

R. WIGGERS LEO uit Diemen *De Beeldenaar 33* (2009) 86-88.

Caspar Berger anders bekeken

KAREL SOUDIJN

In het afgelopen jaar konden leden van de vpk een gelegenheidspenning van Caspar Berger bestellen, *Vera icon / zelfportret 10*. Frits Scholten beschreef deze in *De Beeldenaar* 2010-3. Enkele maanden later reageerde Kees Canters hierop met een kritisch commentaar (in *De Beeldenaar* 2010-6). Hij vindt de penning schrikbaar en luguber; verder bevalt het hem niet, dat de kunstenaar kennelijk zeer met zichzelf is ingenomen.

Deze bezwaren zijn duidelijk, maar toch ben ik geneigd om de penning in een ander licht te plaatsen. Scholten vergeleek het zelfportret met de Zweetdoek van Veronica en met een schilderij van Albrecht Dürer. Dit kunnen we inderdaad wegwuiven als grootspraak, maar doet ook denken aan straatvoetballertjes die in het shirt van een topclub rondrennen, met de naam van een wereldberoemde speler op de rug. Ook een kunstenaar mag hoog grijpen, vind ik.

In zijn zelfportret reproduceerde Caspar Berger diverse onderdelen van zijn eigen hoofd: het gebit, een oor, een gesloten oog en de neus. Het oor is op de onderkin geplaatst, direct achter het gebit. De penning kan rechtop worden neergezet en steunt dan op Caspars voortanden. We zien dan iemand die slaapt of mediteert. In elk geval oogt het rechtop gezette portret vredig. Dit beeld verandert radicaal zodra we de penning plat neerleggen. De tanden worden dan zichtbaar. Lippen ontbreken; het gebit ligt helemaal bloot. De vrijgekomen tanden drukken de sterkste vorm van woede uit. Berger lijkt een valse hond die op het punt staat om ons aan te vallen.

Misschien ligt hierin juist de kracht van deze penning: in een handomdraai kunnen we switchen tussen twee extreem verschillende gemoedstoestanden. Kom daar maar eens om bij Veronica of bij Albrecht Dürer!

Ongeveer honderd jaar geleden verschilden psychologen met elkaar van mening over de wijze waarop het bewustzijn functioneert. Sommige onderzoekers dachten dat ons bewustzijn een soort blokkendoos is, een bouwset van elementen die in afzondering van elkaar te onderzoeken zijn. Anderen gingen uit van de stelling, dat 'het geheel' meer is dan de som der delen. De penning van Caspar Berger illustreert het laatstgenoemde standpunt.

Laat ik dit met een omweg verduidelijken. Neem eens een pasfoto van iemand die u goed kent. Knip deze foto aan stukken, en leg die stukken op een willekeurige manier tegen elkaar aan. De kans is groot, dat het portret nu onherkenbaar is, terwijl alle onderdelen ervan toch netjes voor u op tafel liggen.

Caspar Berger voerde een dergelijk experiment uit. Hij reproduceerde essentiële onderdelen van zijn eigen gezicht, maar combineerde deze op een ongewone manier: het oor onder de kaak, de tanden een kwart slag gedraaid. Door die nieuwe combinatie kon hij twee tegenstrijdige gemoedstoestanden weergeven, contemplatie en agressie. Maar de gefragmenteerde opbouw

maakt het portret moeilijker herkenbaar: het zelfportret ontsnapt aan de kunstenaar. Als we Caspar Berger op straat tegenkomen, zullen we hem niet meer herkennen op basis van zijn penning. *Zelfportret 10* is een illusie. En daarom heb ik deze gelegenheidspenning van de vpk toch maar besteld. ■

Karel Soudijn is psycholoog en verzamelaar van penningen.

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in
Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €12 (buiten België €18) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

De Utrechtse muntslag in het Oversticht ten tijde van bisschop Frederik van Baden, 1496-1517

STEFAN GROPP

Frederik van Baden werd op 13 mei 1496, als opvolger van de op 16 april van dat jaar overleden David van Bourgondië, tot bisschop van Utrecht gekozen. Hij was de zoon van Karel markgraaf van Baden en Catharina van Oostenrijk.¹ Met de benoeming van een volle neef van keizer Maximiliaan werd er dus opnieuw een Bourgondische protégé op de Utrechtse bisschoppelijke zetel geplaatst. Vóór zijn intronisatie te Utrecht was Frederik van Baden domkanunik te Keulen.

Reeds tijdens de regering van David van Bourgondië had men besloten, naast de Munt te Wijk bij Duurstede, een tweede muntplaats in het Oversticht op te richten. Zo werd op 18 augustus 1494 bepaald dat Johan van Papenvelt, sinds 1492 bisschoppelijk muntmeester te Wijk, de muntsoorten die hij aldaar vervaardigde 'oick sall moegen maken ofte doen maken In myns gened. heren munte bynnen synre genaden Stat van Hasselt'.² De tweede Munt van het bisdom Utrecht zou dus in die stad worden gevestigd, waar al tussen 1417 en 1419 een bisschoppelijk munthuis actief was geweest. Van Papenvelt mocht daar voortaan hele en halve davidsgulden, Rijnse gulden, dubbele, enkele, halve en kwart stuivers slaan, volgens de bepalingen van de instructies die hij eerder in verband met de muntslag te Wijk bij Duurstede had ontvangen. Om de nieuwe Munt een goede toekomst te bieden werd de muntmeester daarenboven toestemming verleend de muntgezellen die hem daarvoor geschikt leken naar Hasselt mee te nemen. Gezien het feit dat op 8 juli 1494 Herman Ghiging reeds tot waardijn van de Hasseltse Munt was benoemd,³ stond een start van de muntslag dus niets meer in de weg.

De toegestane denominaties bleken echter niet bij het geldstelsel van het Oversticht aan te sluiten. Johan van Papenvelt werd daarom al in april van het volgende jaar permissie verleend zilveren munten 'nae die manieren van Oueryssele' te slaan.⁴ Ten eerste zou hij munten ter waarde van 1/30 gulden mogen vervaardigen, met een gehalte van 468/1000 en een gewicht van 1,84 gram. De sleischat werd vastgesteld op 'een halff oert gouts' per mark fijn zilver, hetgeen betekende dat de muntmeester per 285 vervaardigde munten 1/8 goudgulden aan de bisschop moest betalen. De werklieden en munters zouden samen 1/8 goudgulden min negen mijten ontvangen. De muntmeester werd verder een remedie van 1 stuk (1,84 gram) per mark bij het gewicht en 7/1000 bij het gehalte toegestaan. Daarnaast mocht Van Papenvelt ook stukken van 1/60 gulden slaan, die over een gewicht van 1,69 gram en een gehalte van 250/1000 dienden te beschikken. De sleischat en de lonen voor het muntpersoneel zou hetzelfde zijn als bij de 1/30 gulden.

Volgens Van Gelder zijn deze stuivers en halve stuivers van Overijssels type, evenals de in 1494 toegestane denominaties, niet teruggevonden.⁵ Hij vermoedt derhalve dat ze te Hasselt niet zijn geslagen en de voorbereidingen voor de muntslag in dit atelier wegens de dood van David van Bourgondië zijn onderbroken. Tegen deze veronderstelling spreekt evenwel, dat op 29 september 1495 'francke Arent franckensoon synen eedt [heeft] gedaen myns genedigen Heren munte tot Hasselt In affwesen des muntmeesters Johans van Papenvelt tot eere ende profyt myns genedigen Heren truwelyke nae Inneholt der

gunsten dair aff te bewaeren'.⁶ Het is vrij onlogisch een officiële plaatsvervanger te beëdigen als de Hasseltse Munt nog niet gereed was voor de muntslag was. Misschien had Van Papenvelt, naast enkele werklieden, ook muntijzers van Wijk bij Duurstede, waar hij ook verder als muntmeester werkzaam bleef, naar Hasselt meegenomen. De met deze stempels geslagen munten zouden dan van de te Wijk vervaardigde stukken niet zijn te onderscheiden, vooral ook omdat gewicht en gehalte volgens bovengenoemde instructie van augustus 1494 identiek moesten zijn.

Van Haarlem en Van der Heyden

Frederik van Baden heeft op 15 februari 1497 Gerrit van Haarlem en Daniël van der Heyden voor zes jaar tot zijn muntmeesters benoemd.⁷ Beiden waren reeds eerder, ten tijde van David van Bourgondië, als muntmeesters van het Nedersticht actief. Uit een enkele maanden later opgestelde instructie voor Van Haarlem en Van der Heyden blijkt dat deze nu gezamenlijk te Wijk bij Duurstede werkzaam waren.

Johan van Papenvelt verloor onder de nieuwe landsheer dus zijn aanstelling in het Nedersticht. In het Oversticht daarentegen werd hij op 4 november van dat jaar opnieuw tot bisschoppelijk muntmeester benoemd. Waar de Munt gevestigd zou zijn, heeft men in dit geval niet vastgelegd. Er werd alleen bepaald dat de muntslag 'in enige plaitse bynnen onse lande aen gene zyde der ysselen dair onse Stadt van Deunter licht, dair ons dat belieuen sall' plaats moest vinden.⁸ Vreemd is verder dat Johan van Papenvelt in de aanhef van het document 'onsen lieuen dienre ende koeckmeister' wordt genoemd. Uit de aanwezige archivalia is niet op te maken of dit op een vergissing van bijvoorbeeld de kopiist berust, of dat hij daadwerkelijk een dergelijk 'culinair' ambt heeft vervuld.

In de aanstellingssoorkonde wordt Johan van Papenvelt tevens toestemming

verleend verschillende soorten gouden en zilveren munten te slaan. Zo mocht hij voortaan goudguldens vervaardigen, die over een gehalte van 750/1000 en een gewicht van 3,28 gram dienden te beschikken, hetgeen opnieuw precies overeenkomt met de intrinsieke waarde van de Rijnse guldens. De sleischat werd in dit geval vastgelegd op 3/4 goudgulden per mark goud. Verder werd de muntmeester een remedie van twee grein (7/1000) bij het gehalte en een engels (1,538 gram) per mark bij het gewicht toegestaan. De kooplieden zouden voor elke mark fijn goud, die ze op de Munt leverden 95½ goudgulden ontvangen. Voor elke mark fijn zilver moest de muntmeester hen 9 goudguldens betalen. Naast guldens mocht Van Papenvelt zilveren munten ter waarde van 1/24 goudgulden slaan, die over een gewicht van 3,42 gram en een gehalte van 300/1000 dienden te beschikken. Bij deze denominatie was hij vier van deze stuivers per mark zilver als sleischat aan de landsheer verschuldigd. De muntmeester mocht verder stukken van 1/48 goudgulden vervaardigen, met een gehalte van 240/1000 en een gewicht van 2,12 gram. Als sleischat moest hij acht van deze halve stuivers voor elke mark zilver betalen. Van Papenvelt kreeg bovendien toestemming hele en halve plakken aan te munten, die een gewicht van 0,61 respectievelijk 0,41 gram moesten hebben. Deze muntstukken bevatten ook nog maar weinig zilver, namelijk 160/1000 en 107/1000. Men had de muntreeks dus aangepast aan de in het Oversticht circulerende stukken, vooral de emissies van de Overijsselse steden Deventer, Kampen en Zwolle. Daarmee zouden de toegestane munten, ten opzichte van hun gewicht en gehalte, sterk verschillen van de stukken die Van Haarlem en Van der Heyden tegelijkertijd in Wijk bij Duurstede mochten slaan.

Enkele dagen later werd ook Herman Ghiging opnieuw tot waardijn van de

Hasseltse Munt benoemd. Daarenboven stelde de muntheer 'meister Johan buerduerwercker' aan om 'onse muntysere tot onß munten tot hasselt dienende te snyden ende the maken In behoirlyke manieren, ende des alle te doene dat een guet truwe muntysersnyder schuldich Is te doen'.⁹ Omdat waardijn en stempelsnijder expliciet voor Hasselt werden benoemd, is duidelijk dat de Overstichtse Munt, ondanks de vage omschrijving in Van Papenvelts aanstellingsoorkonde, ook verder in deze plaats gevestigd was.

Veranderingen

Muntmeester Johan van Papenvelt was met de toegestane denominaties blijkbaar niet tevreden. Derhalve werd hem op 27 april 1498 permissie verleend voortaan ook munten ter waarde van 1/12 goudgulden te slaan.¹⁰ Deze moesten over een gewicht van 3,47 gram en een gehalte van 600/1000 beschikken. Het gewicht zou dus nagenoeg identiek zijn met dat van de boven beschreven 1/24 goudgulden. Het was in die tijd vrij gebruikelijk dat de enkele en dubbele stuivers van ongeveer hetzelfde gewicht waren. De juiste intrinsieke waarde van de dubbele stuivers werd dus uitsluitend bereikt door een verdubbeling van het fijngehalte. Dit maakte het voor de tijdgenoten niet gemakkelijk de twee denominaties uit elkaar te houden.

Van de permissie stukken ter waarde van 1/12 goudgulden te slaan heeft Van Papenvelt onmiddellijk gebruik gemaakt. De Hasseltse dubbele stuivers met het jaartal 1498 zijn echter alleen door hun hogere gewicht van de te Wijk bij Duurstede geslagen exemplaren te onderscheiden. De beeldenaar is in beide gevallen nagenoeg identiek.¹¹

In een tarieflijst van 1515 wordt verder een stuiver opgevoerd, met de opmerking: 'penning te Hasselt op de Brabantse stuiver gemunt'. Volgens Van Gelder zijn dit de stukken met het jaartal 1497, die op de voorzijde een vierveldig wapenschild binnen cirkelboogjes

tonen, omgeven door het omschrift: MO' * NO * FRE' * DE * BADE * EPI * TRA' * 149A.¹² Op de keerzijde is een gevoet kruis op een vierpas afgebeeld, met het omschrift: SALVV - FAC * PO - PVLV * TV - VM * DN. Indien deze munten daadwerkelijk in de Hasseltse Munt geslagen zijn, dan moet muntmeester Van Papenvelt ze, waarschijnlijk nog voor zijn officiële benoeming door Frederik van Baden, volgens de oude instructie van 1494 hebben vervaardigd. Hun gewicht is namelijk ongeveer 1 gram lager dan in de aanstellingsoorkonde van november 1497 was voorgeschreven.

Johan van Papenvelt is vervolgens nog maar korte tijd als bisschoppelijk muntmeester te Hasselt actief geweest. Reeds op 6 september 1499 wordt Aernt Franckens van Papenvelt, een nauwe bloedverwant, tot zijn opvolger benoemd. Waarschijnlijk gaat het hier om dezelfde persoon die, zoals boven beschreven, vier jaar eerder als plaatsvervanger van Johan van Papenvelt was beëdigd. Ook Arent Franksz. van Papenvelt wordt weer als muntmeester van het Oversticht aangesteld. In welke plaats de Munt gevestigd zou zijn heeft men ook in dit geval niet vastgelegd. Anders dan zijn voorganger wordt hem niet meteen toestemming verleend gouden en zilveren munten te slaan. Er is slechts sprake van 'die goudene ende silueren penninge die unse muntmeister voirs. nae die ordinantie ende voit wy hem ordineren ende mit hem ouercomen sullen makende werdt ofte doet maken'.¹³ De straffen voor het overschrijden van de nog op te stellen ordinantie zijn echter wel opgenomen. Zo werd bepaald dat de muntmeester, iedere keer als de gouden munten slechter bevonden werden als voorgeschreven, tweehonderd goudgulden verbeurd zou hebben. Bij de zilveren munten was hij voor elke overtreding een boete van zestig gulden aan de muntheer verschuldigd. Daarenboven moest hij, nog voor uitaardiging van de aanstellingsoorkonde,

borgen voor de te betalen sleischat en eventuele straffen stellen. Zo staat onder het dokument aangetekend: 'Opten Sestendach In Augusto (...) syn Berndt freyse van dolric ende Ariaen franckensz. borge geworden voir Aernt franckensz. voir drie duseden golden gulden als die munte to Hasselt truwelyken te bewaeren'. Van deze borgtocht werd Berndt Freyse vervolgens pas in november 1511 door Frederik van Baden officieel 'verlaten'.

Op 7 november 1499 wordt Arent Franksz. van Papenvelt, in drie afzonderlijke instructies, uiteindelijk permissie verleend te Hasselt gouden en zilveren munten te slaan. De gouden munten, Fredericusgulden genoemd, dienden over een gehalte van 492/1000 en een gewicht van 3,28 gram te beschikken.¹⁴ Het gehalte werd dus, tegenover de in 1497 toegestane Rijnse gulden, sterk verlaagd, terwijl het gewicht onveranderd bleef. De sleischat die de muntmeester moest afdragen werd daarentegen verhoogd naar een van deze guldens per mark werks. Verder mocht Van Papenvelt te Hasselt halve en kwart stuivers, alsmede 'doitkens' vervaardigen. De halve stuivers, met een gewicht van 1,78 gram en een gehalte van 220/1000, zouden nu 1/60 gulden gelden. Bij deze denominatie werden dus zowel het gewicht, als ook het gehalte verlaagd. Met de kwart stuiver werd vervolgens 'enen nyen silueren pennynck' ingevoerd.¹⁵ Deze moest 0,97 gram wegen, bij een gehalte van 200/1000. De doitkens ter waarde van 1/48 stuiver zouden vrijwel geheel uit koper bestaan, het zilveragehalte bedroeg nog slechts 30/1000. Het gewicht van deze stukken werd bepaald op 0,30 gram. Tenslotte kreeg de bisschoppelijke muntmeester, evenals zijn voorganger, toestemming munten ter waarde van 1/12 en 1/24 gouden gulden te slaan. Gewicht en gehalte van deze dubbele en enkele stuivers bleven onveranderd. Aangezien Gerrit van Haarlem enkele maanden eerder gelijklopende instructies

voor de Munt te Wijk bij Duurstede had ontvangen, zouden daarmee in het Oversticht weer munten met hetzelfde gewicht en gehalte als in het Nedersticht worden vervaardigd.

De Hasseltse muntmeester kreeg vervolgens in januari 1501 opnieuw toestemming de in Overijssel gebruikelijke hele en halve plakken te slaan. Deze zouden voortaan over een gewicht van 0,56 respectievelijk 0,40 gram moeten beschikken. Het gehalte werd vastgelegd op 147/1000 en 107/1000. Daarmee bleef bij de halve plakken de intrinsieke waarde nagenoeg onveranderd, terwijl bij de hele plakken zowel het gehalte alsook het gewicht, in vergelijking met de voor Johan van Papenvelt opgestelde instructie, werd verlaagd. Op 12 december van datzelfde jaar werd ook het gewicht van enkele andere muntsoorten licht verlaagd. Zo zouden de Fredericusgulden in de toekomst 3,24 gram wegen. Bij de 1/12 en 1/24 gulden, nu officieel stoter en braspennig genoemd, werd het gewicht eveneens gereduceerd naar 3,24 gram.¹⁶ Er vond bij deze denominaties dus niet alleen een verlaging van het gewicht plaats, tegelijkertijd heeft men ook de koers van de munten verhoogd naar 2 1/2 respectievelijk 1 1/4 stuiver.

Enkele maanden later werd een nieuwe waardijn voor de Hasseltse Munt benoemd. Ernst Mulert volgde op 22 april 1502 Herman Ghiging in dit ambt op.¹⁷ Rond deze tijd was nog maar een muntplaats in het bisdom Utrecht actief. Na de dood van Gerrit van Haarlem, op 4 mei 1501, mocht zijn zoon Claes namelijk alleen nog 52 mark aan doitkens afwerken. Na vervaardiging van deze stukken moest de Munt te Wijk bij Duurstede worden gesloten. Derhalve zijn alle Utrechtse munten die tussen het overlijden van Van Haarlem en de benoeming van een opvolger zijn geslagen, met uitzondering van de genoemde doitkens, afkomstig uit het muntatelier te Hasselt.

Frank van Papenvelt

Een nieuwe muntmeester voor de Munt te Wijk bij Duurstede werd pas in 1503 aangesteld. Op 24 april van dat jaar kregen 'in zijnre gnaden muntmeesteren aernt francken van papenuelt ende franck zijnen soen' toestemming 'zijnre gnaden munten tot Wijck ende hasselt' kwart stuivers en duiten te vervaardigen.¹⁸ Een officiële aanstellingsoorkonde voor de beide muntmeesters is in dit geval niet bewaard. Uit de instructie is echter wel op te maken dat Arent Franksz. van Papenvelt te Wijk bij Duurstede was aangesteld, terwijl zijn zoon Frank blijkbaar de Munt te Hasselt zou beheren. Er wordt in dit document namelijk bepaald dat eerstgenoemde naast kwart stuivers en duiten te Wijk ook doitskens mocht aanmunten: 'Voert mach aerndt in mijns genadigen heren munte tot Wijck maecken offte doen maecken enen silueren penninck ende sal heijten een doeijtken'.

Frank Arentsz. van Papenvelt mocht voortaan te Hasselt, net zoals zijn vader te Wijk bij Duurstede, kwart stuivers slaan met een gehalte van 180/1000 en een gewicht van 0,97 gram. In vergelijking met de vorige instructie werd in dit geval dus het gehalte licht verlaagd. Van deze stukken 'sullen gelden die vijue enen geualueerden stuuer', hetgeen betekent dat een Brabantse stuiver dezelfde waarde vertegenwoordigde als 1 1/4 Utrechtse stuiver. Verder mocht de Hasseltse muntmeester duiten vervaardigen, waarvan 'sullen gelden die thien enen geualueerden stuuer'. Deze duiten moesten 0,56 gram wegen, bij een gehalte van 150/1000.

Uit de volgende jaren zijn maar heel weinig archiefstukken met betrekking tot de Utrechtse muntslag overgeleverd. Het is derhalve ook niet bekend hoe lang Arent Franksz. van Papenvelt als bisschoppelijk muntmeester werkzaam bleef. In juli 1509 stelt Frederik van Baden hem aan als 'warandtmeister' van 'vnse Canijnen warande op heijmenberch'.¹⁹ In dit

document wordt hij nog aangeduid als 'onsen getruwen muntmeister'. Wanneer de muntheer vier jaar later met Frank Arentsz. van Papenvelt afrekenet wegens de sleischat voor de tussen 16 december 1505 en 28 juli 1513 in de munthuizen te Hasselt en Wijk geslagen gouden en zilveren munten, wordt Arent Franksz. in de daarover opgemaakte 'Recess' evenwel niet meer genoemd.²⁰ Het is daarom mogelijk dat de Munt te Wijk reeds in 1505 van de vader op de zoon overging.

Frank Arentsz. van Papenvelt heeft de muntslag blijkbaar weer kunnen uitbreiden. Zo werd in 1510 opnieuw begonnen met de uitgifte van dubbele stuivers.²¹ Een instructie die de details van deze muntslag vastlegde, is in dit geval echter niet bewaard. Naast zilveren munten heeft de bisschoppelijke muntmeester, volgens bovengenoemd Recess, in deze jaren ook weer goudguldens vervaardigd. Deze omvangrijkere muntproductie, in combinatie met de vrij lange periode die nu afgerekend werd, zorgde er blijkbaar voor, dat Van Papenvelt bij de sleischatberekening in 1513 een aanzienlijke som geld aan de muntheer verschuldigd was. Hij bleek dan ook niet in staat het berekende bedrag ineens te voldoen en moest 'hondert ende drije ende twijntich nije badenssche gulden, vier ende twijntich brabantse stuuer voer elcken gulden gerekent' schuldig blijven.²²

Op 25 november 1514 verkreeg Frank Arentsz. van Papenvelt toestemming te Hasselt opnieuw kwart stuivers, alsmede hele en halve plakken te slaan. Daarbij werd nu zowel het gehalte als ook het gewicht verlaagd. Zo zouden de kwart stuivers voortaan over een gewicht van 0,91 gram en een gehalte van 132/1000 dienen te beschikken.²³ De hele en halve plakken moesten nu 0,53 respectievelijk 0,38 gram wegen. Het gehalte werd vastgelegd op 111/1000 en 77/1000. Dit betekent dus bij alle drie denominaties een aanzienlijke verlaging

van de intrinsieke waarde. De Utrechtse muntslag bleef in deze tijd beperkt tot kleinere muntsoorten. Grotere zilveren munten zijn voor het laatst in 1512 geslagen.

Frederik van Baden, die intussen genoeg had van zijn onrustig heerschapsgebied, vatte in 1516 het plan op de Utrechtse zetel tegen een andere te verwisselen. Toen hij daarover in onderhandeling trad met de Franse koning, dwongen keizer Maximiliaan en zijn kleinzoon Karel hem het bisdom voor een jaargeld af te staan.²⁴ Reeds op 24 september van het volgende jaar overlijdt Frederik van Baden te Lier in Brabant. Frank Arentsz. van Papenvelt bleef ook onder het bewind van de nieuwe bisschop gehandhaafd. Philips van Bourgondië benoemde hem in maart 1519 tot zijn muntmeester en verleende hem toestemming verschillende soorten gouden en zilveren munten te slaan.²⁵ ■

Met dank aan drs. A.A.J. Scheffers.

NOTEN

1. F. VAN MIERIS *Beschrijving der bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht in't byzonder ...* (Leiden 1726) 275.
2. Het Utrechts Archief (HUA), Bisschoppelijk archief (toegang 218-1), Officiatorum domini David (inv. 373), f. 38^{rv}-39^{vr}.

3. HUA 218-1, inv. 373, f. 43^{vr}.
4. HUA 218-1, inv. 373, f. 43^{rv}-44^{vr}.
5. H. ENNO VAN GELDER *De Utrechtse munten ten tijde van bisschop David van Bourgondië* *Jaarboek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 58- 59 (1971/72) 30.
6. HUA 218-1, Diversorium Davidis (inv. 4), f. 391.
7. HUA 218-1, Liber officiatorum van bisschop Frederik van Baden (inv. 374), f. 49^r-51^v.
8. HUA 218-1, inv. 374, f. 74^r-77^r.
9. HUA 218-1, inv. 374, f. 77.
10. HUA 218-1, inv. 374, f. 86^v-87^r.
11. P.O. VAN DER CHIJS *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem 1859) 230-231, pl. XXI.
12. H. ENNO VAN GELDER *Muntnamen in de Nederlanden, 15e - 17e eeuw* *Jaarboek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 78 (1991) 90; VAN DER CHIJS *Utrecht*, 230, pl. XXI nr. 5.
13. HUA 218-1, inv. 374, f. 102^v-105^r.
14. HUA 218-1, inv. 374, f. 109.
15. HUA 218-1, inv. 374, f. 109^v-110^r.
16. *Officiatorum referendissimi frederici de baden 1496-1516* (Deventer 1872) 269-271.
17. Ibidem, 285-286.
18. Ibidem, 303-305.
19. Ibidem, 388-389.
20. Ibidem, 430-431.
21. VAN DER CHIJS *Utrecht*, 233, pl. XXI nr. 17.
22. *Officiatorum referendissimi frederici de baden 1496-1516* (Deventer 1872) 430-431.
23. Ibidem, 453-455.
24. F. VAN MIERIS *Beschrijving der bisschoplyke munten en zegelen van Utrecht in't byzonder ...* (Leiden 1726) 276-277.
25. HUA 218-1, Officiatorum pro tempore domini Philippi de Burgundia (inv. 375), f. 49-51.

(advertentie)

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Penningnieuws

KEES REEK

De Stijl, terracotta, 2010, 74 mm.

Van Kees Reek zagen we al eerder werk in deze rubriek. Hij is deelnemer aan de Penningwerkplaats in Amsterdam en zag zich daar gesteld voor de uitdaging: 'ontwerp een penning in de stijl van De Stijl'. Veel schetsen en probeersels later bleef de vraag nog steeds: is dit De Stijl? Uiteindelijk is de vraag de oplossing geworden. Een compositie van blokjes, een zoekplaatje dat men desgewenst ook kan lezen als: dit is De Stijl! Reeks monogram en dat van de Penningwerkplaats zijn tevens in die stijl vertaald op de penning geplaatst. Meer informatie over het werk van Kees Reek op: www.keesreek.nl.

HENK VAN DER VORST

2/3 ware grootte

AD MERX

Chopin, brons, 2010, 72 mm.

Het afgelopen jaar 2010 was het Chopinjaar. Naar aanleiding daarvan sneed Ad Merx deze penning uit een plaatje gips. Op de voorzijde zien we het portret van de componist met daaronder zijn naam in een balk gevat. Op de keerzijde staat het portret van George Sand, pseudoniem voor Amandine Dudevant, geboren Dupin. George Sand was een Frans schrijfster met een gecompliceerd liefdesleven. Gedurende enkele jaren was zij de geliefde van Chopin en speelde in zijn leven een belangrijke rol. Meer over het (penning-)werk van Merx vindt u op www.admerx.nl.

2/3 ware grootte

2/3 ware grootte

HENK EVERTZEN

Manzù, gebrandschilderd glas, 2010, 100 mm.

2/3 ware grootte

Eind 2009 vond een belangrijke tentoonstelling over Manzù en Marini plaats in het museum Beelden aan Zee. Henk Evertzen, die een groot bewonderaar van Manzù is, vond daarin aanleiding om een penning van zijn held te maken en hij koos er voor om dat in gebrandschilderd glas uit te voeren. Daardoor is elke uitvoering van deze penning in feite uniek. We zien de kop van de beeldhouwer, met in schrijffletters de tekst Giacomo Manzù 1908-1991. Bij glas is het onderscheid tussen voor- en achterzijde voornamelijk dat aan de achterzijde de tekst in spiegelschrift te zien is. Toch nodigt de penning uit tot draaien en geeft dan de suggestie van een ruimtelijk beeld van Manzù. Meer over het werk van Henk Evertzen op: www.henkevertzen.nl.

FRANK LETTERIE

Erepenning van de Gemeente Berkelland, brons, opdracht, 2010, 90 mm.

De voorzijde geeft een impressie van het landelijke Berkellandschap. De gemeente Berkelland bestaat uit vier kernen

en die zijn als eenheid verbeeld op de andere zijde, met de klok mee: de windmolen uit Neede, de watertoren uit Eibergen, de watermolen uit Borculo en tenslotte een deel van het kasteelgebouw uit Ruurlo.

2/3 ware grootte
(foto Tom Haartsen)

Muntmelange

KLOPPEN OP DRIEPLAKKEN-MUNTEN VAN KAMPEN

De stedelijke rekeningen van de stad Kampen zijn bewaard gebleven vanaf het jaar 1472. Vanaf dat jaar tot het jaar 1515 werden de bedragen vermeld in heren ponden en in plakken, dus zonder de plakken te herleiden tot stuivers. Van 1515 tot 1622 werden alle bedragen genoteerd in heren ponden, stuivers en plakken. De stuivers (meestal staat er bij dat het om Brabantse stuivers ging) rekende men in verschillende perioden voor 13, 14 of 15 plakken. Stuivers current werden soms ook vermeld en dan gerekend voor 21, 22 of 23 plakken.¹ De rentmeesters schreven de getallen in Romeinse cijfers. Vanaf 1622 werden de rekeningen opgemaakt in guldens, stuivers en penningen en werden er Arabische cijfers gebruikt.

Ik heb mij vaak afgevraagd wat de plakken in de Kamper rekeningen voor munten waren. In de numismatische literatuur is veel te vinden over plakken en hoe die munten in de verschillende gewesten werden gedevalueerd van het grootste zilverstuk van de middeleeuwen tot de allerkleinste munten van biljoen omstreeks 1550-1600 in Overijssel. Vijftien plakken in een stuiver tegen het einde van de zestiende eeuw, betekent dat er voor die stuiver vijf munten van drieplakken konden worden gerekend. Als de bedragen van sommige posten in de stedelijke rekeningen worden opgeteld en vergeleken met het eindbedrag van die posten, dan blijkt het in de meeste rekeningen te gaan om stuivers van 15 plakken.

Munten van een plak en van drie plakken worden door metaaldetector-

amateurs geregeld gevonden in de Overijsselse bodem. In mijn verzameling bevinden zich een halve plak, plakken en drieplakken die door de Drie Steden van Overijssel zijn geslagen. Een tweetal van de drieplakkenstukken in mijn verzameling is geklopt met het wapentje van Kampen. Om die klop gaat het mij.

In de literatuur staat dat die kloppen zijn aangebracht omstreeks 1582/1583 en dat de reden van dat aanbrengen was om de vreemde drieplakken, dus die niet door de Drie Steden waren geslagen, te herwaarderden op twee plakken.² Er wordt ook altijd geschreven dat er geen ordonnances over deze kloppen zijn gevonden en dat intrigeert mij.³ In het Kamper archief zoek ik al jaren naar onder andere muntzaken. Heel veel stukken en registers heb ik doorgenomen om te zien of ik misschien toch een ordonantie over het aanbrengen van deze kloppen kon vinden, maar dat was helaas niet het geval. Wel vond ik een aantekening waaruit duidelijk blijkt dat de drieplakkenstukken van de Drie Steden in 1582 werden geklopt.

In de rekening van 1582 schreef de rentmeester: 'Alsoe ick eenen groten an

KEES SCHILDER

2x ware grootte

tall van reaeltkens ontfangen hadde uth der stadtz acciisen, all eer sie affgesettet worden, all over die LXXXIII gulden current, die der Drier Steden munthe niet en hadden, hebbe ick moeten geven 7 reaeltkens voor 1 stuiver, alsoe dat daer an verloren is xxiii gulden current en 3 stuivers, maect xxxiii heren ponden en 1 stuiver.' De rentmeester moest dus vóór de datum van het kloppen zeven reaaltjes (drieplakkenstukken) voor een stuiver current rekenen, terwijl de ongeklopte reaaltjes in zijn kas na het kloppen van de goede reaaltjes nog maar twee plakken waard waren. Hij boekte dit verlies bij de uitgaven.⁴

De ponsoenen waarmee deze reaaltjes werden geklopt bevinden zich nog in het Stedelijk Museum van Kampen. Het

zijn drie exemplaren waarvan er één weinig of niet gebruikt is. De twee andere zijn erg versleten. De doorsnede van de stempeltjes bedraagt bij twee exemplaren 6,5 mm en bij het derde exemplaar 6 mm. De kloppen op de drieplakkenstukken in mijn verzameling zijn aangebracht op de keerzijde van de munten.

NOTEN

1. In 1521 werd in Kampen een goudgulden gerekend voor 45 stuivers current [gangbaar]. In 1537 rekende men een heren pond voor 24 stuivers current.
2. Catalogus van kloppen *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, bijlage 'Catalogus van Kloppen', blz. 32.
3. J.C. VAN DER WIS Kloppen van Noordnederlandse oorsprong (3) *De Beeldenaar* 6 (1982) 180; J.C. VAN DER WIS Drieplakken van de Driesteden *De Beeldenaar* 23 (1999) 146.
4. In de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* staat onder het lemma 'reijalke' dat dit de Zutphense benaming is van aldaar geslagen drieplakkenmunten. In Kampen noemde men deze munten, zoals uit de aantekening van de rentmeester blijkt, 'reaaltjes'.

JANJAAP LUIJT

BES-EILANDEN PROBLEEMLOOS OVER OP DOLLAR

Als gevolg van de staatkundige hervormingen zijn per 1 januari 2011 Curaçao en Sint Maarten aparte landen binnen het koninkrijk en zijn Bonaire, Sint Eustatius en Saba (de BES-eilanden) openbare lichamen binnen het Nederlandse staatsbestel geworden. De BES vormen een eigen jurisdictie met eigen wetgeving die alleen in de BES geldt en niet in het Europese deel van Nederland. Nederlandse wetten zijn, behoudens een beperkt aantal uitzonderingen, in de BES niet van toepassing.

Een van de aangelegenheden die verandert met de nieuwe staatkundige indeling is het muntwezen op de eilanden. Op Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn per 1 januari 2011 alle rekeningen en betaalsystemen omgezet van de Antilliaanse gulden naar de Amerikaanse dollar en is in daarop volgende weken de

gehele circulatie van biljetten en munten vervangen door de dollar. De keuze viel op de dollar omdat de eilanden sterk afhankelijk zijn van het toerisme en de handel met de Verenigde Staten. Het merendeel van de toeristen komt uit het dollargebied en het grootste deel van de in- en uitvoer op Bonaire en de Bovenwindse eilanden komt uit of gaat naar landen die ook de US-dollar gebruiken of een aan de US-dollar gekoppelde munt als betaalmiddel hebben. Een keuze voor de euro zou Bonaire, Sint Eustatius en Saba hebben blootgesteld aan wisselkoersrisico, met kans op nadelige gevolgen voor hun handel en het toerisme. Overigens vond voor de invoering van de dollar al een groot deel van het betalingsverkeer plaats in die munt.

Om de invoering van de dollar op de drie eilanden te vieren is een speciale herdenkingsdollar geslagen door de Koninklijke Nederlandse Munt. Hoewel geen wettig betaalmiddel, accepteren de

banken op drie eilanden deze BES-dollar wel en kan er in de winkels mee worden betaald. De uitgifte is afgestemd met US-Mint in de Verenigde Staten. Op de penning staan de drie bergen van Bonaire, Sint Eustatius en Saba – de Brandaris, the Quill en de Mount-Scenery – afgebeeld en drie vogels: de flamingo, de pelikaan en de keerkringvogel. ■

(advertentie)

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelarprijzen*. Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling*.

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Euroruimte

JANJAAP LUIJT

FRANKRIJK 2-EURO- GELEGENHEIDSMUNT 2011

De Franse 2 euro gelegenheidsmunt 2011 is gewijd aan de 'Fête de la Musique'. Dertig jaar geleden, in 1981, lanceerde de toenmalige Franse minister van Cultuur Jack Lang het idee voor een fête de la musique. De eerste Fête de la Musique vond plaats op 21 juni 1982 (tijdens de zomer-zonnewende en kortste nacht) en wordt sindsdien ook in verschillende andere landen gevierd. Op de informatiepagina van de Europese Commissie staat te lezen: 'Het doel van dit de gehele nacht durende muziekfestival is de promotie van muziek van zowel amateurs als professionals door het

(1/2 ware grootte)

geven van gratis concerten voor het grote publiek'.

De oplage van deze munt zal zo'n 20 miljoen stuks zijn. De munt toont een groep van zingende en musicerende mensen met daarboven het opschrift dat verwijst naar de 30ste verjaardag van de Fête de la Musique en de datum 21 juni 2011.

JANJAAP LUIJT

NEDERLAND 2-EURO- GELEGENHEIDSMUNT 2011

Zoals reeds gemeld in het voorwoord heeft het Ministerie van Financiën een 2-eurogelegenheidsmunt uitgegeven. Vanaf 25 januari is deze munt in circulatie gebracht. De munt herdenkt de uitgifte van het boek van Desiderius Erasmus' *Lof der Zotheid* of *Laus stultitiae*. Dit boek wordt beschouwd als een van de meest invloedrijke werken van de westerse beschaving. Desiderius Erasmus was schrijver, theoloog, filosoof en humanist.

De Erasmusmunt is ontworpen door Dylan Shields 'Fine Art Student' aan de Northumbria University in Newcastle upon Tyne. Na een bezoek aan ons land

(verkleind)

als onderdeel van een Erasmus-uitwisseling werd Shields gevraagd een ontwerp in te sturen. De Erasmusmunt is de eerste Nederlandse 2-eurogelegenheidsmunt met een nationaal thema. De munt wordt in het Nederlandse betalingsverkeer in circulatie gebracht en is binnen de gehele eurozone geldig. De totale oplage bedraagt 4 miljoen stuks. ■

Zoekpenning (4)

Deze rubriek, die bestemd is om met hulp van lezers van *De Beeldenaar* penningen toe te schrijven aan een maker, mocht wederom een foto van een penning ontvangen, waarvan de maker niet bekend is. De bronzen penning is enkelzijdig en toont het gelaat van een man. Rechts van het portret staat de tekst: D'ARTAGNAN 16+73 MAESTRICHT. Omdat de band met Maastricht voor de hand ligt, heeft de redactie navraag gedaan bij een galeriehouder in Maastricht die gespecialiseerd is in beeldhouwkunst. Deze zoektocht leverde niets op. Daarom een oproep aan de lezers van *De Beeldenaar*: wie weet wie deze penning

heeft gemaakt en kan ons eventueel meer vertellen? Stuur uw reacties naar redactie@debeeldenaar.nl.

ROB KOOIJ

Oplossing

Opnieuw heeft een oproep in *De Beeldenaar* geleid tot een oplossing. In *De Beeldenaar* 2010-6 stond een penning afgebeeld die de inzender gemakshalve *Brak* had genoemd. Hans de Koning antwoordde op de vraag wie deze penning heeft gemaakt het volgende: 'De penning *Brak* is in 1972 ontworpen door Ger(rit) Zijlstra (Utrecht, 1943), leerling van Esser. De kant van de penning met het opschrift is de keerzijde. In *De Beeldenaar* 1978-7 staat deze penning met de voorzijde afgebeeld bij een door mij geschreven artikel. (...) Genoemde penning heb ik in mijn verzameling met nog enige andere van hem. Ik had in zijn beginperiode via Claus contact met hem, maar ben hem uit het oog verloren. Collega's die ik alweer lang geleden vroeg, wisten ook niets meer van of over hem. Hij had een atelier op de Nieuwmarkt, A'dam, daar klopte ik ook alweer

lang geleden vergeefs aan... Dat er nog penningen *Zout* en *Zoet* van zijn hand zijn zou leuk en interessant zijn, maar lijkt me sterk, die zouden dan veel later gemaakt moeten zijn. Toen ik Zijlstra de laatste keer sprak (rond 1985) had hij naar mijn idee geen nieuw penningwerk en zeker niet *Zout* en *Zoet*.' ■

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Penningvoorraad

De Vereniging voor Penningkunst (vpk) heeft als regel om jaarpenningen tot 25 jaar na verschijningsdatum te kunnen naleveren. Dit geldt alleen voor de penningen die vanuit de mal in het archief opnieuw geproduceerd kunnen worden. Op veler verzoek is dit jaar nog één maal de penning *Duifje van Noach* (1986) van Ruth Brouwer gegoten. 'Zo klein van vorm en zo'n poëtische concentratie' begint het commentaar van Louk Tilanus in zijn boek *Handzame sculptuur*. De vpk heeft nu nog zeven van deze penningen beschikbaar. Dit zijn absoluut de laatste beschikbare exemplaren. De mal gaat dit jaar definitief naar het archief van de vpk, dat professioneel wordt bewaard bij het Geldmuseum. De prijs is € 98 excl. verzendkosten.

Handzame Sculptuur

Het boek *Handzame Sculptuur* van Louk Tilanus met daarin opgenomen alle penningen van de vpk van 1925 tot 2000 is bij de uitgever uitverkocht. Via de penningcommissaris zijn de laatste exemplaren verkrijgbaar. Prijs € 32 excl. verzendkosten.

Geboortepenning

Vanaf 2010 biedt de vpk een nieuwe geboortepenning aan. Er is op de penning plaats om te graven om zodoende op de meest persoonlijke wijze de komst van uw kind, kleinkind, neefje of nichtje te vieren. *Geboortepenning* (2010) van Henny van Grol kost € 105.

Website

Op de vernieuwde vpk-website staan alle penningen die voorradig zijn met

beschrijving. De penningcatalogus loopt al terug tot 1975. We werken door aan de website en gaan met de catalogus verder terug in de tijd. www.penningkunst.nl

TENTOONSTELLINGEN

Kelten, Romeinen en Merovingers

Het Gemeentemuseum Het Land van Thorn besteedt tot maart aandacht aan Kelten, Romeinen en Merovingers. Op de website van het museum is een korte video over deze tentoonstelling te zien.

Tot en met 31 maart 2011, di.-zo. 11-16 uur.
Gemeentemuseum Het Land van Thorn,
Wijngaard 14, Thorn.
www.museumhetlandvanthorn.nl

De schatvondst Loosdrecht 1941

Een kannetje met 28 gouden munten uit de vijftiende eeuw dat een boer en zijn zoon in 1941 vonden, is nog tot 27 maart te zien in de penningvitruine van Teylers Museum.

Tot en met 27 maart 2011, di.-za. 10-17 uur;
zo. en feestdagen 12-17 uur. Teylers Museum,
Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.eu

Wilde beesten

Tot en met 22 mei toont de expositie *Bij de wilde beesten af* in het Sculptuur Instituut Nederland tal van fraaie penningen met diervoorstellingen. De expositie sluit aan bij de tentoonstelling *Van Barye tot Bugatti. Les Animaliers* die gelijktijdig in museum Beelden aan Zee plaatsvindt.

Tot en met 22 mei, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee/ bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenzaanze.nl

Niko de Wit

In Studio Van Dusseldrop in Tilburg zijn van 20 maart tot en met 24 april recente beelden en penningen van Niko de Wit te zien.

Van 20 maart tot en met 24 april, wo.-zo. 13-17.
Studio Van Dusseldorp, Wilhelminapark 110,
Tilburg.
www.studiovandusseldorp.nl

Geer Steyn

In 2010 heeft Geer Steyn zijn docentschap aan de Koninklijke Academie te Den Haag beëindigd. Ter gelegenheid daarvan zal de afscheidstentoonstelling 'Passie en Betrokkenheid' aandacht geven aan werk van de alumni: Mirjam Mieras, Elly Baltus, Lina Hodoroaba, Barbara Kletter, Arnoud Holleman en André Kruysen.

Van 6 tot en met 26 mei, ma.-vr. 9-21 uur, za. 10-16.30. Koninklijke Academie, Prinsessegracht 4, Den Haag.

BIJEENKOMSTEN

Atelierbezoek

Lezers van *De Beeldenaar* kunnen zich aanmelden voor een atelierbezoek op

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
J.E.L. Pelsdonk
p/a Geldmuseum
Postbus 2407
3500 GK Utrecht
info@munt-penningkunde.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
E. de Jong
Park Hoornwijck 35
2289 CZ Rijswijk
tel. (070) 3867867
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Bestellingen van penningen:
P.H. Bloemer
Kruithuisstraat 110
1018 WW Amsterdam
tel. (020) 6730180
bloemer@xs4all.nl

26 maart aan het atelier van Siemen Bolhuis in Almere. Wegens Pasen is het bezoek van april een week vervroegd. Op 16 april mogen de lezers in een klein gezelschap komen kijken bij Wilfried Put in Amsterdam.

Aanmelden per e-mail: maja@agandau.nl. Vermeld uw naam en adres. Met de bevestiging van uw aanmelding ontvangt u tevens gegevens over de exacte tijd van de bijeenkomst.

DIVERSEN

Aziatische numismatica

De heer Lansen meldt dat hij een grote hoeveelheid antiquarische numismatische literatuur met betrekking op Japan, India, Korea, China, Nederlands-Indië heeft laten digitaliseren en deze beschikbaar stelt op CD-Rom. De CD bevat onder meer de complete uitgaven van Millies, Netscher en Van der Chijs. Overzicht op aanvraag. De CD is tegen een kleine vergoeding te bestellen bij A.J. Lansen, Haanderik 94, 3401 ET IJsselstein. email: ajlansen@caiway.nl.

Numismatica Leuven

Numismatica Leuven hoopt u te ontmoeten op de 45e internationale ruilbeurs van 1 mei.

Nieuwe onderwijsproducten DNB

Onlangs is bij De Nederlandsche Bank een update verschenen van de lesbrief *Van kredietcrisis tot schulden crisis*. In de nieuwe versie worden ook de financiële problemen van de Europese overheden besproken. Daarnaast is in de Billy Bankbiljet-trilogie *Billy Bankbiljet, toezichthouder van DNB* verschenen. Voor meer info zie: www.dnb.nl/Onderwijs.

EMU-COST

Via de website EMU-COST.net hebben onderzoekers van de monetaire en economische geschiedenis zich verenigd in een netwerk voor Europese samenwerking. Reeds aangesloten instellingen en onderzoekers stellen zich er voor. ■

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website

www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NVMH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

Auctions I82 – I87 in Osnabrück, March I4 – I8, 2011

Belgium, Flanders
Karl II. of Spain, 1665 – 1700. 8 Souverain d'or (Dukaten d'or) 1694, Bruges. Very rare. Extremely fine.

Kingdom of Holland
Ludwig Napoleon, 1806 – 1810. 2 1/2 Guilder 1808, Utrecht. Very rare. Extremely fine – uncirculated.

Poland, Elbing
Under Sweden. Gustav II. Adolf, 1611 – 1632. 3 Ducats 1631. Struck from the dies of the 1/4 Taler. Extremely rare. Nearly extremely fine.

Roman Empire
Constantinus I., 306 – 337. Medaillon of 1 1/4 Solidi. Tricennalia issue. Thessalonica mint. Very rare. Extremely fine.

Russian Empire
Nikolaus I., 1825 – 1855. 1 1/2 Rouble (10 Zlotych) 1836, St. Petersburg. Family Rouble. Very rare. Extremely fine.

KÜNKER

Coin and Gold Trading
Auction House for Coins and Medals

CATALOGUE I82: Coins from the Ancient World (approx. I,140 lots)

CATALOGUE I83: Coins and Medals from Medieval to Modern Times (approx. I,890 lots)

CATALOGUE I84: The Taler Collection of Dr. Heinz Pielsticker (approx. I,850 lots)

CATALOGUE I85: Sweden and it's Possessions – The Julius Hagander Collection (approx. 220 lots)

CATALOGUE I86: Gold Coins (approx. I,080 lots) • Russian Coins and Medals (approx. 830 lots)

CATALOGUE I87: German Coins since I87I (approx. 800 lots)

Interested in receiving our Auction Catalogues? Simply contact us!

Call: +49 541 96 20 20

Fax: +49 541 96 20 222

Email: service@kuenker.de

Visit us online: www.kuenker.com

Profit from our Experience –
Consign your Coins and Medals!

More than 10,000 clients worldwide place their trust in us. Our company's first auction was held in 1985, and we can look back on a positive track record of over 180 auctions since that time. Four times a year, the Künker auction gallery becomes a major rendezvous for friends of numismatics. This is where several thousand bidders regularly participate in our auctions.

Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG
Gutenbergstrasse 23 · 49076 Osnabrück
Germany · www.kuenker.com

Osnabrück · Berlin · Munich
Zurich · Moscow

MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

VEILINGEN & TAXATIES

MUNTEN, POSTZEGELS, BANKPAPIER, ETC.

Onafhankelijk
Betrouwbaar
Ervaren

- Grootste klantengroep
- Bij verkoop hoogste opbrengst
- Betrouwbare en realistische taxaties worden kosteloos verstrekt

MPO, hét adres
voor veiling, advies
en bemiddeling

KANTOORADRES MPO: ENERGIEWEG 7, 3401 MD IJSSELSTEIN
TEL: +31 (0)30-6063944 - FAX: +31 (0)30-6019895 - WWW.MPO.NL

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1791/1767. AMSTERDAMSE MAATSCHAPPIJ TOT REDDING VAN
DRENKELINGEN. Door J.G. Holtzhey

Vz. redding van een drenkeling en wegzenden van de dood.

Omschrift: REDDITUR HIC ENECTUS AQUIS PATRIAEQUE SUISQUE.

Kz. Binnen een krans van eikenbladeren, die volgens overlevering aan
de Romeinse burgers gegeven werd als zij een medeburger gered hadden.

Ingeslagen met: D. / TEN BARGE, / MERUIT / PEKEL-A. / 1791

Omschrift: OB SERVATUM CIVEM. EX DONO SOCIET. AMSTELAED.

CIOIOCCCLXVII. VvL.399; zilver, 36 mm, 15.98 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2011, 35^e JAARGANG NR. 3

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

**Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven**

**Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845**

**numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl**

Schulman b.v.

numismatists Est. 1880

Na een succesvolle veiling met record opbrengsten is
Schulman B.V. weer klaar voor nieuwe inzendingen

*Schulman B.V. behaalt record
veilingopbrengst voor
rijksdaalder 1815 € 39.600,-*

-Veiling 332 november 2009

Brinklaan 84a - 1404 GM - Bussum - Geopend: dinsdag t/m vrijdag - Tel. 035 6916632 - Fax 035 6910878 - info@schulman.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 32

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht

info@debeeldenaar.nl

ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,

R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur),

W.P.C. van den Nieuwenhof, L. Nijland,

J.E.L. Pelsdonk, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;

België en Luxemburg: € 32,50;

binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40

Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd.

Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Actiepenning 100
Janjaap Luijt

Wilhelmina I 101
Erik van der Kam

Het kleine verschil 105
Linda Verkaaik

Onderzoek Bossche stadhuispenningen 108
Geert van der Hofstad

Zakkenvullers en zakkenrollers 109
Jaco Zuiderduijn

Water, veen en... goud 115
Jan Pelsdonk

Een vroege loden buurtpenning uit Den Haag 119
Kees van der Pols

Met verlof 121
Jan C. van der Wis

Een ongepubliceerd muntje van de stad Roermond 123
Arie van Herwijnen

Zoekpenning (5) 126
Janjaap Luijt

De snaphaan van Anjou 127
Jan G. Stuurman

Euroruimte 136

Muntmelange 137

EEN ONBESCHREVEN HALVE MEEUW UIT NIJMEGEN
SCHATVONDST LEKKERKERK 2010: EEN AANVULLING
DE VREDE IMMER ZIJ MET ONS

Penningnieuws 140

LEI LENNAERTS
FRANK LETTERIE
CHRISTIEN NIJLAND

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen 143

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Actiepenning

JANJAAP LUIJT

Het leven van een hoofdredacteur kent momenten van hoge druktepieken. In het bijzonder rond de aanleveringsdatum van de kopij aan de vormgever is het buitengewoon druk. Tekst moet schoon aangeleverd worden, afbeeldingen moeten worden nagekeken, auteurs moeten achter hun broek gezeten worden, want er ontbreekt altijd wel een diameter van een munt of een afbeelding van een penning. Op de momenten dat het rustig is, moet je dus de kans grijpen om te ontspannen. Vandaar dat ik eind februari een dagje naar de sauna ging om weer eens helemaal tot rust te komen. Even geen toegestuurde artikelen, geen redactiewerk, geen drukproefcontroles, geen muntjes en penningen.

Na een voorspoedige reis naar het 'wellness-centrum' was ik helemaal klaar voor het grote ontspannen. De aanmelding en inschrijving verliep vlotjes, al kwam het 'munt- en penningloos dagje uit' hier al ten einde. Uit handen van de receptioniste ontving ik een plastic penning. Deze moest ik bij me houden en inleveren als ik later die dag de traditionele opgieting zou willen bijwonen. Het betrof een rode penning met een diameter van 3 cm. Op beide zijden stond dezelfde beeldenaar: een paard in een ruit, een hoofdletter S en het omschrift 'actiepenning'. Twee zaken waar ik die dag geen zin in had: actie en penningen. ■

Bij de voorplaat

(1849.)1859. PENNING "DES KONINGS" VOOR ACADEMISCHE PRIJSVRAGEN.

Door van der Kellen.

Vz. Borstbeeld van koning Willem III naar rechts. Omschrift: WILLEM III KONING DER NED. G.V.H.L. Signatuur VDK

Kz. Onder een koningskroon en tussen een oranje- en olijftak een half ontrold perkamenten blad waarop gegraveerd: AAN / ADRIAAN / FREDERIK LODEWIJK / GREGORIJ / CANDIDAAT / IN DE / REGTSGELEERDHEID / AAN DE / HOOG SCHOOL / TE LEIDEN / DOOR / DEN KONING / GESCHONKEN / MDCCCLIX

Dirks.698; goud, 51 mm., 84,50 gram.

Adriaan Frederik Lodewijk Grégorij

(Hoorn 23 februari 1838 – Den Haag 24 april 1901)

Studeerde in Leiden tussen 1856 en 1864, promoveerde daar op 22 juni 1864 op het proefschrift 'Specimen juris civilis de ratihabitione: Functies: substituut Griffier Rechtbank 's-Hertogenbosch 1866; substituut Officier van Justitie Alkmaar 1866-1869; Officier van Justitie Utrecht 1869-1875; advocaat generaal Hof Groningen 1875; advocaat generaal Hof Zuid-Holland 1875; advocaat generaal 's-Gravenhage 1875-1884; Benoemd: Advocaat generaal van de Hoge Raad 4 november 1884. Lit. De Hoge Raad in persoon nr.612 blz.189.

Collectie Munthandel Verschoor. Fotografie Dimitri Verschoor

Wilhelmina I: de Amerikaanse Muntbiljetten 1943-1945

In de rumoerige periode tussen 1943 en 1945 werd door de Nederlandse regering in ballingschap bij de American Banknote Company (ABC) een serie muntbiljetten besteld voor de naoorlogse situatie. Hoewel de biljetten kwalitatief goed waren en ABC haar producten binnen de gewenste tijd leverde, was dit product door externe factoren geen lang leven beschoren.

Een poging tot herstel

Toen de Tweede Wereldoorlog nog in volle gang was, maar het tij zich ten goede leek te keren, bezon de Nederlandse regering in ballingschap te Londen zich samen met haar geallieerde medestanders op maatregelen ten behoeve van de periode na de bevrijding. Het was immers te verwachten dat het economische en maatschappelijke leven door de oorlogshandelingen grotendeels stil zou komen te liggen. Voor de wederopbouw was in mei 1944 door de Nederlandse regering en de geallieerde bondgenoten het Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force (SHAEF) opgericht. De SHAEF zou na de bevrijding voorlopig het hoogste gezag uitoefenen en worden geleid door generaal Eisenhower als Supreme Commander van de Allied Expeditionary Force.

Een van de maatregelen die de regering trof was de bestelling van een serie muntbiljetten met waarden tussen f 1 en f 100 bij de American Banknote Company (ABC) in 1943. Zij was daar trouwens niet uniek in. Ook door onder andere Belgisch Kongo (50 en 500 francs), Frans West Afrika (100 en 1000 francs), Martinique (100 en 1000 francs), Marokko (1000 en 5000 francs), Nederlands-Indië (50 cents tot 500 gulden),

Suriname (50 cents en 1 gulden) en Turkije (50 lira) werden biljetten besteld bij deze Amerikaanse firma.

Met deze bestelling, zo was de verwachting, zou men beschikken over voldoende geld om onder andere de geallieerde troepen die Nederland zouden ontzetten, van geld te voorzien. Hun wettelijke basis ontleenden de Amerikaanse muntbiljetten aan het Koninklijk Besluit van 4 februari 1943, waarbij de regering in eerste instantie uitging van honderd miljoen gulden.¹ Onder druk van de geallieerde bondgenoten, die dit bedrag te laag achtten, werd het vier maanden later bij Koninklijk Besluit van 24 juni 1943 verhoogd naar 300 miljoen gulden.²

Omdat de herovering van Nederland door de Duitse tegenstand minder spoedig bleek te verlopen dan de geallieerde autoriteiten hadden gehoopt, vreesde men begin 1945 dat ook deze laatste verhoging nog onvoldoende zou zijn. En dus werd de oplage bij Koninklijk Besluit van 9 maart 1945 verdubbeld tot 600 miljoen gulden.³ De regering in Londen ging er op dat moment nog niet vanuit dat een totale geldsanering nodig zou zijn.⁴ Toen de strijd in Nederland op 5 mei 1945 gestreden was en een totale geldsanering toch noodzakelijk bleek om het geheel uit de hand gelopen Nederlandse geldstelsel te herstellen, konden deze Amerikaanse muntbiljetten hier niet meer voor gebruikt worden. Ze waren namelijk conform hun doel in circulatie gebracht in de bevrijde gebieden en hadden zich daar vermengd met het circulerende geld.⁵ Nu had de geldsanering onder leiding van minister Lieftinck ook het doel om naast het herstel (lees: te verkleinen)

ERIK VAN DER
KAM

(1/2 x ware grootte;
foto's: Geldmuseum)

van de geldomvang ook te achterhalen wie zich tijdens de oorlogsjaren op onbehoorlijke wijze verrijkt had. Vandaar dat het 'Amerikaanse' geld niet meer gebruikt kon worden. Bij het intrekken van al het circulerende papiergeld zou-

den criminelen immers door het omwisselen van de Nederlandse bankbiljetten in de nieuwe ABC-muntbiljetten hun geld kunnen witwassen en hun straf ontlopen. Vandaar dat ook die biljetten de status van wettig betaalmiddel moest worden ontnomen.

Toen regering en militaire overheid zich dit probleem realiseerden, had ABC het grootste deel van de order, namelijk f 522.045.000 al geleverd, terwijl een restant van het bedrag, f 77.950.000, in de Verenigde Staten onmiddellijk na productie vernietigd werd. Dat zorgde voor een toch schrijnend dilemma. Enerzijds zat de Nederlandse overheid met een bijzonder grote hoeveelheid kwalitatief goed doch onbruikbaar papiergeld. Anderzijds had men voor de sanering nieuw vervangend papiergeld nodig. De overheid moest bijzonder hard haar best doen tegen flinke kosten om dit nieuwe papiergeld te krijgen. Zowel bij de Haarlemse firma Enschedé als bij twee Engelse drukkers bleek dit uiteindelijk mogelijk. Wat deze maatregel

Catalogus muntbiljetten model 1943 Wilhelmina I (zie ook Witboek (1946) 54)

Ontwerp	American Banknote Company
drukker	American Banknote Company
graveur	diverse graveurs
watermerk	geen/ gekleurde stippen
voorstelling vz	portret Wilhelmina tussen waarde-aanduiding/gekroond
voorstelling kz	wapen Nederland
druktechniek vz/kz	plaatdruk / plaatdruk
data	15740
handtekening	J. van den Broek
circulatie	13 september 1944 - 26 september 1945
uitgifte	Koninklijk Besluit van 4 februari 1943 staatsblad no D67; Koninklijk Besluit van 24 juni 1943 staatsblad no D68, Koninklijk Besluit van 9 maart 1945 Staatsblad no F34
intrekking	Beschikking Geldzuivering van 12 september 1945 staatsblad no F169 ingetrokken per 26 september 1945. Beschikking Minister van Financiën van 6 maart 1946 Staatsblad G62 inleveringstermijn heropend en op 23 april 1946 vastgesteld t/m 15 mei 1946. Na-inlevering voor binnenland gesloten per 31 december 1950, voor buitenland per 30 juni 1951.

	f100/1943	f50/1943	f25/1943	f10/1943	f2½/1943	f1/1943
hoofdkleur	zwart/oranje	bruin/oranje	olijf/oranje	blauw/oranje	groen/oranje	rood/oranje
formaat	72 x 153mm	72 x 153mm	72 x 153mm	72 x 153mm	72 x 128mm	72 x 128mm
series	AA	BA	CA-CF	DA-DV	EA-GL	FA-HD
oplage 1943	800.000	300.000	3.200.000	10.000.000	4.000.000	15.000.000
oplage 1944				8.580.000	20.070.000	
oplage 1945			2.940.000			12.570.000
totaal	800.000	300.000	6.140.000	18.580.000	24.070.000	27.570.000
totaal in guldens	80.000.000	15.000.000	153.500.000	185.800.000	60.175.000	27.570.000

extra wrang maakte, was dat de eerdere prognoses ver van de werkelijkheid bleken te liggen. Er was in totaal slechts *f* 88.000.000 aan Amerikaanse muntbiljetten in circulatie gebracht.

Vernietiging

Een en ander speelde zich in een relatief korte periode af, want op 26 september 1945 werden de burgers opgeroepen om in het kader van de Beschikking Geldzuivering 1945 hun papiergeld in te leveren. Voor het publiek was dit geen verrassing, want de Geldzuivering was al op 12 september 1945 aangekondigd.⁶ Op 26 september 1945 verloren dus ook de Amerikaanse muntbiljetten hun status van wettig betaalmiddel en kon de overheid zich gaan bezighouden met het vernietigen van de ingenomen biljetten.⁷

Op 12 december 1945 stuurde de Directie van de Nederlandsche Bank aan het Bestuur van de Bijbank en de Agenten een rondschrijven waarin zij hen wees op de op handen zijnde aanvang van het vernietigen van zilverbons en muntbiljetten. Daarbij dienden de Amerikaanse muntbiljetten gescheiden te worden van de zilverbons. Men werd verzocht om de biljetten zo spoedig mogelijk in kisten te verpakken.⁸ Dit was ingewikkelder dan het op het eerste gezicht leek. Zo meldde de Agent te 's-Hertogenbosch dat hij in eerste instantie helemaal geen kisten meer had doch er in was geslaagd 10 stuks te

huren à *f* 0,25 per kist per week. Het zelf laten maken van kisten was, aldus de Agent, vooralsnog niet mogelijk in verband met een tekort aan hout. Hij zou daarom gaarne de 34 kisten van de Hoofdbank terug ontvangen die hij enige tijd daarvoor had opgestuurd.⁹ De Agent te Alkmaar had minder problemen met deze verpakking. Dankzij de plaatselijke Kamer van Koophandel en Fabrieken had hij de beschikking gekregen over evacuatiekisten, die met hun formaat van 78 cm x 47½ cm x 52 cm uitstekend voor dit doel geschikt bleken.¹⁰

De Nederlandsche Bank had de inname van de muntbiljetten op zich genomen, terwijl het vernietigen namens de Minister door de Agent van Financiën zou worden gedaan. De overheid zat hier blijkbaar mee, want in februari 1946 verzocht de Minister van Financiën de Directie van de Nederlandsche Bank om de vernietiging van alle Amerikaanse muntbiljetten van het Agentschap van Financiën over te nemen. Tot dan had de Minister de Amerikaanse muntbiljetten overgedragen aan het Agentschap te Amsterdam dat dan voor de vernietiging zorgde. De Agent, die deze werkzaamheden blijkbaar niet naar behoren kon uitvoeren, had om de wijziging verzocht zodat de overdracht aan de Algemene Rekenkamer en vernietiging van de biljetten onder toezicht van de Bank kwamen te staan.¹¹ Dit verzoek

(1/2 x ware grootte;
foto's: Geldmuseum)

werd door de Controleur-generaal in een nota aan de Directie als onacceptabel gezien. Hij stelde daarin: 'Ik kan hierin niet anders zien dan afschuiven van het aan den Heer Joolen [de Agent van Financiën] opgedragen werk'.¹² Desondanks besloot men op de Bank dit verzoek te honoreren en de biljetten te vernietigen, waarmee er een definitief einde kwam aan het bestaan van de Amerikaanse muntbiljetten. ■

NOTEN

1. Besluit van 4 Februari 1943, betreffende uitgifte van biljetten aan toonder als nieuw betaalmiddel voor het Rijk in Europa; Staatsblad no D67.
2. Besluit van 24 Juni 1943, houdende wijziging van het Koninklijk Besluit van 4 Februari 1943 (Staatsblad no D67); Staatsblad no D68.
3. Besluit van 9 Maart 1945, houdende verdere wijziging van het Koninklijk Besluit van 4 Februari 1943 (Staatsblad 1943, no D67), betreffende uitgifte van biljetten aan toonder; Staatsblad no F34. Zie ook: *Witboek betreffende de maatregelen tot zuivering van het Geldwezen in Nederland* (1946) 26.
4. *Witboek* 21-22.
5. *Witboek* 54.
6. Militair Gezag aan De Nederlandsche Bank 24 augustus 1945 [DNB-ha 2.1/159]; Staatsblad F169.
7. De Nederlandsche Bank aan Minister van Financiën 12 september 1945 [DNB-ha 2.1/159].
8. De Nederlandsche Bank Hoofdbank aan Bijbank en Agentschappen 12 december 1945 [DNB-ha 2.1/159].
9. De Nederlandsche Bank Agentschap 's-Hertogenbosch aan Hoofdbank 14 december 1945 [DNB-ha 2.1/159].
10. De Nederlandsche Bank Agentschap Alkmaar aan Hoofdbank 18 december 1945 [DNB-ha 2.1/159].
11. Ministerie van Financiën aan De Nederlandsche Bank 4 februari 1946 [DNB-ha 2.1/159].
12. Interne nota De Nederlandsche Bank 19 februari 1946 [DNB-ha 2.1/159]

Het kleine verschil

Gedachten na het penningsymposium, november 2010

Twee jaar terug kwamen mij wat foto's van de grote zwarte bronzen beelden van Eja Siepman van den Berg onder ogen. Het werk sprak me niet direct aan, erg hard en kil, erg strak. Toen ik haar ontmoette zag ik een zachtmoedige vrouw, een onderzoekende blik. Ze straalde een mooie warmte uit die ik niet kon combineren met dat strakke werk totdat ik voor het eerst oog in oog stond met haar beelden. Die zijn voelbaar met zoveel liefde, geduld en passie gemaakt. Kwetsbare figuren, vol aandacht in ieder detail. Ik zag direct het verband tussen Eja en haar beelden. Als ik de jaarpenning 2009 *Adem* in handen heb, voel ik niet wat ik bij haar beelden ervaar. Daar zit nou net dat schrijnende detail: het is geen Eja. De penning is niet door haar gemaakt maar door de computerkundige en een 3D-programma. Daar zit nu net dat tekort.

Het kleine verschil waar Carolien Voigtman op het penningsymposium, november j.l., over sprak, illustreerde zij met een citaat van Mark Twain: 'The humorous story is strictly a work of art high and delicate art and only an artist can tell it; but no art is necessary in telling the comic and the witty story; anybody can do it.' Er is verschil tussen de man met humor en de man die een grap kan vertellen, de komiek. Een grap vertellen kan iedereen, dat is een ambacht, dat kun je leren. Humor is kunst, dat maak je niet, dat leer je niet, dat heb je.

De beelden zijn van Eja. Haar penning *Adem* is echter technisch opgebouwd door een man achter een computer. De vertaling van het ontwerp naar een slagpenning is een vak, een ambacht. De penning is mooi, maar het is geen echte Eja.

Avontuur

Het verhaal dat Mirjam Mieras hield, ging niet alleen over de kunstenaar Joost Conijn die met een zelf geknutseld vliegtuig naar Afrika vliegt. Het ging ook over het respect van een kunstenaar voor een andere kunstenaar, die niet anders reizen kan, dan op zijn manier. Die niet anders beelden kan maken, dan op zijn manier, die is als de man met humor.

Dit raakt aan een dilemma. De drie kunstenaarsleden in het vpk-bestuur kiezen kunstenaars die in aanmerking komen voor een opdracht. In het verleden kreeg een kunstenaar zelfs meer dan eens een opdracht van de vpk. Natuurlijk wordt ook zo'n tweede penning mooi, maar je weet wel al wat je krijgt. Voor mij, als kunstenaarslid, zit daar geen uitdaging in. Er is niets onbedwingbaarder dan die avontuurlijke reis van Joost Conijn. Me te laten meenemen en varen op enkel de ervaring van die ervaren kunstenaar en volledig verrast te worden op zijn unieke tocht. Onvoorstelbaar onvoorspelbaar, daar ligt de uitdaging.

Betrokken zijn bij het proces van ontwerpen en uitvoeren, dat is waarom ik in het bestuur van de vpk wil zitten. Om

LINDA
VERKAAIK

een aantal malen volledig geboeid te worden door zo'n reis. Ik probeer de leden te betrekken bij dit avontuur. Ik moet bekennen, dat het eindproduct voor mij er in mindere mate toe doet. De weg ernaartoe is voor mij van veel grotere waarde. Ook al besef ik dat, ondanks een lezing op de algemene ledenvergadering en een artikel in *De Beeldenaar*, het tastbare eindproduct voor veel leden het enige is dat telt.

Natuurlijk hoor ik ook dat de jaarlijkse penninguitgiften niet altijd in dank worden afgenomen door zo'n 20 à 30 leden die reageren. Voor die leden zijn de uitstapjes met onstuimige kunstenaars langzamerhand een brug te ver. Van de andere 370 leden hoor ik niets... Het is best mogelijk dat de 20 à 30 leden die

reageren gelijk hebben, want juist ook de beperking kan die uitdaging zijn. Maar waarom zit ik dan nog steeds in dit bestuur? Waarom word ik niet weggestemd? Waarom krijg ik nog steeds hun fiat om nog eens zo'n reis te maken? Dit zijn elk jaar terugkerende vragen. En zolang daar geen antwoord op komt, ga ik door. Het kiezen en begeleiden van een kunstenaar is een onvergetelijke ervaring, een unieke ontdekking, onvergelijkbaar met een andere kunstenaar, met een eigen verhaal, een eigen klankbord, eigen gelaagdheid. Er is veel te beleven als je daar voor openstaat. Onvergelijkbaar met een reis uit een reisgids.

Aan een opdracht zijn ook voorwaarden verbonden. Ik stel mij dezelfde vragen als Niko de Wit in zijn lezing over de juiste opdrachtformulering: over een gepaste vormgeving, in relatie met het penningconcept, dat de penning zich moet tonen in een esthetische, noodzakelijke vorm. Over een evenwichtige balans tussen vorm en inhoud of tussen voor- en keerzijde. Niko stelde zelfs dat als hij een kunstenaar zou vragen een penning te ontwerpen, hij naast de inhoudelijke betekenis of verwijzing ook formele grenzen zou geven waaraan de vormgeving moet voldoen, zodat het ontwerp als penning herkenbaar zal zijn. Wil ik het avontuur, wat een ontwerpproces toch is, wel binden aan zoveel voorwaarden? Ik zie dan de door ons uitgekozen kunstenaar een reis boeken uit een reisgids, om bij de vergelijking te blijven. Sluipt dan de humor niet uit het ontwerp en blijft er een grap over? De spagaat die door de kunstenaars te voorschijn getoverd wordt, is dan niet meer dan een kunstig kunstje.

Misschien is de penning wel niet meer van nu, is het iets wat je niet meer aan de kunstenaar van nu moet vragen. De kunstenaar gaat met zijn tijd mee. Die vindt geen reden om stil te blijven staan. Wat de penningkunst volgens Carolien ontbeert, is urgentie en

noodzaak, het bestaansrecht van deze bijzondere kunstvorm: 'De penning ontbeert actualiteit, de aansluiting bij de ontwikkelingen in de moderne kunst'.

Als zich geen nieuwe reizigers aanmelden die aan het keurslijf voldoen, als het keurslijf van de penning de ontwikkeling van de penningkunst in de weg staat, ben ik bereid de regels te laten varen. Ik kies voor avontuur en als leden van de vpk zich daar niet in kunnen vinden

dan stel ik graag mijn plaats als kunstenaarbestuurslid ter beschikking.

Eind dit jaar komt er een tentoonstelling waar de leden twee van hun favoriete kunstenaars kunnen kiezen, die de jaar- en inschrijfpennings mogen ontwerpen. Ik hoop op 400 stemmen, opdat nu ook de zwijgende leden van zich laten horen. Ik ben benieuwd. ■

Linda Verkaaik is beeldhouwer en heeft sinds 2008 zitting in het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst (vpk).

advertentie

MUNTHANDEL **G. HENZEN**

Grieks * Romeins * Byzantijns * Middeleeuwen * Provinciaal * Koninkrijk tot 1945
Overzee tot 1945 * Buitenlands tot 1945 * Historie- en rekenpenningen * Archeologie

zo maar een paar munten uit ons actuele assortiment....

Vraag onze gratis prijslijst aan ! (verzamelgebied vermelden) website: www.henzen.org

Postbus 42 * 3958 ZT Amerongen * ☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * info@henzen.org

Onderzoek Bossche stadhuispenningen

GEERT VAN DER
HOFSTAD

*Theodoor Victor van
Berckel, Dubbele
penning, 1785, zilver,
32,0 mm 13,56 gram.
Foto: Geert van der
Hofstad.*

*Theodorus Caspar van
Berckel, Enkele
penning, 1727, zilver,
27,4 mm, 6,66 gram.
Foto: Geert van der
Hofstad.*

*Theodorus Caspar van
Berckel, Enkele
penning, 1704, zilver,
27,4 mm 6,72 gram.
Foto: Geert van der
Hofstad.*

Voor een publicatie over stadhuis- of vroedschapspenningen van 's-Hertogenbosch (1704 - 1793) wil ik in contact komen met musea of verzamelaars die in hun collectie exemplaren van dit soort penningen hebben. Voor mijn onderzoek heb ik al diverse particuliere en museale collecties onderzocht en heb ik 89 varianten beschreven. De grote vraag is of daarmee alle varianten bekend zijn. Daarom doe ik een beroep op u om uw collectie op de aanwezigheid van dit soort penningen te onderzoeken en mij te benaderen als het antwoord positief is. Ik kom dan graag bij u op bezoek om de penning(en) nader te onderzoeken en te registreren.

Hoe herkent u de penningen? Ze zijn uitgevoerd in zilver en goud en hebben een diameter van 27,4 of 32,0 mm. De zilveren penningen hebben een gewicht van ca. 6,55 gram voor de enkele en 13,10 gram voor de dubbele penning. De gouden penningen kunnen sterk variëren in gewicht met waarden tussen de 5,5 en 43,6 gram. Op alle penningen staat een verwijzing naar 's-Hertogenbosch in de vorm van de tekst *Silva Ducis*, *Sylva Ducis* of *Silvae* (de Latijnse naam voor Den Bosch) of het Stadswaapen (boom met adelaar). Verder staat op de voorzijde vaak het stadsgezicht van 's-Hertogenbosch afgebeeld met op de keerzijde het Stadhuis van Den Bosch. ■

Stuur uw reacties naar
geert.vanderhofstad@home.nl.

Zakkenvullers en zakkenrollers

Papieren muntvondsten uit Hoornse en Kamper archieven

In 1924 verscheen in het *Economisch Historisch Jaarboek* een uitgave van een Hoorns koopmansboek uit de vijftiende eeuw. Hoewel de uitgever, E.C.G. Brünner, zich duidelijk grote moeite getroost had om deze bron voor een breed publiek toegankelijk te maken, werd het koopmansboek de daaropvolgende decennia maar weinig gebruikt: de zeventig pagina's aan omschrijvingen van geleverde waren en ontvangen betalingen zijn, zelfs in druk, namelijk weinig toegankelijk. Brünners vakgenoten gingen daarom meestal niet verder dan het signaleren van het bestaan van het koopmansboek.

Waarom dit koopmansboek dan toch weer van de boekenplank gehaald? In de jaarlijkse Van Gelderlezing, die enkele maanden geleden werd georganiseerd door het Geldmuseum en de Stichting Nederlandse Penningkabinetten, gaf Joost Welten een aanzet tot een sociaal-economische geschiedenis van het geld.¹ Aan de hand van 'papieren muntvondsten' – dat wil zeggen: bronnen die inzicht geven in het muntgebruik – toonde hij aan dat de circulatie van munten afhankelijk was van de sociaaleconomische context. Munten werden gebruikt voor bepaalde transacties en gingen van hand tot hand binnen bepaalde sociale groepen.² Welten toonde dit aan voor de beide Limburgen rond 1800, en ik wil aan de hand van het koopmansboek eens nagaan hoe dit in de late Middeleeuwen zat. Met welke munten kwamen kooplieden in aanraking?

Om dit onderzoek naar de muntcirculatie in de laatmiddeleeuwse Lage Landen wat steviger aan te zetten, maak ik ook gebruik van de bekentenissen van een dief uit het Kamper *Digestum Vetus*. Deze papieren muntvondst laat zien wat

een zakkenroller gedurende zijn criminele loopbaan buit maakte aan munten. Daarmee krijgen we een kijkje in de beurzen van de gewone man; wanneer we dit geld vergelijken met dat van de Hoornse koopman, wat zijn dan de verschillen?

Het Hoornse koopmansboek

Over de context waarin het koopmansboek (dat trouwens bestaat uit drie koopmansboekjes) geplaatst moet worden, is niet veel bekend. De naam van de koopman – of koopvrouw? – kennen wij niet, hoewel Brünner meent dat het om ene Gherit Comen Claesz. zou kunnen gaan, die in een belastinglijst van 1478 voorkomt.³ De datering van het koopmansboek werd door Brünner gesteld op 1457-1463, onder meer vanwege het voorkomen van de davidspenning. Met de davidspenning van 17 ½ stuiver wordt waarschijnlijk de gouden davidsharp (ook bekend als davidsschild) bedoeld, die vanaf 1457 geslagen werd. De sluitingsdatum 1463 baseert Brünner op verwijzingen naar bezoeken aan de Denter markt, die onmogelijk zouden zijn geweest na 1463, toen er een langdurig conflict met deze Hanzestad uitbrak.⁴

Handelaars gebruikten deze boeken als geheugensteuntje, maar ook als bewijsmateriaal: wat in het koopmansboek stond opgetekend had bewijskracht. Hoewel er vele honderden van deze koopmansboeken hebben bestaan, zijn er maar weinig van overgeleverd: dergelijke privé-administratie werd over het algemeen niet of nauwelijks bewaard door nabestaanden.

Het Hoornse koopmansboek bevat aantekeningen over de levering van goederen

JACO
ZUIJDERDIJN

en munten en kan daarom als ‘papieren muntvondst’ beschouwd worden. De eerste rekeningpost geeft een indruk van de transacties van onze koopman. Het betreft een schier onontwarbare kluwen van leveringen en betalingen met ene Hein Fredericx, die lakense stoffen en wol afnam van onze koopman. Onze koopman leverde materiaal ter waarde van 126,9 stuivers en ontving van Hein Fredericx muntgeld en goederen ter waarde van 179,6 stuivers. Onze koopman ontving dus meer dan hij aan Hein Fredericx leverde – per saldo ruim 52 stuivers. Of dit tweetal hiermee een uitstaande schuld voldeed of dat onze koopman op een later moment het verschil zou bijleggen, is onduidelijk. Hierbij dient te worden opgemerkt dat deze Hein Fredericx verder niet in het koopmansboek voorkomt. Als onze koopman dus nog een bedrag verschuldigd bleef, werd deze schuld niet heel vlot afgelost.

Het koopmansboek bevat 788 van dergelijke posten. Wat vertellen deze ons nu over de rol van het geld in de laatmiddeleeuwse koophandel? Het aantal verschillende soorten munten dat de kooplieden gebruikten, viel eigenlijk wel mee. Brünner noemt in zijn uitgave, in het glossarium, vijftien muntsoorten. Dit zijn de rijnse gulden, postulaatgulden, saerts, lieve (leeuw), Beierse gulden, wil-

helmstuin, Gullickse gulden, philippusschild, arnoldusgulden, kromstaart, groot, oord, baves, Gelderse rijder en davidspenning.⁵ Enkele van deze munten zullen maar weinig gebruikt zijn, zoals de oudere braspenning en de Beierse gulden.

Om meer zicht te krijgen op wat er precies gebeurde, heb ik een steekproef genomen van de eerste 50 posten. In vijftien transacties werd de postulaatgulden van 13 stuivers gebruikt als betaalmiddel. De gulden van 20 stuivers was bijna even populair met dertien vermeldingen – daarbij gaat het om de rijnse gulden, gouden gulden en ‘gewone’ gulden. De nummer drie was een beduidend kleinere munt: de lieve ofwel leeuw. Deze werd in zeven transacties gebruikt. Kooplieden hadden blijkbaar weinig op met pasmunten: de stuiver en de groot komen we maar weinig tegen en dat gaat al helemaal op voor de stuiver en de groot. Het beeld dat uit de bron naar voren komt, is dus dat onze koopman vooral grote munten in handen kreeg.

Daarmee lijkt het Hoornse koopmansboek tot op zekere hoogte de these van Peter Spufford te bevestigen, namelijk dat kooplieden in de grote handelscentra liever het gebruik van munten vermeden, omdat dit ‘te omslachtig,

Transacties met Hein Fredericx			
De koopman leverde		Hein Fredericx leverde	
4,25 ellen <i>bruuns</i> (= bruin laken)	59,7 st.	5 postulaatguldens	65 st.
5 ellen <i>wits</i> (= wit laken)	21,7 st.	0,875 e <i>bruuns</i>	12,3 st.
7 lb. wol	45,5 st.	4,25 e <i>vestijns</i> (= bombazijn)	12,75 st.
		1,875 e <i>wits</i>	8,9 st.
		4,25 e <i>vestijns</i>	12,75
		1.875 e <i>wits</i>	8,9 st.
		1 gouden gulden	20 st.
		3 postulaatguldens	39 st.
Somma	126,9 st.		179,6 st.

Postulaatgulden,
Rudolf van Diepbolt,
1431. 2 x ware grootte

kostbaar en risicovol' was.⁶ In het Hoornse koopmansboek zien we dit deels terug: kooplieden maakten gebruik van krediet – voor alle posten geldt immers dat zij getuigen van transacties waarbij een schuld bleef openstaan. Daarnaast kwam ruil regelmatig voor, waarbij goederen tegen elkaar weggestreept werden – de transactie met Hein Fredericx is hier een voorbeeld van. Toch konden de handelaars uit het koopmansboek niet helemaal zonder cash: schulden werden regelmatig vereffend. Daarbij ging de voorkeur uit naar grote gouden munten. Het heeft er alle schijn van dat handelaars niet de moeite namen een betaling met kleingeld te voldoen.

Tegen deze lezing zou ingebracht kunnen worden dat het koopmansboek niet de transacties toont waarbij er echt werd afgerekend – dat wil zeggen: waarbij er geen schuld open bleef staan. Wanneer dit gebeurde zal er ongetwijfeld kleingeld gebruikt zijn om de som passend te maken. Dat is zo, maar desondanks maakt het koopmansboek duidelijk dat handelaars het betalingsverkeer vereenvoudigden: zij maakten gebruik van een combinatie van krediet, ruilhandel en groot geld en beperkten daardoor de behoefte aan kleingeld.

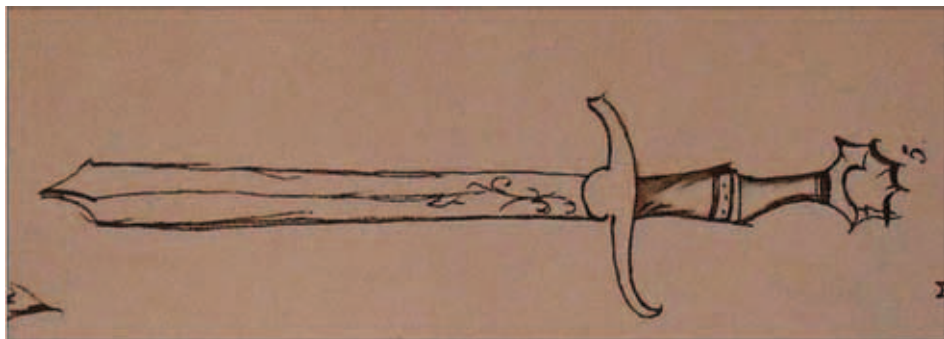
Het Kamper Digestum Vetus

Momenteel bereid een groep historici een uitgave voor van het *Digestum Vetus*

Munten in het Hoornse koopmansboek

	in aantal transacties	som	metaal soort
postulaatgulden	15	54	goud
rijnse gulden	13	74,5	goud
leeuw	7	116	goud
oude stuiver	1	10	zilver
Beierse gulden	1	1	goud
groot	1	2	zilver
braspenning	1	5	zilver
Totaal	17	262,5	
Betalingen in natura	10		

Steekproef van 50 posten. Onder rijnse gulden zijn vermeldingen van rijnse gulden (6), gulden (4) en gouden gulden (3) gevat.

van de Hanzestad Kampen.⁷ In deze bron tekende het stadsbestuur allerlei belangrijke juridische kwesties op en een ijverige klerk heeft deze aantekeningen bovendien voorzien van illustraties. Eén van de aantekeningen betreft de bekentenis van de dief Henric Claesz. Koilgreve uit 1473. Hij had nogal wat op zijn kerfstok: de klerk die de bekentenis optekende had maar liefst drie pagina's nodig voor alle vergrijpen. Wat het lot van Henric was, is niet helemaal zeker, maar de afbeelding van een beulzwaard in de bovenmarge van het handschrift doet het ergste vermoeden.

De bekentenis vermeldt 64 misdrijven, waaronder een steekpartij. In 33 gevallen maakte Henric geld buit, vooral als zakkenroller en insluiper. Zijn slachtoffers waren, voor zover wij dat kunnen achterhalen, 'gewone' mensen: zowel mannen als vrouwen en vooral herbergiers en gezellen. Verder worden als slachtoffers ook nog een barbier en een varkenskoopman genoemd.

De munt die Henric het meeste in handen kreeg was de kromstaart, een zilveren munt met een waarde van 2 stuivers. Deze muntsoort wordt in

23 gevallen genoemd. Ook de plak komen we in vijf diefstallen tegen, maar andere munten wist Henric weinig te ontvreemden. Terwijl wij eerder zagen dat de handelaars in Hoorn een voorliefde hadden voor de grote postulaatgulden van 13 stuivers, zien we dat de slachtoffers van Henric vooral de kleinere kromstaart van 2 stuivers op zak hadden. Dit was blijkbaar het meest courante muntstuk onder de Kamper bevolking.

De grote munten – gouden rijder, Arnoldusgulden, Rijnse gulden en postulaatgulden – werden onder meer ontvreemd van een man uit Arnhem – die misschien een koopman was. Daarnaast sloeg Henric een grote slag toen hij een soldaat uit Zutphen in diens slaap 15 gouden rijders afhandig maakte – wellicht diens soldij? Dat is vreemd, omdat we normaal gesproken zouden verwachten dat soldaten uitbetaald werden in kleine denominaties.⁸ Mogelijk ontving de slapende soldaat dan ook geen dag- of weekloon, maar een maandloon, waardoor hij in de gouden rijders uitbetaald kon worden. In de zestiende eeuw ontvingen soldaten meestal een maandloon, wat

Munten gestolen door Henric Claesz. Koilgreve

	in aantal diefstallen	aantal in totaal gestolen	metaalsoort
kromstaart	23	183	zilver
plak	5	51	zilver
rijnse gulden	3	5	goud
denier	2	20	zilver
gouden rijder	1	15	goud
gouden kroon	1	1	goud
postulaatgulden	1	0,5	goud
arnoldusgulden	1	1	goud

De gouden rijder wordt in de bron als ‘Philippus’ vermeld.

zou kunnen verklaren waarom de slappende soldaat de relatief waardevolle gouden ridders op zak had ⁹

Tenslotte stal Henric Claesz. ook twee rijnse guldens van zijn eigen vader. De familieband vormde kennelijk geen enkele belemmering, want Henric slaagde er ook nog eens in om koeken van zijn broer Lambert te stelen. En in dit rijtje echte schurkenstreken mag de diefstal van zeven kromstaarten uit de buidel van een kerk-ganger in de Onze Lieve Vrouwekerk op kerstavond natuurlijk ook niet ontbreken.

Onder de slachtoffers van Henric treffen we twaalf vrouwen en zeventien mannen aan. In vijf gevallen is het onduidelijk of Henric een man of vrouw beroofde. Vrouwen in de Lage Landen hadden vaak een relatief zelfstandige positie en beheerden vaak het huishoudbudget; onze zakkenroller zal ze wellicht bestolen hebben toen zij boodschappen deden. Het is wel zo dat de dames vooral kleine munten als kromstaarten, plakken en deniers op zak hadden. Tegen ene Katherinen in den Hollant, die wellicht herbergierster was en van twee rijnse guldens werd bestolen, staan zes mannen die ‘groot geld’ op zak hadden.

Henrics bekentenis leert ons niet alleen het een en ander over geldgebruik,

maar ook over de wijze waarop men geld bewaarde. Zo komen wij een *knuppeldoec* tegen, een knoopdoekje dat werd gebruikt om geld in te bewaren en een *hanssche*, een handschoen, een benaming voor een beurs of buidel, terwijl ook een geldzakje een enkele keer genoemd wordt. De barbier Meister Henric bewaarde zijn wisselgeld in zijn *scheeirschoe*: waarschijnlijk de schede waar zijn scheermes in zat.

Conclusie

De twee papieren muntvondsten bevestigen dat munten ook in de late middeleeuwen op verschillende manieren circuleerden: onder de lakenkooplieden in Hoorn en omgeving was vooral de relatief grote gouden postulaatgulden courant. Om geschuif met kleine muntjes te voorkomen maakten de kooplieden bovendien gebruik van krediet en ruilhandel. Onder de gewone bevolking van Kampen circuleerde vooral kleinere zilveren munten, zoals de kromstaart, tenminste, wanneer we afgaan op de buit van de dief Henric Claesz. Koilgreve. Deze maakte in Kampen slechts eenmaal een halve postulaatgulden buit, wat eens temeer het bestaan van verschillende muntcircuits onderstreept. ■

De auteur dankt dr. Job Weststrate en prof. dr. Dick de Boer voor het ter beschikking stellen van fragmenten uit het Digestum Vetus.

NOTEN

1. J. WELTEN *Met klinkende munt betaald. Muntcirculatie in de beide Limburgen 1770- 1839; Negende Van Gelderlezing gehouden voor Geldmuseum en Stichting Nederlandse Penningkabinetten te Utrecht op 18 november 2010* (Utrecht 2010).
2. Daarmee sluit Welten aan bij recent onderzoek van Akinobu Kuroda (A. KURODA 'Concurrent but non-integrable currency circuits: complementary relationships among monies in modern China and other regions' *Financial History Review* 15 (2008) 17-36).
3. Brünner baseert zich daarbij op enkele familierelaties die in de koopmansboekjes voorkomen (E.C.C. BRÜNNER 'Een Hoornsch koopmansboek uit de tweede helft der 15e eeuw' *Economisch Historisch Jaarboek* 10 (1924) 3-79, pp. 9).
4. BRÜNNER 1924, 5.
5. BRÜNNER 1924, 78-79.
6. P. SPUFFORD *How rarely did medieval merchants use coin?; Vijfde Van Gelderlezing gehouden voor Geldmuseum en Stichting Nederlandse Penningkabinetten te Leiden op 16 november 2006* (Utrecht 2008). Cf. WELTEN 2010, 39.
7. <http://www.fryske-akademy.nl>
8. Cf. de these van Jan Lucassen dat dag- en weeklonen meestal in kleinere denominaties uitbetaald werden (J. LUCASSEN 'Introduction. Wages and currency 500 BCE-2000 CE' J. LUCASSEN (red.) *Wages and currency. Global comparisons from antiquity to the twentieth century* (Bern 2007) 9-58).
9. Cf. maandlonen voor matrozen: L. SICKING *Zeemacht en onmacht. Maritieme politiek in de Nederlanden 1488-1558* (Amsterdam 1998) 202.

advertentie

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €12 (buiten België €18) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

Water, veen en ... goud

De schatvondst Loosdrecht 1941

Een kilometer of vijftien ten noorden van Utrecht ligt Loosdrecht, een rustieke plaats met veel weilanden en – door overmatige veenwinning – veel water. Op korte afstand van kasteel Sypsteyn, achter een boerderij, was in de jaren veertig van de twintigste eeuw een stuk land omheind, waar een boer een aantal keer per dag zijn koeien bijeen dreef om ze te kunnen melken. Het landje was echter nogal drassig en in 1941 – na de zoveelste glijpartij – was voor hem de maat vol. Samen met zijn zoon begon hij een afwateringsgeul te graven. Tijdens het noeste werk vonden zij ‘een spit diep in de grond’ een kannetje met daarin 28 gouden munten.

De boer had direct door dat hij iets bijzonders had gevonden. Hij nam contact op met Henk Aalberts, een plaatsgenoot die wel het een en ander van geschiedenis afwist. Aalberts bekeek de munten en schreef zijn bevindingen op een stukje papier. Hij raadde de boer aan om er mee naar het Centraal Museum in Utrecht te gaan. Via het Centraal Museum kwamen ze in Amsterdam terecht, bij de firma Schulman. Daar werden de munten getaxeerd op f1500. Voor dit bedrag nam Aalberts de munten uiteindelijk van de boer over. Vlak na de oorlog deed hij de munten van de hand om van het vrijkomende geld te kunnen gaan studeren. De schat verdween uit het zicht, totdat een zoon van de overleden koper de schat ter veiling aanbood bij – wederom – de firma Schulman.¹ De Stichting Roodenburg van Looy heeft de schatvondst inclusief de kan verworven en toegevoegd aan haar bij Teylers Museum beheerde collectie.

Beschrijving van de vondst

Voordat de munten voor een tweede keer bij Schulman opdoken, was de schatvondst slechts fragmentarisch bij het Geldmuseum bekend via twee publicaties.² Gelukkig kon de vondst nu alsnog nader bestudeerd worden. Vier van de munten zijn helaas in de loop van de jaren van de schat ‘afgedwaald’. Zij konden niet meer worden achterhaald.

In NUMIS is de schat onder nummer 1054607 geregistreerd en de afzonderlijke munten zijn er nader beschreven. Naast de munten is ook de verpakking van de schat nader onderzocht. Het is een steengoed kan uit de tweede helft van de vijftiende eeuw en afkomstig uit het Rijnland. Hieronder volgt een summiere determinatie met per stuk een literatuurverwijzing, massa en tussen haakjes de muntplaats.

JAN PELSDONK

Philippusguldens van Philips de Schone

- 7 Holland (Dordrecht) 1499-1506.
vGelder/Hoc 115.6b. 2,950, 3,031,
3,277, 3,278, 3,286, 3,306 en
3,315 gram
- 4 Brabant (Antwerpen) 1500-1506.
vGelder/Hoc 115.1b. 3,296, 3,304,
3,312 en 3,324 gram
- 3 Vlaanderen (Brugge) 1499-1503.
vGelder/Hoc 115.5a. 2,809, 3,295 en
3,297 gram

Guldens uit het Duitse Rijk

- 1 Baden (Baden) 1475-1527,
Christoph I (1475-1527). Friedberg
117, 3,257 gram
- 1 Brandenburg-Franken (Schwabach)
1470-1486, Albrecht Achilles (1464-
1486). Friedberg 304, 3,267 gram
- 1 Keulen (Bonn) 1468-1473, Ruprecht
von Rhein (1463-1480). Friedberg
800, 3,222 gram
- 1 Keulen (Bonn) 1480-1508, Herman IV
van Hessen (1480-1508). Friedberg
802, 3,252 gram
- 1 Neurenberg (Neurenberg) 1429-1547,
stad. Friedberg 1801-1802 (1715),
3,276 gram
- 2 Nordlingen (Nordlingen) 1452-1487
stad. Friedberg 1794 (vergelijk),
3,228 gram en Friedberg 1794,
3,343 gram
- 1 Pfalz (Bacherach) 1410-1436,
Lodewijk III (1410-1436). Friedberg
1974 (vergelijk), 3,435 gram
- 1 Saksen (Leipzig) 1464-1500, Albrecht
(1464-1500). Friedberg 2609,
3,263 gram

Cruzado uit Portugal

- 1 Portugal (Lissabon) 1481-1495,
João II (1481-1495). Friedberg 1801,
3,521 gram

Naast guldens uit de Bourgondische Nederlanden – waar Loosdrecht deel van uitmaakte – zijn er in de vondst ook munten aangetroffen uit verderaf gelegen streken. Dat is verklaarbaar, want handelscontacten en muntgebruik hielden niet op bij de landsgrenzen. Via muntwetgeving werden sommige munten verboden of juist toegestaan. Een gunstige goudkoers maakte het ‘binnenstromen’ van buitenlandse munten mogelijk, zelfs wanneer de munt geen door de autoriteit vastgestelde betaalwaarde had. De guldens uit het Rijnland, waarvan er diverse in de vondst zijn aangetroffen, werden in de Nederlanden veelvuldig gebruikt.

De jongste munt is geslagen vanaf 1500, waarmee het vroegst mogelijke verbergingsjaar is vastgesteld. Het laatst mogelijke jaar waarin de schat aan de bodem kan zijn toevertrouwd is – zoals zo vaak – lastiger vast te stellen. Op het moment dat een munt eenmaal was geslagen, bleef deze geregeld meer dan honderd jaar in omloop. Het beste voorbeeld uit deze schatvondst is de goudgulden van de Pfalz, die in 1500 al tussen de 64 en 90 jaar oud was. Op basis van de eerst mogelijke slagjaren van de afzonderlijke munten is een grafiek samen te stellen die vergelijkbaar is met een ‘standaard’ schatvondstgrafiek.³ Hierdoor mag aangenomen worden dat de schatvondst *Loosdrecht 1941* niet lang

na aanmaak van de jongste munt werd verborgen. De onder Karel V (1506-1555) in grote aantallen geslagen Philippus-guldens ontbreken. Waarschijnlijk zou de vondst indien deze na 1506 was verborgen ook deze munten hebben bevat. Het is aannemelijk dat de schatvondst ergens in de periode 1500-1506 is begraven.

Waarde

Wat was de waarde van de schat? De goudkoers fluctueerde binnen een jaar soms flink en dit kon ook nog eens per regio verschillen. Globaal kunnen we stellen dat een goudgulden rond 1500 een koers van 28 stuivers had. De schat had dus een totale waarde van ongeveer 784 stuivers. Het is ondoenlijk om dit bedrag om te rekenen naar huidige maatstaven, want in 1500 werd veel meer geld uitgegeven aan de eerste levensbehoeften en bovendien lagen de prijzen voor producten anders dan tegenwoordig.

De koopkracht rond 1500, het tijdstip van verberging, is beter te bepalen, dankzij de rekeningen van het bij Noordwijkerhout gelegen klooster Leeuwenhorst. Zijn in de numismatiek een relatief onderbelichte bron met een schat aan gegevens over prijzen van arbeid, producten en goederen.⁴ Het blijkt dat aldaar in 1500 met de waarde van de schatvondst ongeveer 165 ganzen, 22 varzen, 3 merries, 11 varkens of 4 ossen konden worden gekocht. Ook van producten en

arbeid zijn prijzen bekend. Per dag werd voor metselen (in de zomer) $4\frac{1}{4}$ -, voor hooien $3\frac{3}{4}$ -, voor maaien $4\frac{1}{2}$ - en voor losse arbeid 2 stuivers neergeteld. Per liter kostte rijnwijn $1\frac{1}{3}$ -, bier $\frac{1}{10}$ - en tarwebloem $\frac{1}{4}$ stuiver.

Zoals zo vaak het geval is, is er niets bekend over de eigenaar van de munten. De locatie doet vermoeden dat we ook in 1500 al te maken hadden met een boerenbedrijf, maar het blijft gissen naar de achtergronden. Mogelijk had de boer net een deel van zijn veestapel verkocht. Wie weet hoe lang zijn familie tevergeefs naar het geld heeft gezocht na zijn plotseling overlijden...

Met een flinke stap laten wij de al dan niet romantische gedachten achter ons en gaan wij ruim 500 jaar vooruit in de tijd. In 2010 zijn alle 24 munten aan het oppervlak onderworpen aan een gehaltetest met een Fischerscope X-ray Xan. Hieruit blijkt dat sommige guldens een hoger goudgehalte hebben dan was voorgescreven. Waarschijnlijk zijn de munten in het munthuis gecoloreerd. Hierbij is via een chemische procedure koper uit het oppervlak van de munt getrokken, waardoor er aan de buitenzijde een hoger goudgehalte ontstond. Het gehalte dieper in de munt veranderde niet. Nader gehalteonderzoek naar deze en andere munten zal mogelijk nieuw licht werpen op de muntslag. In de tussentijd ligt de schatvondst Loosdrecht 1941 voortaan in ieder geval veilig op het droge in Teylers Museum. ■

Jan Pelsdonk is onderzoeker van muntvondsten en beheerder van NUMIS en het collectiebestand bij het Geldmuseum, conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum en keurmeester bij de Edelmetaal Waarborg Nederland, naast enige nevenfuncties in numismatisch en museaal Nederland.

NOTEN

1. SCHULMAN Veiling 333 (april 2010), kavel 25, 16-19.
2. AALBERTS 1992, 40-41; CRUYSHEER 2006, 20-23.
3. PELSDONK 2011, 59.
4. MOOR 2000.

LITERATUUR

H. AALBERTS Goud uit Loosdrechtse bodem *Periodiek van de Historische Kring Loosdrecht* 87 (1992) 40-41.

A.T.E. CRUYSHEER Schatvondsten (2): De goudschat uit Loosdrecht, 1941 *Jaarboek 2006 van de Archeologische afdeling Naerdincklant* (2007) 20-23.

GEERTRUIDA DE MOOR (ed) *Lonen en prijzen in het cisterciënzerinnenklooster Leeuwenborst bij Noordwijkerhout tussen 1410/11 en 1570/71* (Amsterdam, 2000).

JAN PELSDONK Hamsteren...! Lekkerkerk 2010: een schatvondst uit de Eerste Wereldoorlog *De Beeldenaar* 35 (2011) 57-61.

advertenties

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

DRINGEND GEZOCHT !!

Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.

Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)

Wij kunnen U momenteel zeer hoge prijzen betalen voor dergelijke munten.

Bij ons betaald U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten, zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.

Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, dan schroom niet contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevreden en gingen U reeds voor.

Let wel ! Wij berekenen nooit kosten en onze taxaties zijn altijd vrijblijvend

MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN

0343-430564

*** fax 0343-430542**

*** e.mail : info@henzen.org**

Een vroege loden buurtpenning uit Den Haag

Enige tijd geleden vroeg een van mijn vrienden mij een penning te determineren, die in het bezit was van zijn schoonzoon, die hem weer uit de familie had. Het betrof een kennelijk destijds in de grond gevonden loden presentiepenning van een Haagse buurtvereniging. Deze buurtpenning heeft een diameter van 35 mm en weegt nu 42 gram. Op de voorzijde is de Grote of Sint-Jacobskerk afgebeeld met als omschrift de tekst 'DE BUERT VAN TOORN CLEYNE HOOGH JOF-FROU IDA EN NOBELSTRAAT'. Op de keerzijde zijn een doodshoofd en knokels afgebeeld met als omschrift de tekst 'TROUT IN DEN DOOT', verder is daar het getal 36 ingekrast.

In 1992 heeft C. van Remmen een standaardwerk over de presentiepenningen van Den Haag geschreven. Dit boek bevat een catalogus van zo'n 72 buurten met ongeveer 75 soorten presentiepenningen. In totaal worden ruim 200 exemplaren vermeld die zich bevonden in de collecties van het toenmalige Koninklijk Penningkabinet, het Haags Historisch Museum, het Fries Museum en enkele particulieren of die genoemd worden in de cartotheek van de firma Schulman of in veilingcatalogi. Daarbij trof hij slechts één loden exemplaar aan – een vroege penning

voor de buurt Bagijnestraat – alle andere waren van koper of messing.

Van Remmen vermeldt een bijzonderheid die hier van belang is. Voor het eind van de zeventiende eeuw werd de presentiepenning door de "buur" zelf bewaard. Deze moest worden getoond bij een verplichte aanwezigheid, zoals drager bij een begrafenis, watersjouwer bij brand, hulpprovoost bij het bedwingen van oproer of deelname aan de buurtvergadering. Na 1670 werden de presentiepenningen meestal bewaard door de buurknecht, die ze dan uitgaf aan een buur als hem een verplichting was opgelegd. De nummers op de presentiepenningen zijn dan meestal lager dan 30, omdat per gebeurtenis de aantallen te verplichten burens betrekkelijk gering waren.

Van de buurt Torenstraat zijn verschillende buurtpenningen bekend. Op alle is de Grote of Sint-Jacobskerk afgebeeld op ongeveer dezelfde wijze als op de besproken penning. Op de keerzijde zijn of een lijkbaar of een schedel en knoken afgebeeld; dat laatste zoals ook op de besproken penning. Van het type met schedel en knoken zijn er drie bekend met toevallig de hoge nummers 41, 48 en 51, echter wel alle in messing uitgevoerd. Het omschrift op de voorzijde

KEES VAN DER
POLS

is bij alle bekende penningen met de afbeelding van die kerk beperkt tot TOORNSTRAET. Overigens schreef J.F.G. Meyer in 1863 de opmerking dat hij aannam dat de twee soorten penningen bedoeld waren voor begrafenissen van hetzij gehuwden of ongehuwden.

Van de op deze penning genoemde buurt is als zodanig geen buurtbrief bekend. Ik heb in de diverse publicaties ook geen verwijzing naar een dergelijke buurtorganisatie gevonden. Wel is er een kennelijke begrafenispensing bekend voor de buurt van de Oude Mol- en Juffrouw Idastraat van 1722, zo ook voor de buurt van de Papestraat en Nobelstraat. Alle straten relatief dichtbij de Torenstraat. De Kleine Hoogstraat wordt tot nu toe niet bij de buurtpenningen vermeld.

Ik veronderstel daarom dat we hier te maken hebben met een unicum. Waarschijnlijk zijn de straten van de op de besproken penning genoemde buurt later bij een dichtere bebouwing gaan behoren tot nieuw gevormde buurten met een kleiner ruimtelijk oppervlak, waarbij

de Kleine Hoogstraat niet belangrijk genoeg meer was om apart te vermelden. Ik suggereer dat we hier te maken hebben met een vroege buurtpenning uit de tijd dat de buurtorganisatie in het laat zestiende- en vroeg zeventiende-eeuwse Den Haag nog was geënt op het gildewezen, waarbij ook de penningen als een soort identiteit waren uitgereikt aan de leden buurtbewoners. Identiteit, onderlinge hulp, maar vooral ook regelmatige feestelijke maaltijden, vormden daarvoor toen het draagvlak. ■

Kees van der Pols is gepensioneerd beroepsmilitair en verzamelt samen met zijn echtgenote sinds jaren veelal kleine objecten die met de Nederlandse revoluties worden geassocieerd. Het betreft met name 'De Opstand' in de tweede helft van de zestiende eeuw en de periode 1780- 1813. Voor Van der Pols zijn de objecten pas echt interessant als er een verhaal omheen valt te vertellen; met penningen is dat al gauw het geval.

LITERATUUR

C. VAN REMMEN *De Haagse buurtverenigingen in de 17e en 18e eeuw en hun presentiepenningen* (Numismatische Kring Den Haag, 1992).

J.F.G. MEYER *Mededeelingen van de vereniging ter beoefening der geschiedenis van 's-Gravenhage* (Den Haag, 1863).

advertentie

Internationale penningkunst

Waar kan ik het vinden? Wat gebeurt er in andere landen?
Wie zijn de kunstenaars? Hoe kan ik het ondersteunen?

International Art Medal Federation

bezoek ons op:

www.fidem-medals.org

Met verlof

Er is al veel geschreven over het vierkante geld van de provincie Groningen uit 1672, zin en onzin. Menige keerzijde van de vierkante geldstukken is indertijd van een graving voorzien, soms met een tekst, soms met een afbeelding. De ene keer heeft een graving betrekking op het succesvol weerstaan van het beleg van Groningen, de andere keer juist weer niet. Alle teksten en voorstellingen zijn producten van huisvlijt en weerspiegelen een bepaalde volkskunst waarin veel menselijke emotie tot uiting komt. De meeste teksten en plaatjes kennen we inmiddels wel, maar zo nu en dan duikt er een graving op die menigeen nog nooit gezien heeft.

Een recapitulatie van de gebeurtenissen

Op 14 mei 1672 (datering in nieuwe stijl) sloten de stad Groningen en de Ommelanden een overeenkomst om een provinciaal munthuis op te richten. Bij de uitvoering van dat besluit ontstonden al direct problemen. In mei 1672 was een Frans leger de Republiek binnengevallen en in hun kielzog vielen de legers van de bisschoppen van Münster en Keulen het oosten van het land binnen. Op 19 juli bereikte een voorhoede van de bisschoppelijke legers de stad

Groningen die vervolgens belegerd werd. De beoogde muntmeester kon door de oorlogssituatie niet naar de stad komen. Een bijkomend probleem was, dat er in Groningen, behoudens enkele proefstukken, nimmer 'dicke penninghe' ofwel (rijks)daalders waren geslagen, waardoor de provincie afhankelijk was van wat elders werd gemunt. Nu de provincie geïsoleerd was geraakt, was ook de import van rijksdaalders komen stil te liggen. De bij de verdediging van de stad betrokken huursoldaten moesten echter wel betaald worden. Huursoldaten waren door de eeuwen heen door schade en schande wijs geworden en wensten niet met minderwaardig geld, zoals bijvoorbeeld lokale daalders, florijnen en schellingen, betaald te worden. Maar zelfs als ze die hadden willen accepteren, ook die waren tot dan toe in de provincie niet gemaakt en moesten worden ingevoerd. Een onkostenpost in de stadsrekening van 1535/36 laat aan duidelijkheid omtrent de eisen van huurlingen niets te wensen over.¹ Om de nood aan rijksdaalders te lenigen besloten de Staten een pand aan de Schoolholm te huren om daarin provisorisch een Provinciale Munt te laten inrichten en de zilversmeden Hendrick Sluiter en Jan de Bo(o)ser op te dragen

JAN C. VAN DER WIS

(1½ x ware grootte)

rijksdaalders te slaan.² Deze noodmunten (met de grote stempel) vielen bij het publiek zo in de smaak dat er door hen, toen de nood gelenigd was, vervolgens ook een reeks op noodmunten gelijkende herdenkingsmunten (met de kleine en beter verzorgde stempel) is geslagen. Veel nood- en herdenkingsmunten zijn later van graveringen voorzien.³

Een hurkende vrouw

Op 22 februari 2011 werd bij Auktionshaus Felzmann te Düsseldorf een herdenkingsmunt van 6¼ stuiver 1672 met een gegraveerde afbeelding geveild die lang verborgen is gebleven. De afbeelding toont een hurkende Groningse met opgetrokken rokken die op de belegeringstroepen urineert. De graving laat duidelijk zien hoezeer men de bisschoppen en het militaire geweld verachtte. Daarvan getuigen meer graveringen, zowel op de vierkante munten als op de penningen. Het opschrift 'Met verloff' is veelzeggend en voor meerdere uitleg vatbaar. Hoewel veel vrouwen toentertijd nog geen onderbroek droegen en in feite op elke willekeurige plaats uiting aan hun natuurlijke aandrang konden geven, was wildplassen in de stad in 1672 vermoedelijk al niet meer toegestaan. Maar in dit uitzonderlijke geval heeft ze zichzelf verlof gegeven en zal

het wel gedoogd zijn. Daarnaast kan 'Met verloff' ook betekenen dat de bisschoppelijke legers met verlof ofwel naar huis waren gestuurd. Voor de verdedigers betekende het, dat er voor hen een rustpauze was aangebroken en voor de huursoldaten onder hen dat zij, in aansluiting daarop, naar een andere werkgever konden gaan uitzien. Zowel voor de hurkende Groningse als voor de Groningers in het algemeen een hele opluchting. ■

Jan van der Wis verricht onder andere onderzoek naar de muntslag in de noordelijke provincies van ons land en publiceert regelmatig over dit onderwerp.

NOTEN

1. BLOK (1896) 235, 'Wes den hoeptman Hessel vertsoldet. Item Hessel, hoeptman betaelt c. emd. gl. an dicke penninghe tot landtsknechten an to nehmen, den 2 May'. De Emder gulden is een boekhoudkundige rekenmunt van 30 stuiver Gronings.
2. VAN DER WIS (2002) 21-22.
3. VAN DER WIS (2002) 33-37.

LITERATUUR

P.J. BLOK *Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw* ('s-Gravenhage, 1896).

J.C. VAN DER WIS 'Analyse van een Gronings twijfelgeval van 1672 ofwel "Thoen sloeg men vierkant gelt tot een gedagtenis"' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 89 (2002) 1-38.

Auktionshaus Ulrich Felzmann GmbH & Co. KG (Düsseldorf), 'Kollektion Excelsior', veiling 132 (22 februari 2011) kavel 397.

advertentie

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wx.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Een ongepubliceerd muntje van de stad Roermond

In Roermond zijn in diverse perioden munten geslagen. De hertogen van Gelre hebben in de veertiende eeuw in Roermond, als hoofdstad van het Gelderse Overkwartier, munten laten slaan. Hertog Arnold van Gelre verleende in 1472 aan de stad het recht kleingeld te slaan. Van 1492 tot 1679 heeft de stad aanwijsbaar van dit recht gebruik gemaakt. Eerst was dat inderdaad kleingeld met een waarde van hoogstens 1½ stuiver: het peerdeken. Korte tijd mochten er ook munten met hogere waarden worden geslagen, zoals Clemmerguldens en snaphanen. Sinds 1543 heeft Roermond alleen kleingeld geslagen: peerdekens, stuivers en onderdelen in zilver en later ook koperen oorden en duiten. Van Filips II (1555-1598) is een niet eerder gepubliceerd muntje gevonden.

Tijdens de regering van Filips II zijn in Roermond in de periode 1593-1595 peerdekens, stuivers en kwart stuivers geslagen. Het nieuw bekend geworden muntje is kleiner en lichter dan de kwart stuiver. In de literatuur wordt, vanzelfsprekend afhankelijk van de taal waarin is geschreven, op verschillende wijzen over de kwart stuiver geschreven, maar het gaat uiteindelijk telkens over hetzelfde munttype.

Van der Chijs noemt de munt een oord-stuiver en beeldt twee exemplaren af met verschillende randschriften. Het ene exemplaar (plaat VI-7) heeft leeuwjes en lelies in de hoeken van het kruis, het andere (plaat VII-2) niet. Bij Van Gelder en Hoc draagt de munt de Franse naam liard en is opgenomen als nummer 275. Type a heeft ook hier lelies en leeuwjes, terwijl type b deze mist. De Meyer rubriceert de munt als Quart de sou (kwart stuiver) onder nummer 10;

eveneens met varianten in omschrift en de kwartieren van het kruis. Tenslotte beschrijft Piot hem als 'une monnaie de billon' en toont de munt onder nummer 4 op plaat XXI. Ook hier weer met de bekende leeuwjes en lelies.

Geen van de hiervoor genoemde auteurs geeft een gewicht bij dit munttype. Uit een Nederlandse verzameling ken ik een exemplaar van 0,51 gram. De gemiddelde diameter is circa 19 mm.

De voorzijde toont een klimmende leeuw naar links en het omschrift luidt: +.PHS.D.G.HISP.REX.DVX.GEL (lelie) (Filips, bij de gratie Gods, koning van Spanje en hertog van Gelre). Het versierde kruis op de keerzijde eindigt in leliepunten en heeft een lelie in het hart. De kwartieren van het kruis worden beurtelings opgevuld met leeuwjes en lelies. Hier is het omschrift: MONET NOVA RVREM UN-DEN. Dit betekent 'nieuwe munt van Roermond'. Volgens alle bronnen die ik heb geraadpleegd is dit de kleinste denominatie die door de stad Roermond is geslagen.

Beschrijving

Het nieuw gevonden muntje is in 1998 gevonden in Herten (L); slechts enkele kilometers ten zuidwesten van Roermond. (NUMIS 1101501) De vindplaats ligt niet ver van de muntplaats. De munt heeft een diameter van 12 tot 13 mm, beduidend kleiner dan de kwart stuiver. Het gewicht is 0,28 gram en het zilveragehalte is laag. De omschriften van de kwart

ARIE VAN
HERWIJNEN

Kwart stuiver, Van der Chijs; plaat VI, nummer 7

stuiver en dit nieuwe muntje hebben zowel op de voor- als keerzijde dezelfde strekking. Evenals op de kwart stuiver staat op de voorzijde een klimmende leeuw naar links. De leeuw past echter niet in de binnencirkel, waardoor het omschrift wordt onderbroken door de achterpoten. Tevens draagt de leeuw op dit muntje een kroon. Dit is niet het geval bij de kwart stuiver. Het moeilijk leesbare omschrift luidt: X PHS.D.G HISP REX D GEL.

De keerzijde toont een charmant versierd kruis dat erg mooi uitkomt op dit kleine muntje. Rond het opengewerkte hart van het kruis, dat hier een bolling vertoont, zijn 4 stippen te zien. De uiteinden van het kruis zijn ook hier leliepunten. Zowel de kwartieren als het hart van het kruis zijn leeg gelaten. Het omschrift van deze zijde is: MON ENO VAR VRE.

Vaststelling van het munttype

Welk munttype werd onder muntmeesters Willem Struyss van Toer en Derick Boen geslagen en gecontroleerd door waardijn Dederich van Moerss? In de ordonnantie van de Roermondse stadsraad van 5 augustus 1593 is te lezen dat er, na de periode van het mogen slaan van Clemmerguldens en snaphanen, 'wederom stucken van 1½ st., Peertgens genant und stucken van einen stuver...' moeten worden gemunt om in de behoefte aan kleingeld te voorzien. Deze tekst laat dus de ruimte om ook kleinere denominaties dan de kwart stuiver te slaan.

De bevoegdheid van het Roermondse munthuis ging niet verder dan het slaan van kleingeld. En dat werd blijkbaar met

enthousiasme gedaan, want op 24 april 1595 kwam het bevel van de magistraat 'dat dieser stadt munte gegenwoirdich in stilstandt soldt werden gestelt und verbliven bis thot 't gebreck van cleyne munte dessen voertganck weder soll vereyschen...' In de praktijk werden de muntjes van Roermond blijkbaar niet voor vol aangezien, wat de raad er toe bracht bij het Hof van Gelderland tot erkenning van de muntjes te gelasten.

Op 1 september 1605 oordeelt de stadsraad dat er weer behoefte aan klein geld bestaat en men bepaalt dat er '1½ st, stuivers, halve stuivers, ortgens ende lupsen in roet coperen' geslagen dienen te worden. Lupsen is de Oost-Nederlandse benaming voor de veertiende- en vijftiende-eeuwse enkelzijdige penning van Lübeck en soortgelijke muntjes. Het nieuw gevonden muntje is echter niet enkelzijdig geslagen, dus mag deze benaming niet dragen; tevens is het niet van rood koper vervaardigd.

De genoemde muntsoorten in de ordonnanties geven dus geen uitsluitsel over het munttype. Dan zal het gewicht de oplossing moeten bieden. Volgens de eerder genoemde ordonnantie van 25 september 1593 diende de hele stuiver 2,05 gram te zijn. Aangezien het gewicht van deze munt 0,28 gram bedraagt, mag worden aangenomen dat het hier waarschijnlijk een achtste stuiver betreft. Een achtste stuiver is gelijk aan een duit, dus is hier sprake van een voorloper van de zeventiende-eeuwse Roermondse duiten.

Slotoverweging

Van Gelder schreef in 1980 in *De Beeldenaar*: 'Niet minder dan 14 van de 43 tot nu toe bekende Roermondse munttypen zijn slechts in één exemplaar bekend'. Met de vondst van dit muntje valt daar een type aan toe te voegen. ■

Arie van Herwijnen is sinds 1980 verzamelaar van middeleeuwse munten van Nederlandse munthuizen. Zijn specialisatie behelst de muntslag van de steden Tiel en Deventer waarnaar hij

doorlopend onderzoek naar nieuwe types en varianten verricht. De resultaten hiervan worden regelmatig in korte artikelen wereldkundig gemaakt.

LITERATUUR

E.J.A. VAN BEEK (ed) *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* (Alphen aan den Rijn, 1986- 2002), L-60 en R-66, R-67.

P.O. VAN DER CHIJS *De Munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem, 1853), 80-91.

H. ENNO VAN GELDER *De munt te Roermond De Beeldenaar* 8 (1984) 150-154.

H. ENNO VAN GELDER / MARCEL HOC *Les monnaies des Pays-Bas bourguignons et espagnols 1434-1713* (Amsterdam, 1960; Supplement 1964) 143-144.

N.J. DE MEYER *Le monnayage communal de Ruremonde* *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 47 (1960) 19-58.

JHR. E. VAN NISPEN TOT SEVENAER *De Stedelijke Munt Gedenkboek t.g.v. het 700 jarig bestaan van Roermond als stad* (Roermond, 1932) 314-320.

C. PIOT *Monnaies frappées par la ville de Ruremonde* *Revue de la Numismatique Belge* 1848 (1848) 402-416.

Opbergband voor De Beeldenaar

Wie *De Beeldenaar* bewaart, bouwt aan een waardevol naslagwerk. Voor het bewaren van het tijdschrift bestaat een opbergband met een harde balacron kaft en de rugtekst DE BEELDENAAR.

Met jaartalstickers kan worden voorzien van het jaar van uitgifte. Deze luxe band is geschikt voor twee complete jaargangen.

De opbergband kost € 14,90 (incl. verzending) en is te bestellen door overmaking van op Postbank 5761252 van 'penningmeester De Beeldenaar' te Utrecht.

Zoekpenning (5)

JANJAAP LUIJT

Op de vorige oproep in deze rubriek kwamen geen antwoorden binnen. Wel reageerde een aantal lezers op de reactie van Joost Struijk in *De Beeldenaar* 2011-1, waarin hij zijn verbazing uitsprak over het in de handel komen van de penning die hij had laten maken. De briefschrijvers begrepen wel dat het voor Struijk, als opdrachtgever en schenker, het vervelend was dat zijn penning waarschijnlijk was weggegeven of verkocht, maar dat dit soort dingen nu eenmaal gebeuren. Of zoals een van hen het verwoordde: ‘penningen komen nu eenmaal in die “afgrijselijke” handel terecht, bijvoorbeeld omdat er mensen doodgaan. Hun erven vinden

penningen maar niks en verkopen of geven ze weg’.

De tweede zoekpenning meet 80 mm en toont het portret en profile naar links van een man met een bril. Op de keerzijde is een beeldhouwer aan het werk met een torso. Het opschrift luidt: MCMLXV. Waarschijnlijk is de penning in 1965 vervaardigd bij een jubileum.

Nieuwe vragen

Opnieuw zijn er enkele penningen ingestuurd waarvan de eigenaren graag willen weten wie de penning heeft gemaakt en bij welke gelegenheid. De eerste is een penning met een diameter van 75 mm met op de voorzijde de heilige Christoforus met het opschrift KRISTOPHORUS. Op de keerzijde is water te zien met daarin een vis. ■

De snaphaan van Anjou

In de *Muntkoerier* van oktober 2010 viel mijn oog bij de voorbeschouwing van de dertigste veiling van Karel de Geus op een voor mij volstrekt onbekende Vlaamse snaphaan van Frans van Anjou uit 1582¹. Een mooie gewaarwording. Het type, een snaphaan (schelling) kende ik wel, maar een snaphaanschelling op naam van Anjou, de man die maar zo kort (1581-1584) als soeverein in de Nederlanden heeft kunnen optreden en op wiens naam daardoor nauwelijks munten zijn geslagen, eigenlijk alleen maar in Brabant en Vlaanderen en dan nog vooral kopergeld. Hoe zit dat?

Frans van Anjou

Frans (1556-1584), hertog van Alençon en van Anjou, werd geboren als vierde zoon van de Franse koning Hendrik II uit het huis van Valois, en Catharina de Medici. Hij was op het moment dat zijn oudere broer Hendrik III koning van Frankrijk werd (1574 tot 1589) diens enige broer én, omdat Hendrik III kinderloos was, diens beoogde opvolger. In 1576 verkreeg Frans van zijn broer Hendrik III het hertogdom Anjou in leen, vandaar dat we Frans vooral onder de naam van Anjou kennen. Een zuster van Frans, Catherina, was de derde echtgenote van de vier vrouwen van de Spaanse koning Filips II. Filips II was dus een zwager van Frans.

In 1568 was in de Habsburgse Nederlanden de Opstand tegen Filips II uitgebroken. Die was er opperheer, landsheer, dat wil zeggen hertog van Brabant, hertog van Gelderland, graaf van Vlaanderen, graaf van Holland, heer van Utrecht enz. Maar door zich onbuigzaam naar zijn onderdanen op te stellen, had hij zich in de ogen van die

onderdanen tot een tiran ontwikkeld. Eind jaren zeventig begon bij de opstandelingen het idee te rijpen om zich los te maken van Filips en de soevereiniteit over de Nederlanden aan een ander aan te bieden. De gedachten gingen eerst uit naar een van de talrijke Duitse vorsten, maar Willem van Oranje was sterk geporteerd voor de overdracht van de soevereiniteit aan Frans van Anjou. Een Franse koningszoon, dat moest wel betekenen dat Frankrijk de kant van de Opstand zou kiezen. En Anjou gold meer nog dan zijn broer als sympathisant van de Opstand. Frans was weliswaar katholiek, maar maakte in Frankrijk deel uit van de gematigde stroming.

In 1578 kwam Anjou naar de Nederlanden, waar de Staten-Generaal hem de titel 'Défenseur de la liberté des Pays-Bas contre la tyrannie des Espagnols et de leurs adhérents' aanboden. Dat hield geen soevereiniteit in, maar was toch wel een voorafschaduwning daarvan. Er waren voorwaarden aan verbonden. Zo moest Anjou een troepenmacht ter beschikking van de Staten-Generaal stellen. Zonder veel uitgericht te hebben vertrok Anjou in 1579 weer. In de Nederlanden werden in hetzelfde jaar min of meer gelijktijdig twee Unies gesloten, de Unie van Atrecht en de Unie van Utrecht, waardoor voor het

JAN G. STUURMAN

*Snaphaan,
Vlaanderen, 1582*

eerst een Noord-Zuid-scheiding ontstond.

In 1580 sloten de Staten-Generaal op voorspraak van Oranje opnieuw een verdrag met Anjou, het Verdrag van Plessis-les-Tours, afgekondigd op 23 januari 1581. Nu werd Anjou wel de soevereiniteit over de Nederlanden aangeboden, maar weer onder voorwaarden. Die aanbieding van de soevereiniteit aan Anjou betekende natuurlijk wel dat Filips II, die formeel nog landsheer was, van zijn rechten vervallen moest worden verklaard. De weg voor Anjou moest worden vrijgemaakt. Die stap werd gezet op 26 juli 1581 bij het Plakkaat van Verlatinge. Een hele stap, maar onontkoombaar. Het lijkt erop dat de Staten-Generaal er zo weinig mogelijk decorum omheen wilden bouwen. De trouw aan Filips II werd in een gewone vergadering opgezegd. De juridische onderbouwing van de opzegging was dat men een heerser die zich als tiran ontpopte, mocht 'verlaten'. Dat volgde al uit een privilege dat de Brabantse onderdanen in 1356 van hun vorst hadden verkregen

(Blijde Incomste). De opstandelingen verweten Filips met zoveel woorden dat hij niet als een goede herder over de kudde, de onderdanen, had gewaakt.

Inmiddels stuurde Anjou zelf vooral aan op een huwelijk met de Engelse koningin Elisabeth en vertrok in het najaar van 1581 naar Engeland. Elisabeth leek nog wel geporteerd voor dat huwelijk, maar ze deinsde terug voor de politieke consequenties. Ze wilde Spanje (Filips II) niet teveel voor het hoofd stoten. Om dezelfde reden had ze ook al in maart 1576 de grafelijke titel van Holland en Zeeland afgeslagen. Toen het Anjou duidelijk werd dat hij zijn huwelijksplannen met Elisabeth moest opgeven, ging hij weer naar de Nederlanden. Op 10 februari 1582 kwam hij te Vlissingen aan en het verhaal gaat, dat hij bij het ontschepen onder de ogen van onder anderen Oranje te water raakte...²

De bedoeling was dat hij in alle opstandige gewesten als landsheer zou worden aangesteld. Als landsheer, dus als hertog, graaf of heer, al naar gelang het een hertogdom, graafschap of heerlijkheid betrof. Een penning uit 1582 met daarop, naast het wapen van Anjou de wapens van Brabant, Gelre, Vlaanderen, Holland, Zeeland, Friesland, Utrecht, Overijssel en Mechelen getuigt daarvan.³ Ook het wapen van Holland en Zeeland, hoewel de gedachte leefde om voor Holland en Zeeland een uitzondering te maken, omdat men daar het liefst Willem van Oranje als graaf aangesteld wilde zien.

Frans is in andere opstandige gewesten wel als opperheer aangenomen. Zo is hij op 19 februari 1582 te Antwerpen als hertog van Brabant ingehuldigd en op 3 april 1582 door de Staten van Gelderland als hertog van Gelderland en graaf van Zutphen erkend. Een in Zutphen in 1583 geslagen rekenpenning getuigt daarvan. Het omschrift luidt in een mengeling van Frans en Latijn: FRAN(çois) DE VALOIS D(ei) G(ratia) DVX GEL(riae) co(mes) ZVT(phaniae).⁴ Daarna is hij ook

als heer van de Ommelanden aangesteld en tenslotte op 23 juli 1582 in Gent als graaf van Vlaanderen ingehuldigd.⁵ Zowel in Antwerpen als in Gent had Anjou daarbij Willem van Oranje letterlijk aan zijn zijde. Beiden zouden twee jaar later overlijden.

Anjou is er niet in geslaagd in die gewesten waar hij als soeverein was erkend, effectief gezag uit te oefenen. In een poging zijn macht te versterken liet hij zijn Franse troepen binnen een jaar na zijn inhuldiging in Antwerpen een aanslag op die stad plegen (de Franse furie). Deze aanslag mislukte volkomen en daardoor gediskwalificeerd vertrok hij weer naar Frankrijk, waar hij op 10 juni 1584 overleed. Zo kwam een eind aan wat achteraf niet meer dan een intermezzo-Anjou is geweest.

De historicus Rogier is in zijn boek *Eenheid en Scheiding* wel heel negatief over Anjou: ‘een vorstelijke dégénére, typisch eindproduct van een uitgeput geslacht’. Met dat laatste zal hij doelen op de kinderloosheid van Anjous eerder genoemde broer Hendrik III, waardoor

– nu Anjou in 1584 vooroverleden was – bij diens dood in 1589 het geslacht Valois uitstierf. In de *Geschiedenis van Gelderland* komt Anjou er al niet veel beter vanaf: ‘de omhoog gevallen Valois, dit onbevange Fransje’.⁶

De muntslag op naam van Anjou

In De Voogts handboek over de Gelderse muntslag vanaf de Opstand staat de op naam van Anjou uitgevaardigde muntordonnantie afgedrukt.⁷ Deze ordonnantie was door Anjou aan de muntofficieren van de Munt te Nijmegen toegezonden, ter implementatie, zou men nu zeggen. ‘L’écu dor, tenant en aloy xxii karats et ung tiers [0,929], et de LXXI et trois quarts en poix un marcq de Troije [3,41 gr.], et le demi daldre, de dix deniers en alloy [0,833], et de xiiii et 9/32 en poix un marc de Troije [17,14 gr.]; l’écu d’ung coste avecq les armes de son Alteze escartellés avecq celles de telle province ou icelluy se forgera, et de l’autre coste une croix droite, et sur le demi daldre l’effigie de son Alteze d’ung coste, et les armes comme dicte de l’autre, usant de

De intocht van Frans van Anjou in Antwerpen als hertog van Brabant.

l'inscription sur les deux pieches, savoir du coste de l'escuson de l'escu, et de l'effigie de demy daldre, du nom de son Alteze avecq tiltre de lad. province ou ainsi l'on les forgera, et du coste de la croix d'ixeluy escu, et escusson du demy daldre, ces mots : AETERNVM MEDITANS DECVS [eeuwige deugd betrachtend]'.⁸

Het voor de gouden kroon vastgestelde gewicht en gehalte (3,41 gram en 0,929) stemt overeen met de onder Filips II geslagen (zonne)kronen. De halve daalder heeft met zijn gewicht van 17,14 gram en gehalte van 0,833 dezelfde kwalificaties als de halve philipsdaalder. Deze gouden kroon is dan ook niets anders dan een voortzetting van de kroon van Filips II, de halve daalder is een halve philipsdaalder, maar dan onder een andere naam. Dat is ook niet zo vreemd. De Staten-Generaal hadden eind 1579 juist besloten – onder aandrang van de kerngewesten, zoals Brabant en Vlaanderen – de koersen naar het niveau van vóór de Opstand terug te brengen en het muntstelsel dat voordien onder Filips II in de Nederlanden bestond, te herstellen. Dit met het oog op de internationale handelsbelangen.⁸ Dit betekende dat de aanmunting van gouden hele en halve realen en zonnekronen en in zilver philipsdaalders en onderdelen daarvan werd hervat, althans in de kerngewesten, in het bijzonder Brabant en Vlaanderen.⁹ In de periferie, bijvoorbeeld Gelre, speelden die handelsbelangen niet zo. Daar gingen men zijn eigen gang.

Bij de keuze onder de Fransman Anjou voor de gouden kroon – en niet voor de hele of halve reaal – zal zeker hebben

meegespeeld dat de zonnekroon een van oorsprong Franse munt was. In 1475 had de Franse koning Lodewijk XI de bestaande gouden kroon vervangen door een lichtere (3,5 in plaats van circa 4 gram) met ook een iets lager gehalte (0,929 tegenover 0,995). Ter onderscheiding van de oude kroon werd bij de nieuwe kroon op de voorzijde boven de kroon van het wapenschild een duidelijk zichtbare, stralende zon aangebracht. Daaraan ontleende de munt ook zijn naam: zonnekroon. Deze zonnekroon is in Frankrijk op grote schaal geslagen. En daarom ook elders nagevolgd. Zo ook in de Bourgondisch-Habsburgse Nederlanden, waar de vader van Filips II, Karel V in 1540 een zonnekroon heeft geïntroduceerd, een getrouwe kopie van het Franse voorbeeld, compleet met stralende zon boven de kroon. Na verloop van tijd – toen de oude kroon niet meer in de circulatie voorkwam – is de zonnekroon alsnog gewoon kroon gaan heten. Dit was zeker het geval ten tijde van de Opstand. Dat voor de zilveren munt een munt uit de reeks van de philipsdaalder en zijn onderdelen werd gekozen, ligt ook wel voor de hand. De aanmunting van deze (onderdelen van) philipsdaalders was juist hervat. De keuze voor de halve in plaats van de hele daalder had wellicht met de vraag vanuit de handel te maken. In 1580 is in Friesland een munthuis opgericht en de eerste munt die er geslagen werd, was een halve philipsdaalder, geen hele.

De ordonnantie schrijft voor dat het op de munten te voeren wapen moet variëren naar gelang het gewest, waar de munt zal worden geslagen; het vierveldige wapenschild moet zowel het wapen van Frans van Anjou (de lelies van het huis Valois) als het gewestelijke wapen bevatten. De in de ordonnantie genoemde gouden kroon is alleen in Brabant aangemunt, de zilveren halve daalder ook in Vlaanderen. En die gewesten voeren allebei een leeuw in het wapen, dus ogenschijnlijk zien de wa-

pens er op de Brabantse exemplaren hetzelfde uit als op de Vlaamse.

Hoe de 'nom de son Alteze' op de munten moest worden aangebracht, geeft de ordonnantie niet aan. Op Anjous munten is de titulatuur: FRAN(ciscus) F(ilius) FRANC(iae) FRA(ter) VNIC(us) REG(is), aangevuld met: D(ei) G(ratia) DUX BRA(bantiae) in Brabant en in Vlaanderen met D G CO(mes) FLA(ndriae). Frans wordt dus aangeduid als zoon van Frankrijk (dat wil zeggen koningszoon, zoon van koning Hendrik II) én als de enige broeder van de Franse koning (Hendrik III). Daarin ligt wel enige tragiek besloten: twee oudere broers van de koning waren al overleden...

Uit de beeldenaar van de op grond van deze ordonnantie aangemunte stukken blijkt dat de voorschriften omtrent de te voeren beeldenaar ruim uitgelegd. De munten zijn aangepast aan de beeldenaar op de stukken van Filips II.

Bij de gouden kroon van Anjou is de titulatuur van Anjou die voor de wapenzijde was bedoeld, naar de kruiszijde verplaatst, zoals bij de (zonne)kronen van Filips II het geval was. Daarop stond op de wapenzijde aan beide zijden van het wapenschild een P en die P is door een F vervangen. Van Anjous gouden kroon bestaan twee versies: één zonder zon en één met een afbeelding van de zon boven het wapen op de wapenzijde. Ik vermoed dat die tweede versie het laatst is aangemunt. De zon die ook prominent op het Franse voorbeeld en de voorbeelden van Karel V en Filips II was afgebeeld, zal op verzoek van de bestellers van de munt, de handelaren, alsnog zijn toegevoegd; daardoor zou de herkenning van de munt als zonnekroon worden vergemakkelijkt. Ook bij de halve daalder hebben de makers zich wat vrijheid gepermitteerd, zowel op de Brabantse als op de Vlaamse. Ook daarop zijn weldra FF-en naast het wapenschild aangebracht.

Buiten de ordonnantie om is er op naam van Anjou nog meer aangemunt:

foto pag 131 werd
niet aangeleverd

in Vlaanderen kopergeld, oorden en duiten en in Gent op naam van de stad, maar met het wapen van Anjou kleiner kopergeld 12, 6 en 4 mijten én van gouden nobels. Verder in Mechelen een zilveren halve stuiver, waarop het gecombineerde Mechels-Franse wapen staat.¹⁰ En dan is er in Zutphen een rekenpenning voor Gelre met de titulatuur en het portret van Anjou vervaardigd.

Is er, op een onbetekenende uitzondering na, alleen in Brabant en Vlaanderen op naam van Frans van Anjou munt geslagen? Die gewesten zijn de enige twee waar Anjou is ingehuldigd. Heeft het een met het ander te maken? In Brabant was al in 1356 in een privilege (de Blijde

Halve daalder, Frans van Anjou, 1582

Een afbeelding van Frans van Anjou in was

Incomste, Joyeuse Entrée) vastgelegd dat de hertog bij zijn aantreden, bij de inhuldiging, de in oude privileges vastgelegde en op gewoonte berustende rechten van de onderdanen moest bezweren. Bij het zogenaamd Groot-Privilege (1477) heeft een aantal gewesten, waaronder Vlaanderen en Holland, afgedwongen dat de bepalingen uit het Brabantse privilege ook voor die gewesten zouden gelden. In het Plakkaat van Verlatinge staat zelfs vermeld dat de privileges uit de Blijde Incomste in 'meest alle voorseyde landen [Bourgondisch-Nederlandse gewesten] bestaan'. Bij de inhuldiging behoorde veel pracht en praal en feestgedruis, tot aan het als peernoten uitstrooien onder het volk van penninkjes toe, soms zelfs van goud.

Frans van Anjou is eerst in Brabant in februari 1582 als hertog en later dat jaar in Vlaanderen als graaf ingehuldigd. Die volgorde lijkt niet toevallig, want de Blijde Incomste stamt uit Brabant. Ook wekt het geen verbazing dat ook bij deze beide gelegenheden penningen zijn uitgestrooid. Het ging om strooipenningen in goud, zilver en koper.¹¹ Echt verbazingwekkend is alleen dat bij de Vlaamse inhuldiging de meeste van die penninkjes het uiterlijk van een munt: een snaphaanschelling hadden.

Munt met een politieke lading

Wat is de snaphaan voor een munt? De snaphaan is door hertog Karel van Gelre in 1509 ingevoerd. Karel van Gelre (door de Habsburgers consequent als 'van Egmond' aangeduid omdat die de heerschappij van Karel over Gelre ont-

kenden) heeft zich als laatste lokale heerser verzet tegen de door de Habsburgers gevoerde politiek van eenwording; alle Nederlanden onder één, wel te verstaan Habsburgs gezag. In de vijftiende eeuw had Gelre enkele jaren, tot aan 1492, al wel deel uitgemaakt van de Habsburgse Nederlanden, maar Karel van Gelre (1492-1538), de zoon van hertog Adolf, maakte Gelre met succes weer los. Toen hij in 1538 stierf was hij weliswaar kinderloos, maar zijn gebied nog steeds onafhankelijk. Zijn opvolger Willem van Kleef hield de toch wel zeer ongelijke strijd voor onafhankelijkheid niet vol. Vijf jaar na Karels dood, in 1543, is ook Gelre onderdeel van het Habsburgse statencomplex geworden. Karels verzet tot het uiterste tegen overheersing van de Habsburgers heeft een heroïsche lading gekregen en Karel van Gelre is tot een symbool van het onafhankelijkheidsideaal uitgegroeid.

De snaphaan is een zilveren munt met een gewicht van 7,9 gram en een doorsnede van 35 mm. Op de voorzijde van de snaphaan is hertog Karel van Gelre in harnas, met een geheven zwaard in zijn rechterhand, te paard afgebeeld. Een snaphaan is een rover te paard. Waarschijnlijk riep de beeldenaar associaties met een snaphaan op, in ieder geval is door het publiek aan de munt de naam van snaphaan gegeven. In de afsnede staat *GEL(ria)*. Op de keerzijde van de snaphaan staat een bijna vlakvullend Gelders wapenschild. Daarom zal de officiële naam zilveren schild zijn geweest. Het wapenschild is geplaatst op een lang, het omschrift doorbrekend, bloemenkruis. In de vier uiteinden van het kruis zijn vier wapenschildjes aangebracht. Pas kort daarvoor waren de eerste grote zilverstukken in Europa geslagen.

De snaphaan van Karel van Egmond had een laag gehalte (0,667). Wellicht daarom verspreidden de snaphanen zich snel over de Nederlanden. Ze werden ook elders nagemaakt, door de rijkssteden Kampen en Deventer (in 1523/5),

*Snaphaan,
Karel van Gelre*

dus voordat ook Overijssel deel van de Bourgondische Nederlanden ging uitmaken en tegelijkertijd in het bisdom Luik dat (formeel) nooit tot de Bourgondische Nederlanden heeft behoord. Jaren later, en in een volstrekt andere politieke situatie, maar wel precies in het jaar van de Verlatinge, is de snaphaan – nu iets lichter (6,6 gram) en van nog minder gehalte (0,500) en nu onder de naam snaphaanschelling vanwege de eraan toegekende waarde van een schelling (6 stuivers) – opnieuw in enkele opstandige gewesten aangemunt. Het eerst in Gelre, waar de snaphaan vandaan kwam en in hetzelfde jaar in Zeeland en een jaar later ook in Friesland en Utrecht. In Utrecht werd rondom de ridder te paard de Unie (van Utrecht)-spreuk *CONCORDIA RES PARVAE CRESCUNT* geplaatst.¹²

Men mag aannemen dat er bij de Vlaamse strooipenning uit 1582 voor de beeldenaar van de snaphaan is gekozen, omdat de snaphaan(schelling) – ingevoerd onder de Gelderse hertog Karel – met de strijd van Karel tegen de Habsburgers werd geassocieerd en zo een kwart eeuw later zijn analogie kende met de strijd tegen Filips II. De strooipenning ziet er wel uit als een munt, maar het blijft een penning. De tekening bij Van Loon is, zoals altijd, behoorlijk accuraat. Op de voorzijde is

hertog Frans van Anjou in harnas, met een geheven zwaard in zijn rechterhand, te paard afgebeeld. In de afsnede staat *FLAND(ria)*. Op de paardedeken van het paard waarop Anjou zit, zijn de Franse lelies uit het wapen van Anjou te zien. Het opschrift luidt : *FRANCISCVS F(ilius) FR(anciae) D(ei) G(ratia) DVX BR(abantiae) CO(mes) FLANDR(iae)* [leeuwte]. Dit opschrift stemt bijna overeen met het opschrift dat we op Anjous kronen en halve daalders tegen komen. De enige opvallende afwijking is dat hier naast de Vlaamse graventitel ook de Brabantse hertogstitel van Anjou wordt vermeld, wellicht omdat Anjou enige maanden eerder in Antwerpen was ingehuldigd.

Op de keerzijde van de snaphaan staat een bijna vlakvullend wapenschild van Anjou als graaf van Vlaanderen: vierveldig, met de lelies van Valois en de Vlaamse leeuw. Het wapenschild is geplaatst op een lang, het opschrift doorbrekend, bloemenkruis. In de vier uiteinden van het kruis zijn vier wapenschildjes aangebracht, van de vier Leden van Vlaanderen: Gent, Brugge, Ieper en het Brugse Vrije. In afwijking van Van Loons tekening is op het geveilde exemplaar links- en rechtsonder het wapenschild een 8 en een z [2] zichtbaar. Bovendien zijn boven het wapenschild links- en rechtsboven de letters N en T aangebracht. De betekenis van deze letters

is raadselachtig.¹³ Verder is, net als op de Utrechtse snaphaanschelling, de Uniespreuk CONCOR-DIA RES-PARVAE-CRESCV(n)T er aan toegevoegd. De boodschap moet voor de goede verstaander in die tijd duidelijk zijn geweest.

Nu het een penning betreft is het ook logisch dat Anjous muntordonnantie niet over de snaphaan rept. Even vanzelfsprekend is het dat deze strooi-penning niet door Delmonte is beschreven en ook niet door Vanhoudt.

Patrimoniale en kerngewesten

De beschrijving van de snaphaan in de veilingcatalogus meldt: 'een schaars stuk met grote verwantschap met Noord-Nederlandse snaphaanschellingen'. Dat laatste is een heel begrijpelijke opmerking. Vanaf het begin van de Opstand is de snaphaanschelling in de Noordelijke Nederlanden aangemunt én hij is van Gelderse oorsprong. Maar men moet zich realiseren dat de Noord-Zuid-scheidslijn alleen maar door toevallige militaire ontwikkelingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog is ontstaan. Andere scheidslijnen waren veel ouder (en deels minder toevallig). Zo was er sinds begin zestiende eeuw het onderscheid tussen patrimoniale en niet-patrimoniale gewesten in de Habsburgse Nederlanden. Patrimoniale gewesten waren gewesten die door (voor)vader Filips de Goede (1419-1467) al waren geërfd danwel verworven. Vlaanderen en Brabant behoorden daartoe, evenals bijvoorbeeld Holland en Henegouwen. Daarentegen waren de in het Noorden en Oosten gelegen gewesten als Utrecht, Overijssel, Gelre, Friesland en de Ommelanden pas in de zestiende eeuw verkregen, Gelre zelfs pas definitief in 1543.

Vorig jaar heeft W. Blockmans in *Metropolen aan de Noordzee* nog eens het verschil in belang van kerngewesten (kern in de betekenis van economisch en politiek zwaartepunt) enerzijds en perifere gewesten anderzijds benadrukt.¹⁴ Van de veertiende tot de zestiende eeuw

werd die kern gevormd door Vlaanderen en Brabant met de in Gelderland en Overijssel gelegen IJsselsteden (leden van de Hanze). In de zestiende eeuw bestonden die kerngewesten nog steeds uit Brabant en Vlaanderen met Holland en Zeeland als nieuwkomer. Gelderland daarentegen hoorde inmiddels tot de periferie. Kortom: munten op naam van Anjou mogen dan wel alleen in Brabant en Vlaanderen zijn geslagen, maar het ging wel om twee van de belangrijkste gewesten in de Habsburgse Nederlanden.

Voor de Zuidelijke Nederlanden was de periode-Anjou al helemaal niet meer dan een intermezzo. Op muntgebied hield het in dat vanaf 1585 tot aan zijn dood in 1598 de zonnekronen en halve daalders opnieuw op naam van Filips II zijn aangemunt, ook in Brabant en Vlaanderen. Tot slot: De snaphaan bracht op de veiling € 1450 op. Het bijzondere karakter van deze penning is gelukkig toch wel onderkend. ■

Jan Stuurman (1948) is werkzaam als registrator bij Paleis Het Loo, Nationaal Museum en als docent klassieke talen. Hij bezocht het door het Nationaal Archief en de Universiteit georganiseerde congres over Het Plakkaat van Verlatinge in februari 2011.

NOTEN

1. *Muntkoerier* 10 (2010) 52 en 12 (2010) 53; DE GEUS 2010, kavel 168.
2. GEURTS / JANSSEN 1975, 97-131.
3. DE VRIES 1995, 34-35; VAN LOON I:322.4 tot en met 6.
4. DE VOOGT 1874, 20; VAN LOON I:329; VAN BEEK 1981, 221.
5. GROLLE 1981; MOUT 1979.
6. ROGIER 1974; GEURTS / JANSSEN 1975, 122.
7. DE VOOGT 1874, 13.
8. VAN GELDER 1965, 84 en 86.
9. VAN DER BEEK 2000.
10. DELMONTE 1964, no. 126 (met zon) en 127 (zonder zon); DELMONTE 1967, no. 226 (zonder F-F), no. 226a (met F-F), no. 227 (met F-F); DE MEY 1976, no. 612.
11. VAN LOON (1723), I nos. 309, 320.1 en 320.2.
12. DELMONTE 1967, nos. 516, 793-795, 797, 799 en 800.
13. Deze letters komen ook op andere Vlaamse munten voor, met name op de gouden Vlaamse nobel 1581 van Gent (Delmonte (1967) no. 527).
14. BLOCKMANS 2010; WOLTJER 2011.

LITERATUUR

B. VAN BEEK 'Rekenpenningen VI, de Tachtigjarige Oorlog' *De Beeldenaar* (1981) 221.

M. VAN DER BEEK 'Het muntwezen in de Landen van Herwaarts over' *Keizer Karel's Geldbeurs, geld en financiën in de XVIe eeuw* (Brussel 2000).

WIM BLOCKMANS *Metropolen aan de Noordzee. De geschiedenis van Nederland 1100-1650* (Amsterdam 2010).

A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam 1964).

A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam 1967).

H. ENNO VAN GELDER *De Nederlandse Munten* (Utrecht 1965).

P.A.M. GEURTS / A.E.M. JANSSEN *Geschiedenis van Gelderland 1492-1795*, boek II (Zutphen 1975).

KAREL DE GEUS veiling 30 (8 november 2010).

J. GROLLE *Weg met de koning, 's konings zegel gebroken, het ontstaan van de Nederlandse Staat in 1581* (Den Haag 1981).

G. VAN LOON *Beschrijving der Nederlandsche Historiepenningen* ('s-Gravenhage 1723-32).

J. DE MEY *Les Monnaies des Ducs de Brabant II (1467-1598)* (Brussel 1976).

M.E.H.N. MOUT *Plakkaat van Verlatinge 1581 met inleiding* (Den Haag 1979).

L.J. ROGIER *Eenheid en scheiding, geschiedenis der Nederlanden 1477-1813* (Amsterdam 1974).

H. VANHOUDT *Atlas der munten van België, van Kelten tot beden* (Herent 1996).

W.I. DE VOOGT *Geschiedenis van het Muntwezen der Verenigde Nederlanden 1576-1813, deel I, provincie Gelderland* (Amsterdam 1874).

H. DE VRIES *Wapens van de Nederlanden* (Amsterdam 1995).

J.J. WOLTJER *Op weg naar tachtig jaar oorlog, het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond* (Amsterdam 2011).

Muntkoerier 10 (2010) 52.

Muntkoerier 12 (2010) 53.

Euroruimte

ROB KOIJ

Het jaar 2011 ziet er veelbelovend uit voor euromunten-verzamelaars. Méér eurolanden dan ooit zullen dit jaar een speciale 2-eurogelegenheidsmunt uitbrengen. Enkele inmiddels bekend geworden ontwerpen passeren hier de revue.

België

De Belgische munt van dit jaar is gewijd aan de 100ste Wereldvrouwendag. Afgebeeld zijn een tweetal Belgische pioniers van de vrouwenemancipatie. Isala van Diest was de eerste vrouwelijke arts en Marie Popelin was de eerste vrouwelijke advocaat. Ook de symbolen van hun beroep zijn afgebeeld: een esculaap en een weegschaal.

Griekenland

Griekenland wijdt in 2011 een munt aan de Special Olympics. Naast de bekendere Paralympics (voor sporters met een lichamelijke handicap) zijn de Special Olympics

voor deelnemers met een mentale handicap en meervoudig gehandicapten. De eerste tien afleveringen daarvan vonden alle plaats in de Verenigde Staten. De elfde aflevering was in Dublin (en Ierland wijdde in 2003 daaraan enkele verzamelaarsmunten). De dertiende aflevering vindt voor de tweede maal plaats in Europa: in Athene. De munt die Griekenland hier aan wijdt toont het officiële logo van de Special Olympics 2011.

Italië

In 2011 is het precies 150 jaar geleden dat de verschillende Italiaanse staten en staatjes werden samengevoegd tot de eenheidsstaat die Italië nu nog altijd is. De Italiaanse munt die hieraan is gewijd toont het officiële logo van dit jubileum: Drie maal de Italiaanse vlag, symbool voor de drie stappen van 50 jaar die sindsdien zijn gezet. ■

De rubriek Euroruimte bericht in kort bestek wederwaardigheden over euromunten. Is u iets opgevallen aan de circulatiemunten en wilt u die kennis delen met de samensteller van deze rubriek, dan kunt u die sturen naar euroruimte@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

*Alle munten
1½ x ware grootte*

Muntmelange

Een onbeschreven halve meeuw uit Nijmegen

In mei 2010 werd op een maïsakker bij Welsum (een dorpje bij Deventer) met een metaaldetector een kleine munt gevonden. Op deze plaats heeft in vroegere tijden een klooster gestaan en de vinder had reeds eerder op dezelfde akker munten gevonden. Het muntje dat hij vond, weegt 0,41 gram en heeft een doorsnede van 16 mm (NUMIS 1100299). Tussen de letters is het zilver te zien en waarschijnlijk is het muntje gemaakt van zeer laag gehalte zilver.

Op de voorzijde staat het Nijmeegse wapenschild in een parelrand. Van het omschrift zijn niet alle letters te lezen. Ik lees +MONETA ... NOVIMA en waarschijnlijk moet op de plaats van de puntjes NOVA staan. De keerzijde toont de buste van Sint Stephanus frontaal, in de rechterhand een palmtak, binnen een parelrand. Het omschrift luidt waarschijnlijk SANT • STEPHANUS. Hoewel de munt waarschijnlijk uit Nijmegen afkomstig is, ontbreekt deze in de catalogus van het Nijmeegse Museum door Tom Passon (1980) en in Van der Chijs.

De stedelijke Nijmeegse muntslag begon in 1457 door muntmeester Aernt van Ochten. De stad verkreeg van de hertog van Gelre (Aernoud van Egmond) het recht om kleingeld aan te maken en de winst werd besteed aan het onderhoud van de Stephanuskerk. Deze muntjes waren voorzien van een jaartal, daarom neem ik aan dat dit muntje niet door Van Ochten is gemaakt.

Van 1470 tot 1473 was Johan van Huessen de muntmeester. Hij moest pasmunten slaan, waarvan de opbrengsten ten goede kwamen aan de kerk. Ondermeer sloeg hij een halve meeuw

van 2 grootkens (0,40 gram en gehalte 16,6%). Passon nummers 3 tot en met 6 vertonen omschriften die lijken op het omschrift van dit muntje. Op de voorzijde MONETA NOVA NOVIMAGEN en varianten, op de keerzijde SANCT STEPHAN PROTHOM en varianten. Ook wordt de Nijmeegse dubbelkoppige adelaar en Sint Stephanus afgebeeld. Na Johan van Huessen kwam er een onbekende muntmeester, die muntjes maakte waarop het jaartal steeds te lezen valt en zonder de naam van Sint Stephanus.

Dit muntje heeft een zelfde wapenschild als op Passon 7 (halve groot 1477/79), maar de keerzijde wijkt geheel af. Daarom neem ik aan dat dit muntje niet is gemaakt door de onbekende muntmeester. De kans is zeer groot dat het onbeschreven muntje aansluit bij de reeks met de nummers 3 tot en met 6 en dat hier sprake is van een halve meeuw, gemaakt door Johan van Huessen tussen 1470 en 1473.

Volgend jaar zal een nieuwe editie verschijnen van een muntencatalogus Nijmegen, waarin dit muntje zal zijn opgenomen. In deze catalogus staan bovendien alle achtergrondverhalen die de muntjes in een historisch perspectief plaatsen.

Meer informatie over de muntencatalogus Nijmegen op www.oude-aandelen.nl/nijmegenmunt *2x ware grootte*

PAUL VAN DER ZEE

SCHATVONDST LEKKERKERK 2010: EEN AANVULLING

Als reactie op mijn artikel over de schatvondst *Lekkerkerk 2010* (NUMIS 1115072) in de voorgaande aflevering van *De Beeldenaar* ontving ik een waardevolle mededeling van de heer Kamsteeg.¹ Hij wees mij op een artikel uit 1985 in de *Muntkoerier* waarin een tabel wordt gegeven met rijksdaalders en guldens, geheel of deels voor Nederlands Indië bestemd.² Duidelijk wordt dat de hele oplage guldens van 1907 en 1910 naar Indië is verscheept, evenals het grootste deel van de exemplaren van 1912 en 1913. Ook de stukken met jaartal 1853 waren voor het grootste deel voor Indië bestemd; mogelijk behoorde het in *Lekkerkerk 2010* gevonden exemplaar tot het ‘handjevol’ in Nederland achtergebleven stukken.

Verder blijkt uit de guldens in de vondst – meer dan uit het kleine aantal rijksdaalders – dat de munten met het portret van Willem II in verhouding meer voorkomen dan die van Willem III. De verschillen zijn te klein voor verregaande conclusies, maar er kan een verband bestaan met een ander historisch gegeven: in Indië waren de muntstukken met het portret van koning Willem II namelijk minder gewild. Het ‘boze oor’ zou ongeluk brengen en er gingen

geruchten dat alle stukken vals waren.³ Zodra de kans daar was gebruikten de Indiërs liever muntstukken van Willem III.

Ongetwijfeld zijn sommige Indische guldenmunten via de zakken van reizigers naar Nederland teruggevloeid en in de Nederlandse geldcirculatie terecht gekomen. Een groter deel van de voor Indië bestemde muntstukken vloeide echter pas in een later stadium – enige decennia na de vorming van *Lekkerkerk 2010* – terug naar Nederland om alsnog liefdevol in een van de vele privéverzamelingen te worden opgenomen. Of sommige munten uit de vondst nu wel of niet duizenden kilometers hebben afgelegd zullen we wel nooit te weten komen, maar deze aanvulling geeft in ieder geval een interessante verdieping in de monetaire processen achter de Lekkerkerkse schatvondst.

Het in mijn voorgaande artikel geschetste beeld verandert er weliswaar niet door, maar Kamsteeg geeft een goede inhoudelijke aanvulling op de verklaring waarom sommige munten ontbreken of juist voorkomen in de vondst.

NOTEN

1. JAN PELSDONK Hamsteren...! *Lekkerkerk 2010*: een schatvondst uit de Eerste Wereldoorlog *De Beeldenaar* 35 (2011) 57–61.
2. CLAIRE VAN DEN HOEK / LEO POT Onze ‘Indische Koninkrijksmunten’ *Muntkoerier* 9 (1985) 30.
3. VAN DEN HOEK / POT 1985, 28.

DE VREDE IMMER ZIJ MET ONS

Schrijffouten in het omschrift op munten komen geregeld voor. Vaak zijn het enkele letters die zijn verwisseld, weggelaten of in spiegelbeeld op de munt afgebeeld. Vooral verzamelaars van middeleeuwse munten worden hiermee geconfronteerd en ervaren het eerder als regel dan als uitzondering. Als er tekstdelen onderling worden verwisseld wordt het interessanter. Zeker als er in de tekst een logische volgorde moet zitten om bijvoorbeeld een spreuk weer te geven. Dit blijkt bij een

nieuw gevonden 1/8 stuiver van de stad Nijmegen het geval te zijn.

Muntbeschrijving

Dit munttype wordt ook wel muter of muterken genoemd. De datering is ca. 1520.

Op de voorzijde staat het stedelijke wapenschild in een parelrand en het omschrift luidt, na een vijfbladig roosje, MONETA*NOVA*NOVIMA (nieuwe munt van Nijmegen). Er bestaan ook exemplaren waarop het roosje is vervangen door het Gelderse muntteken ‘herkruist kruis’. Op de keerzijde staat een versierd kruis tot

aan de buitenrand met opengewerkt hart waarin het Gelders kruisje. Tussen de uiteinden van het kruis is het volgende omschrift leesbaar: PAX / SIT / SEP / NOB'. Voluit is dit PAX SIT SEMPER NOBISCVM hetgeen 'De vrede zij voor immer met ons' betekent. Het muntje is gemaakt van biljoen; het gewicht is 0,45 gram en de diameter ongeveer 14 mm. Literatuurverwijzingen: Van der Chijs II-21 (afbeelding), De Voogt 26 en Passon 19.

Beschrijving nieuwe variant

De voorzijde van de nieuw gevonden munt is vrijwel gelijk aan de afbeelding uit Van der Chijs. Alleen voor de A aan het einde van NOVIMA blijkt geen plaats te zijn. Het muntbeeld van de keerzijde is wel afwijkend omdat de woorden SIT en SEP in de verkeerde volgorde staan. Hierdoor ontstaat de wat vreemde tekst 'De vrede immer zij met ons'. Zolang het vrede is maakt het mij persoonlijk niet uit in welke volgorde de woorden van de spreuk geschreven worden; de strekking is voor iedereen duidelijk.

Het vondstmuntje is wat gehavend; het gewicht is (nog) 0,38 gram. De grootste diameter is 15 mm en op het smalste gedeelte 13 mm.

De munt is in 1995 met behulp van een metaaldetector gevonden in Arcen in Limburg (NUMIS 1101500).

Uit het vondstbestand van NUMIS blijkt dat dit munttype door het hele land in omloop is geweest, dus deze vindplaats levert geen verrassing op.

Literatuuronderzoek

Deze variant komt niet voor in de standaardliteratuur. In NUMIS zijn 45 exem-

plaren van dit type opgenomen. Hierbij is de nieuwe variant eveneens niet beschreven. Ook in veilingcatalogi en verkooplijsten van een aantal gerenommeerde Nederlandse en Duitse veilinghuizen en munthandelaren is deze variant niet teruggevonden. Hoewel dit laatste vanzelfsprekend niet compleet en uitputtend genoemd mag worden geeft het wel een indicatie dat de nieuwe variant niet vaak zal voorkomen. Verzamelaars en collectiebeheerders worden uitgenodigd de aanwezige munten op deze variant te controleren en hun bevindingen te publiceren. ■

LITERATUUR

P.O. VAN DER CHIJS *De Munten der voormalige Heeren en Steden van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend* (Haarlem, 1853).

W.J. DE VOOGT *Bijdragen voor de geschiedenis van de munt der stad Nijmegen Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde* (1865).

T. PASSON *De stedelijke munt van Nijmegen* (Nijmegen, 1980).

2 x ware grootte

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar*, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of per email naar redactie@debeeldenaar.nl.

Penningnieuws

HENK VAN DER
VORST

LEI LENNAERTS

Vijftigste verjaardag van Geert van der Hofstad, goud, zilver, koper en messing, opdracht, 2010, 40 mm.

Op 24 januari 2011 vierde Geert van der Hofstad, numismaat in hart en nieren, zijn vijftigste verjaardag. Hij nam zich jaren geleden voor om voor dit kroonjaar een penning te doen slaan. De opdracht was simpel: zijn geboorte- en doopplaats met datum én zijn liefde voor de numismatiek moesten op de penning tot uitdrukking komen. Verder vroeg hij een slagpenning met een zo hoog mogelijk reliëf te maken.

De graveur Lei Lennaerts ontwierp een penning met een diameter van 40 mm. Slagpenningen met een hoog reliëf komen tegenwoordig zelden voor. Er zit een aantal technische uitdagingen aan de productie waardoor het tijd en moei-

te kost om dergelijke penningen te slaan. Deze penning heeft een randdikte van 2,2 mm. terwijl het reliëf tot 4 mm. dik is. Het ontwerp is gedeeltelijk machinaal, gedeeltelijk rechtstreeks inwaarts met burijnen in staal gegraveerd.

Geert van der Hofstads expertise ligt op het gebied van vroedschapspenningen uit 's-Hertogenbosch. Zijn liefde voor de stadhuispenningen, zoals ze in 's-Hertogenbosch genoemd worden, komt tot uitdrukking op zowel de voor- als keerzijde van de penning. De afgebeelde penning is een proefslag in koper op ongepolijste stempels. De uiteindelijke oplage op gepolijste stempels bestaat uit 1 gouden, 30 zilveren, 65 koperen en 4 messing penningen, bestemd voor de eigen verzameling van Van der Hofstad en voor zijn familie en vrienden.

De rubriek penningnieuws biedt ruimte om in kort bestek nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Henk van der Vorst, Eekhoornlaan 9, 3951 AV Maarn. e-mail: penningnieuws@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

FRANK LETTERIE

Vasalis, brons, 2010, 76mm.

Op de voorzijde zien we het portret van de Nederlandse dichteres Vasalis (1909-1998). Vasalis is het pseudoniem van de psychiater en dichteres Margaretha

Droogleever Fortuyn-Leenmans. De naam Vasalis is een verlatijnsde weergave van haar meisjesnaam Leenmans (ofwel Vazal) en zo'n vazal zien we te paard weergegeven op de keerzijde. Een kort overzicht van haar leven en werk vindt u op Wikipedia.

(foto Tom Haartsen)

2/3 ware grootte

Mr K.P. van der Mandelepennyng, brons, 2010, 76 mm.

De Van der Mandele Stichting belooft een ondernemer die naast zijn bedrijf een bijzondere maatschappelijke bijdrage levert aan Rotterdam met deze pennyng. De pennyng is in opdracht van de Kamer van Koophandel vervaardigd en mede mogelijk gemaakt door de Van der

Mandele Stichting. De voorzijde laat het portret van mr. K.P. van der Mandele zien met de randtekst 'mr K.P. van der Mandele 1880-1975'. De keerzijde geeft twee boegbeelden van Rotterdam: het beeld van Erasmus en de Erasmusbrug met als randtekst 'Wilskracht Edelmoedigheid'. Een overzicht van het werk van Frank Letterie vindt u op www.frankletterie.nl.

CHRISTIEN NIJLAND

Waldemar Pennings, terracotta, 2010,
55 mm.

Dr. Waldemar Pennings is een imaginair persoon, in penningkringen evenwel bekend als uitgever van het elektronische tijdschrift *Pennings' Keerzijde*. Uit summiere beschrijvingen van de persoon in dat tijdschrift vormde Christien Nijland zich een beeld van hoe Waldemar er uit moet zien. De penning laat op de voorzijde het portret van de bejaarde uitgever zien, met zijn naam haast ten overvloede in het randschrift. De keerzijde van de penning, om elk misverstand uit te sluiten, expliciet aangegeven als penning's keerzijde, laat de

keerzijde van Waldemar zien en is met een subtiële verwijzing naar het door hem uitgegeven blad.

Christien Nijland laat ons in aange-name verwarring achter, geheel in lijn met de bijdragen uit dat blad. Immers, als zij als tekst Pennings' Keerzijde zou hebben gebruikt, dan zou dit de voorzijde van de penning zijn geweest, de nadruk zou dan hebben gelegen op het tijdschrift. Nu is het duidelijk de keerzijde van de penning, maar we zien daarop wel degelijk Pennings' keerzijde. De penning is door de maakster bedoeld om uitgereikt te worden aan personen die zich met gepaste bescheidenheid verdienstelijk hebben gemaakt voor de penning. ■

Nieuws, aankondigingen en tentoonstellingen

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Expositie voor leden

Na het grote succes van de penning-expositie 'Let op de penningen' bij galerie De Ploegh in Soest, organiseert Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag in samenwerking met de vpk opnieuw een penningtentoonstelling. De expositie loopt van 26 november 2011 tot en met 8 januari 2012. Naast de opening op 26 november wordt er ter afsluiting op 8 januari 2012 een Nieuwjaarsborrel gehouden voor de leden van de vpk. De tentoonstelling biedt een unieke gelegenheid de leden bij penninguitgiften van de vpk te betrekken. Daarom worden alle leden die de tentoonstelling bezoeken in de gelegenheid gesteld om hun persoonlijke voorkeur voor de getoonde penningen kenbaar te maken. De twee kunstenaars met de meeste stemmen krijgen van de vpk de opdracht om hetzij de jaarpenning, hetzij de inschrijfpennig te ontwerpen. Vanaf maart zal Leo van Heijningen penningmakers uitnodigen om deel te nemen aan deze expositie. Er is ruimte voor werk van zo'n 70 kunstenaars. Het bestuur wil penningmakers die lid zijn van de vpk bij Van Heijningen onder de aandacht brengen en hen een optimale kans geven. Omdat niet alle professioneel werkende penningmakers onder de vpk-leden bij ons bekend zijn, roept het bestuur u op dit zo snel mogelijk kenbaar te maken. Uw aanmelding, aangevuld met enkele afbeeldingen van uw werk, graag emailen aan l.verkaik@planet.nl

Jaarvergadering

De algemene ledenvergadering zal worden gehouden op zaterdag 7 mei 2011

bij Koninklijke Begeer BV te Zeist. Leden en introducés zijn welkom vanaf 10.00 uur. Aanvang van de vergadering is om 10.30 uur.

Jaarpenning 2011

De jaarpenning 2011 wordt ontworpen door Jennifer Hoes.

TENTOONSTELLINGEN

Jurriaan Pool, zilversmid en medailleur.

De nieuwe penningtentoonstelling bij Teylers Museum heeft Jurriaan Pool als onderwerp. Tussen 1653 en 1667 maakte hij een klein aantal kwalitatief hoogstaande penningen, waaronder een penning op de voltooiing van het Amsterdamse stadhuis in 1655. Hij stond in contact met mensen als Joost van den Vondel, wiens gedichten op sommige penningen zijn vereeuwigd.

Tot en met 25 september, di.-za. 11-17 uur; zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.eu

De schatvondst 's-Hertogenbosch 1998

Net voordat het Noord-Brabants Museum gaat verbouwen wordt er een mini-tentoonstelling gehouden over de in of na 1304 begraven schatvondst 's-Hertogenbosch 1998. Met 2.119 munten is het de grootste Nederlandse vondst uit die tijd. De tentoonstelling toont een dwarsdoorsnede van de inhoud van de pot. Een lijvig boekwerk over deze unieke vondst verschijnt in de loop van april, hieraan zal in de komende Beeldenaar aandacht worden besteed.

Tot en met 15 mei 2011, di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17. Noord-Brabants Museum, Verwersstraat 41, 's-Hertogenbosch.

Wilde beesten

Tot en met 29 mei toont de expositie *Bij de wilde beesten af* in het Sculptuur Instituut Nederland tal van fraaie penningen met diervoorstellingen. De expositie sluit aan bij de tentoonstelling *Van Barye tot Bugatti. Les Animaliers* die gelijktijdig in museum Beelden aan Zee plaatsvindt. Dieren zijn voor vele hedendaagse penningkunstenaars een bron van inspiratie. Hun vormen en soortenrijkdom lenen zich bij uitstek voor afbeelding op penningen. Dat is goed te zien bij de werken van twee medailleurs Barbara de Clercq en Marianne Letterie, die hun oeuvre in twee aparte vitrines presenteren. Zij vertellen daarbij wat hen beweegt om dieren op een penning af te beelden. Een grote vitrine toont penningen van Nederlandse en buitenlandse kunstenaars die dieren als thema hebben. Hier ligt het accent op de grote diversiteit aan afbeeldingen van dieren en daarnaast ook op de vorm en kleur van de penningen. Deze vitrine toont als het ware een rijke 'beestenboel', waarbij zowel het visueel als het plastisch effect een belangrijke rol spelen.

Tot en met 29 mei, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee / bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenaanzee.nl

Filosofen

In de zomermaanden is in de bibliotheek van het Sculptuurinstituut de expositie *Grote filosofen – klein verbeeld* te zien, met penningen van Eric Claus en anderen.

Van 3 juni tot en met 18 september, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee/ bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenaanzee.nl

Geer Steyn

In 2010 heeft Geer Steyn zijn docentschap aan de Koninklijke Academie te Den Haag beëindigd. Ter gelegenheid daarvan zal de afscheidstentoonstelling 'Passie en Betrokkenheid' aandacht geven aan werk van de alumni: Mirjam Mieras, Elly Baltus, Lina Hodoroba, Barbara Kletter, Arnoud Holleman en André Kruysen.

Van 6 tot en met 26 mei, ma.-vr. 9-21 uur, za. 10-16.30. Koninklijke Academie, Prinsessegracht 4, Den Haag.

DIVERSEN

Teylers numismatische collectie en Van Loon digitaal

De munten en penningen van Teylers Museum zijn voortaan via het internet raadpleegbaar, net als de Nederlandse versie van Van Loon (Vaderlandse Historiepenningen). De locatie op de website gaat nog veranderen en de laatste kinderziektes moeten er nog uit, maar u kunt er in ieder geval bij.

www.teylersmuseum.eu/teylersuniverseum/index.php?m=zoek&lang=nl

www.teylersmuseum.eu/wotpdf/Penningen/Overzicht_van_Loon/De_boeken.html

BIJEENKOMSTEN

Atelierbezoek

Lezers van *De Beeldenaar* kunnen zich aanmelden voor het laatste atelierbezoek van het seizoen op 28 mei. Wij zijn die dag welkom bij Linda Verkaaik in Nijkerk.

Aanmelden per e-mail: maja@agandau.nl. Vermeld uw naam en adres. Met de bevestiging van uw aanmelding ontvangt u tevens gegevens over de exacte tijd van de bijeenkomst. ■

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

J.E.L. Pelsdonk
p/a Geldmuseum
Postbus 2407
3500 GK Utrecht
info@munt-penningkunde.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
E. de Jong
Park Hoornwijck 35
2289 CZ Rijswijk
tel. (070) 3867867
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Bestellingen van penningen:
P.H. Bloemer
Kruithuisstraat 110
1018 WW Amsterdam
tel. (020) 6730180
bloemer@xs4all.nl

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1752. BEGRAFENIS VAN STADHOUDER WILLEM IV. Door J.G. Holtzhey.

Vz. Onder een sterrenkrans het borstbeeld naar rechts met stadhouderlijke mantel versierd met de Orde van de Kouseband. Omschrift: W.C.H. FRISO D.G.PR.AR.NASS.-TOT.BELG.LIB.GVB.HÆRED.

Kz. De stadhouder voorgesteld als Hercules in een zegewagen op de wolken die naar de Hemel stijgt. Eronder gezicht op een gedeelte van de lijkstoet zoals deze door de Stadhouderlijke poort over het Buitenhof en de Gevangen poort is getrokken. Op de achtergrond gezicht op de Vijverhof. Omschrift: AVGVSTA GRAVITATE VERENDVS. In de afsnede: IVSTIS PERACTIS IMMORT.PR./DIE 4 FEBR.MDCCLII. VvL.308; Holtzhey 69; zilver, 50 mm., 44,58 gram.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

JULI/AUGUSTUS 2011, 35^e JAARGANG NR. 4

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven

Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845

numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht
info@debeeldenaar.nl
ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl
P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,
R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur),
W.P.C. van den Nieuwenhof, L. Nijland,
J.E.L. Pelsdonk, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;
België en Luxemburg: € 32,50;
binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40
Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Gepolijst broodje Janjaap Luijt	148
Het verdriet van Callas Mirjam Mieras	149
Giekerk, Schagen en Zutphen Jan Pelsdonk	152
Bestaan ze wel of bestaan ze niet? Jan C. van der Wis	155
Bericht over de International Numismatic Council Ans ter Woerds	157
De Zwolse arendschellingen in vijf catalogi Wiebe Nijlunsing	159
Toon en Arie contra de duivel Gerard Borst	163
Tussen penning en kleinplastiek Henk van der Vorst	165
Verzamelaars van jetons, opgelet! Henk van Osch	171
Zoekpenning (6) Janjaap Luijt	174
Een ingewikkelde berekening Jan C. van der Wis	177
Een bijzondere renaissance Hans de Koning	179
Penningnieuws CHRISTIEN NIJLAND MOLLY AD MERX RON DUTTON	183
Muntmelange MAASTRICHTSE DUITEN VAN PHILIPS II	186
Euroruimte ONTWERPEN VOOR 2012 DIGITALE VERWIJZING	187
Nieuws, tentoonstellingen en oproepen	188

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

Gepolijst broodje

JANJAAP LUIJT

In de rubriek *Muntmelange* in *De Beeldenaar* 2010-5 maakte ik melding van het merkwaardige fenomeen dat de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) sinds vorig jaar munten in proof-kwaliteit slaat, die niet alleen van circulatiemunten verschillen doordat ze met gepolijste stempels zijn vervaardigd. De proof-kwaliteit had destijds een opwaarts in plaats van een inwaarts omschrift. Bovendien waren de circulatiemunten van verzilverd brons en de verzamelaarsmunten in proof-kwaliteit van eerste gehalte zilver. Onlangs zag opnieuw een 5-euromunt het daglicht en weer wist de

KNM met een numismatische nieuwigheid te komen. Ditmaal verschilden de munten niet alleen in materiaal en productie-stempel, maar ook in diameter. De reden om dit te doen, zo kwam mij ter ore, is om in het betalingsverkeer de verzilverde circulatie-exemplaren te kunnen onderscheiden van de zilveren verzamelexemplaren. Dit komt mij raar over. Of bestaan er werkelijk verzamelaars die eerst voor een vermogen een zilveren met gepolijste stempels geslagen munt aanschaffen om daarmee vervolgens bij de bakker een halfje casino of volkoren af te rekenen? ■

Bij de voorplaat

Joost van den Toorn,
Het verdriet van Callas,
2011.

Vereniging voor Pen-
ningkunst.
Inschrijfpennig 2011.
Zie pagina 149.

Het verdriet van Callas

vpk inschrijfpennning 2011

De liefdesaffaire tussen Maria Callas en Aristoteles Onassis heeft tien jaar geduurd als hij, in 1968, de operadiva verruilt voor een andere beroemdheid. De breuk luidt definitief het einde van Callas' carrière in en zal leiden tot haar vroegtijdige dood in 1977. Callas, onvergetelijk om haar stem en performance, om haar verschijning, om haar veelvuldig afzeggen, kwijnt weg van verdriet en jaloezie. Verlaten door haar geliefde, valt het lot van de dramatische sopraan samen met dat van Norma, het personage uit Bellini's gelijknamige opera, dat Callas beroemd maakte.

Ah! bello a me ritorna
Del raggio tuo sereno;
E vita nel tuo seno
E patria e cielo avrò.

Ach liefste, keer terug,
getrouw aan je belofte,
want aan jouw borst vind ik
mijn leven, land en hemel.

Onassis, van wie bekend is dat hij niet van opera hield, huwt pal na de breuk met de primadonna, de voormalige first lady van de Verenigde Staten. Jacky Kennedy past precies in het mondaine leven van de steenrijke scheepsmagnaat zoals eerder La Callas. Voortaan maakt Onassis cruises met Jacky aan zijn zijde.

Op een zwartwitfoto van Edward Quinn, genomen op 22 juli 1959, dalen Onassis en Callas achter elkaar de loopplank af. Beiden zijn gekleed in wit. Hun blikken zijn naar beneden gericht, hun linkerhanden vinden steun op het railingkoord. Op de achtergrond is een haven en de kust van de Middellandse Zee te zien. Het tweetal oogt als een

paar, maar is dat nog niet. In gezelschap van hun beider eega maken zij een drie-weekse reis op Onassis' jacht Christina. Ook Fiat-chef Agnelli met vrouw, Sir Winston Churchill met vrouw, dochter, kleindochter, lijfwacht en verpleegster zijn aan boord. De Christina telt een 42 koppige bemanning.

Churchill draagt een witte hoed, Tina Onassis glimlacht en Meneghini, echtgenoot en manager van Callas, kijkt grimmig. Op deze reis zal de liefde tussen Onassis en Callas losbarsten.

Callas-penning

Er bestaan meer Maria Callas-penningen. Haar portret op de voorzijde gaat samen met keerzijden waarop muzieknoten staan, een amfitheater, de Scala, de bühne of haar poedel Toy. Joost van den Toorn (Amsterdam, 1954) die de vpk-inschrijfpennning 2011 ontwierp, laat zijn portret van Maria Callas vergezeld gaan van een schip. 'Het is een kleine bronzen opera, in twee bedrijven' zegt Van den Toorn over de penning.

De penning, rond 65 mm en 5 mm dik, gepatineerd brons, gaat voorbij aan goede smaak. Het portret en profiel van Callas bestaat uit een grote neus, een rij tanden, een zwaar aangezet oog en een krans van haar en parelketting. De diva met de bijnaam La Divina beslaat bijna

MIRJAM MIERAS

*Het verdriet van
Callas, 2011, brons.
(1/2 ware grootte)*

The mighty waters,
1990, brons,
hoogte 31cm.
collectie Kröller-Müller
Museum

de hele cirkel, alleen onder haar neus is ruimte voor een dennenboom en de maan die er uitzien als decorstukken op een toneel. De kleine scène geeft diepte aan de voorzijde.

De penning is gemaakt met uit hout gesneden stempels waarvan de sporen zijn terug te vinden in het bronzen giet-sel. De afdruk van Van den Toorns schoenveter langs de rand van de penning, is het haar van Callas. Op de keerzijde stoomt een flink schip door kalme

zee. Uit de pijpen komt rook en aan de horizon prijkt de zon.

Stijl

Joost van den Toorn gebruikt munten als orakel. Toen hij door het bestuur van de vpk werd benaderd voor een penningopdracht koos hij kop-of-munt als uitgangspunt voor zijn ontwerp. Daarbij staat kop voor het leven en de geest en munt voor de dood en de materie.

Joosts figuratieve oeuvre gaat niet over elegantie of letterlijke gelijkenis. Zijn beelden zijn ongekunsteld en nadrukkelijk onbevangen van stijl. Zijn trefzekere handschrift is openhartig als van een kind dat in een paar lijnen de essentie op papier weet te zetten. Het plezier van het-eerste-idee ligt besloten in het werk en blijft zichtbaar. Zeggingskracht paart Van den Toorn aan het plezier-van-het-maken en dat maakt zijn werk zo aantrekkelijk.

Van den Toorn is geen topper. Dat de werken af en toe ronduit lelijk zijn deert hem niet. Het doet namelijk niets af aan de zeggingskracht, integendeel. Schoonheid en gratie strooit ons al vaak genoeg zand in de ogen. Niet bij Joost. Van den Toorns virtueuze onstuimigheid voorkomt dat wij door weloverwogen schoonheid bedweld raken. Callas' profiel, haar en hals vallen precies binnen de rand. Dat was het eerste idee, daar had de beeldhouwer plezier in. Het gaat hem niet om het eindresultaat maar om het proces. Zijn werken vragen van de kijker lef omdat zij, in eerste instantie, niet oogstrelend zijn.

'Veel dichters bij de geest kan een mens niet komen', zegt Joost van den Toorn over Callas' vertolking van Tosca. Callas had geen onberispelijke zangtechniek. Haar stem was dramatisch en eigen, haar ritmische precisie was fenomenaal. Ze schitterde onvergetelijk in grote rollen van de negentiende-eeuwse Italiaanse opera's en wist als geen ander de menselijke tragiek over te brengen.

Heino, 2008,
keramiek,
hoogte 38cm.

Men vocht om kaartjes om haar in het echt te horen.

Toen stemproblemen haar reputatie schaadden en zij in het publiek naast geestdriftige fans steevast boe-roepende tegenstanders trof, verzuchtte zij: 'Waarom kan ik niet helemaal alleen met de maan in het bos Norma zingen, in plaats van dit allemaal door te moeten maken.' Haar verlangen oogt als de scène-met-boom-en-maan op de penning, onder de neus van het portret. Van den Toorn gunt ons een blik op Callas' Arcadisch verlangen.

Jaarpenning 2011

Een leesvolgorde van de penning is niet gegeven. De inschrijfpennning 2011 laat zich bekijken als een portretpenning met een zeegezicht op de keerzijde. Maria ziet hoe Aristoteles bij haar vandaan vaart. Rook uit de scheepspijpen is het laatste wat ze van hem waarneemt.

Of is het schip op zee de voorzijde van de penning? Is Onassis in aantocht en breekt de gelukkige tijd aan? Nee. Een opera is pas compleet met een tragische wending. Onassis vaart, met Jacky aan zijn zijde, bij Callas vandaan. Maria Callas is verlaten. Het verdriet van Callas is compleet in deze kleine bronzen opera in twee bedrijven. ■

Mirjam Mieras is beeldend kunstenaar en penningmaker.

Foto's: Tom Haartsen

Voor meer informatie over Joost van den Toorn zie: www.joostvandentoorn.nl

LITERATUUR

KARL H. VAN ZOGGEL *Maria Callas, een leven als een tragedie* (2002).

ARIANNA STASSINOPOULOS *Maria Callas, de vrouw achter de legende* (1980).

FELICE ROMANI *Norma* (1831); vertaling uit het Italiaans: Ike Cialona.

GALERIE TANYA RUMPF *Over Joost van den Toorn* (2008).

MS Deo Volente, 2008, brons, boogte 22cm.

Sorrow, 2008, keramiek, boogte 40cm.

Bestellen

Tot 15 september 2011 kunnen leden van de VPK inschrijven op de inschrijfpennning 2011 *Het verdriet van Callas* door Joost van den Toorn. Na overmaking van € 150 (prijs inclusief verzendkosten) op ING-rekening 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Pijnacker, onder vermelding van 'inschrijfpennning 2011 / Callas' ontvangt u een bevestiging van uw bestelling. Indien u elektronisch betaalt gelieve adres, postcode en woonplaats te vermelden. Toezending van de penning vindt plaats in het laatste kwartaal van 2011.

Giekerk, Schagen en Zutphen

Drie schatvondsten uit de periode 1296-1303

JAN PELSDONK

Op 27 april jongstleden is het eerste exemplaar van het boek *Van penningen en groten. De schatvondst Achter het Verguld Harnas in 's-Hertogenbosch* in het stadhuis van 's-Hertogenbosch feestelijk overhandigd aan Johan Treling, de gelukkige vinder van de schat.¹ Uit dezelfde tijd als deze spectaculaire schatvondst (2.119 munten, tpq 1304) komen drie kleine vondsten uit Giekerk, Schagen en Zutphen. Omdat deze drie kleine vondsten op zich weinig verrassends te bieden hebben is er nog nooit echt aandacht aan besteed. De publicatie van de grote vondst biedt een uitstekende gelegenheid om ook deze drie vondsten nader te bestuderen. Van de vondst uit Giekerk zijn helaas geen foto's voorhanden. Dat is anders met de schatvondst Zutphen 1997-I, die in het Stedelijk Museum Zutphen wordt bewaard. Deze vondst laat duidelijk zien dat het determineren van munten niet altijd een eenvoudige zaak is. De munten zijn deels samengekoekt en verbrokken. De derde en laatste schatvondst is er verreweg het beste aan toe, zoals ook de foto's laten

zien. De eerste twee vondsten tonen – net als in de schatvondst 's-Hertogenbosch 1998 – dat de imitaties van de Hollandse penningen blijkbaar samen met de reguliere munten voorkwamen. De in 's-Hertogenbosch voorkomende Franse munten ontbreken ondanks dat ze vaak in Nederland zijn gebruikt.² Schagen 1988 bestaat geheel uit hollandse penningen.

Giekerk 1997

In een maïsland in de buurt van Giekerk (Gytsjerk) is in 1997 met behulp van een metaaldetector een kleine schat gevonden van 13 zilveren muntjes uit het einde van de dertiende en het begin van de veertiende eeuw. Er zijn geen sporen van een verpakking aangetroffen. De jongste munt is vanaf 1303 in Heinsberg geslagen.

De penningen van Gulik en Heinsberg zijn imitaties van de penning uit Holland. Het is lastig om het tijdstip van verberging te bepalen. Uiterlijk 1315 is aanneemelijk. De vondst is te klein om er veel uitspraken over te kunnen doen.

Inhoud van de vondst *Giekerk 1997* (NUMIS 1012607)

Holland, Hollandse penning

Floris V (1256-1296) vHengel C.36, datering 1286-1296	3
Floris V (1256-1296) vHengel C.29-37, datering 1286-1296	3
Jan I / II (1296-1299-1304) vHengel C.47, datering 1296-1304	1
Jan I / II (1296-1299-1304) vHengel C.47 variant met een rozet als initiaalteken op de voorzijde, datering 1296-1304	1

Gulik, penning

Gerard (1297-1328) vHengel (1998) 3.5.01; Noss 4, datering 1297- ±1307	1
--	---

Heinsberg, penning

Godfried (1303-1331) vHengel (1998) 4.5.03; vHengel I.99 en verder	1
--	---

Henegouwen, Baudekin; tweede ruitergroot

Margaretha van Constantinopel (1244-1280) Vanhoudt G435-436; Chalon 13-16	1
Jan I van Avesnes (1280-1304) Vanhoudt G 445-446; Chalon 27	2

Zutphen 1997-I

De gemeentelijke archeologische dienst van Zutphen heeft in 1997 in de binnenstad de resten gevonden van een verbrande rij huizen. Het tijdstip van de brand is aan de hand van aardewerk bepaald op het begin van de veertiende eeuw. In de brandlaag is een kleine schat van 14 deels gebroken en samengesmolten munten aangetroffen. *Zutphen 1997-I* is in NUMIS opgenomen onder nummer 1034854. Eerder was de tpq bepaald op 1300, op basis van de datering die aan de slecht determineerbare groepen van 8 en 3 munten was gegeven. De groep van 8 munten is zo slecht behouden dat een determinatie rond 1300 geen stand kan houden. De datering is nu gesteld op 1250-1300. De tweede groep, van 3 munten, is eveneens slecht bewaard gebleven. Er zijn slechts vage onderdelen van afbeeldingen waar te nemen en de munten zijn met een vraagteken toegeschreven aan Koenraad van Rietberg en Lodewijk van Ravensberg. De datering is bijgesteld op 1270-1308. Als de munten toch Utrechts blijken te zijn is een datering in de tweede helft van de dertiende eeuw waarschijnlijk. Door deze herdatering verschuift de tpq naar 1286 (eerste slagjaar van de penning uit Holland). De inhoud van de vondst is door de matige kwaliteit met de nodige vraagtekens vastgesteld, sommige munten zijn zelfs aan elkaar gesmolten. De beste munten zijn – met dank aan het Stedelijk Museum Zutphen – afgebeeld:

Holland, penning (uitgebroken)
Floris V (1256-1296) vHengel C.29-37,
datering 1286-1296 1 stuk

Brabant ?, penning (fragment)
Hendrik II (1235-1248) / Hendrik III
(1248-1261) / Jan I (1261-1294), date-
ring 1235-1282 1 stuk

Nijmegen / Utrecht / Kleef, penning,
imitatie?

Voorzijde: gemijterd borstbeeld van bis-
schop n.r. met kromstaf en boek, verbas-
terd omschrift
Keerzijde: lang, enkel kruis, met P - A
- X - *, omschrift: x E x V
anonieme navolging?, datering circa
1250 1 stuk

Nederlanden / Heilige Roomse Rijk,
penning / pfennig
Niet determineerbaar, datering circa
1250-1300 (geen foto) 8 stuks

Osnabrück, pfennig
Niet determineerbaar. Mogelijk Koen-
raad van Rietberg (1270-1297) / Lode-
wijk van Ravensberg (1297-1308), ver-
gelijk Kennepohl 86 en verder, datering
circa 1270-1308 3 stuks

Schagen 1988

De sluitmunt van de schatvondst *Schagen 1988* (NUMIS 1027372) is een penning uit het graafschap Holland op naam van Jan I / II, geslagen vanaf 1296. De munten zijn door een particulier ten noorden van Schagen gevonden in de buurt

van de spoorlijn. Het zijn allemaal penningen uit Holland.

Holland, penning

Floris IV / Willem II (1222-1235-1256), vHengel C.15-16, datering 1222-1256 2 stuks

Floris IV / Willem II / Floris V (1222-1235-1256-1296), vHengel C.18-22, datering 1222-1266. Deze munt zit vastgekoekt aan een penning van type C.29-37 1 stuk

Floris V (1256-1296) vHengel C.25, datering 1266-1285 1 stuk

Floris V (1256-1296) vHengel C.24-27, datering 1266-1285 1 stuk

Floris V (1256-1296) vHengel C.29-37, datering 1266-1285 5 stuks

Jan I / II (1296-1299-1304) vHengel C.47-48, datering 1296-1304 1 stuk

Ondetermineerbaar, penning?, datering 13de eeuw (geen foto) 1 stuk ■

NOTEN

1. H.L. JANSSEN / J.R. TRELING *Van penningen en groten. De schatvondst Achter het Verguld Harnas in 's-Hertogenbosch* (Utrecht 2011).
2. H. ENNO VAN GELDER 'Brunssum 1974' *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 60/61 (1973-1974) 173-186.

Bestaan ze wel of bestaan ze niet?

Bestaan ze wel of bestaan ze niet? Het is een vraag die bij het lezen van muntmeesterrekeningen vaak opkomt. Deze rekeningen werden op willekeurige data geopend en afgesloten. Als een rekening voor een bepaalde muntsoort in hetzelfde jaar werd geopend en afgesloten is er geen probleem. We mogen dan aannemen dat die muntsoort ook in dat jaar is geslagen. Soms blijken munten, waarvan we uit de rekeningen weten dat ze geslagen zijn, nog niet te zijn teruggevonden. Er zijn dan meerdere mogelijkheden. De munten zijn niet bewaard gebleven of liggen nog ongepubliceerd in collecties of ze zijn geslagen met stempels uit voorgaande jaren waarvan de jaartallen niet aan het lopende jaar zijn aangepast of met ongedateerde stempels. Zo weten we van de Gelderse achtste statendaalder 1577 dat er 3300 stuks van zijn geslagen, maar deze munt is nog niet teruggevonden.¹ In Deventer zijn in de jaren 1622, 1623, 1625 en 1626, vermoedelijk met oude stempels, florijnen geslagen die we nog niet hebben kunnen traceren.²

De situatie komt anders te liggen als de rekening twee of meer jaren bestrijkt. De mogelijkheid bestaat, dat in alle jaren waarover de rekening loopt, bepaalde munten zijn geslagen, maar zeker is dat allerminst. We kunnen dat slechts aan de overgeleverde munten zien. Echter, ook hier doet zich het probleem voor van het gebruik van ongedateerde of oude stempels waarvan de jaartallen niet aan het lopende jaar zijn aangepast en van jaartallen die tot nu toe nog niet zijn aangetroffen. Numismatiek staat echter niet stil bij jaartallenlijsten in catalogi die, naar we mogen aannemen, met de nodige zorgvuldigheid zijn

samengesteld en zwart op wit duidelijk maken welke muntsoorten in welke jaren zijn gemunt. Regelmatig worden er nieuwe ontdekkingen gedaan zoals uit onderstaand voorbeeld mag blijken.

Over de periode 21 okt. 1713 tot 19 maart 1717 werd door de Zeeuwse muntmeester 26.463 mark (ca. 3.989.207 stuks) aan dubbele stuivers verantwoord en over de periode 1 nov. 1717 tot 11 jan. 1728 nog eens 89.300 mark (ca. 13.461.975 stuks; er gingen 150¾ in de snede). Uit deze gegevens zouden we mogen opmaken dat er in alle jaren tussen 1713 en 1728 dubbele stuivers zouden zijn gemaakt. Aanvankelijk bleken er nogal wat hiaten in de jaartallenreeks voor te komen die in de loop der jaren langzamerhand voor een deel konden worden ingevuld. In het *Compendium* van De Vries en Van der Wiel ontbreken de jaartallen 1717 tot en met 1720 en 1723.³ In de Zonnebloemcatalogus worden de jaartallen 1719 en 1723 opgevoerd, helaas zonder bronvermelding.⁴ In de tweede druk uit 1981 zijn er geen nieuwe jaartallen bijgekomen. In de daaropvolgende jaren komen meer jaartallen naar boven. In het *Handboek* van Purmer en Van der Wiel en in de *Catalogus van de Nederlandse*

JAN C. VAN DER WIS

Zeeland, dubbele stuiver, 1717

Zeeland, dubbele stuiver, 1718 over 1717

munten van Van der Wis en Passon ontbreken nog slechts de jaren 1717 en 1720.⁵ Onlangs kwam het jaartal 1717 boven water, waardoor er nu nog een ontbrekend jaartal overblijft: 1720. Munten zijn massaproducten. Er is goede hoop dat de Zeeuwse dubbele stuiver 1720 ook nog eens opduikt, waarmee de vraag uit de eerste regel volledig in positieve zin kan worden beantwoord. Maar zelfs als dat het geval zou zijn, is de jaartallenreeks nog niet volledig.

Onlangs werd ook nog een Zeeuws dubbeltje 1718 aangetroffen met een enigszins vervormde acht in het jaartal. Er blijkt een zeven, van het jaartal 1717, onder de acht te zitten. Het jaartal in een nog bruikbaar stempel uit 1717 is in 1718 aangepast aan het lopende jaar. De stempel is niet dezelfde als die voor het dubbeltje 1717 is gebruikt, waaruit we mogen concluderen dat er in 1717 meerdere verschillende stempels zijn gesneden. Betere bewijzen dat er in 1717 Zeeuwse dubbeltjes zijn geslagen, zijn niet te vinden. ■

NOTEN

1. CNM 2009, 2.17.46.
2. CNM 2009, 2.12.40.
3. DE VRIES / VAN DER WIEL 1969, 65, nr. 76.
4. ZONNEBLOEM 1979, 112.
5. PURMER / VAN DER WIEL 2006, Ze 77; CNM 2009, 2.49.45.

LITERATUUR

M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos'* (Amsterdam 1998).

P.CH. DE VRIES / H.J. VAN DER WIEL *Compendium van de munten van de Zeven Verenigde Nederlanden, Muntboek van de munten van Holland en Zeeland van 1576-1795* (Berghschenhoek 1969).

UITGEVERIJ ZONNEBLOEM B.V. *Catalogus van de zilveren munten geslagen door de Zeven Provinciën der Verenigde Nederlanden 1576-1795; deel 1* (Amsterdam 1979).

D. PURMER / A.H.N. VAN DER WIEL *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1573-1806. Deel I* (2006).

J.C. VAN DER WIS / T. PASSON, *Catalogus van de Nederlandse munten geslagen sinds het aantreden van Philips II tot aan het einde van de Bataafse Republiek (1555-1806)* (Apeldoorn 2009, tweede druk). Geciteerd: CNM.

advertentie

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €12 (buiten België €18) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

Bericht over de International Numismatic Council

Een jaar vliegt zo voorbij en het is alweer tijd om u te informeren over wat de International Numismatic Council (INC) dit jaar heeft beziggehouden. Veel meer dan u wat interessante feiten geven uit de *Compte Rendu* 2009 en de twee verschenen elektronische nieuwsbrieven (INeN International Numismatic e-News) kan ik echter niet.

In de *Compte Rendu* 2009 wordt verslag gedaan van de bijeenkomst van de Council tijdens het congres in Glasgow met daarbij een financieel overzicht van de INC. Een artikel van de hand van Carmen Arnold-Biucchi, de nieuwe INC-voorzitter, vertelt over de numismatische collecties van het Harvard Art Museum, het Arthur M. Sackler Museum. Na het Metropolitan Museum of Art in New York en het Museum of Fine Arts in Boston bezit dit museum een van de belangrijkste en grootste collecties (meer dan 250.000 objecten) van de Verenigde Staten. De eerste donatie van drie Romeinse denarii en vier kleine Griekse zilveren munten uit de vierde eeuw voor Christus vormde in 1895 het begin van de numismatische collectie, die eerst was ondergebracht bij de Harvard College Library. In 1942 werd de collectie overgedragen aan het museum. Vele donaties en aankopen later, telt deze nu ruim 20.000 munten.

Daarnaast maakt de *Compte Rendu* uitgebreid melding van de diverse delen die in de serie *Sylloge Nummorum Graecorum* (SNG) op stapel staan. Veel numismatische instituten in verschillende Europese landen brengen hierin informatie over hun collecties uit. Zo wordt er bijvoorbeeld in België aan drie delen gewerkt en zal SNG Belgium Egypte als volgend deel verschijnen. Bulgarije

opent een nieuw numismatisch museum om de Bobokov Bros. Foundation collectie van oude munten van Thracië en 'Moesia inferior' tentoon te stellen. Een van de belangrijkste doelen van dit museum is de gehele collectie in het raamwerk van het SNG-project te publiceren. Ook Duitsland, Australië, Denemarken, Frankrijk, Groot-Brittannië, Griekenland, Spanje, Turkije en Zwitserland zijn druk bezig aan publicaties over collectie-onderdelen uit verschillende instellingen. Spanje heeft problemen met het drukwerk van nieuwe delen en stapt over op online toegang via de museumwebsite van het Ministerie van Cultuur. Onder leiding van Rika Gyselen zijn binnen de *Sylloge Nummorum Sasanidarum* diverse delen in voorbereiding. Ook andere projecten komen volop aan bod, zoals het *Lexicon*

ANST ER
WOERDS

Iconographicum Numismatae uit Italië en Numismatic Literature (ANS NumLit). Van de laatste staat het recentste deel als elektronische versie op de ANS-website en bestaan er plannen om de databases met die van de ANS-bibliotheek te integreren.

Tenslotte nog een kort verslag van het International Committee for Money and Banking Museums (ICOMON), waarin het congres in het Geldmuseum in 2008 aangehaald wordt. Ook ICOMON heeft een eigen website met daarop onder andere lezingen van congressen.

INEN

International Numismatic News (INN), de nieuwsbrief van ICN, zal alleen nog maar digitaal verschijnen. U kunt zich abonneren op deze digitale International Numismatic e-News (INEN) door een e-mail te sturen naar de redacteurs van de nieuwsbrief.

Enkele nieuwtjes uit de laatste twee nieuwsbrieven (mei 2010 en februari 2011) wil ik u niet onthouden.

Het Muntkabinet van de Koninklijke Bibliotheek van België heeft een unieke collectie van bijna 5000 Byzantijnse bronzen munten van Henri Pottier aangekocht voor een heel schappelijke prijs. Deze bronzen munten vormden een deel van Pottiers grote collectie, die ook veel gouden en zilveren Byzantijnse munten bevat. Dit is zonder twijfel één van de rijkste private verzamelingen op dit gebied in de wereld, misschien alleen overtroffen door die van Dumbarton Oaks in Washington. Pottier verzamelde de munten op een heel systematische wijze, ze selecteerend op voorbeelden van elke muntplaats, elk regeringsjaar, elke werkplaats en elke mogelijke variatie. Dus er zijn bijna geen dubbelten. Verder zitten er veel imitaties in samen met enkele zeer zeldzame munten. Pottier heeft niet alleen deze collectie aangeboden, hij wil ook op vrijwillige basis een

complete catalogus publiceren. Hopelijk wordt de gehele collectie in de toekomst ook online toegankelijk. De collectie Byzantijnse munten van de Koninklijke Bibliotheek groeide van 1.051 tot bijna 6.000 nu. (INEN, no. 9, mei 2010)

De ICOM en de ICOMON hadden hun algemene vergadering in Shanghai van 7 tot 12 november 2010. Aan de conferentie namen zo'n 3500 deelnemers deel. Het thema was: 'Museums for social harmony' en de lezingen gingen over verschillende aspecten en manieren van de rol die musea kunnen spelen op het gebied van milieu, cultuur, economie en sociale duurzaamheid. De volgende ICOM conferentie zal in 2013 in Rio de Janeiro worden gehouden.

De ICOMON, een afdeling van ICOM, had haar zeventiende jaarvergadering. Namens het Geldmuseum waren Heleen Buijs en Christel Schollaardt aanwezig. Tijdens de vergadering nam Christel het stokje van Hortensia von Roten over als voorzitter van ICOMON. Haar functie van secretaris werd overgenomen door Elena Zapiti uit Cyprus. Thema van de lezingen was: 'Money museum and its cultural contribution'. Er waren twintig presentaties, die te zijner tijd gepubliceerd zullen worden. Er werden ook enkele bezoeken gebracht aan de Industrial and Commerce Bank of China (ICBC) en haar bankmuseum, aan de Shanghai filialen van de Chinese Munt en aan de 'Johan Enschedé' van China. De volgende jaarvergadering van de ICOMON zal plaatsvinden in oktober 2011 in Nicosia op Cyprus. ■

Ans ter Woerds is bibliothecaris bij het Geldmuseum.

WEBSITES

ANS NumLit: www.numismatics.org/numlit

ICOMON: www.icomon.org

redactie INEN:
benedikt.zaech@win.ch en sylviane.estiot@mom.fr

De Zwolse arendschellingen in vijf catalogi

Voor de geïnteresseerde in provinciale munten is er tegenwoordig een keur aan catalogi beschikbaar. In de negentiende eeuw moesten nog collecties van diverse (welgestelde) heren en instellingen worden geraadpleegd om meer typen en varianten op te sporen, zoals Van der Chijs en anderen hebben gedaan. Op het internet en in snel steeds luxueuzer wordende veilingcatalogi komen nu allerlei (vaak recent opgespitte) varianten en typen langs en zijn er verschillende determinatiewerken waar je die in terug kunt vinden. Nog niet zo heel lang geleden waren dat alleen Verkade, de deeltjes van uitgeverij Zonnebloem en een aantal monografieën van steden als Zwolle en Deventer. Inmiddels zijn zowel een tweede druk van de *Catalogus van Nederlandse Munten* (CNM) als het *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568-1795* verschenen. Om de verschillen tussen die catalogi te bekijken, heb ik de beschrijvingen van de Zwolse arendschellingen onder de loep genomen.

Munten hebben wel iets gemeen met planten: je kunt ze systematisch indelen op basis van hun eigenschappen en daarmee een eigen catalogusnummer geven. Daarbij komt enige subjectiviteit om de hoek: welke eigenschappen vind je het belangrijkste en welke zijn ondergeschikt? Voor de Zwolse arendschellingen zijn de volgende verschillen waar te nemen:

- omschrift met Rudolf II, Matthias I of DA PACEM DOMINE IN DIEBUS NOSTRIS (Geef vrede Heer in onze dagen, afgekort in allerlei varianten)
- met jaartal of zonder jaartal
- met groot of klein Zwols wapenschild op voor- of keerzijde

- meestal in tweeën gedeeld maar soms enkel (vereenvoudigd) Spaans wapenschild
- Spaans wapen met of zonder stokkenkruis
- muntmeesterteken roos van de muntmeestersfamilie Van Romondt
- klein of groot muntplaatje, kleine of grote letters, tekstverschillen in de omschriften, in de tekst doorlopend staartje van de arend en wat variaties in de tekening van het Spaanse wapen.

WIEBE
NIJLUNSING

Hoofdcategorieën

Alle catalogi tonen eensluidend minstens drie hoofdcategorieën: de Rudolf II-groep, de Matthias I-groep en de Da pacem-groep zonder de naam van een Duitse keizer. Het meest dominante type lijkt dat van Rudolf II te zijn, met een dubbel Spaans wapenschild en met een groot Zwols schild.

- De Rudolf II-groep heeft nooit een jaartal, altijd een dubbel Spaans wapen, het Zwolse wapen varieert in grootte (soms klein en in de rand, meestal fors en dan pal tegen het Spaanse wapen) en in het muntmeesterteken (soms aanwezig na Zwol). Het Spaanse wapen heeft meestal een stokkenkruis
- De Matthias I-groep heeft voorzover ik kan zien nooit een muntmeesterteken en varieert in de locatie van het

*Zwolle arendschelling
type 1: Rudolf II met
klein Zwols wapen*

Zwolle arendschelling
type 2: Rudolf II met
groot Zwols wapen en
muntmeesterteken roos

- jaartal (links en rechts naast het Spaanse wapen of zonder jaartal) en het Spaanse schild (enkel of dubbel waarbij het enkele meestal een groot en soms een klein Zwols wapen en nooit een stokkenkruis heeft, terwijl het dubbele dit meestal wel heeft, al is het soms zonder stokkenkruis).
- De Da pacem-groep heeft altijd een dubbel Spaans wapen, een jaartal boven het Spaanse wapen en het Zwolse wapen staat aan de keerzijde meteen naast. Er is geen stokkenkruis achter het Spaanse wapen en ook het muntmeesterteken ontbreekt. Het muntplaatje is wat kleiner maar het gewicht van alle schellingen is ongeveer gelijk: theoretisch circa 6 gram, in de praktijk tussen vier en vijf gram, afhankelijk van slijtage.

Verkade (1848) komt met vier typen: 176.3, 176.4, 176.5 en 177.1. Daar is Matthias namelijk verdeeld in twee typen: zonder jaartal en met jaartal. De tekeningen vallen op doordat alle stokkenkruisen zijn weggelaten. In de toelichting bij 950 (176.3, de Rudolf-groep) staat: 'Van dezen bestaat nog een andere, doch niet noemenswaardig, verschillende stempel. Ook bestaan nog

Zwolle arendschelling
type 3: Rudolf met
groot Zwols wapen
zonder muntmeester-
teken roos

twee andere met kleinere wapentjes boven het grotere wapen, alle drie met kleinere letters en minder verkorte woorden in het omschrift.' De afgebeelde jaartallen van respectievelijk Matthias en Da Pacem zijn 1618 en 1670. Het bestaan van dat laatste jaar wordt inmiddels in twijfel getrokken. Verkade mist dus alle enkele Spaanse wapens. Zonnebloem volgt Verkade trouw: dezelfde vier typen, dezelfde jaartallen. Rudolf met een groot Zwols wapen zonder muntmeesterteken is de aanvoerder.

Van der Wiel (*De Stedelijke Muntslag van Zwolle*, 1994) kent vier typen, I tot en met IV, geheel in navolging van Verkade. Hij kent per jaartal een nummer toe en komt zo op 218 (type I) voor de Rudolf-groep, 219 (type II) voor Matthias zonder jaar, 220 (type III) voor Matthias 1618, 221 (type III) voor 1670 (laatste cijfer echter enige twijfel), 222 voor 1675 (vanaf hier is de rest type IV), 223 voor 1678 en 224 voor 1679. Van der Wiel heeft een grote belangstelling voor tekstvarianten die allemaal een eigen subnummer krijgen, ook al meldt hij zelf in zijn inleiding: 'Om te bezuinigen werkten ze met minder geschoold personeel en met minder kundige stempelsnijders. Bij de Zwolse munten vinden we ook veel fouten in de omschriften'. Hij mist echter de enkele wapens (maar vreemd genoeg beeldt hij er wel een af onder 219) en ook alle Matthias-jaartallen ontbreken, behalve 1618. De kleine Zwolse wapens zijn verstopt als letters bij de tekstvarianten.

Purmors Handboek (2009) komt met drie typen. Zw61, de Rudolf-groep (waar is de variatie in het muntmeesterteken en het stokkenkruis?) kent nog een 61.1 met groot wapenschildje. Zw63 is de Matthias-groep zonder jaar en met 1618 (de andere jaren zijn niet opgenomen) en Zw64 is de Da pacem-groep. Het lijkt al met al een vereenvoudigde weergave van Verkade.

De CNM van Van der Wis en Passon vermeldt vijf nummers; de groep van Matthias is in drieën gedeeld. 2.52.100 is de Rudolf-groep met daarbinnen de muntmeesterteken-, Zwols wapen- en stokkenkruisvarianties, 2.52.101 is Matthias zonder jaar (waarbij onduidelijk is hoe de gebruiker de drie vermelde slagjaargroepen uit elkaar kan houden), 2.52.102 is Matthias met jaartallen (wederom zonder 1670), 2.52.103 is Matthias met een enkel Spaans wapen (alleen met 1675 en groot Zwols wapen en met een heel summiere beschrijving) en als laatste volgt met 2.52.104 de Da pacem-groep. CNM mist dus in 2.52.104 de variant met een enkel Spaans wapen met klein en met groot Zwols wapen zonder jaar. Met deze kennis onderscheid ik de volgende ondersoorten:

1. Rudolf II met dubbel Spaans wapen, klein Zwols wapen zonder muntmeesterteken met of zonder stokkenkruis, de staart van de adelaar doorbreekt soms de binnencirkel. Plaatje Zw61.
2. Rudolf II met dubbel Spaans wapen, groot Zwols wapen met muntmeesterteken roos, met of zonder stokkenkruis. Plaatje W218.
3. Rudolf II met dubbel Spaans wapen, groot Zwols wapen zonder muntmeesterteken, met of zonder stokkenkruis. Plaatje 2.52.100.
4. Matthias I zonder jaar met dubbel Spaans wapen, groot Zwols wapen en stokkenkruis. Plaatje Zw 63 of 2.52.101.
5. Matthias I met dubbel Spaans wapen, met jaartallen aan weerszijden van

Zwolle arendschelling type 5: jaartal aan weerszijden groot Zwols wapen, geen stokkenkruis

het grote Zwolse wapen, zonder stokkenkruis (eigen collectie).

6. Matthias I met enkel Spaans wapen, zonder jaar, met klein Zwols wapen, geen stokkenkruis. Plaatje W219.
7. Matthias I met enkel Spaans wapen, zonder jaar, met groot Zwols wapen, geen stokkenkruis
8. Matthias I met enkel Spaans wapen, 1675, met groot Zwols wapen, geen stokkenkruis. Plaatje 2.52.103.

Da pacem met dubbel Spaans wapen waarboven jaartal, Zwols wapentje naast, geen stokkenkruis. Plaatje Zw 64 of W224.

Conclusies

Als hoofdindeling zou ik kiezen voor: Rudolf, Matthias dubbel, Matthias enkel en Da pacem. De jaartallen, tekstvarianten en alle andere verschillen zou ik daaronder plaatsen. Ik kan me echter ook goed vinden in de vijf groepen van de CNM, maar dan met betere beschrijving van de ondersoorten.

Verkade heeft duidelijk de toon gezet bij zijn opvolgers. De vier groepen zijn steeds terug te vinden. Alleen het *Handboek* heeft Matthias bijeengehouden. Niemand heeft het aangedurfd om ook Rudolf uiteen te trek-

Mijn typen	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Verkade			176.3	176.4	176.5				177.1
Zonnebloem			++	+	+				+
Vd Wiel	218g	218a	218h	219	220	219p			221/4
Handboek	Zw61.1		Zw61	Zw63	Zw63				Zw64
CNM	100	100	100	101	102			103	104

Zwolle arendschelling
type 6: enkel Spaans
wapen zonder jaar met
een klein Zwols wapen

ken in een apart nummer, bijvoorbeeld in groot en klein Zwols wapen, laat staan om een enkel of dubbel Spaans wapen als eerste selectie aan te houden. Voor een monografie valt Van der Wiel wat tegen. Hij heeft een te grote voorkeur voor tekstvarianten en mist het enkele Spaanse wapen ondanks het plaatje

Zwolle arendschelling
type 7: enkel Spaans
wapen zonder jaar met
een groot Zwols wapen

Zwolle arendschelling
type 9: dubbel Spaans
wapen met jaartal
1679

bij 219 en hij volgt alleen Verkade in de jaartallen.

De zeldzaamheden met enkel Spaans wapen met en zonder jaartal en met groot en klein Zwols schild zijn pas laat (in één, respectievelijk geen van de vijf catalogi) ontdekt.

Ook de jaartallen, stokkenkruisen en het voorkomen van de roosjes als muntmeesterteken zijn nog onvoldoende bekend, evenmin als de verhoudingen tussen de negen ondersoorten.

In dit artikel komen twee tot nu toe onbeschreven typen voor: beide met enkel Spaans wapen zonder jaartal. De een heeft daar een groot - de ander een klein Zwols wapen boven.

Het lijkt erop dat de CNM weer een herdruk gaat beleven: dat is een uitgelezen kans om de beschreven hiaten op te vullen (en het plaatje van de munt van Verkade uit 1618 te vervangen). ■

LITERATUUR

P. VERKADE *Muntboek* (Schiedam 1848, ongewijzigde herdruk).

UITGEVERIJ ZONNEBLOEM B.V. *Catalogus van de zilveren munten geslagen door de Zeven Provinciën der Verenigde Nederlanden 1576-1795; deel 1* (Amsterdam 1979).

H.J. VAN DER WIEL *De Stedelijke muntslag van Zwolle* (Vriezenveen 1994).

D. PURMER *Handboek van de Nederlandse Provinciale Muntslag 1568 - 1795 II* (NVMH 2009).

JAN C. VAN DER WIS / TOM PASSON *Catalogus van de Nederlandse Munten 1555 - 1805* (2009, tweede druk).

Toon en Arie contra de duivel

Berichten uit het Geldmuseum

Een nieuwe verzamelcategorie in het Geldmuseum is 'geldcultuur'. De recente aanwinst waarmee ik u in deze aflevering van de Berichten laat kennismaken – een affiche uit om en nabij 1920 – valt in deze categorie. Het begrip geldcultuur heeft nog niet zo'n vertrouwde klank. Daarom is het goed om met een definitie te beginnen.

Het begrip geldcultuur verwijst naar de manieren van financieel doen en denken die samen met de financiële gebruiksvoorwerpen de financiële levenswijze van een groep mensen vormen. Bij deze definitie zij aangetekend dat men 'groep' niet te eng moet opvatten. In mijn optiek kan een volksbuurt in Amsterdam een groep zijn. Maar ook de katholieken in Nederland en de Nederlandse samenleving als geheel beschouw ik als groepen. Het zal allemaal wel niet volgens de Sociologische Schrift zijn, maar daar stappen we voor het gemak luchtigjes overheen.

Zoals alle cultuur heeft geldcultuur een ideële en een materiële component. In het eerste geval gaat het om houdingen tegenover geld, om bepaalde tradities, gewoonten of rituelen, zoals het informeel sparen in het kasmoni-systeem door Surinaamse creolen, het renteverbod in de islam, het graaien van Wall Street-bankiers, of het propageren van het randschrift 'God zij met ons' door de Staatkundig Gereformeerde Partij. Bij de materiële component van geldcultuur moeten we denken aan zaken als bussen voor de armen, schoolspardozen, huishoudboekjes, brandkasten of spaarbankhuisbusjes.

In mijn opsomming bij de materiële component van geldcultuur viel de term spaarbankhuisbusjes. Het Geldmuseum

vindt het passend mij zulke financiële gebruiksvoorwerpen te laten verzamelen. Diverse exemplaren hebben de afgelopen jaren via mij hun weg naar onze collectie gevonden. Op die spaarbankhuisbusjes kom ik in een latere aflevering van deze rubriek nog terug. Nu gaat het om iets anders: een affiche.

GERARD BORST

Affiche

Zoals gezegd dateert het affiche (65 x 90 cm) uit de periode rond 1920. Het Geldmuseum kocht het begin dit jaar bij Van Sabben Auctions. We zien twee on-gure types, Toon en Arie, die proberen een brandkast van de firma Martens uit Doetinchem te kraken. Ze falen jam-merlijk. Tussen de inbrekers ontspint zich de volgende dialoog: 'Toon, we krijgen die kast nooit open! Neen Arie, 't is of de duivel zelf haar gemaakt heeft.' Het affiche is een interessante aankoop, ook omdat het museum een tentoonstelling *Geld & Misdaad* in de planning heeft. Voor Toon en Arie kan op die tentoonstelling een glansrol zijn weggelegd. Dat de duivel zijn opwachting maakt is treffend. In onze gesecculariseerde wereld kom je die niet vaak meer tegen in reclame-uitingen.

Is het affiche geldcultuur? Jazeker, en niet alleen omdat er een financieel gebruiksvoorwerp op staat afgebeeld. Het affiche leert ons iets over reclamestrategieën in de periode rond 1920, strategieën die te beschouwen zijn als een aspect van de geldcultuur van bedrijven.

De Arnhemse portretschilder Louis de Breet (1870-1940) ontwierp het affiche. Van de firma die hem daarvoor betaalde, Martens' Brandkasten te Doetinchem, weet ik vooralsnog niet meer dan dat zij in 1879 met de productie van haar inbrekersbestendige objecten begon. Maar Beeld & Geluid heeft een bedrijfsfilm beschikbaar en die ga ik binnenkort bekijken. Misschien hebt u wel zin om mee te gaan. ■

Gerard Borst is onderzoeker geldcultuur bij het Geldmuseum.

(advertentie)

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelarprijzen*. Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling*.

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Tussen penning en kleinplastiek

Recent werk van Niko de Wit

Niko de Wit is vooral bekend als beeldhouwer die veel monumentaal werk in de publieke ruimte op zijn naam heeft staan. In zijn werk valt onmiddellijk op dat hij zijn composities uit eenvoudige elementen opbouwt en die vervolgens in een vervaarlijk evenwicht brengt. Het is niet eenvoudig zijn werk te classificeren. Het is geen figuratieve kunst, hoewel hij ons wel bekende vormen toont. Ik zou het ook niet zuiver geometrisch willen noemen, daarvoor bieden zijn vormen ons weer teveel aanknopingspunten. Misschien geometrisch abstract, in eenzelfde categorie zoals het werk van geestverwant Carel Visser gezien wordt.

Niko gebruikt in zijn voordrachten graag het voorbeeld van het Blue Band pakje margarine, dat voor hem de ideale vorm van het rechthoekig blok vertegenwoordigt. Wat gebeurt daarmee als je er een hoek afvlakt en het blok schuin overeind zet? Welke werking heeft de hoek waaronder het geplaatst wordt en wat doet dat met ons gevoel voor evenwicht? Wat gebeurt er als je er twee tegen elkaar plaatst? Ondersteunen ze elkaar? Houdt de een de ander overeind? De positie waarin volumes bij elkaar gebracht worden speelt een heel belangrijke rol, ik kom daar later nog op terug.

Je kijkt bij een werk van De Wit naar een beeld dat zichzelf is en geen representatie van iets dat we al gezien hebben, bijvoorbeeld van een paard, een mens, of iets anders concreets. Zo'n representatie zou ons kunnen hinderen bij het waarnemen van de beeldende eigenschappen van het beeld zelf. Laat me een poging tot verdere verduidelijking ondernemen. Als we naar iemand kijken, dan kan ons de stand van het hoofd opvallen en dat kan ons een gevoel geven

van openheid, aandacht vragen, ingekeerdheid, of anderszins, zonder dat het er op dat moment toe doet van wie dat hoofd is. Dat gevoel voor de houding, de positie van het volume, dat is wat Niko de Wit ons in zijn werk wil laten zien. Zijn beelden sluiten interpretatie allerm minst uit. Al naar gelang je gevoel of stemming kun je er representaties van heel concrete zaken in zien: een hoofd, een gewelf van een kerk, een poort, een toren, of een dier, en het aardige is dat zijn werk, voor mij althans, meervoudige interpretaties kan toelaten. Ik kan dan mijmeren over de verschillende interpretaties en zo als het ware om het beeld heen cirkelen en er proberen in door te dringen. Ik meen dat Picasso eens beweerd heeft dat hij probeerde te kijken als een kind, maar zijn werk uit te voeren als een volwassene. Een kind heeft er geen enkele moeite mee om te doen alsof een rechtop gehouden boterkuipje de kop is van papa en dat te laten praten met een ander kuipje (juist, mama). De volwassene in ons weet dat papa zijn

HENK VAN DER
VORST

*Kompas 1994-2005
cortenstaal
400 x 317 x 167 cm,
Hendrik Ido Ambacht*

Perspectief 1, 1993
brons
7,1 x 7,1 x 1,3 cm

hoofd doorgaans wat scheef houdt en mama meest schuin naar voren kijkt en brengt dat bij de positie in. Zoiets dus.

Kunst is in mijn beleving iets zeer persoonlijks. De kunstenaar heeft het gemaakt vanuit zijn of haar ervaringswereld en emotionele belevenis. Als beschouwer vind je dan sommige kunstvoorwerpen zo fascinerend dat je meermalen gaat kijken, of er een reproductie van koopt of een boek, of het misschien zelfs wel aanschaft. Zulke voorwerpen maken iets los in je eigen ervaringswereld en je fantasie en dat kan leiden tot een interessante dialoog via het kunstwerk.

Veel van de beelden van Niko de Wit zijn ontstaan uit kleinere varianten,

Erezege van de stad
Duisburg, naar een
origineel uit de
14^e eeuw, zilver
7,8 x 7,8 x 0,8 cm

maar vaak zijn die kleinere beelden zelf ook uitgewerkt tot volwassen kunstwerk. Dat wil zeggen dat ze niet noodzakelijk fungeren als studiemodel voor een groter beeld. Ze passen wel allemaal in een zoektocht langs variaties van vorm, volume en evenwicht. Soms noemt hij die kleinere objecten penningen. We hebben daar voorbeelden van gezien in *De Beeldenaar*, denk maar aan zijn *Getrapt Blok*, de *Paleispenning* en aan zijn andere in dit blad beschreven penningen. Deze handzame sculpturen kunnen leiden tot discussie: is het inderdaad kleine sculptuur of kan de kunstenaar ons verleiden met hem mee te gaan in zijn zienswijze? Daarvoor is het nuttig te weten welke criteria Niko de Wit zelf hanteert om een object een penning te noemen en hoe hij naar zijn objecten kijkt. Vervolgens is het van groot belang hoe wij naar zijn objecten kijken en of we in zijn zienswijze kunnen meegaan. In Niko's optiek moet een penning refereren aan de ronde vorm, overwegend plat zijn, tweezijdig en in de hand horizontaal georiënteerd zijn. Dat klinkt redelijk eenvoudig, maar hij laat ons (mij) onverwachte gevolgen zien. Refereren aan de ronde vorm interpreteerde ik na zijn voordracht vorig jaar in 's Hertogenbosch als nauw passend in een cirkel. Echter nu komt het belang van positie in zijn werk naar voren. Als bij een object de positie er niet toe doet, dan kun je dat object dus in verschillende standen roteren om het interessant te blijven vinden. Dat roteren verwijst naar de ronde vorm en het heeft me enige moeite gekost om dat mentaal te accepteren, maar een mens leert. Ik vind het nu een boeiende gedachte en het heeft mijn kijken naar objecten verder verruimd. Een traditionele penning is rond, maar kan, zeker als er een portret op staat afgebeeld, meestal niet in andere posities gewaardeerd worden. Daar zit ook een vorm van contradictie in: de penning is rond maar staat draaiing niet toe. Niko de Wit heeft met zijn

*Wisselend vizier II,
2010, brons
10,3 x 10,2 x 2,3 cm*

opvattingen dus een punt, maar ik kan me heel goed voorstellen dat iemand daarover van mening wenst te verschillen. Ook de eis van het tweezijdige karakter van een penning kan leiden tot discussie: op welke manier passen de beide zijden bij elkaar? De Wit heeft over die relatie steeds zorgvuldig nagedacht en daar, uiteraard, zijn persoonlijke invulling aan gegeven.

Een voorbeeld van een penning waar de ronde vorm nog wel expliciet aanwezig is, is *Perspectief I* uit 1993. Met de titel van deze penning had ik direct de associatie met een groot koningsgraf uit de steentijd dat ik in Zweden ooit gezien heb: een groot, vrij vlak cirkelvormig monument, geheel opgevuld met stenen en een smalle gang naar het centrum. In dat centrum was een overdekte ruimte: de grafkamer. Ook bij deze penning kom je via de sleuf in een vierkante ruimte terecht en die ruimte komt direct uit op de achterzijde, alwaar de sleuf vrijwel onder een hoek weer doorloopt. Een mier zou bij deze penning via de sleuf naar binnen kunnen wandelen en er aan de onderkant via de andere sleuf weer onder uit kunnen komen. De afgevlakte zijde duidt iets van een horizon aan, waardoor de versmalling van de sleuf zin krijgt.

Voor de introductie van de volgende penning laat ik eerst een reproductie

van een middeleeuws zegel zien uit het bezit van de familie De Wit-Gieles¹: We zien Christus afgebeeld op een troon, vorm gegeven als een rechthoekige constructie. Het zegel is in deze stand boeiend, maar is dat eveneens op zijn kop, vanwege die rechthoekige eenzijdige gesloten constructie. In de afgebeelde stand een bodem; en omgekeerd, als we even onze ogen toeknijpen om de persoon niet als persoon te zien, een dak.

Het eerste wat opvalt is dat de beeltenis van het oude zegel het beste tot zijn recht komt wanneer hij rechtop en iets naar achteren hellend getoond wordt. De architectonische kadering van Christus versterkt de verticale positie van het zegel. Daarnaast verheft het

*Embrasure,
1999-2000,
cortenstaal,
600 x 176 x 198 cm,
Wijk bij Duurstede*

Leunen-overbellen,
1983-1984,
massief staal,
160 x 150 x 46 cm,
Zwijndrecht

metalen standaardje de reproductie van het grondvlak waarop het staat en zorgt dat deze zich op een gepaste wijze toont aan de beschouwer. Deze penning heeft een interessante maar verder toevallige relatie met de ronde penning *Wisselend Vizier II* uit 2010: de positie van *Wisselend Vizier II* is stabiel. De vormgeving van de onderkant voorkomt dat de penning zijwaarts gaat rollen. De kunstenaar heeft een oplossing gevonden om de penning in de verticale stand te houden: zowel onder als boven is een schuin verzonken driehoekje integraal in het ontwerp opgenomen. Zodoende kan deze penning uit zichzelf staan en staat dan ook precies in de gewenste verticale positie. Aan de ene kant van de penning wordt een lange perspectivische ruimte gesuggereerd; het vizier richt de blik op

het verdwijnpunt. Via het kleine sleufje aan de bovenzijde worden we over de penning naar de achterzijde geleid. Die andere zijde onthult dan de blikzijde van de tegenovergestelde richting. Het vizier is hier aan de bovenzijde verscho- len, immers we zien de kijker aan de an- dere kant niet. Door een vizier kun je maar in één richting onbelemmerd kij- ken. We worden wel via de driehoekige vorm in de rand als vanzelf weer terug geleid. Dit vizier-thema komen we al eerder tegen in het oeuvre van Niko de Wit, zoals bijvoorbeeld in het beeld *Em- brasure 1999-2000*, aan de Rijndijk in Wijk bij Duurstede.

Voor de volgende penning laat ik ook weer eerst monumentaler werk zien: het beeld *Leunen-overbellen* (1983-1984). Dit beeld, dat uit twee losse delen be- staat, illustreert prachtig de werkwijze van de kunstenaar. Het beeld bestaat uit twee identieke massief stalen elementen; het ene is een omkering van het ander. De stand van het op de rand hellende blok is zodanig dat het zou omvallen. Doordat echter een tweede blok er te- gen aanleunt wordt het vallen onmoge- lijk gemaakt.

De penning *Vierkant, toon uw gezicht* uit 2009 is bedoeld als een ode aan het vierkant en gebaseerd op hetzelfde ba- sisidee als *Leunen-overbellen*. De beide delen zijn nu afgeknotte piramides en door de opstelling wordt het vierkante oppervlak van één der beide delen aan de kijker gepresenteerd. In liggende vorm zijn het gewoon twee afgeschuin- de blokken, maar na de opdracht 'toon mij uw gezicht' laten ze in staande vorm hun gezicht zien, waarbij de ene helft de andere ondersteunt. Een actief tonen van het gezicht dus. Denk in dit verband ook nog even aan het pakje boter uit de inleiding. Bij dit dubbele object dringt zich bij mij de vraag op of het nog een penning is. Met de waardering ervoor heeft dat niets te maken. Mijn probleem is dat het zijn ware aard niet onthult bij het in de hand nemen; in de hand zijn

*Vierkant, toon uw
gezicht*, 2009 ijzer
6,7 x 5,9 x 7 cm

*Holspiegelend, 2011,
brons 4 x 7,7 x 7,7 cm*

het gewoon twee losse delen. De positie in de hand, of liggend op tafel, is niet interessant genoeg om het duo object als penning te interpreteren. Alleen de grootte en het uitnodigende om al handelend verschillende ervaringen op te doen en nieuwe combinaties te vinden, kun je in verband brengen met moderne penningkunst. *Vierkant, toon uw gezicht* zit daarmee naar mijn gevoel in het schemergebied tussen penning en sculptuur en slaat als het ware een brug tussen beide.

Het object *Holspiegelend* uit 2011 vind ik ook moeilijk als penning te interpreteren. In staande vorm zeker. In liggende vorm voldoet hij aan alle penningcriteria van de kunstenaar, de oriëntatie is dan onbelangrijk, alleen het centrum en de vorm doen ter zake. De spiegelende zijde wijkt en wordt beschermd door de afgeplatte andere zijde, waardoor ze een relatie krijgen. Plotseling laat dat ook weer associaties toe, zien we de kap van een kapel? Kijken we door het spiegelen in het oneindige en worden we via de andere zijde beschermd? Dat laatste gevoel wordt versterkt door de vier scherpe punten, waardoor de penning maar op één manier prettig in de hand ligt. Op die prettige manier geeft het kijken naar het holle spiegelende oppervlak ook de merkwaardige sensatie dat je hand een gat heeft. De

penning neemt de handpalm geheel over.

Het laatste object dat ik laat zien is *Vier Boezems III*, eveneens uit 2011, in liggende en twee staande standen: De kunstenaar heeft een serie beelden gemaakt op dit thema en binnen die serie zou dit kleinste beeld kunnen gelden als een penning die refereert aan zijn grotere kompanen. In staande vorm is het in mijn optiek weer geen penning. We zien de vier boezems van een hart (zeer gestileerd) of een aangeblazen doek dat op de hoekpunten en in het midden wordt vast gehouden. Ook dat wordt weer versterkt door de achterzijde waar de beweging van de voorzijde in balans wordt gehouden. In liggende vorm voldoet het object meer aan de criteria voor een penning. U merkt dat ik de criteria van de kunstenaar aanhoud en serieus neem, of dat ook onze (mijn) criteria zijn, dat is een strikt persoonlijke zaak. In liggende vorm hebben we ook weer te maken met een spannende vorm (letterlijk) die tot het uiterste minimum gereduceerd is. Hij krijgt zijn spanning door hem te blijven omdraaien, verhuult dan aan de piramidale zijde het open karakter van de andere zijde. De holle zijde krijgt door het ernstige karakter van de piramidale kant zelfs iets vrolijks.

Niko de Wit heeft met zijn recente penningwerk een interessante bijdrage

*Vier boezems III,
2011, brons
3,5 x 9,2 x 9,2 cm*

geleverd aan de penning en de serieuze discussie daaromheen. Wanneer is een object nog een penning? Wanneer is het een handzame sculptuur? Hoe kan de moderne penning aansluiting vinden bij de andere kunsten, in het bijzonder de moderne beeldhouwkunst. Bij Niko gaan de twee naadloos in elkaar over. ■

NOTEN

- In de 13^e en 14^e eeuw heeft de stad Duisburg na elkaar vier verschillende stempels voor het stadszegel gebruikt. Altijd was daarop afgebeeld de schutspatroon van de stad, Christus als "Salvator Mundi" (Verlosser van de Wereld), gezeten op een troon, met zegenend opgeheven rechterhand en met een boek in de linkerhand. Rond 1335 werd het vierde en bekendste Duisburger stadszegel vervaardigd, dat tot in de 17^e eeuw werd gebruikt. Het omschrift luidt: SIGILLVM OPPIDAN(ORVM) DVYSBORG: Zegel van de Burgers van Duisburg. Een afgietsel van dit zegel dient als erepenning van de stad Duisburg. Deze pen-

ning, in goud, zilver en brons, wordt uitgereikt aan raadsleden bij een jubileum en aan ambtenaren die zich verdienstelijk hebben gemaakt voor de stad (met dank aan Paul de Wit).

LITERATUUR

F. LETTERIE Verenigingspenning 1990/1: Getrapt Blok, *De Beeldenaar* 15 (1991) 268-270.

I. LUYCKX E.A. *Niko de Wit beeldbouwer*, (Timmer Art Books, Oosterhout, 2009).

L.NIJLAND De Paleispenning van Niko de Wit *De Beeldenaar* 31 (2007) 167-172.

K. SOUDIJN Wisselende perspectieven, de penningen van Niko de Wit *De Beeldenaar* 29 (2005) 51-57.

H.A. VAN DER VORST Penningnieuws Niko de Wit *De Beeldenaar* 34 (2010) 283.

Website: www.nikodewit.nl

advertenties

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Verzamelaars van jetons, opgelet!

Overslagen met de stempel van een rekenpenning op een andere reeds geslagen rekenpenning komen zelden voor. Volgens Nico Arkesteijn, die momenteel de rekenpenningen van het Geldmuseum beschrijft, zijn in die uitgebreide collectie van ruim 5700 in Dugniolle vermelde exemplaren slechts drie voorbeelden te vinden: een overslag van D(Dugniolle)3283 op D3559, een van D3398 op D2890 en een van D3600 op D3588. Het merkwaardige is dat zich in mijn beperkte collectie vier overslagen op een andere rekenpenning bevinden.

D3648 over D3690

In 1980 kocht ik bij de firma Schulman een jeton D3648 uit 1609 (Van Loon II-50.2) Zowel op de voorzijde als op de keerzijde was duidelijk te zien dat het een overslag betrof op een andere penning. Hoewel er ruim voldoende tekst van de oude penning op beide zijden goed te lezen was, kon ik deze ondanks hardnekkige naspeuringen in de voorafgaande jaren niet ontdekken. Op 25 augustus 1980 stuurde ik de penning naar het Penningkabinet. Ook daar gaf het determineren zoveel problemen dat ik pas negen maanden later antwoord ontving. De heer A. Pol schreef op 25 mei 1981: 'De jeton 1609 is een merkwaardig geval, merkwaardiger dan u al vermoedde. Het stuk is inderdaad geslagen op een andere rekenpenning, zij het niet op één van 1608 maar van 1613. Dat stempels voor rekenpenningen langere tijd in gebruik bleven om later nog afslagen mee te kunnen maken, werd al eens op grond van een rekest van stempelsnijder Van Bylaer uit 1618 gekonkludeerd door A.O. van Kerkwijk.¹ Op deze manier is het ontstaan van een met een 1609-stempel

overgeslagen 1613-rekenpenning wel verklaarbaar. Ons zijn zo geen andere overslagen van rekenpenningen bekend.'

Volledigheidshalve vermeld ik dat de jeton D3648 uit 1609 werd overgeslagen op een jeton D3690 uit 1613 (Van Loon II-50.2 over Van Loon II-83.2). De voorzijde werd op de voorzijde en de keerzijde op de keerzijde geslagen. Deze overslag werd besproken in *De Beeldenaar* 1981-6 (pag. 215-216), zodat ik hier van nadere toelichting kan afzien.

Vanaf die tijd ben ik beter op overslagen gaan letten. Behalve de genoemde jeton heb ik nog drie overslagen gevonden. Van deze drie laten twee exemplaren een overslag zien op een jeton van een latere datum.

D3665 over D3651

Deze rekenpenning van Dordrecht D3665 uit 1610 over D3651 uit 1609. (Van Loon II-67 over Van Loon II-56). De voorzijde is over de keerzijde geslagen. Ter illustratie hoe goed men moet kijken, een foto van de voorzijde. Daar zijn de letters LVS.V van de tekst PLVS . VIGILA te lezen: links van het roosje een L, rechts van het roosje op de punt een V, daarna links van de E een S en rechts naast de L van RELIGIO weer een V. Onder de M van AMOREM is de helm van de

HENK VAN OSCH

D3665 over D3651
(2 x ware grootte)

soldaat te zien. De keerzijde toont op 6 uur de voet van de soldaat.

D3398 over D3445

Een jeton van Dordrecht D3398 uit 1596 over D3445 uit 1598 (Van Loon I-481.2 over Van Loon I-521). De voorzijde is op de keerzijde geslagen. Op de voorzijde is op 6 uur tussen de klauwen van de leeuw het cijfer 8 van 1598 en de letters AR van ARMIS zeer duidelijk te lezen. Onder de A zijn ook twee Hebreeuwse letters van JEHOVA zichtbaar evenals in het centrum enkele stralen van het hemelvuur.

D3398 over D3445
(2 x ware grootte)

D3394 over D3599

Een rekenpenning van Dordrecht D3394 uit 1596 over D3599 uit 1605 (Van Loon I-477.3 op Van Loon II-22). De keerzijde is hier over de keerzijde geslagen. Op de keerzijde zijn op de schoft van het paard de Hebreeuwse letters van Jehova te zien. De stralen uit de doornkrans zijn zichtbaar van 12 tot 2 uur en op 6 uur op het plateau waarop het paard staat. De grootte van de letters en de stralenkrans sluiten andere overslagen, waarbij Jehova in het

D3394 over D3599
(2 x ware grootte)

centrum staat, uit (D2630, D3404 en D3541 respectievelijk Van Loon I-203, 485,2 en 572). Op de voorzijde zijn mogelijk onder 96 delen van S C te zien; als dit juist is heeft men voor de overslag een excentrisch geslagen exemplaar gebruikt. Verder zijn er geen duidelijke sporen van een overslag, hoewel de laatste R van FIRMATVR en de 9 van 1596 vragen oproepen.

Hergebruik

Samen met de in 1981 gepubliceerde overslag bevinden zich in mijn collectie dus vier exemplaren die zijn overgeslagen op een andere jeton waarvan drie een overslag op een jeton van latere datum. Wat kan uit deze gegevens worden geconcludeerd? Er zijn zeven overslagen op een rekenpenning bekend met een stempel van de Dordse munt tussen 1591 en 1613. Gedurende deze periode was Gerard van Bylaer stempelsnijder aan de munt van Dordrecht (1577 tot 1617). Hergebruik van oude stempels is aantoonbaar in of na de jaren 1598, 1603, 1605 en 1613. Het betreft uitsluitend stempels van de munt van Dordrecht. De jeton van 1609 draagt weliswaar geen muntteken, maar de voorzijde is gelijk aan de grote penning Van Loon II-50.1 en deze is van de hand van Van Bylaer. Met de stempel van D3398 werd tweemaal een overslag gemaakt, eenmaal op een eerder geslagen jeton en eenmaal op een later geslagen exemplaar.

Waarom deze overslagen? De heer Pol van het Geldmuseum opperde de mogelijkheid dat zulks op een verzoek van verzamelaars kan zijn gebeurd. Rekenpenningen zullen ook destijds wel zijn verzameld en als de stempels werden bewaard, konden deze worden gebruikt om een lacune in een collectie op te vullen. Mogelijk heeft in sommige gevallen een verzamelaar een doublet uit zijn collectie aangeboden om daarop de begeerde afbeelding te doen slaan. Toch lijkt deze veronderstelling mij niet waarschijnlijk omdat de overgeslagen jetons zonder

uitzondering Dordtse jetons zijn. Om die reden is het waarschijnlijker dat Van Bylaer jetons heeft gebruikt die nog op de plank lagen en zo alsnog van waarde konden worden.

Waarom werd dan niet op een blank plaatje geslagen? Misschien was dat ook wel de regel, maar dat is nu niet meer te achterhalen. Of waren er andere redenen. Was er een reden om een jeton van 1598 te veranderen in een van 1596? Was er in of na 1598 een reden om te wijzen op het Drievoudig Verbond of Triple Alliantie uit 1596? (In dit Verbond van 1596 hadden Engeland en Frankrijk de Republiek

in feite erkend). De stempel uit 1596 werd immers tweemaal hergebruikt.

Was er in of na 1605 reden om te waarschuwen tegen vredesvoorstellen en het binnenhalen van het paard van Troje? Of in of na 1613 reden om te wijzen op het Twaalfjarig Bestand van 1609. Indien verzamelaars meer overslagen in hun collectie opsporen, kan misschien antwoord op sommige vragen worden gegeven. ■

NOTEN

1. A.O. VAN KERKWIJK De stempelsnijders werkzaam aan de Munt te Dordrecht van 1578-1806 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 7 (1920) 29-61.

Oriental Numismatic Society

Internationale vereniging voor geïnteresseerden in de numismatiek van niet-westerse culturen, zoals de pre-Islamitische culturen in het Midden-Oosten en centraal Azië, het cultuurgebied van de Islam, het subcontinent India, China, Japan en Zuidoost Azië

info lidmaatschap lingen@wxs.nl / lidmaatschap €30 per jaar
www.onsnumis.org

Het enige Nederlandstalige tweemaandelijks tijdschrift voor
Numismatiek en Penningkunst

De Beeldenaar

aanmelden als abonnee:

Postbus 11, 3500 AA Utrecht / info@debeeldenaar.nl

Zoekpenning (6)

JANJAAP LUIJT

Een van de zoekpenningen in deze rubriek in het vorige nummer van *De Beeldenaar* kwam Hans de Koning bekend voor en na enig zoekwerk vond hij in *De Beeldenaar* 1979-10 de beschreven penning. Het betreft een zelfportret van de Nederlandse beeldhouwer Cephas Stauthamer (1899-1983). Bij goede bestudering van de keerzijde is langs de onderrand de signatuur *csr* (met beetje langgerekte *s*) te lezen. Het opmerkelijke verschil tussen de penning in het vorige nummer van *De Beeldenaar* en de editie van 32 jaar geleden is het ontbreken van de tekst op de portretzijde. Op de penning die afgebeeld stond in 1979 stond links van het portret de randtekst *CEPHAS STAUTHAMER*.

Stauthamer werd opgeleid aan de Rijks-academie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam. Hij vervaardigde onder meer de erepenning voor de stad Leeuwarden en de herdenkingspenning ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de Winkler Prins Encyclopedie in 1970. Stauthamer was als docent verbonden aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Arnhem.

Met zijn tweede vrouw, de beeldend kunstenares Josje Smit, bewoonde hij het monumentale pand *De Gecroonde Raep* aan de Oudezijds Voorburgwal te Amsterdam, waar zij de voormalige tabakszolders in gebruik hadden als atelier. Carolien Voigtman, conservator penning bij het Geldmuseum, herkende de penning ook. Zij meldde de redactie dat het Geldmuseum 22 penningen van Stauthamer in de collectie heeft, waaronder een exemplaar van deze.

De tweede penning die in *De Beeldenaar* stond afgebeeld leverde ook reacties op. Een aantal lezers meende hierin het werk van Ruth Brouwer te herkennen. Anderen vonden van niet, omdat de plasticiteit en de belettering te armoedig aandeden. Ruth Brouwer zou bovendien nimmer een schreefloze letter gebruiken. Met een verwijzing naar het katholieke onderwerp zou de maker van de penning in de hoek van Niel Steenbergen gezocht moeten worden. Kortom, wordt vervolgd.

Nog voor deze rubriek bestond, werd in *De Beeldenaar* 2010-2 een penning

getoond met een vrouw en een omschrift 'een vrouw moet zijn als een appel in de hand'. Hans Tushuizen meldde de redactie onlangs dat de penning is vervaardigd door Gerard van der Leeden (1935). Van der Leeden studeerde van 1951-1954 in Enschede aan de Academie voor Kunst en Industrie (AKI) bij Henk Zweerus. Daarna verhuisde hij naar Amsterdam, waar hij aan de Rijks-

akademie van Beeldende Kunsten zijn studie vervolgde bij Piet Esser. Na zijn studie vestigde hij zich in het kunstenaarsdorp Bergen (NH), waar dan ook Henk Zweerus en John Rädecker wonen. Met hulp van zijn vader koopt hij er een daglonerhuisje, waar hij sinds 1959 woont en werkt onder de naam Deukalioon.

Nieuwe zoekvragen

Opnieuw zijn er enkele penningen ingestuurd waarvan de eigenaren graag willen weten wie de penning heeft gemaakt en bij welke gelegenheid. De eerste is

een penning met op de voorzijde het portret van de Franse schrijver Honoré de Balzac driekwart en face. Op de keerzijde staan de titels van deze schrijver en zijn geboorte- en overlijdensjaar.

De tweede penning die om opheldering is ingestuurd is vervaardigd ter gelegenheid van een restauratie van de Grote- of Sint Bavokerk in Haarlem. Op de voorzijde staat een ruiter te paard met een vogel op zijn hand en het opschrift: 'restauratie Grote- of St. Bavokerk

Haarlem.' Op de keerzijde een gezicht op de kerk vanuit het noorden.

De vraag over deze penningen is wederom: weet een van de lezers wanneer en door wie deze penningen zijn vervaardigd? ■

Lezers die penningen bezitten waarvan ze de maker niet kennen, kunnen een digitale afbeelding sturen naar redactie@debeeldenaar.nl

Internationale penningkunst

Waar kan ik het vinden? Wat gebeurt er in andere landen?
Wie zijn de kunstenaars? Hoe kan ik het ondersteunen?

International Art Medal Federation

bezoek ons op:

www.fidem-medals.org

Een ingewikkelde berekening

In de jaarrekening 1535/36 van de stad Groningen staat onder de uitgaven een bedrag in Lübecks geld vermeld dat aan een vertegenwoordiger van Hamburg werd uitbetaald.¹ En, zoals met alle inkomsten en uitgaven in die tijd geschiedde, werd ook dit bedrag omgerekend in Groningse rekenmunt. De betrokken tekst in de jaarrekening luidt: 'Item der stadt Hamborch verschinen jaerlix avende Johannis Baptiste Midsommer 300 ende 20 mark lubesck, 1 s. 9 d., ofte 200 ende 56 £ lubesck, 1 s. 9 d., dat £ tot 20 s. lubesck gherekent. Maket na unsen ghelde nue gangber 200 ende 13 emd. gl., 12 st. 1 plac 1 d. unses gheldes.'² De vraag die daarbij opkomt is hoe de monetaire rekensystemen van beide Hanzesteden zich tot elkaar verhielden om zo'n vergelijk tussen Lübecks en Gronings geld mogelijk te maken. Om die vraag te kunnen beantwoorden en om de berekening van de Groningse stadsrentmeester te kunnen doorgronden, moeten we teruggaan naar de oorsprong van de monetaire rekensystemen die in Lübeck en Groningen werden gehanteerd.

Het monetaire rekensysteem van Lübeck

Het monetaire rekensysteem van de stad Lübeck was in 1535 in oorsprong nog deels gebaseerd op het oude Karolingische pond van 20 solidi (schellingen) of 240 denarii (penningen). In de elfde eeuw verdrong de mark het pond als gewichtseenheid, in het bijzonder voor edelmetaal en munten. Er ontstonden in Europa allerlei lokale marken, die onderling van elkaar verschilden en die een bepaalde verhouding tot het pond hadden. Zo werd 1 Lübeckse mark ge-

lijk gesteld aan 4/5 pond ofwel 1¼ mark Lübecks = 1 pond Lübecks.

Het verraderlijke in de opgave van marken Lübecks in de rekening is, dat er in een Lübeckse mark verhoudingsgewijs minder schellingen gingen dan in het pond, maar dat de schelling, in beide gevallen, was onderverdeeld in 12 penningen. Op de keper beschouwd leunde de mark op twee rekensystemen:

1 pond Lübecks = 20 schilling =
240 d(enarius) of pfennig
1 mark Lübecks = 16 schilling =
192 d(enarius) of pfennig

Voor de omrekening van Lübecks naar Gronings geld in voornoemde rekening is het het beste de marken/ponden om te rekenen naar de allerkleinste eenheid, de penning: 320 mark Lübecks 1 s. 9 d. = 256 pond Lübecks 1 s. 9 d. = 61.461 d.

Het monetaire rekensysteem van Groningen

In 1365 werd door Lodewijk van Male, graaf van Vlaanderen (1346-1384), een nieuwe zilveren munt uitgegeven ter waarde van twee Vlaamse groot. De munt, die de benaming 'plak' kreeg, werd weldra nagevolgd, onder andere door graaf Willem V van Holland (1345-1389). Deze Hollandse plak, die gelijk was aan 12 penning rekengeld en in Holland ook wel 'zilveren leeuw' werd genoemd naar de zittende leeuw op de voorzijde, werd in de jaren 1368-1375 te Middelburg en Dordrecht geslagen.³ Het oorspronkelijke gewicht en gehalte van de plak daalde echter snel en daarom werd de oude Hollandse plak in 1376 vervangen door een plak met een lager zilveragehalte, de zogenaamde

JAN C. VAN DER
WIS

‘plackemeeuw’ die gelijk was aan 2/3 oude plak of 8 Hollandse penning rekengeld.⁴

Ook elders in de Nederlanden werd de plak al snel slechter. Anders dan in andere Oost-Nederlandse gewesten, waar plak de benaming werd voor een zilveren munt van laag gehalte ter waarde van 1/8 stuiver, werd in Groningen plak de benaming voor 1/6 stuiver. Deze plak was, net als de Hollandse, onderverdeeld in 8 penningen rekengeld. Naast stuiver, plak en penning werd er in Groningen nog een grotere rekenmunt gebruikt ter waarde van 30 stuiver Gronings. In de oudst bewaard gebleven en vermoedelijk ook eerste jaarrekening van de stad Groningen van 1526/27 wordt een eenheid van 30 stuiver nog aangeduid met ‘rins gl.’ ofwel rijns gulden. In de daaropvolgende jaarrekening die is overgeleverd, namelijk die van 1535/36, wordt die eenheid van 30 stuiver met ‘emd. gl.’ ofwel Emder gulden aangeduid. Mogelijk heeft deze verandering te maken gehad met het feit, dat het goudgehalte van de rijns gulden en zijn navolgingen langzamerhand verminderde, waardoor er rijns gulden van verschillende waarden in omloop waren. In de jaarrekening 1526/27 hebben ze waarden variërend van 24 tot 35 stuiver per stuk. Dat laatste gaf mogelijk aanleiding

tot verwarring. Het Groningse rekenstelsel in 1535 ziet er als volgt uit: 1 Emder gulden = 30 stuiver = 180 plak = 1440 d(enarius) of penning.

Door de stadsrentmeester werd voor de betaling aan Hamburg een bedrag in Gronings rekengeld verantwoord van 213 emder gulden 12 stuiver 1 plak 1 penning ofwel 307.305 d.

De onderlinge verhouding

Als we het aantal penningen Groningse rekenmunt delen door het aantal Lübeckse penningen (307.305 d. : 61.461 d.) blijkt dat in 1535 vijf penning Gronings gelijk was aan één penning Lübecks. Een ingewikkelde berekening die klopt tot op de penning nauwkeurig.

NOTEN

1. Regionaal Historisch Centrum Groninger Archieven, toegang 2100, inv. 7.2, jaarrekening 1535/36. Deze rekening werd, tezamen met de rekeningen 1526/27 en 1548 in getranscribeerde vorm gepubliceerd door dr. P.J. Blok.
2. BLOK 1896, 207/208 (‘De stadt Homborch’).
3. GROLLE 2000, 117, 17.5.2.
4. GROLLE 2000, 121, 17.8.1.

LITERATUUR

P.J. BLOK *Rekeningen der stad Groningen uit de 16de eeuw* (’s-Gravenhage 1896).

J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie van 1434* (Amsterdam 2000).

Een bijzondere renaissance

Het hof van de Este's te Ferrara

HANS DE
KONING

Veel verzamelaars hopen ooit de vondst of koop van hun leven te doen. Dat is dan iets bijzonders, liefst voor een schappelijke prijs. Nu wil ik niet zeggen dat die vondst of koop van mijn leven mij overkwam, maar wel deed ik kortgeleden een aardige aankoop voor een zeer schappelijke prijs: het boek *Een Bijzondere Renaissance, Het hof van de Este's te Ferrara*. Het is de zeer fraai uitgevoerde catalogus van maar liefst 360 pagina's met bijna 300 illustraties, die verscheen bij een van de Europalia-exposities gehouden in 2003/2004 in Brussel. Die vondst deed ik onlangs, zo'n zeven jaar later, bij boekhandel De Slegte; de prijs: € 7,50.

Europalia is een toonaangevend internationaal cultuurfestival in België dat om de twee jaar aandacht vestigt op een land en zijn culturele erfgoed. In 2003/2004 was onder de diverse tentoonstellingen de expositie *Een bijzondere Renaissance, Het hof van de Este's te Ferrara*, een publiekstrekker in het Paleis voor Schone Kunsten te Brussel. Daarbij verscheen toen de gelijknamige en lijvige catalogus. De expositie is reeds lang voorbij en het restant van de catalogi kwam in de ramshole.

Penningen

In het Quattrocento – de vijftiende eeuw – bloeide aan allerlei Italiaanse hoven een nieuwe kunst op, maar nergens nam deze zo'n bizarre vorm aan als aan het hof van de hertogen van d'Este in Ferrara. De catalogus biedt een uitgebreide verkenningstocht door de renaissancebeschaving van Ferrara. De lezers vernemen hoe het huis d'Este is ontstaan. Door zeer lezenswaardige hoofdstukken over de geschiedenis – met aan-

dacht voor de 'dames' van de familie –, de schilderkunst, beeldhouwkunst, architectuur en muziek komt de cultuur van de vijftiende eeuw in Ferrara opnieuw tot leven. Ferrara, dat zijn surrealistisch karakter nooit heeft verloren, is de hoofdstad van de gelijknamige provincie gelegen in Noord-Italië en was in de renaissance een kosmopolitische stad met de zetel van het huis d'Este.

Het hoofdstuk 'De medaillekunst en de verheerlijking van de vorst' zal lezers van *De Beeldenaar* waarschijnlijk het meest aanspreken. Hoewel penningen in de tekst afwisselend en daardoor verwarrend of zelfs storend, munten en medailles worden genoemd ('... de eerste door Pisanello uitgevoerde munt [...] wellicht de eerste volwaardige renaissance-munt'), geeft de schrijfster Anna Maria Visser Travagli in een kort hoofdstuk een goede uitleg van wat een penning is – of was? – met bovendien een informatieve toelichting op het 'klassieke' productieproces. Een citaat: 'Gegoten medailles vormen een artistieke discipline die duidelijk te onderscheiden is van geslagen munten, in die zin dat ze geen wettelijke monetaire waarde hebben en dat ze geen rechtstreekse emanatie [manifestatie] zijn van de autoriteit van de staat. Ze kunnen daarentegen besteld worden door een particulier om iets te vieren of te herdenken. [...] De gegoten renaissance-munt [...] is dus een kleine sculptuur in bas-reliëf waarmee buitengewone picturale effecten konden bereikt worden'.

Acht van de vijftien tijdens de expositie getoonde penningen zijn in kleur met voor- en keerzijde afgebeeld. Ze tonen onder andere de portretten van markiezen en hertogen; van sommigen

Amadio da Milano,
Nicolò III, brons

daarvan zijn elders in de catalogus geschilderde portretten met een toelichting afgebeeld. De tekst vermeldt dat Leonello d'Este (1407-1450), markgraaf van Ferrara in 1443 ter ere van zijn overleden vader Nicolò III (1384-1441) – de echte vader des vaderlands – een ruiterstandbeeld liet oprichten en dat er ook een penning van hem werd ontworpen. Deze penning werd uitgevoerd door Amadio da Milano, een leerling van Pisanello, die later ook een penning van Borso d'Este, een andere zoon van Nicolò III, maakte.

In het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 1953 schrijft Olga N. Roovers onder de titel: 'De eerste Renaissancepenning niet van Pisanello?', dat Patrignani in de *Rivista Italiana di Numismatica* 1952/53 poogt aan te tonen dat Amadio da Milano deze penning

van Nicolò III reeds in 1432 of 1433 vervaardigde. Hij bestrijdt daarmee dat de penning met het portret van de Byzantijnse keizer Johannes VIII Palaeologus, door Pisanello gemaakt in 1439, de eerste Renaissancepenning is, zoals algemeen door wetenschappers wordt aangenomen. Roovers weerlegt de weinig steekhoudende argumenten van Patrignani.

Pisanello werkte ook voor Leonello en ontwierp – zoals bekend – portretpenningen van onder andere Nicolò's zoon en opvolger, waarbij een door hem geschilderd portret als voorbeeld diende. Daarop is Leonello 'en profil' afgebeeld met zijn typische korte, gekrulde kapsel, zijn haar is op het voorhoofd en in de nek volgens de heersende hofmode hoog weggeschoren (afb. *Ben ik in beeld*, cat. 6).

Jacopo Lixingolo,
Borso d'Este, brons
(2/3 ware grootte)

Nicolò en Leonello hadden van hun hof een vooraanstaand centrum van kunst en letteren gemaakt. Borso d'Este (1413-1471) volgde in 1450 zijn broer Leonello op en zette diens traditie voort. Bekend is de gedecoreerde bijbel van Borso d'Este (*La Bibbia di Borso d'Este*) die hij rond 1455 liet maken en geldt als een van de mooiste boeken van de vijftiende eeuw. Ook liet Borso in het Palazzo Schifanoia enkele fresco's schilderen waarop zijn levensverhaal wordt afgebeeld alsmede de tekens van de dierenriem en allegorische voorstellingen van de maanden van het jaar. Onder hem werd de stad Ferrara verder uitgebreid en verfraaid. Borso was zeer met zijn imago begaan en liet zich afbeelden met hertogelijke muts en de bij zijn rang passende juwelen op een zowel krachtige als verfijnde penning van de hand van Petrecino da Firenze (afb. *Ben ik in beeld*, cat. 25) en op een andere gemaakt door Jacopo Lixingolo. Op de keerzijde van deze penningen zijn de typische symbolen van Borso te herkennen: op de ene een doopvont (symbool van reinheid) en op de andere een eenhoorn aan het water. De eenhoorn steekt zijn hoorn in het water om dit te zuiveren. Hij symboliseert het werk van de Estes, die de moerassen rond de stad Ferrara hebben drooggelegd en het land in cultuur brachten. De eenhoorn sierde ook hun blazen of wapenschild.

Borso regeerde 21 jaar over Ferrara, Modena, Reggio en over andere verspreide kleinere gebieden die de kern vormden van de staat van het huis Este. De prachtlievende Borso, die met zijn kunstpolitiek zijn publiek imago verzorgde, liet in 1452 zijn portret ook op het in omloop zijnde geld slaan. Hij was ontegenzeggelijk een belangrijk mecenas maar in Rome sprak men met minachting over deze - in hun ogen - parvenu en zijn pronkzucht. Borso stierf in 1471 en werd opgevolgd door zijn broer Ercole I die zijn mecenaat voortzette. Sperandio da Mantova, die als beeldhouwer en medailleur in Ferrara werkte, ontwierp een enkelzijdige penning met portretten van de hertog Ercole I en Eleonora van Aragon Este ter gelegenheid van hun huwelijk in 1473 (Kress, afb. 116). Een andere talentvolle kunstenaar in die tijd was Gian Cristoforo Romano, zoon van beeldhouwer Isaia da Pisa. Cristoforo ontwierp een penning met de portretten van Alfonso I en Lucretia Borgia d'Este ter gelegenheid van hun huwelijk in 1502 en eerder een penning met het portret van Isabella d'Este Gonzaga met op de keerzijde een vrouwelijke gevleugelde figuur (afb. *Ben ik in beeld*, cat. 32). Scholten geeft een toelichting op deze penning in *Ben ik in beeld*?: de tekst op de keerzijde BENEM[O]ERE/NTIVM ERGO betekent 'voor hen die haar een dienst bewijzen' of 'vanwege

Pompeo Leoni,
Ercole II, brons

waardige verdiensten' en duidt erop dat dergelijke penningen werden uitgereikt als eerbewijzen.

Een hoogtepunt na 1556 is een penning met op de voorzijde een portret van Ercole II en op de keerzijde een allegorie van het geduld, naar een schilderij van Francesco Salviati. De penning is gemaakt door Pompeo Leoni, evenals zijn vader Leone Leoni, beeldhouwer en medailleur. Met het bewind van deze Ercole II en diens zoon Alfonso II maakt het hertogdom Ferrara zijn laatste bloei door. Het huis d'Este verloor Ferrara in 1597 aan de Kerkelijke Staat.

Snelheid geboden

Het hoofdstuk over penningkunst met afbeeldingen van de genoemde penningen geeft samen met de context uit de andere hoofdstukken een breed beeld, waardoor de catalogus interessante (achtergrond-) informatie toevoegt aan de reeds bestaande documentatie over de vroegste vorm van de penningkunst. Wie snel is kan wellicht nog een exemplaar van de catalogus bemachtigen. ■

LITERATUUR

ANNA MARIA VISSER TRAVAGLI 'De medaillekunst en de verheerlijking van de vorst' *Catalogus Europalia; Het hof van de Este's te Ferrara* (Gent 2003) [in 2011 bij boekhandel De Slegte voor € 7,50].

CATALOGUS *Italiaanse Medailles en Plaquettes van de Vroege Renaissance tot het eind van de Barok* (Ned. Goud- en Zilvermuseum Utrecht 1967).

GEORGE F. HILL and GRAHAM POLLARD *Renaissance Medals from the Samuel H. Kress collection* (London 1967).

HANS DE KONING Ben ik in beeld? *De Beeldenaar* 23 (1999) 26-30.

OLGA N. ROOVERS Pisanello *De Geuzenpenning* 1954-1.

STEPHAN K. SCHERR *The Currency of Fame - Portraitmedals of the Renaissance* (New York 1994).

FRITS SCHOLTEN / CAROLIEN VOIGTMANN *Ben ik in beeld? - Penningen uit de Italiaanse Renaissance* (KPK Leiden 1998).

H. SCHULTE NORDHOLT *Pisanello (Antonio Pisano)* (OKB Radio juni 1965).

LUKE SYSON DILLIAN GORDON *Pisanello Painter to the Renaissance court* (National Gallery London 2001).

Penningnieuws

CHRISTIEN NIJLAND

Waldemar Pennings, terracotta, 2010

Dr. Waldemar Pennings is een imaginair persoon, in penningkringen evenwel bekend als uitgever van het elektronische tijdschrift *Pennings'*

Keerzijde. Uit summiere beschrijvingen van de persoon in dat tijdschrift vormde Christien Nijland zich een beeld van hoe Waldemar er uit moet zien. De penning laat op de voorzijde het portret van de bejaarde uitgever zien, met zijn naam haast ten overvloede in het randschrift. De keerzijde van de penning, om elk misverstand uit te sluiten, expliciet aangegeven als penning's keerzijde, laat de keerzijde van Waldemar zien en is meteen een subtiele verwijzing naar het door hem uitgegeven blad.

Christien Nijland laat ons in aangename verwarring achter, geheel in lijn met de bijdragen uit dat blad. Immers, als zij als tekst Pennings' Keerzijde zou hebben gebruikt, dan zou dit de voorzijde van de penning zijn geweest, de nadruk zou dan hebben gelegen op het tijdschrift. Nu is het duidelijk de keerzijde van de penning, maar we zien daarop wel degelijk Pennings' keerzijde. De penning is door de maakster bedoeld om uitgereikt te worden aan personen die zich met gepaste bescheidenheid verdienstelijk hebben gemaakt voor de penning. Het eerste exemplaar is inmiddels uitgereikt aan de bijna negentigjarige beeldhouwer-penningmaker Joop Hekman. Hij is vooral bij de oudere Beeldenaar-lezers bekend door zijn penningen van Juliana en P.C. Hooft (zie L. Tilanus, *Handzame Sculptuur*).

HENK VAN DER VORST

De rubriek penningnieuws biedt ruimte om in kort bestek nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Henk van der Vorst, Eekhoornlaan 9, 3951 AV Maarn. e-mail: penningnieuws@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

MOLLY

Parelhoen, 2011, brons

De penningmaakster Molly geeft bij deze penning, onder het motto 'De Rand en de Scherf - over de waarde van de imperfectie', de volgende toelichting. In deze bronzen penning staat een hoen geklemd in de cirkel van de penningrand. De perfect gedrapeerde snoeren van witte stippen op een zwart verkleed doen denken aan een overvol juwelenkistje. Het parelhoen gaat doorgaans met gepaste, waardige tred, doch deze wandelende doos kan een frappante vormwisseling ondergaan. Hier strekt zich de dunne hals met de kleine kop, die plotseling als een centimeter wordt uitgerold en onder het donkergrijze lijf verlengen zich op verbazende wijze de poten. Je vraagt je af wat er allemaal onder die verentooi verborgen blijft. De doosachtige vorm wordt gerekend en slank.

Er ontstaat een doelgerichtheid waarbij de dribbelende ijver zich op een smakelijk hapje richt. Bij deze penning is dit laatste niet het geval; het hoen is bezig een van zijn parels met zijn snavel over de rand te zetten via een draad, die het hoen van de voorzijde naar de achterzijde heeft gelegd. Op de keerzijde zien we in het penningvlak een parelsnoer dat gedeeltelijk geregen is. In de draad kringelen de woorden mee: Treasures of Nature. Uit de rand, aan de voorzijde rechts is een scherf weggestoten. Deze scherf volgt in negatief-vorm een deel van het hoenderlichaam. Waarom deze ontsiering laten zitten, deze butts niet hersteld? Schoonheid is kwetsbaar. Het vereist de zorgvuldigheid waarvoor de waardering borg staat. Een ingrijpen en deze juwelenkist, kaalgeplukt en gebraden wordt naast de zure kool op het bord gelegd: maaltijd voor een lekkerbek.

(2/3 ware grootte)

AD MERX

40-jarig huwelijk, 2010, chamotte klei

Deze penning maakte Ad Merx naar aanleiding van zijn 40-jarig huwelijk met Marion van Oudvorst. Op de ene zijde staat een paar in liefdevolle omhelzing. Op de andere zijde valt eerst de 4 op, dan de cirkel eromheen en rondom

deze cirkel staat te lezen: MARION & AD 40 JAAR GETROUWD. Deze penning maakte hij als uitdrukking van dankbaarheid naar hun kinderen en vrienden, die hen een fantastisch feest hadden bereid. De penning is negatief gesneden in gips en vervolgens uitgedrukt in chamotte klei.

RON DUTTON

Huwelijkspenning, 2010, 10 in brons, 1 in zilver

Bij uitzondering dit keer een penning van een in het buitenland werkzame penningmaker. De penning werd gemaakt naar aanleiding van het huwelijk op 24 april 2010, van onze redacteur Jan Pelsdonk met Marie-Astrid Voisin. Op de voorzijde zien we een tempel tussen de bomen, in volle maan. Dit geeft de koepel op het landgoed Beerschoten nabij NS-station Driebergen-Zeist weer.

Hier deed Jan tijdens een maanverlichte nacht zijn huwelijksaanzoek. In serpentine vorm zien we de drie eerste letters van hun voornamen: M A J.

Op de keerzijde een 'incusum' pareluil, met daarvoor twee in elkaar gehaakte ringen en daarachter een maan en een olijftak. De uil verwijst naar een speciale interesse van Marie-Astrid. Het ontwerp is afgeleid van een Atheense tetradrachme, als verwijzing naar de numismatiek die beide mensen samenbracht. In de rand zijn de initialen van de penningmaker aangebracht. ■

Muntmelange

WILLEM VAN DEN
NIEUWENHOF

MAASTRICHTSE DUITEN VAN PHILIPS II

In De Beeldenaar 2000-2 beschreef ik een aantal tot dan toe onopgemerkt gebleven varianten van duiten van Philips II, geslagen in het Brabantse munthuis te Maastricht. Ik schreef toen dat in de toekomst wel meer varianten gevonden zouden worden.¹ Op deze plaats wil ik twee nog niet gepubliceerde varianten beschrijven. Daarmee wordt mijn eigen (overigens niet erg gewaagde) veronderstelling bewaarheid. Purmer en Van der Wiel beschrijven de bedoelde duit als volgt:²

Voorzijde: borstbeeld van Philips II, naar links gewend, in het veld drie ringetjes; omschrift .PHS.D.G.HISP.Z.REX. DVX.B muntteken ster tussen het jaartal. Keerzijde: gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië; omschrift DOMINVS.MIHI.ADIVTOR. Gewicht: 2,72 gram

Andere variant

Purmer en Van der Wiel beschrijven diverse varianten, waaraan ik er in 2000 zes heb toegevoegd. De belangrijkste afwijkingen betroffen varianten met afwijkende wapenschilden op de keerzijde. Bij dit artikel zijn de volgende nieuwe varianten afgebeeld:

1583

Voorzijde: borstbeeld van Philips II, naar links gewend, in het veld drie rin-

getjes (één links en twee rechts van de vorst); omschrift .PHS.D.G.HISP.Z.REX. DVX. jaartal afgekort tot de twee laatste cijfers met daartussen het muntteken ster. Keerzijde: gekroond wapenschild van Oostenrijk-Bourgondië; omschrift .DOMINV.AIHI.ADIVTOR.

Opmerkelijk is dat MIHI is ingekort tot AIHI, doordat een deel van de M ontbreekt. Belangrijker is dat iedere verwijzing naar het Hertogdom Brabant, dat voor de emissie verantwoordelijk is, ontbreekt. Achter het DVX op de voorzijde zou die verwacht worden in de vorm van een B of BR.

1584

Voorzijde: als hiervoor, echter met links van de vorst een ringetje en rechts twee bolletjes (in plaats van ringetjes); omschrift .PHS.D.G.HISP.Z.REX.DVX.B jaartal afgekort tot de laatste twee cijfers, met rechts van het jaartal een ster. Keerzijde: als hiervoor; omschrift DOMINVS.MIHI.ADIVTOR.

Opmerkelijk aan deze munt is dat de ster niet tussen de cijfers van het jaartal staat. ■

LITERATUUR

W. VAN DEN NIEUWENHOF De duiten van Philips II geslagen te Maastricht: enige verrassende stem-pelvarianten *De Beeldenaar* (2000) 88-92.

D. PURMER / H.J. VAN DER WIEL *Handboek van het Nederlandse kopegeld 1523-1797* (Vriezenveen 1996) 179.

Euroruimte

Ontwerpen voor 2012

In januari 2012 is het tien jaar geleden dat de eurobiljetten en -munten in omloop werden gebracht. Om dit te vieren wordt in alle zeventien lidstaten van het eurogebied een jubileummunt van 2-euro in circulatie gebracht. Via een website is inwoners van de eurolanden gevraagd ontwerpen in te sturen voor deze nieuwe 2-euroherdenkingsmunt. Kennelijk is hierop veelvuldig gereageerd en er zijn uiteindelijk vijf ontwerpen geselecteerd waarop tussen 6 en 26 juni jl. burgers van een lidstaat van de eurozone konden stemmen. Op het moment dat dit stukje wordt geschreven is nog niet bekend welk ontwerp zal winnen, vandaar dat hier de vijf genomineerden zijn afgebeeld.

JANJAAP LUIJT

(1½ x ware grootte)

Digitale verwijzing

Vorig jaar gaf België een 2-euroherdenkingsmunt uit ter gelegenheid van het Belgisch voorzitterschap van de Europese Unie met daarop een verwijzing naar de website eutrio.be. Daarmee was dit waarschijnlijk de eerste munt ter wereld met daarop een URL. Maar het kan nog dynamischer. Hoewel primair gericht op verzamelaars, is het op 22 juni uitgegeven '100 jaar muntgebouw vijfje' de eerste officiële munt met een QR-code. Dat is een digitale code die met de mobiele telefoon met qr-reader te lezen valt. Benieuwd welke informatie deze code vrij zal geven.

*munt met QR-code
(1½ x ware grootte)*

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Expositie voor leden

Na het grote succes van de penning-expositie 'Let op de penningen' bij galerie De Ploegh in Soest, organiseert Kunstzaal Van Heijningen in Den Haag in samenwerking met de vpk opnieuw een penningtentoonstelling. De expositie loopt van 26 november 2011 tot en met 8 januari 2012. Naast de opening op 26 november wordt er ter afsluiting op 8 januari 2012 een Nieuwjaarsborrel gehouden voor de leden van de vpk. De tentoonstelling biedt een unieke gelegenheid de leden bij penninguitgiften van de vpk te betrekken. Daarom worden alle leden die de tentoonstelling bezoeken in de gelegenheid gesteld om hun persoonlijke voorkeur voor de getoonde penningen kenbaar te maken. De twee kunstenaars met de meeste stemmen krijgen van de vpk de opdracht om hetzij de jaarpenning, hetzij de inschrijfpennig te ontwerpen. Er is ruimte voor werk van zo'n 70 kunstenaars. Het bestuur wil penningmakers die lid zijn van de vpk bij van Heijningen onder de aandacht brengen en hen een optimale kans geven. Omdat niet alle professioneel werkende penningmakers onder de vpk-leden bij ons bekend zijn, roept het bestuur u op dit zo snel mogelijk kenbaar te maken. Uw aanmelding, aangevuld met enkele afbeeldingen van uw werk, graag e-mailen aan l.verkaaik@planet.nl.

TENTOONSTELLINGEN

Jurriaan Pool, zilversmid en medailleur

De nieuwe penningtentoonstelling bij Teylers Museum heeft Jurriaan Pool als

onderwerp. Tussen 1653 en 1667 maakte hij een klein aantal kwalitatief hoogstaande penningen, waaronder een penning op de voltooiing van het Amsterdamse stadhuis in 1655. Hij stond in contact met mensen als Joost van den Vondel, wiens gedichten op sommige penningen zijn vereeuwigd.

Tot en met 18 september, di.-za. 11-17 uur; zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.

www.teylersmuseum.eu

Filosofen

In de zomermaanden is in de bibliotheek van het Sculptuurinstituut de expositie 'Grote filosofen – klein verbeeld' te zien, met penningen van Eric Claus en anderen.

Tot en met 18 september, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee/ bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveldstraat 1, Den Haag.

www.beeldenaanzee.nl

Eeuwig geld

In 2011 viert het muntgebouw 's Rijks Munt in Utrecht waarin het museum gevestigd is, zijn 100-jarig bestaan. Met de tentoonstelling 'Eeuwig geld; 100 jaar Muntgebouw, 1000 jaar muntslag' blikt het museum terug op die afgelopen 100 jaar en ruim 1000 jaar muntgeschiedenis in Utrecht.

Di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Gelukzoekers – Magie van geld

Geld speelt al duizenden jaren een rol in ons dagelijks leven. Maar belangrijke zaken als een goede gezondheid, liefde en geluk zijn niet te koop. Of wel?

Ontdek de magie van geld. En misschien vind jij wel je geluk in het Geldmuseum...

Tot en met 6 mei 2012. di.-vr. 10-17 uur,
za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90,
Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Henk Evertzen

Galerie Vermeulen in Etten-Leur zal vanaf 17 september aandacht besteden aan recent werk van de Utrechtse kunstenaar Henk Evertzen.

Van 16 september tot en met 2 oktober, openingstijden via de website. Galerie Vermeulen, Zeilmakerstraat 19, Etten-Leur.
www.galerievermeulen.nl

DIVERSEN

Filmpjes

Recent verscheen bij de Koninklijke Nederlandse Munt een 5-euromunt met als thema het eeuwfeest van het Muntgebouw aan de Leidseweg in Utrecht. In een reeks filmpjes op internet vertellen betrokkenen hoe deze munt tot stand is gekomen. Zo vertellen de ontwerpers over inspiratie en Marcel van der Beek van het Geldmuseum over de geschiedenis van het gebouw.

MANTIS

De American Numismatic Society (ANS) heeft een groot gedeelte van zijn collectie digitaal ter beschikking op hun website. Onder de naam MANTIS (A Numismatic Technologies Integration Service) biedt de website informatie over meer dan 600.000 voorwerpen in de collectie van de ANS. De omvat munten, papiergeld, tokens, primitief geld, penningen en onderscheidingen van over de gehele wereld.

Importverbod

Recent zijn de regels voor het invoeren van Romeinse antieke munten naar de Verenigde Staten verscherpt. Een van de maatregelen is dat voor een categorie geïmporteerde munten aangetoond

moet kunnen worden dat ze al vóór 19 januari 2011 in het land waren. Voor Amerikaanse verzamelaars wordt het daardoor moeilijker in het buitenland antieke munten te kopen. Voor handelaren betekent het dat ze zonder documentatie deze munten niet kunnen meenemen naar beurzen. Voor munten van het Romeinse keizerrijk en de meeste Romeinse Republikeinse munten gelden de regels niet. Voor een overzicht van de munten die aan de beperkingen onderworpen zijn raadpleegt men de website <http://edocket.access.gpo.gov/2011/pdf/2011-882.pdf>. De verwachting is dat binnenkort ook Griekse munten aan de beperkingen onderworpen worden.

FIDEM

Van 10 tot en met 14 juli 2011 zal in Glasgow het xxxii Art Medal Congress worden gehouden. Nadere informatie is te vinden op www.fidem-medals.org.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
J.E.L. Pelsdonk
p/a Geldmuseum
Postbus 2407
3500 GK Utrecht
info@munt-penningkunde.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
E. de Jong
Park Hoornwijk 35
2289 CZ Rijswijk
tel. (070) 3867867
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Bestellingen van penningen:
P.H. Bloemer
Kruithuisstraat 110
1018 WW Amsterdam
tel. (020) 6730180
bloemer@xs4all.nl

MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

VEILINGEN & TAXATIES

MUNTEN, POSTZEGELS, BANKPAPIER, ETC.

Onafhankelijk
Betrouwbaar
Ervaren

- Grootste klantengroep
- Bij verkoop hoogste opbrengst
- Betrouwbare en realistische taxaties worden kosteloos verstrekt

MPO, hét adres
voor veiling, advies
en bemiddeling

KANTOORADRES MPO: ENERGIEWEG 7, 3401 MD IJSSELSTEIN
TEL: +31 (0)30-6063944 - FAX: +31 (0)30-6019895 - WWW.MPO.NL

NUMISMATISCHE KRINGEN

Een numismatische kring is een regionale vereniging waar mensen die geïnteresseerd zijn in kennis van munten, penningen of bankbiljetten elkaar treffen. Numismatiek betekent namelijk “munt- en penningkunde”. Er zijn in Nederland 17 numismatische kringen. De kringen houden maandelijks een bijeenkomst waar de leden kennis uitwisselen, lezingen worden gehouden en/of waar onderling geruild of verkocht kan worden.

Op een uitzondering na, staat het ruilen of handelen bij de kringen niet op de eerste plaats.

AMSTERDAM A.E. Kokplantsoen 33, 1063 PV Amsterdam Tel. 020-6148590 E-mail: p.f.drenth@minfin.nl	't Open Hof, Burgermeester Haspelslaan 129, Amstelveen. 2 ^e maandag van de maand (niet in juni t/m september).	KAMPEN-ZWOLLE E.O. Terts 10, 8265 SN Kampen Tel. 038-3312636	Gebouw Assendorp, Geraniumstraat, Zwolle. 2 ^e of 3 ^e maandag van de maand (niet in juni t/m augustus).
BLOEMBOLLENSTREEK e.o. Postbus 238, 2160 AE Lisse Tel. 023-5637048 E-mail: bergalen@xs4all.nl Site: www.nkbs.nl	In 't Poelhuys, Vivaldistraat 4, Lisse - Poelpolder 2 ^e dinsdag van de maand (niet in juli en augustus);	KENNEMERLAND 2e Hogewoerddwarsstraat 6, 2033 VJ Haarlem Tel. 023-5255765 E-mail: nkk-haarlem@hotmail.com	Squashcentrum Haarlem, Kleverlaan 204, Haarlem. 4 ^e maandag van de maand (niet in juni t/m augustus).
BRABANT Smaldonkstraat 5, 5482 KE Schijndel; Tel. 073-6894900 E-mail: info@numismatischekringbrabant.nl Site: www.numismatischekringbrabant.nl	Le Duc, Korenbrugstraat 5-7, 's-Hertogenbosch; 2 ^e woensdag van de maand (niet in juni t/m augustus).	LIMBURG p/a Witmakersstraat 14A, 6211 JB Maastricht Tel.: 043 -3215119 E-mail: p.vddussen@planet.nl	Lokaal 't Pruuske, Hoogbrugstraat 9, Maastricht. 3 ^e dinsdag van de maand (niet in juni t/m augustus).
FRIESLAND “Mr. Jacob Dirks” Grindweg 208 8483 JL Scherpenzeel (Fr.) Tel. 0561-481394	Rest. K. Leeuwen, Parkstraat 1, Sneek. Afwisselende dinsdagen van de maand (niet in juni t/m september).	NOORDOOSTPOLDER E.O. Middelplaat 46, 8303 ML Emmeloord Tel. 0527-698693	Nieuw Jerusalem Kerk, Cornelis Dirksplein 10, Emmeloord. Laatste dinsdag vd maand (niet in mei t/m augustus).
“FRISIA” Westerbuorren 33, 9212 PK Boornbergum Tel. 0512-382 901 E-mail: secr@numismatischekringfrisla.nl Site: www.numismatischekringfrisla.nl/	Zalencentrum Oase, Ringwei 3, Drachten. Laatste dinsdag van de maand (niet in mei t/m augustus en december).	OOST-NEDERLAND Klaroen 6, 6904 PB, Zevenaar Tel. 0316-340521 E-mail: NKON@hetnet.nl. Site: www.munt-penningkunde.nl/ kring_Oost_Nederland.htm	Zutphen, Odd Fellows Huis Marspoortstraat 10A, Zutphen 2 ^e maandag van de maand (niet in juni t/m augustus).
‘s GRAVENHAGE Gruttostraat 3, 3145 CB Maassluis Tel. 010-5914709 E-mail: l_boezelijn@zonnet.nl Site: www.gulden.tmfweb.nl/start/start.html	Koffiekamer Remonstrantse Kerk, Laan v Meerdervoort 955, Den Haag 3 ^e dinsdag van de maand (niet in juni t/m augustus).	ROTTERDAM Informatie en aanmelding: E-mail: NKRotterdam@live.nl	Wijkcentrum De Esch, Rijnwaterstraat 11, Rotterdam 1 ^e dinsdag van de maand (niet in juli en augustus).
GRONINGEN Havezathelaan 104, 9472 PZ Zuidlaren Tel. 050-4029218; E-mail: secr@numismatischekring groningen.nl Site: www.numismatischekring groningen.nl	't Gorechthuis, Hortuslaan 1 Haren 3 ^e vrijdag van de maand (niet in juni t/m augustus).	UTRECHT Cameliastraat 16, 1214 GA Hilversum Tel. 035-6243498 E-mail: franspeters.1@kpnmail.nl	Parochiecentrum Kerkestein, Past. Ohllaan 34a, Vleuten 4e woensdag van de maand (niet in mei t/m augustus).
HOOGEEVEN De Veenkampen 43, 7822 GN Emmen Tel: 0591-649850 ; E-mail: henderik.siepel@home.nl	De Schenkerij, Schoolstraat 1a, 9441 PE Orvelte 2 ^e donderdag van de maand (niet in juni t/m augustus)	ZEELAND Breeweg 40, 4335 AR Middelburg Tel. 0118-626294 E-mail: nijver@hetnet.nl	Ontmoetingscentrum “Dauwendaele”, Winkelcentrum Dauwendaele, Vrijlandstraat 59, Middelburg. 2 ^e dinsdag van de maand (niet in juli en augustus).

MUNTMANIFESTATIE 2011

Zaterdag 17 September - Hotel Van der Valk Assen

Met afstand de grootste Nederlandse Muntenbeurs en met een groeiend aanbod papiergeld en penningen & meer dan 100 deelnemers uit tenminste 10 landen. Een evenement dat u niet mag missen !

TIP: Noteert u deze datum alvast in uw agenda !!!

Voor alle aanvullende info zie: WWW.WBEVENEMENTEN.EU

Worldwide Bi-metallic Collectors Club

The WBCC was established September 14th 1996 by using Internet facilities. It is the very first 'Internet' Coin Club. It has now 516 members from 64 Countries. WBCC goals are to get involved with GREAT ENTHUSIASM to exchange information about Bi- and Tri-metallics and exchange Bi- and Tri-metallics itself. The membership itself costs nothing, but you must have a GREAT ENTHUSIASM in collecting Bi- and Tri-metallics and must PARTICIPATE in the WBCC.

The WBCC has the following activities:

- A. Composing and distributing 'The World of Bi-metallics' catalog every 4 months. Free and send by E-mail (Attached as an Excel file)
- B. Weekly send a 'WBCC Newsmail' to the members of the WBCC
- C. Providing a WBCC Website and WBCC For Sale Page
- D. Providing a Bi-metallic Documentation Centre
- E. Providing a WBCC Public Relations Centre

info at: wbcc@home.nl

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1743. AANKOMST VAN BARON IMHOFF OP KAAP DE GOEDE HOOP.

Door M. Holtzhey

Vz. borstbeeld van baron Imhoff naar rechts, waaronder signatuur.

Omschrift: GVST.GVIL. LIB.BAR. AB IMHOFF GVB.GEN.IND.OR.F.B.

Kz. Batavia met weegschaal en scheepsanker op een steen
waarop de initialen van de Compagnie.

Omschrift: SPES MELIORVM TEMPORVM (hoop op betere tijden)

In de afsnede MDCCXLIII. zilver 28.5 mm, 8.20 gram

Uitgereikt tijdens de maaltijd ter gelegenheid van de inhuldiging op 26 januari 1743.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/OKTOBER 2011, 35^e JAARGANG NR. 5

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

Frans Bokersstraat 1a
5504 JA Veldhoven

Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845

numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl

Schulman b.v.

numismatists Est. 1880

Na een succesvolle veiling met record opbrengsten is
Schulman B.V. weer klaar voor nieuwe inzendingen

*Schulman B.V. behaalt record
veilingopbrengst voor
rijksdaalder 1815 € 39.600,-*

-Veiling 332 november 2009

Brinklaan 84a - 1404 GM - Bussum - Geopend: dinsdag t/m vrijdag - Tel. 035 6916632 - Fax 035 6910878 - info@schulman.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 5

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht

info@debeeldenaar.nl

ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,

R. Van Laere, J. Luijt (hoofredacteur),

W.P.C. van den Nieuwenhof,

J.E.L. Pelsdonk, T. Senders, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;

België en Luxemburg: € 32,50;

binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40

Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd.

Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Fotomoment 196
Janjaap Luijt

IANVS SEMPER VNDIQVE MMXI 197
Eric van Straaten

Verloren Verleden 199
Jan Pelsdonk

Penningen uit de Zilverstad voor 'zilveren'
Koning Willem III 205
René Kappers

Keerzijden 208
Karel Soudijn

Armand Bonnetain aan het werk 211
Luc Vandamme

De assepoester van het vaderlandse
bankbiljettenontwerp 216
Erik van der Kam

Een nieuwe weg - toen 221
Hans de Koning

Zoekpenning (7) 229

Penningnieuws 231
JOOST VAN DEN TOORN
ELLEKE VAN GORSEL

Muntmelange 237
BESTAAN ZE WEL OF BESTAAN ZE NIET?
VAN PENNING ZESTIEN: EEN SIMPELERE
BEREKENING

Euroruimte 235

Nieuws, tentoonstellingen en oproepen 236

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen
afgebeeld op ware grootte.

Fotomoment

JANJAAP LUIJT

Een goede journalist is waar de actie is, zo luidt een gouden regel. Ik ben weliswaar hoofdredacteur van *De Beeldenaar*, maar kennelijk geen goede journalist. Op 22 juni vond bij de Koninklijke Nederlandse Munt de eerste slag plaats van de 5-euromunt ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van het muntgebouw aan de Leidseweg 90 in Utrecht. De eerste slag werd verricht door niemand minder dan koningin Beatrix. Als vertegenwoordiger van 'het enige tweemaandelijks Nederlandstalige tijdschrift voor numismatiek en penningkunst' had ik het voorrecht om mij tussen het journaal te begeven om verslag te doen en foto's te nemen. Het was een duwen en trekken, maar ik had een paar fraaie plaatjes. Na de eerste slag volgde er een lezing, waarvoor de pers niet was uitgenodigd. Wel mochten de verslaggevers en fotografen wachten tot na afloop, omdat het vertrek van hare majesteit een volgend 'fotomoment' zou zijn. Ik had geen zin om hier meer dan een uur

op te wachten en besloot naar huis te gaan. Ik woon op ongeveer 500 meter afstand van het jarige gebouw.

Nog geen uur nadat ik thuis was gekomen, passeerde op hoge snelheid een reeks brandweerauto's met sirene. Mijn vrouw zei nog: 'Het klinkt alsof ze in de buurt moeten zijn'. Ik besteedde er geen aandacht aan en ging verder met het sorteren van mijn foto's. Toen ik diezelfde avond besloot om op internet te kijken waar die middag de brandweer naar toe snelde, las ik onder de 112-meldingen het volgende bericht: '16:27:37 22-06-11 Melding : P I [OMS] OPENBAAR MELDSYSTEEM BRANDALARM LEIDSEWEG 90 UTRECHT KONINKLIJKE NEDERLANDSE MUNT EENH: UTR802; Urgentie : o o o o o : HOOG; Eenheden : Monitorcode District Utrecht, Kazernealarm Utrecht-Centrum, Tankautospuut-802 Utrecht-Centrum, Monitorcode Brandweer Utrecht'. Ik realiseerde me dat ik die middag een belangrijk 'fotomoment' had gemist. ■

Bij de voorplaat

Vlaanderen, Philips de Stoute 1384-1404. Gouden engel z.j. (1387) Gent.

Voorzijde: staande engel houdt de wapenschilden van Bourgondië & Vlaanderen vast. Omschrift: PHILIPPVS DEI GRA DUX BVRG Z COM FLAND Keerzijde: versierd kruis, vier leeuwen in de hoeken binnen vierpas. Omschrift:

BENEDICTVS QUI VENIT IN NOMINE DOMINI

Goud 5,11 gram, circa 31 mm. Delmonte 972; Friedberg 167; Vanhoudt G2627. Iets zwakke plek omschrift voor- een keerzijde, overigens scherp geslagen. Deze hoogst zeldzame munt wordt geveild in veiling 32, najaar 2011, Karel de Geus Muntveilingen BV te Veldhoven.

IANVS SEMPER VNDIQVE MMXI

vpk jaarpenning 2011

Jennifer Hoes is een Haarlemse vormgever die in haar werk geen onderscheid maakt tussen haar werk en leven. 'In mijn werk is mijn lijf een belangrijk gereedschap', vertelt Jennifer Hoes. 'Ik poseer als Eva in een video-installatie, gebruik mallen van mijn armen en benen voor mijn porseleinen objecten, en ben de bruid in mijn solohuwelijk. Toen de Vereniging voor Penningkunst (vpk) mij vroeg de Jaarpenning 2011 te ontwerpen, lag het dus voor de hand dat ik ook voor deze opdracht mijn eigen lichaam zou gebruiken.'

Traditie

Het bestuur van de vpk sprak als wens uit dat de penning deels een traditioneel karakter zou hebben en anderzijds zou spelen met de grenzen van traditionele vormgeving. 'In de geschiedenis is het gebruikelijk een mythologische afbeelding te kiezen als allegorie voor de gelegenheid van de uitgave van een penning', aldus Jennifer Hoes. 'Ik voel me daardoor wel geïnspireerd: al eerder heb ik mijzelf afgebeeld als godin Concordia in een fotocollage. Dat was voor een project van het Haarlems Sieraad Collectief bij Teylers Museum, waar ik een reactie heb geformuleerd op de penning, uit de collectie van Teylers Museum, die naar aanleiding van de Vrede van Breda in 1667 is uitgegeven. Mijn penning *Ster(ve)ling* is daarbij aangekocht door Teylers Museum en de fotocollage is als certificaat bijgevoegd.'

Vlak

'Ik denk dat iedereen wel eens het gevoel heeft dat je in je dagelijks leven meer dan één gezicht laat zien aan de buitenwereld. Ik vind daarom de Romeinse god Janus een interessante stijlfiguur die denk ik

veel over de menselijke natuur zegt. In de geschiedenis wordt Janus vaak gebruikt, maar meestal nogal 'vlak' in uitdrukking afgebeeld.' De twee gezichten van Janus representeren, zo wil de mythe, balans in de samenleving.

Iedereen die bewust is van zichzelf, die zijn eigen sterke en zwakke punten kent, zijn goede en slechte kanten, zou zich kunnen inleven in de god met de twee gezichten. En wie daar nog iets dieper over nadenkt, begrijpt dat je sterke en zwakke punten onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. Als je ergens goed in bent, dan vormt dit meteen ook je achilleshiel.

'In deze schizofrene tijden, waarin mensen verschillende identiteiten aan de buitenwereld tonen door aanwezigheid van bijvoorbeeld internet en de media, vond ik het interessant te spelen met veel meer verschillende uitdrukkingen op de penning. Het niet kunnen tonen van emoties leidt tot excessief gedrag

ERIC VAN
STRAATEN

en gevaar voor de samenleving. Dus Janus, toon je ware gezichten!”

‘Ook wat betreft het reliëf zag ik een uitdaging. Traditionele Januspenningen die ik gezien heb, zijn niet alleen in uitdrukking nogal vlak, maar ook in het reliëf. Aan traditionele technieken zoals slag-, giet- en etswerk zijn in de loop van de geschiedenis nieuwe varianten toegevoegd zoals laser- en cnc-werk. Een van de nieuwste technieken is Rapid Manufacturing, ook bekend als 3D-printen. Met deze techniek zijn alle begrenzingen weggevallen met betrekking tot complexe ondersnijdingen in het model, het tussentijds aanpassen van het ontwerp en beperking van oplages. Mallen worden immers niet gemaakt. Sinds kort is het mogelijk te printen in verschillende metalen. De penning die ik heb ontwikkeld, is gemaakt van staal in een 3D-printer. Die machine spreidt eerst een heel dun laagje ijzerpoeder uit op een stalen plaat. Daarna sproeit een printkop lijm op het poeder, in het patroon van een doorsnede van het model. Vervolgens wordt daar bovenop een nieuw laagje uitgespreid en print de kop de volgende doorsnede. Dit proces wordt herhaald net zolang tot alle doorsneden zijn uitgeprint. De bak met ijzerpoeder met daarin de aan elkaar gelijmde laagjes, gaat in een oven waardoor

alle vocht uit het poeder wordt verwijderd en vervolgens wordt het model bevrijd uit de bak. Dat moet heel voorzichtig gebeuren: het model is in dit stadium heel bros en kan gemakkelijk met blote handen worden verpulverd. Daarom wordt het schoongeblazen model in een bak bronspoeder in een andere oven geplaatst. Het bronspoeder smelt en trekt door de capillaire werking van de ruimtes tussen het staalpoeder in het model.’ Een voorbeeldfilmpje over dit proces is te vinden op YouTube.com: ‘How it is made 3D metal printing’.

Zelfportret

‘Voor het uitdrukken van diverse emoties op mijn variant van de Januspenning ben ik uitgegaan van mijn eigen gezicht. Er zijn vijf emoties te zien in de penning: blij, kwaad, bedroefd, angstig en neutraal. Twee gezichten, blij en kwaad, richten hun blik naar buiten, en het spiegelbeeld van die emoties is te zien aan de binnenkant van de penning (deze gezichten zijn dan ook in negatief reliëf uitgevoerd). De neutrale uitdrukking is het profiel in de rand van de penning. Voor het traditionele karakter van de penning en de oorsprong van de voorstelling vond ik het een mooi idee de penning uit te voeren met Latijnse randtekst. Hiervoor wilde ik een toepaselijke vertaling van “Janus all over the place”. Dat is geworden IANVS SEMPER VNDIQVE MMXI. Dit betekent “Janus altijd, van alle kanten 2011”.’ ■

VPK jaarpenning 2011

Opdrachtgever: Bestuur VPK

Ontwerp en (begeleiding) uitvoering:
Jennifer Hoes

Technisch, digitaal tekenwerk en print-
klaar maken model: Eric van Straaten
Productie: Materialise, Leuven, België
Latijnse vertaling: Dr. V.J. Chr. Hunink,
Radboud Universiteit Nijmegen, oplei-
ding GLTC (Klassieke Talen)

Fotografie: Evelien van den Bogaert
Verpakking: Hevel Vacuum, Zaandam en
slagerij Broekhof, Haarlem

Verloren verleden

De noodzaak van vondstregistratie

JAN PELSDONK

Onlangs was ik in Londen te gast in het British Museum, waar ik de mogelijkheid had om uitgebreid te spreken met Sam Moorhead en Philippa Walton, twee personen die nauw betrokken zijn bij het Portable Antiquities Scheme (PAS) voor Romeinse muntvondsten. Het PAS is opgezet om door particulieren gevonden archeologische voorwerpen te kunnen registreren, met als doel het vergroten van de kennis over het verleden. De verzamelde data worden getoond via de website www.finds.org.uk en zijn toegankelijk voor iedereen die meer over het verleden wil weten. Er maken dus lang niet alleen archeologen gebruik van. Het PAS gaat verder dan vondstregistraties, want de medewerkers doen onderzoek en door heel het land worden klassikale lessen en lezingen verzorgd voor kinderen en ouders.

In dit artikel wordt het PAS vergeleken met het Nederlandse NUMIS. Tegelijkertijd wordt aan de hand van een aantal voorbeelden uit beide systemen aangetoond dat de databases belangrijk zijn voor onderzoekers en dat een deugdelijke vondstregistratie noodzakelijk is. Ter verduidelijking van de termen die geregeld terugkomen bij het beschrijven van muntvondsten zijn in dit artikel de belangrijkste met een asterisk (*) aangegeven en in een apart kader verklaard. Sam Moorhead en Philippa Walton wil ik hartelijk danken voor hun inbreng.

Engeland en Wales

In vergelijking tot Nederland bestaat er in Engeland een veel bredere basis voor het registreren en onderzoeken van door particulieren gevonden archeologische vondsten. Het PAS wordt geleid door het British Museum en

wordt gefinancierd door het Departement van Cultuur, Media en Sport, in samenwerking met lokale partners.¹ Het PAS wordt bijgestaan door een twee keer per jaar bijeenkomende adviesgroep, bestaande uit onder meer de Raad voor de Britse Archeologie, het British Museum, het Departement van Cultuur, Media en Sport, de Nationale Raad voor Metaaldetectie en de Nationale Unie van Boeren. Het British Museum houdt zich bezig met lange-termijn planning, fondsenwerving en PR.

Er is in de loop van de jaren een goed geolied raderwerk ontwikkeld. 33 partners (onder andere musea) leveren personeel en dragen het systeem. Per regio is een *Finds Liaisons Officer* (FLO, vondst contactpersoon) actief. In totaal zijn dit er ongeveer 40, zij worden al dan niet in deeltijd betaald. In wezen zijn zij de ogen en oren van het PAS; zij onderhouden vele contacten en hebben duizenden vondstbeschrijvingen aan de database toegevoegd. Daarnaast zijn er zes vondstadviseurs (waaronder Sam Moorhead voor Romeinse munten en ijzer-tijdvoorwerpen) en ruim 125 vrijwilligers, die ook hun steentje aan het verzamelen van data bijdragen. Door deze stabiele basis is het PAS pro-actief op zoek naar vindsters, onder meer door het bezoeken van metaaldetectorclubs en het organiseren van vondstregistratiedagen.

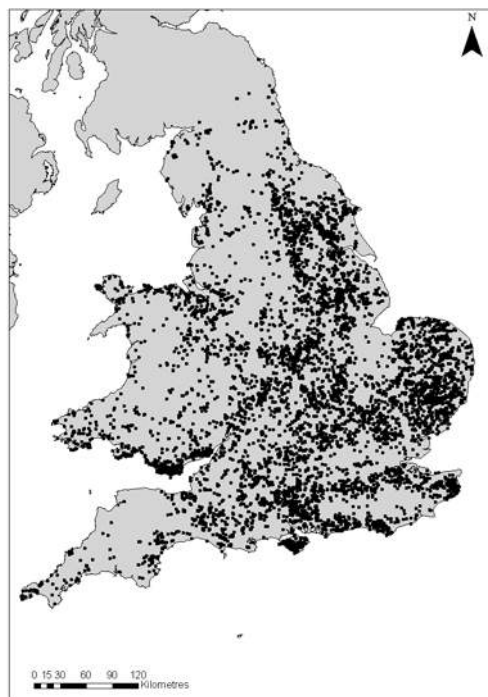
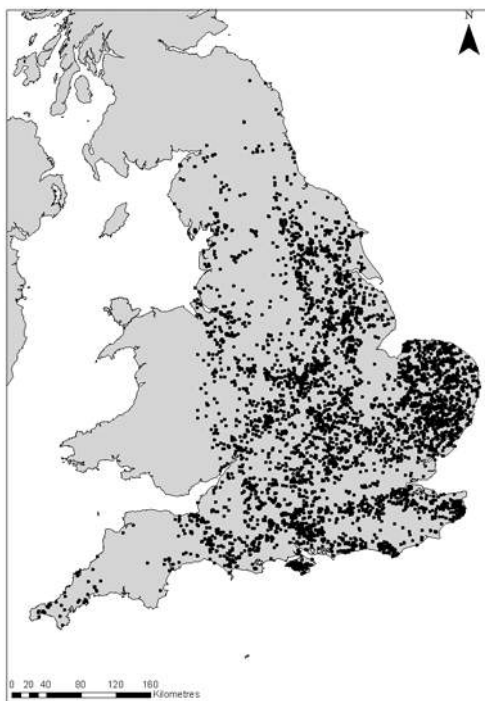
Het PAS laat zich slecht vergelijken met het Nederlandse numismatisch informatiesysteem NUMIS. NUMIS wordt alleen gebruikt voor de registratie* van (en onderzoek naar) numismatisch vondstmateriaal en de opzet en werkwijze verschillen behoorlijk. NUMIS wordt door het Geldmuseum gefinancierd, heeft geen automatisch meldsysteem en

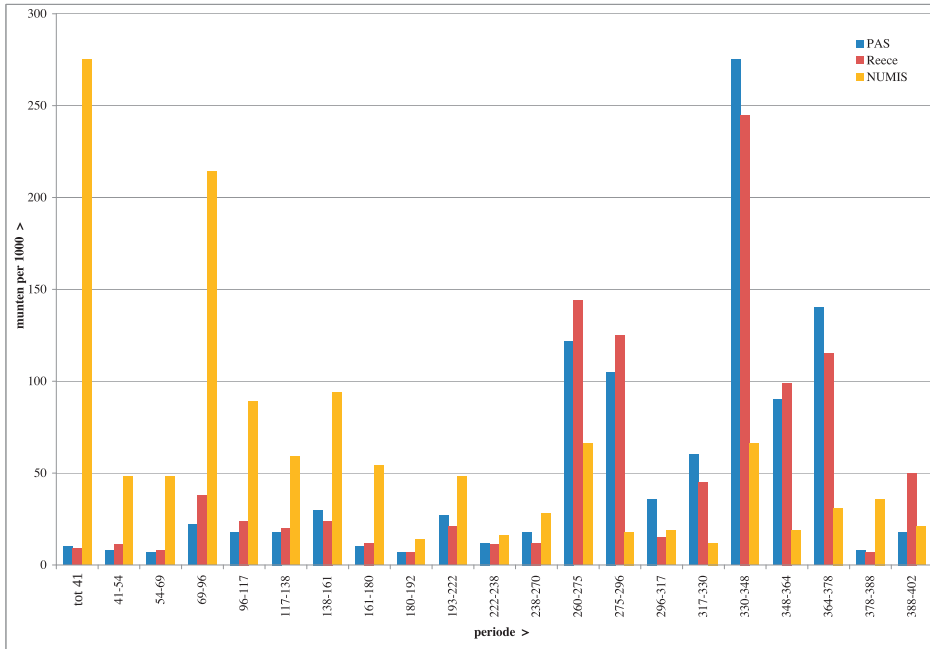
geen bredere groep mensen die vondsten structureel doorsturen of registreren in de database. In de praktijk wordt NUMIS gedragen door drie personen – Paul Beliën, Jan Pelsdonk en Arent Pol – die vondsten registreren naast hun andere werkzaamheden. Slechts bij uitzondering is er ruimte om het land in te gaan en een determinatiedag te bezoeken. In een eerdere aflevering van *De Beeldenaar* schreef ik al eens dat het verder ontwikkelen van NUMIS sinds 2008 moeizaam verloopt door het wegbezuinigen van de afdeling vondstregistraties.² Meldingen van nieuwe vondsten worden in het museum bewaard en worden verwerkt op het moment dat daar in de toekomst gelegenheid voor is. De trage respons van de zijde van het Geldmuseum heeft tot gevolg dat een deel van de vondstmelders inmiddels is afgehaakt. Het zal veel energie kosten om hen in de toekomst weer bij NUMIS te betrekken.

Hoe spaarzaam de ontwikkelingstijd ook is, er wordt gewerkt aan een nieuwe – meer gebruikersvriendelijke – versie van

NUMIS. Bij de nieuwe plannen wordt met een schuin oog naar het PAS gekeken: het is de bedoeling dat melders in de toekomst hun vondsten direct op het internet terug kunnen zien waardoor lange wachttijden op een antwoord verminderd worden en de druk bij het Geldmuseum afneemt. Tegelijk staat er een groep vrijwilligers in de startblokken om ondersteuning te bieden bij het registratiewerk. Zodra het nieuwe systeem in de lucht is en is getest, kunnen ook zij aan de slag. Het is te ambitieus om met de huidige financiële problemen het complete PAS-systeem in Nederland te willen dupliceren. Tegelijkertijd verwacht ik dat deze nieuwe werkwijze het aantal vondstmeldingen laat toenemen. Het registreren van vondsten is en blijft van groot belang om te voorkomen dat materiaal ongezien verdwijnt en losraakt van de vindplaats. De connectie tussen voorwerp en vindplaats is een van de meest cruciale schakels om het verleden te leren kennen. Verder zijn er via het PAS vele belangrijke munten voor numismatisch onderzoek beschikbaar.³

*De in het PAS
geregistreerde
Romeinse munten
1997-2008 (links)
en 1997-2011 (rechts)*

Een voordeel van het PAS is, dat de munten kunnen worden bestudeerd in combinatie met ander vondstmateriaal uit dezelfde periode.

Het PAS is in 1997 opgezet. Inmiddels (telling 4 mei 2011) zijn er 167.260 Romeinse munten in opgenomen, gevonden in Engeland en Wales.⁴ Hierbij is van de meeste schatvondsten* slechts de algemene beschrijving opgenomen, met een verwijzing naar de publicatie waar ze in detail zijn uitgewerkt. Dit houdt in dat vrijwel alle geregistreerde munten losse vondsten* zijn. Ter vergelijking: in NUMIS zijn 24.554 los gevonden Romeinse munten opgenomen (telling 30-6-2011). Zelfs als wij de oppervlakte van Engeland en Wales in verhouding tot Nederland nemen (circa 4:1) is duidelijk dat er aan de andere zijde van de Noordzee bijna het dubbele aantal aan munten is geregistreerd.

De dataset met Romeinse munten van het PAS is een belangrijke bron voor de bestudering van de Romeinse bewoningsgeschiedenis in Brittannië, waarmee belangrijke onderzoeksvragen kunnen

worden beantwoord.⁵ Veel van de via het PAS ontsloten vondsten waren voorheen onbekend bij archeologen. De kaarten met de bekende vindplaatsen van Romeinse muntvondsten* uit het systeem, met als peildata 1 januari 2008 en 1 januari 2011, lijken een onwerkbare warboel aan stippen te tonen, maar in de praktijk wordt uiteraard gewerkt met specifieke zoekopdrachten waarmee deze dataset kan worden bevraagd. De twee kaarten tonen de veranderingen die drie jaar vondstregistraties voor de kennis over het verleden betekenen. Ondanks dat de kaart van 2011 niet 100% is aangevuld (waardoor sommige vondstlocaties ineens verdwenen lijken te zijn) is er in sommige regio's duidelijk een intensivering van vondstlocaties waar te nemen. Bovendien is Wales inmiddels ook aan het PAS toegevoegd.

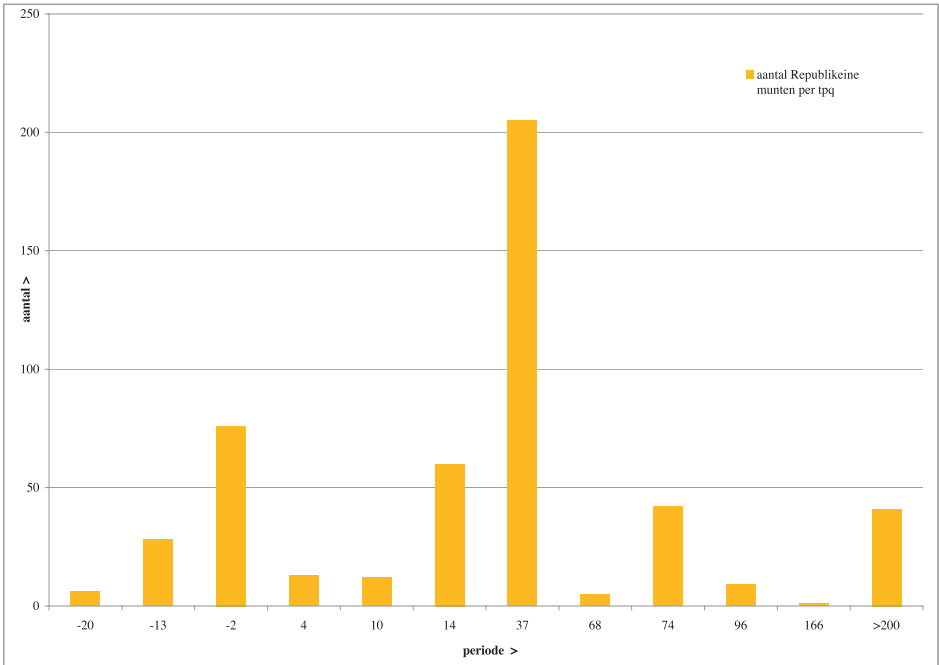
In wezen tonen de twee kaarten wat er in Nederland misgaat: de laatste jaren zijn veel vondsten ongeregistreerd verloren gegaan voor NUMIS. Het is te hopen dat wij in een later stadium in de gelegenheid zijn om daarvan een deel alsnog te kunnen registreren, maar een

deel is voor altijd weg, bijvoorbeeld door verkoop van de voorwerpen of het overlijden van de vinder.

Voordat het PAS werd opgericht, heeft Reece de spreiding van Romeinse munten per periode onderzocht.⁶ Bovenstaande grafiek toont een vergelijking tussen zijn werk met de vondsten uit het PAS en uit NUMIS. Bij de eerste zijn circa 100.000, bij de tweede 38.167 en bij de laatste 24.554 munten opgenomen. Voor de grafiek is gebruik gemaakt van de periodisering volgens Reece (zie kader), hij heeft de Romeinse tijd ingedeeld in blokken van ongeveer 20 jaar. Deze indeling blijkt voor Nederland ook nuttig te zijn. Op de kleine verschillen tussen het PAS en Reece wordt hier niet nader ingegaan, zij zijn deels te verklaren doordat in het PAS meer vondsten van het platteland zijn opgenomen.⁷ De munten uit de periode tot het jaar 41 tonen een kenmerkend verschil tussen Nederland en het Verenigd Koninkrijk. Bij het PAS en Reece maken deze munten iets minder dan 1% van het totaal uit, terwijl dat in NUMIS ruim 27% is (meer dan 2000 munten).

**PERIODE-INDELING
VOLGENS REECE (1995)**

Reece	Datering
1	tot 41
2	41-54
3	54-69
4	69-96
5	96-117
6	117-138
7	138-161
8	161-180
9	180-192
10	193-222
11	222-238
12	238-260
13	260-275
14	275-296
15	296-317
16	317-330
17	330-348
18	348-364
19	364-378
20	378-388
21	388-402

Duidelijk komt het afwijkende vondst-beeld van Nederland naar voren, met een opvallend laag aantal losse vondsten na de regering van keizer Marcus Aurelius (161-180 na Chr.). Terwijl in Engeland en Wales in de loop van de derde eeuw een fase van sterke Romeinse invloed aanbreekt, lijkt het er op dat Nederland in de periferie van het rijk terechtkomt. Bij het vergelijken van de vondstgegevens sprak Sam Moorhead het vermoeden uit dat in zuidelijker streken (België en Noord-Frankrijk) het beeld waarschijnlijk meer bij het Engelse aansluit, terwijl de wat achterblijvende vondsten van Wales en de Engelse regio's South West, North West en North East eveneens in de periferie van de Romeinse invloed lijken te liggen. Deze grafiek werpt nieuw licht op Romeins Nederland (en breder: de Romeinse invloed in deze noordwestelijke uithoek van het grote rijk). Meer grensoverschrijdend onderzoek naar deze periode is beslist nodig en dat kan niet zonder vondsten. Het kan niet genoeg benadrukt worden: beste vinders, blijf vooral melden!

Imitaties van koperen (of bronzen) Romeinse munten (NUMIS telt er nu 1302) uit losse vondsten komen met name voor in de periode van Augustus tot en met Claudius (27 v.Chr. - 41 na Chr.) en vanaf het midden van de derde eeuw tot het midden van de vierde eeuw. Zeker in de laatste periode is het lastig te overzien in welk jaar de munten zijn vervaardigd en hoelang ze zijn gebruikt. Een gedetailleerde studie van het materiaal uit deze periode zal zeker de moeite waard zijn.

De Romeinse denarii uit de tijd van de Republiek zijn eenvoudiger te plaatsen. Ze zijn in Nederland voor het grootste deel ingevoerd vanaf de laatste helft van de eerste eeuw voor Christus. Dat blijkt ook uit NUMIS. De dataset in NUMIS is nog niet volledig opgeschoond, maar de grote lijn is duidelijk. De bestudering van schatvondsten leert ons dat alle Republikeinse munten zijn verborgen na de Republikeinse tijd. Bovendien zijn ze vrijwel allemaal verborgen vóór het jaar 100. Dat deze munten in veel mindere mate voorkomen in Engeland

VERKLARENDE WOORDENLIJST

losse vondst: er zijn naast deze munt geen andere munten aangetroffen. Hierbij wordt in het midden gelaten of er andere voorwerpen dan munten zijn aangetroffen.

muntvondst: een breder begrip, waaronder in de praktijk zowel schat- als losse vondsten vallen. Vaak is het beter om de specifieke vondstcategorie bij naam te noemen.

NUMIS: Numismatisch Informatiesysteem, database voor numismatisch materiaal, gevonden in Nederland. Te raadplegen via www.geldmuseum.nl.

PAS: Portable Antiquities Scheme, het registratieprogramma voor archeologische vondsten. In dit geval is gekeken naar Romeinse muntvondsten uit Engeland en Wales. Te raadplegen via www.finds.org.uk.

registratie: bij vondstregistratie wordt de connectie tussen het voorwerp en de vindplaats vastgelegd. Het voorwerp wordt hierbij zo goed mogelijk – en indien mogelijk met foto – beschreven. Raakt een voorwerp ongeregistreerd los van de vindplaats, dan is het historisch verband voor altijd verloren en wordt toekomstig onderzoek geblokkeerd.

schatvondst: twee of meer bij elkaar gevonden munten.

taq: terminus ante quem, het laatst mogelijke verbergingsjaar. Dit jaar is door vele onzekere factoren vaak lastig te bepalen. In de periode tussen tpq en taq is een schat of het voorwerp in de grond terecht gekomen.

tpq: terminus post quem, het vroegst mogelijke jaar waarin een schat of voorwerp kan zijn verborgen. Deze wordt bepaald door het eerste productiejaar van het jongste voorwerp in de vondst.

duidt erop dat tegen de tijd dat de Romeinse munten in Engeland hun intrede deden, het Republikeinse materiaal niet (meer) voorhanden was. Blijkbaar bleven de munten nadat ze eenmaal door de Romeinen waren aangevoerd, vooral lokaal circuleren.

Conclusie

Dit artikel bewijst dat de digitale vondstdatabases – waarvan hier het PAS en NUMIS zijn vergeleken – een schat aan belangrijke onderzoeksinformatie herbergen. Maar hier is wel een kantekening bij te maken, want terwijl het PAS een flinke groei doormaakt, blijft NUMIS in de ontwikkeling steken. Het registreren van vondstmateriaal kan slechts voor een deel met terugwerkende kracht plaatsvinden, de rest van de ongeregistreerde vondsten is voorgoed verloren. Nederland ligt op de schop. Er vinden vele bodemverstoringen plaats door gebiedsontwikkeling. Ook gaat de kwaliteit van het bodemarchief zienderogen achteruit door bemesting en diepploegen van akkers. In de toekomst zullen de bodemvondsten langzaam maar zeker opdrogen. Zover is het nu nog niet, maar het niet registreren van vondstmateriaal levert acuut onherstelbaar verlies van gegevens op. Ongeregistreerde vondsten verworden tot een voorwerp zonder geschiedenis en tegelijkertijd blijft de historie van de vondstlocatie on- of minder zichtbaar.

Er gaat in Nederland veel materiaal verloren voor toekomstig archeologisch, historisch en monetair onderzoek. Het

kan niet genoeg benadrukt worden: blijf vooral vondsten melden! Tegelijkertijd wil ik nog eens de nadruk leggen op de mogelijkheden die NUMIS onderzoekers biedt. Afbeeldingen en gegevens uit het systeem mogen voor onderzoeksdoel-einden worden gepubliceerd, onder de voorwaarde dat de bron en de gebruikte NUMIS-nummers worden vermeld. ■

Jan Pelsdonk is onderzoeker van muntvondsten en beheerder van NUMIS en het collectiebestand bij het Geldmuseum. Verder is hij conservator van het Numismatisch Kabinet van Teylers Museum en heeft hij diverse nevenfuncties in numismatisch en museaal Nederland.

NOTEN

1. LEWIS (2008) 10.
2. PELS DONK (2011) 25.
3. MOORHEAD (2010) 143.
4. MOORHEAD / WALTON (2011) 1 en 4.
5. MOORHEAD / WALTON (2011) 3.
6. REECE (1995) 179-206.
7. MOORHEAD / WALTON (2011).

LITERATUUR

MICHAEL LEWIS e.a. (ed) *Portable Antiquities and Treasure. Annual Report 2008*.

SAM MOORHEAD 'Expanding the Frontiers: how the Portable Antiquities Scheme database increases knowledge of Roman coin use in England'.

SALLY WORRELL e.a. (ed) *A Decade of Discovery. Proceedings of the Portable Antiquities Scheme Conference 2007* (Oxford, 2010) 143-160.

SAM MOORHEAD / PHILIPPA WALTON 'Roman coins recorded with the Portable Antiquities Scheme – a summary', *Britannia* 42 (2011, in druk).

JAN PELS DONK 'NUMIS en de schatvondst Wadenhoijen 2006. Berichten uit het Geldmuseum' *De Beeldenaar* 35 (2011) 25-28.

R. REECE 'Site-finds in Roman Britain' *Britannia* 26 (1995) 179-206.

Penningen uit de Zilverstad voor 'zilveren' Koning Willem III

Het vijftiengjarige regeringsjubileum van Koning Willem III werd in 1874 uitgebreid gevierd in heel het land. Centrum van dit 'zilveren jubileum' was vanzelfsprekend de hoofdstad Amsterdam, waar de koning en de koningin luisterrijk ontvangen werden. Maar ook overal elders in ons land werden festiviteiten opgezet, unieke versieringen gemaakt en bijzondere geschenken voor Zijne Majesteit bedacht. Zo ook in Schoonhoven, de zilverstad. De Schoonhovense goud- en zilversmeden, verenigd in De Nijverheidsvereniging maakten een bijzonder vaandel als speciale versiering van hun optocht en een gouden penning als geschenk voor Zijne Majesteit.

De festiviteiten in de Zilverstad

Het feestcomité in Schoonhoven, met schoolhoofd Akkerhuijs en gemeentesecretaris Geelhoed als respectievelijk president en secretaris, ging voortvarend met de voorbereidingen van start. De stad werd versierd. 'De Ingezetenen der gemeente' zorgden voor 'eene algemeene illuminatie' om de viering van het heuglijk Koningsfeest op te luisieren. De te verlichten lengte van de Haven van de Vischbrug tot aan het Boterhuis was 453 meter, hetgeen aan kosten een bedrag van 60 cent per strekkende meter bedroeg. Stadsarchitect Redeker ging met een intekenlijst langs alle bewoners van de Haven om het benodigde bedrag naar rato bij elkaar te krijgen.

Op dinsdag 12 mei 1874 werd het feest geopend met 21 kanonschoten en een grote parade door het garnizoen en de schutterij. Er werden 'namens de burgerij aan HH. MM. den Koning en

RENÉ KAPPERS

Koning Willem III

Schoonhovensche
Courant,
17 april 1874
Collectie HOP,
Bibliotheek
Schoonhoven

Koningin Sophie

*Vaandel van de
Nijverheidsvereeni-
ging*

den Koningin telegrammen van gelukwensching [...] gezonden: Het feestvierende Schoonhoven heeft de eer Uwe Majesteit geluk te wenschen met deze heugelijke dag.' Twee telegrammen, want koning Willem III en koningin Sophie van Württemberg, leefden al sinds 1851 gescheiden van tafel en bed.

Vanaf de Doelen werd die dag een allegorische optocht georganiseerd. Deze zou bestaan uit een algemeen gedeelte en een deel 'georganiseerd van wege de

goud- en zilversmeden te dezer stede.' In dit gedeelte was de blikvanger een prachtige banier van blauw fluweel versierd met gouddraad, vergulde sterren en pailletten, gouden franje en gouden en zilveren kwasten. In het midden de naam van St. Eloy de schutspatroon der goud- en zilversmeden. Onlangs - in 2010 - is dit vaandel gerestaureerd en namens het Gilde St. Eloy opnieuw tentoongesteld in Museumgalerij Het Edelambachtshuijs van de firma Rikkoert. Het blauw fluweel is na 135 helaas vershoten.

Een gouden penning voor Zijne Majesteit

De tweede dag van het feest, woensdag 13 mei, werd met kanonschoten ingeluid. Om elf uur werd plechtig een exemplaar van de door de Nijverheidsvereniging geslagen gouden gedenkpenning naar het raadhuis gebracht waar de gemeenteraad in vergadering bijeen was. De gouden penning werd de gemeente voor het archief aangeboden; een ander gouden exemplaar was als geschenk reeds aan Zijne Majesteit verzonden. De penning werd in zilver ook in de handel gebracht bij het Koningsfeest van 1874. Hoeveel er zijn verkocht is onbekend. Het stempel werd na de aanbidding van de gouden penning vernietigd, 'zoodat geen meerdere exemplaren gemaakt kunnen worden' zo

*Schoonhovensche
Courant, 10 mei 1874
Collectie HOP,
Bibliotheek
Schoonhoven*

*Zilveren jubileumpen-
ning 1874 (1½ x ware
grootte)*

meldde de *Schoonhovense Courant* van 19 mei 1874.

Vermoedelijk is de zilveren penning dus zeldzaam. De twee gouden exemplaren bevinden zich tegenwoordig in de collectie van het Koninklijk Huisarchief. Dank zij een Schoonhovense verzamelaar is er in ieder geval nog één zilveren exemplaar bewaard, zij het zeer sleets doordat hij als bedel aan een armband is gedragen. Afgaande op het gewicht van de zilveren penning heeft het gouden exemplaar vermoedelijk onge-

veer 4½ gram gewogen. Als het gehalte van de penning 14 karaat was, was de goudwaarde in 1874 ongeveer f 4,30 (naar de goudprijs van 2011 ongeveer 80 euro kostprijs voor het goud). Voorwaar, een vorstelijk geschenk van de ongeveer 70 leden tellende Nijverheidsvereniging van Goud- en Zilvermeden te Schoonhoven? ■

René Kappers (1946) is Ambassadeur van Schoonhoven en doet sinds 1973 onderzoek naar de geschiedenis van Schoonhoven als zilversstad.

advertentie

MUNTHANDEL

G. HENZEN

Grieks * Romeins * Byzantijns * Middeleeuwen * Provinciaal * Koninkrijk tot 1945
Overzee tot 1945 * Buitenlands tot 1945 * Historie- en rekenpenningen * Archeologie

zo maar een paar munten uit ons actuele assortiment....

Vraag onze gratis prijslijst aan ! (verzamelgebied vermelden) **website: www.henzen.org**

Postbus 42 * 3958 ZT Amerongen * ☎ 0343-430564 * fax 0343-430542 * info@henzen.org

Keerzijden

Perspectiefwisseling bij penningen

KAREL SOUDIJN

Als kind logeerde ik in de zomervakantie vaak bij een oom en tante. Op een gegeven moment vertelde die oom giechelend, dat er ergens een 'Kijk & Grijp Winkel' was geopend. Later werd duidelijk, dat het hier om een van de eerste supermarkten in Nederland ging. De woordcombinatie 'Kijk & Grijp' ben ik verder nergens tegengekomen, maar eigenlijk is dit een mooie aanduiding voor een verzameling penningkunst. Penningen horen niet in een vitrine achter glas te liggen. Je moet ze kunnen oppakken en telkens weer omdraaien. Aan dit laatste is zelfs een criterium te ontleen: de kwaliteit van een penning hangt af van de kant die je nu niet ziet.

Penningen van geringe of matige kwaliteit doen mij vaak denken aan tamelijk willekeurig bij elkaar geraapte foto's die met de ruggen tegen elkaar zijn geplakt. Elke afzonderlijke afbeelding is op zichzelf beschouwd misschien wel heel aardig, maar het ene plaatje voegt weinig toe aan de interpretatie van het andere. De voorzijde van een matig geslaagde penning kan met bijna elke

keerzijde worden gecombineerd. Bij penningen van hoge kwaliteit zorgt omkering voor een dramatisch effect: een sterk beeld krijgt na wisseling van perspectief een nog sterkere betekenis. Of om het iets anders te zeggen: bij een penning vind ik vooral belangrijk hoe voorzijde en keerzijde elkaar beïnvloeden. Dit wil ik toelichten aan de hand van twee traditioneel uitgevoerde (en in brons gegoten) portretpenningen.

Suzanna Esser

In 2007 kwam een verzameling penningen met kinderportretten onder de hamer. Ik kocht hieruit een penning die Piet Esser in 1955 maakte van zijn toen negenjarige dochter Suzanna. Op de voorzijde zien we haar profielportret 'ten halve', plus haar naam, haar leeftijd en het jaartal. De keerzijde bestaat uit een tekst, geschreven in hoofdletters die samen een kwadrant vullen: KLEINE / VOGELS / KWETTER / EN HARD. Deze tekst beïnvloedt onmiddellijk mijn kijk op het portret. Wat eerst een aardig meisje leek, is nu opeens een toch wel lastig

Piet Esser, Suzanna Esser (negen jaar)

kind. De combinatie van voorzijde en keerzijde suggereert bovendien een licht familiedrama. De vader die zijn dochtertje zo liefdevol afbeeldde, zal zo nu en dan gewenst hebben dat zij even haar mond houdt. Misschien liet hij haar poseren in de hoop dat zij voor een paar minuten stil zou zitten?

Voorzijde en keerzijde wisselen gemakkelijk van positie. Als ik de tekst over de kwetterende vogels als voorzijde beschouw, dan lijkt het hier op het eerste gezicht slechts om een tegeltjeswijsheid te gaan, vergelijkbaar met 'Oost west, thuis best'. Een cliché. Maar dat cliché krijgt een persoonlijke betekenis zodra de penning wordt omgedraaid en het beeld van Suzanna verschijnt. Een algemene uitspraak is dan opeens de karakterisering van een levendig kind. Van welke kant ik het ook bekijk: de combinatie van voorzijde en keerzijde zorgt voor extra betekenis. De penning wordt meerduidelijk en is vooral daarom waardevol.

John Betjeman

De British Art Medal Society (BAMS) bracht onlangs een portretpenning uit zonder tekst. De titel van deze penning, ontworpen door Robert Elderton (geboren in 1948), is paradoxaal: *The Saint of St Pancras*. Een korte toelichting is te vinden in het voorjaarsnummer 2011

van het tijdschrift *The Medal* en op de BAMS-website.

Op de voorzijde staat een profielportret, met hoed, van de dichter John Betjeman, die van 1906 tot 1984 leefde. Op de keerzijde zien we hem van achteren (herkenbaar aan zijn hoed). Hij bevindt zich op een brug en kijkt in de richting van een treinstation. Onder de brug komt de pijp van een ouderwetse stoomlocomotief tevoorschijn. Deze pijp blaast een forse rookwolk uit.

Betjeman was niet alleen dichter. Hij zette zich ook actief in voor het behoud van bouwwerken in Engeland uit de Victoriaanse tijd. Het is mede aan hem te danken, dat de karakteristieke voorgevel van het St Pancras Station in Londen is gered van de ondergang. Sinds de renovatie in 2007 is op dit station een standbeeld van Betjeman geplaatst, omhoog kijkend naar de geweldige overkapping.

De combinatie van een profielportret op de voorzijde en een 'scène uit het leven' op de keerzijde is klassiek. De keerzijde van deze penning legt een duidelijk accent, want Betjeman is hier niet zozeer als dichter weergegeven, maar als liefhebber van treinen en stations. Toch is er meer aan de hand. De locomotief is flink op stoom, wat suggereert dat de trein het station met een behoorlijke vaart nadert. Als de locomotief dan net

Robert Elderton, *The Saint of St Pancras*

onder de brug vandaan komt, zouden we kunnen verwachten dat het grootste deel van de rookpluim onzichtbaar voor Betjeman moet blijven. De meeste rook behoort nog onder of achter de brug te zitten. Hoe kan die rook nu al zo sterk omhoog en over de brugleuning worden geblazen?

De afbeelding is hier niet realistisch, maar surrealistisch. De trein blaast een aureool van rook om de dichter heen. Het lijkt alsof de stoomtrein voor een heiligerverklaring zorgt. Hiermee is met een de titel van de penning verduidelijkt, want als het station St Pancras is, dan is Betjeman nu via zijn rookwolk de heilige van die heilige geworden. Waarbij het verder interessant is om ons te realiseren, dat een traditionele aureool voor een lichtkring rond iemands hoofd zorgt, terwijl een rookwolk juist averrechtse gevolgen heeft. Aureolen en nimbussen verhelderen; rook verduistert.

Hoe dan ook, het is juist weer de combinatie van twee kanten die deze penning interessant maakt: een realistisch portret krijgt bijzondere betekenis

via een surrealistische scène. En van de andere kant bezien: een droomscène is gekoppeld aan iemand die op herkenbare wijze is afgebeeld. Kennelijk wist Betjeman dromen te realiseren.

Robert Elderton, de kunstenaar, zorgde ook nog op een andere wijze voor een bijzondere combinatie van voor- en keerzijde. Het model van het profielportret sneed hij in negatief; de keerzijde boetseerde hij positief. Twee verschillende technieken zijn in deze penning samengebracht. Verder speelt Elderton met de kijkrichting van Betjeman. Op de penning kijkt Betjeman recht vooruit en omlaag, terwijl zijn standbeeld op het station van St Pancras omhoog tuurt. Dergelijke details maken een penning waardevol. Betekenis moet niet in een enkele oogopslag te vangen zijn, maar pas duidelijk worden bij het telkens weer omkeren. Kijk en grijp. ■

BAMS www.bams.org.uk.

Karel Soudijn is psycholoog, verzamelaar en voorzitter van de Vereniging voor Penningkunst.

advertentie

★ DRINGEND GEZOCHT !! ★

**Antieke, middeleeuwse en provinciale munten.
Beter koninkrijk, Overzee en oud Buitenland (voor 1900)**

Wij kunnen U momenteel **zeer hoge** prijzen betalen voor dergelijke munten.

Bij ons betaalt U natuurlijk geen hoge veilingkosten of hoge taxatiekosten, zodat U bij ons altijd het beste af bent en de hoogste prijs voor Uw munten krijgt.

Heeft U een (deel) collectie te koop of betere losse stukken, schroom dan niet contact met ons op te nemen voor een afspraak. Vele tevreden en gingen U reeds voor.

Let wel ! Wij berekenen **nooit** kosten en onze taxaties zijn **altijd** vrijblijvend

★ **MUNTHANDEL G. HENZEN - POSTBUS 42 - 3958 ZT AMERONGEN** ★

0343-430564 * fax 0343-430542 * e.mail : info@henzen.org

Armand Bonnetain aan het werk

Het verhaal van een medaille van dag tot dag

In *De Beeldenaar* wordt vaak aandacht geschonken aan hedendaagse medailles. Daarbij komen allerlei aspecten aan bod gaande van de artistieke en technische problemen bij het ontstaan van een medaille tot de esthetische appreciatie door verzamelaars. Al deze aspecten worden daarenboven vanuit verschillende standpunten belicht vermits zowel kunstenaars als kunstcritici aan het woord komen. Toch blijft het vaak moeilijk om zich een juist beeld te vormen van hoe het maken van een opdrachtmedaille praktisch in het werk gaat. Dank zij het dagboek van medailleur Armand Bonnetain kunnen we het ontstaan van de medaille voor Albert Hustin, die in 1953 uitgegeven werd, nauwkeurig van dag tot dag volgen.

Het betreft een bronzen medaille met een diameter van 60 mm. en een gewicht van 106,4 gram. De voorzijde toont een portret naar rechts van Albert Hustin, geflankeerd door de tekst ALBERT (links) / HUSTIN (rechts) en de signatuur BONNETAIN 1952. Op de keer-

zijde de tekst A / ALBERT HUSTIN / IERE TRANSFUSION / DE SANG CITRATÉ / 27 MARS 1914 / - • - / SES CONFRÈRES / SES AMIS / 1953. Hetzelfde ontwerp werd, zonder omschrift, ook uitgevoerd als bronzen medaillon (diameter 340 mm). Een exemplaar werd gegoten bij de firma De Coene en was bestemd om geplaatst te worden op de gevel van het gemeentehuis van Ethe. Het andere exemplaar, gegoten bij de Compagnie des Bronzes, werd geschonken aan de Openbare Onderstand van Brussel die ze monteerde op een eiken kader. Een bronzen medaillon, eveneens gegoten bij de Compagnie des Bronzes, werd gemonteerd op een marmeren plaat van 571 x 930 mm en geplaatst in het Sint-Pietersziekenhuis te Brussel.

LUC VANDAMME

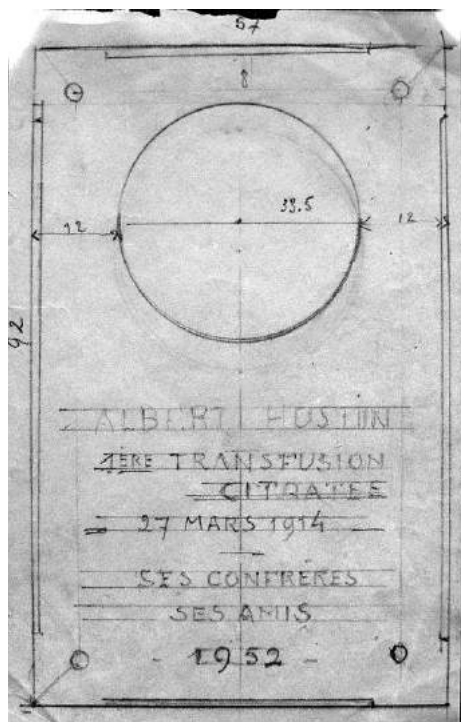
Armand Bonnetain

Armand Bonnetain (Brussel, 1883 – Brussel, 1973) was actief als beeldhouwer, medailleur en graveur en liet een uitgebreid oeuvre na. Naast talloze medailles ontwierp hij tijdens het interbellum ook

*Bonnetain, Albert
Hustin, 1953, brons*

Schets van het medaillon op een marmeren plaat met opschrift voor het Sint-Pietersziekenhuis te Brussel

enkele Belgische en Luxemburgse munten, ja zelfs de munten voor Baskenland tijdens de Spaanse Burgeroorlog. Na de Tweede Wereldoorlog ontwierp hij nog een mooie reeks munten voor het Groothertogdom Luxemburg en werd hij uitgekozen om de nieuwe munten voor Belgisch Congo te ontwerpen.¹

Armand Hustin

Albert Hustin (Ethe, 1882 - Brussel, 1967) studeerde na middelbare studies aan het Gemeentelijk College van Virton, aan de faculteit medicijnen van de Université Libre de Bruxelles waar hij in 1906 zijn diploma van arts behaalde en in 1913 dat van specialist in de medische chirurgie. Vanaf 1908 werkte hij in het Brusselse Sint-Jansziekenhuis waar hij in 1914 de eerste transfusie met gecitraateerd bloed uitvoerde. Door deze techniek was het niet langer noodzakelijk bloedgever en bloedontvanger rechtstreeks met elkaar te verbinden en werd de grondslag gelegd voor de moderne

bloedtransfusie die tijdens de Eerste Wereldoorlog duizenden levens zou redden.

Albert Hustin doorliep een opmerkelijke loopbaan in verschillende Brusselse ziekenhuizen waar hij als één van de eersten de monitoring van patiënten invoerde. Tussen 1925 en 1952 was hij daarenboven hoogleraar aan de Université Libre de Bruxelles. Zijn drukke medische loopbaan belette hem niet ook een grote culturele belangstelling te koesteren. Hij schreef niet alleen talloze medische publicaties maar ook twee boeken over de volkskunde van zijn geboortestreek, Belgisch Lotharingen.

Dagboek

Het verhaal van de medaille begint volgens het dagboek van Armand Bonnetain op 6 oktober 1952 wanneer dr. Alfred Dumont telefonisch de eerste afspraak maakt. Extracten uit het dagboek met betrekking tot deze medaille zijn opgenomen op de volgende bladzijden. Uit de dagboeknotities blijkt hoe belangrijk de inbreng van Henri Joseph Holemans (Leuven, 1894-1973) is. Hij is niet alleen verantwoordelijk voor de reductie van het gipsen model van Bonnetain naar een slagmatrijs. Hij staat eveneens in voor het slaan en de afwerking van de medailles. Holemans maakt de Eerste Wereldoorlog mee als vrijwilliger en leert er de gebruikte koperen obussen te bewerken. Na de oorlog volgt hij een opleiding tot beeldhouwer aan de Academie van Sint-Gillis bij Brussel. Als scheppend kunstenaar legt hij zich vooral toe op religieuze kunst die wereldwijd hoog aangeschreven wordt. Zijn Christus- en heiligenbeelden sieren kerken tot in de Verenigde Staten. Ook als edelsmid geniet hij een uitstekende faam. Hij krijgt prestigieuze opdrachten zoals het reliëf schrijn voor Sint-Gertrudis te Nijvel en een monstrans voor de nationale basiliek van Koekelberg. Hij ontwerpt ook heel wat devotie- en andere medailles. Van zijn beeldhouwwerk trek-

Aantekeningen uit het dagboek van Armand Bonnetain

- 8 oktober 1952 Dr. Alfred Dumont vraagt een offerte voor de aanmaak van een medaille ter ere aan dr. Albert Hustin. De offerte ziet er als volgt uit:
- een grote plakiet in gepateneerd brons 80 x 60 cm: 28.500 F
- slagmateriaal voor een medaille van 60 mm: 6.500 F (namelijk 4.000 F voor de voorzijde in reductie en 2.000 F voor de keerzijde in gravure)
- kostprijs medaille in similor: 70 F
- prijzen inclusief taksen.
- 10 oktober Ben met dr. Dumont gaan kijken naar het Centre de transfusion sanguine (vooral om te zien of er plaats is voor zo'n groot plakiet).
- 17 oktober Dr. Hustin bezocht in het Sint-Pietersziekenhuis; we zijn samen gaan kijken naar een geschikte plaats voor de plakiet. We zijn samen de medaillons gaan bekijken van dr. Danis en dr. Pohl.
- 20 oktober Foto's genomen van dr. Hustin die kwam poseren in mijn atelier en aan de medaillon begonnen.
- 22 oktober Dr. Hustin komt een tweede keer poseren.
- 23 oktober De vergrotingen (9 x 12 cm) van de foto's afgehaald bij de fotograaf.
- 25 oktober Dr. Hustin komt poseren.
Dr. Dumont aangeschreven om bevestiging van de bestelling te krijgen.
- 27 oktober Bevestiging ontvangen van dr. Dumont en akkoord met de offerte – Comité Hustin opgericht.
- 30 oktober Dr. Hustin komt poseren.
- 5 november De medaillon gegoten.
- 6 november De storting van 10.000 frank ontvangen van dr. Dumont.
- 15 november De gegoten medaillon is klaar, retouches zijn nodig.
- 17 en 25 november Dr. Hustin komt poseren voor de retouches.
- 26 november Heb de tweede gipsen medaillon gegoten en het omschrift aangebracht.
- 29 november Heb dr. Hustin bezocht met deze tweede geut, er dienen nog enkele retouches te gebeuren.
Heb dr. Dumont gebeld om hem de geut te laten bekijken.
- 1 december Dr. Danis en dr. Hubinon bezocht om de medaillon te laten beoordelen = OK.
- 4 december Bezoek van dr. Dumont die mij de tekst bezorgt voor de grote plakiet en die dezelfde zal zijn voor de keerzijde van de medaille. De medaillon wordt zeer goed gevonden.
- 10 december De tekst op karton getekend.
- 11 december De tekst op ware grootte getoond aan dr. Hustin en zijn echtgenote.
- 18 december De hol uitgevoerde medaillon gebracht naar dhr. Delbrouck van de Compagnie des Bronzes [noot: De Compagnie des Bronzes uit Molenbeek werd jarenlang beschouwd als één van de beste bronsgieterijen. De firma leverde niet alleen talloze beelden in België maar was ook erg in trek bij buitenlandse kunstenaars zoals Auguste Rodin. De firma goot onder meer de hekken van de dierentuin van New York, de poorten van de brandweerkazerne van Rio de Janeiro en het standbeeld ter ere van Lord Leighton *Atleet vecht met een python*. Zal woensdagmorgen gegoten worden.
- 2 januari 1953 Gipsen proefplakiet ontvangen, er zijn retouches nodig.
- 7 januari De geretoucheerde gips binnengebracht bij de Compagnie des Bronzes. De kostprijs voor het gieten bedraagt 8.500 frank + 4,5% taks.
- 13 januari Aan mevr. Hustin de nieuwe prijs voor de plakiet opgestuurd.
- 16 januari Brief ontvangen van dr. Hustin die het voorstel in mijn brief van 16/1 aanvaardt: 'J'ai reçu leur réponse (Centre de Transfusion de l'Hôpital St. Pierre). Je puis donc accepter la proposition repris dans votre lettre, de me fournir une nouvelle plaque, avec texte, au prix de quatorze mille francs (14.000), taxe de transmission comprise.'
- 25 januari Dr. Hustin stuurt mij een nieuwe tekst.
- 28 januari Telefoontje ontvangen van dr. Dumont die mij meldt dat de plechtigheid plaats zal vinden in het ziekenhuis en aan de universiteit op 28 maart. Dr. Dumont vraagt mij het model in gips te plaatsen op een schildersezel tijdens de ceremonie aan de universiteit en een medaillon in brons zonder tekst. Het exemplaar in brons zal geplaatst moeten worden in het Sint-Pietersziekenhuis op die datum. Er dient ook een marmeren plaat besteld te worden bij Marbres Sprimont (prijs vragen!). Een prijs van ± 1500 frank doorgegeven aan dr. Dumont.
- 3 februari Bevestiging van de datum van 28 maart waarop de plakiet dient geplaatst te worden in het ziekenhuis. Een replica in gips voor de Academische zitting aan de universiteit en een replica in brons zonder omschrift om te overhandigen aan dr. H.
- 5 februari Ben gaan kijken naar de ijzeren negatieve geut van dr. H.
- 7 februari De ijzeren geut naar Holemans gebracht.
- 9 februari Ben bij Holemans geweest (erg ziek): de reductie was gestart.
- 12 februari Holemans komt mij morgen de matrijs laten zien.
- 17 februari Matrijs gezien, tijd om de keerzijde voor te bereiden, Holemans zal de blok klaarmaken.
- 18 februari

19 februari	Gaan kijken naar het marmer, drie soorten gezien.
20 februari	De keerzijdeblok afgehaald en hem gebracht naar graveur Coppens die de tekst zal aanbrengen. De tweede plakiet in gips, voor dr. H., beëindigd.
26 februari	De kostenstaat voor de herdenkingsplakiet en de medaille aan dr. Dumont opgestuurd. De medaillon, voor dr. H., zal gefactureerd worden aan de Openbare Onderstand, zoals door U gevraagd. Van zodra het saldo betaald is, bezorg ik U een gedetailleerde rekening, te sturen naar uw Comité.
27 februari	Ben gaan kijken naar de patina van de grote plakiet in de gieterij, zij is veel lichter dan ik gevraagd had en er zijn veel vlekken. Ik wil enkele vlekken laten verwijderen. De marmeren plaat is besteld bij Marbres-Sprimont en de informatie is gegeven voor het boren van de gaten, twee in de marmer en vier voor de bronzen plakiet.
7 maart	Tweede negatieve plakiet afgewerkt en afgeleverd bij Delbrouck. Ze wordt gegoten op donderdag 12 maart.
12 maart	Ben gaan kijken naar de proefgips van de gieter. Dr. A. Dumont op de hoogte gebracht van de goede gang van zaken.
13 maart	Verder gewerkt aan de patineren van de gips die moet dienen voor de academische zitting. De tweede proefgips, bestemd voor Ethe, bijgewerkt en geleverd aan Decoene.
20 maart	Dr. Hubinont verwittigt mij dat dr. H. ziek is, toch gaat alles door zoals gepland. Telefoon van dr. Dumont: de plakiet dient op de afgesproken datum van 25 maart geplaatst te zijn.
21 maart	Dr. Dumont bezocht om hem het eerste exemplaar van de medaille te overhandigen. Dr. Dumont bestelt 200 exemplaren.
22 maart	Postkaart gestuurd naar dhr. Holemans met de bevestiging van de telefonische (zondag) bestelling van gisteren.
25 maart	Bezoek aan het Sint-Pietersziekenhuis: toezien op het aanbrengen van de plakiet op marmer. Was ook aanwezig dr. Dandoy, inspecteur van het ziekenhuis.
6 april	Brief gestuurd aan dr. Dumont.
9 april	Brief ontvangen van dr. Dumont met de bevestiging van de storting van 15.000 frank.
13 april	Ontvangst van de storting op mijn postrekening.
14 april	Brief met de voorlopige afrekening.
28 april	Brief aan dr. Dumont gestuurd voor de afrekening van de 200 exemplaren van de medaille. Twee exemplaren opgestuurd: één voor dr. Cocq en één voor prof. Charles Chargois [noot: van beiden maakte Bonnetain een medaille. In 1937 voor Valère Lecocq (Ronse 1867 - Etterbeek, 1945), net als Hustin professor aan de faculteit geneeskunde van de Université Libre de Bruxelles en actief vrijmet-selaar. In 1947 voor Charles Chargois (Brussel, 1877 - Aix-les-Bains (F), 1951) eveneens professor aan de Université Libre de Bruxelles. Hij doceerde tevens aan de Brusselse Academie voor Schone Kunsten waar in 1947 een Chargois-prijs ingesteld werd ter bekroning van de beste vakantiefoto].
29 april	Brief met de afrekening van de plakiet van dr. H. gestuurd aan de Openbare Onderstand. Een exemplaar teruggegeven aan Holemans om de 200 ex. te vervolledigen die hij moet leveren. Als er nog moeten bijgemaakt worden, beloofde hij mij een exemplaar terug.
7 mei	Brief aan dr. Dumont met de bevestiging van de betaling van 14.000 F van het Comité.
8 mei	Ben dr. H. gaan bezoeken en heb hem meegenomen naar Decoene om hem de gegoten medaillon te tonen. Deze wordt binnen enkele dagen gepatineerd.
13 mei	De storting van dr. Dumont ontvangen. De patina gaan bekijken bij Decoene en laten bijwerken met ammoniakzout.
15 mei	Met Decoene de medaillon gebracht naar een laboratorium waar met celluloseverf drie kleurenproeven werden gemaakt. De plakiet werd tenslotte bedekt met een lichte laag 'vert de grisée maté', die iets of wat ondoorzichtig is en lijkt op een lichte waslaag.
21 mei	De bronzen medaillon naar dr. H. gebracht, deze medaillon is bestemd voor zijn geboortedorp Ethe. Deze werd op 23 augustus 1953 aangebracht op de gevel van het gemeentehuis. De medaillon van dr. H. geleverd aan de Openbare Onderstand die deze zal monteren op een eiken kader.
22 mei	Ontvangen de som van 14.000 frank van de Openbare Onderstand voor de medaillon.
28 mei	Laatste storting ontvangen van dr. Dumont van het saldo van 12.000 frank. De Openbare Onderstand stort 5.000 frank voor een bronzen replica van de medaillon.
30 mei	Brief aan dr. Dumont met de afsluiting van de rekening en met dank voor de samenwerking.

ken vooral de oorlogsmonumenten, te Ieper, Alsemberg en Elsenne, de aandacht. Bij het grote publiek is hij echter minder gekend, omdat hij slechts zelden zijn werk signeert en als hij dat doet, dan gebruikt hij het pseudoniem SEMEN.

Holemans is echter niet alleen een gewaardeerd kunstenaar maar ook een bekwaam vakman op wie collega's vaak een beroep doen. Tijdens de jaren vijftig van de vorige eeuw doet Bonnetain regelmatig beroep op hem bij het realiseren van medailles, onder meer voor: 300 jaar Verviers / Maximiliaan Hendrik van Beieren (1951), Frans Van Kalken (1951), een achthoekige medaille van Verviers (1952), Paul Cogniaux (1952), Koningin Elisabeth (1952), Jean Nony (1952), Paul Grosjean (1953), Valère Segard (1957) en Albert Raty (1959).²

Armand Bonnetain noteerde in zijn dagboek dat de matrijzen van de medailles door Holemans zouden bewaard worden. Later zijn deze matrijzen bij de firma Mauquoy terechtgekomen. De auteur vond bij zijn studie over de matrijzen van Alfons Mauquoy in 1986/7 verschillende stempels van Bonnetain in de tupotheek van deze firma terug. ■

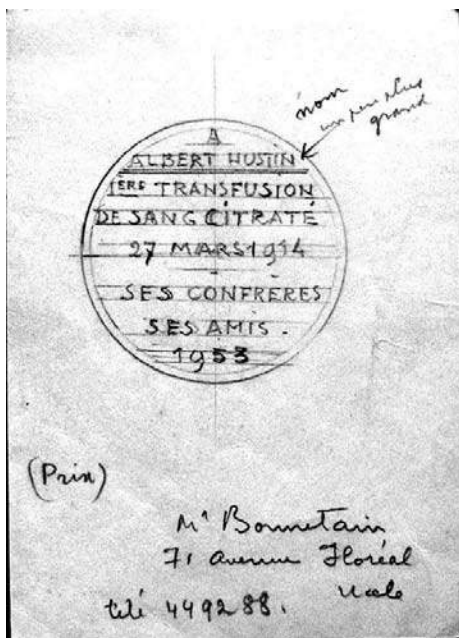
Luc Vandamme maakt al sinds jaren een studie naar de beeldhouwer/medailleur Armand Bonnetain, een van de meest productieve Belgische medailleurs.

NOTEN

1. DIDIER VANOVERBEEK / LUC VANDAMME 'De munten van de hand van Armand Bonnetain' *Jaarboek van het E.G.M.P.* (2009) 177-227 met de recente bibliografie.
2. J. OGONOSKY 'Les oeuvres d'art de l'orfèvre religieux Henry Joseph Holemans réalisées pour la basilique nationale du Sacré-Cœur de Koekelberg' *Annales d'histoire de l'art et d'archéologie* 10 (1998) 51-66.

LITERATUUR

J. LIPPENS / A. VAN KEYMEULEN *De medaille in België van 1951 tot 1976* (Brussel, 1980) 21, no 64 vermeldt verkeerdelijk de Koninklijke Munt als producent.

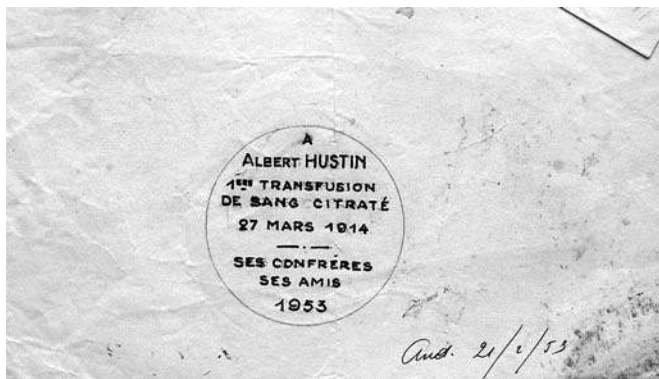
Schets op karton van de keerzijde van de medaille (11 december 1952)

M. VANCRAENBROECK *Mémoire de métal, l'université libre de Bruxelles en médailles, plaquettes et jetons* (Brussel, 1999) 141, no 6/42.

C. ENGELN / M. MARX *Beeldhouwkunst in België vanaf 1830, deel I A-D* (Brussel, 2002) 126- 127.

C. ENGELN / M. MARX *Beeldhouwkunst in België vanaf 1830, deel II E-P* (Brussel, 2002) 894- 899.

Net ontwerp van de keerzijde van de medaille gemaakt voor graveur Coppens (21 februari 1953)

De assepoester van het vaderlandse bankbiljettenontwerp

Duizend gulden 1955

ERIK VAN DER
KAM

Met het einde van de Tweede Wereldoorlog brak er ook voor het Nederlandse papiergeld een nieuwe fase aan. Het bestaande papiergeld dat tijdens de bezetting had gecirculeerd werd met de geldzuivering onder leiding van minister Lief tinck ingetrokken en ook het door de geallieerden vóór de bevrijding in circulatie gebrachte papiergeld, gedrukt bij de American Banknote Company, verloor haar status van wettig betaalmiddel. Ter vervanging hiervan bestelde men nieuw papiergeld bij Johan Enschedé (*f* 100, *f* 50, *f* 25, *f* 10), sinds 1814 praktisch de huisdrukker van De Nederlandsche Bank (DNB) en in een later stadium ook bij een tweetal Engelse drukkerijen, Waterlow & Sons (*f* 1.000) en Thomas de la Rue (*f* 20 en *f* 10). De bij Enschedé bestelde biljetten bleken qua beveiliging echter niet bijzonder sterk en bij De Nederlandsche Bank wenste men deze dan ook op zo kort mogelijke termijn te vervangen door beter beveiligde modellen. Men schreef een prijs-

vraag uit waarbij een aantal gerenommeerde kunstenaars werd verzocht een bankbiljettenontwerp in te leveren.

Het feit dat aan de ontwerpen vooraf geen stringente voorwaarden waren opgelegd leidde tot problemen. Zowel bij de uitverkoren ontwerper, Roozendaal, als ook bij zijn opvolger Sleper die de tweede plaats had veroverd, werden de ontwerpen vermorzeld in een competentiestrijd. Beide kunstenaars gingen er namelijk van uit dat zij min of meer leidend waren en dat de drukkerij hun ontwerpen moest uitvoeren. De drukkerij was echter een andere mening toegedaan. Zij beschikte immers over de druktechnische kennis, wist wat haalbaar was en hechtte meer belang aan beveiliging dan aan esthetiek. Het gevolg was een *f* 25 bankbiljet gedateerd 1947 (*Roozendaals Flora*) en uit 1949 met dezelfde waarde *Sleper's Koning Salomo*.

Dit leidde ertoe dat de directie van De Nederlandsche Bank in 1950 een nieuwe prijsvraag uitschreef. In afwijking met de

J. Roozendaal, *f* 25
(1947 *Flora*) vz., in
circulatie 1949-1956

voorgaande prijsvraag werd er een helder thema vastgesteld: op de biljetten zouden grote vaderlanders worden geportretteerd en de keuze zou gemaakt worden uit *Erflaters van onze beschaving* van Jan en Annie Romein, dat in 1939 voor het eerst verschenen was. Als winnaar van de prijsvraag kwam nu J.F. (Eppo) Doeve uit de bus. Het was de bedoeling van de directie van De Nederlandsche Bank dat de opdracht uiteindelijk een hele reeks zou omvatten, van 10 tot 1.000 gulden.

In de jaren vijftig was men op De Nederlandsche Bank dus druk bezig met het vervangen van de circulerende bankbiljetten door nieuwe, beter beveiligde modellen. Als eerste werden in 1954 een f 10 / 1953 met Hugo de Groot en een f 100 / 1953 met Erasmus in circulatie gebracht, in 1956 gevolgd door f 25 / 1955 met Christiaan Huygens en f 20 / 1955 met Boerhaave. In 1954 was er ook sprake van dat het circulerende 1000 gulden biljet (1945 Willem van Oranje) vervangen zou moeten worden, maar er was nog genoeg in voorraad, waardoor vervanging niet bijzonder veel prioriteit had. Desalniettemin werkte Doeve in opdracht voort aan de hoogste coupure waarbij de grote schilder Rembrandt het biljet zou sieren.

Een gerucht verstoorde deze voortgang. In 1955 werd namelijk bekend dat er een goed gelijkend falsificaat van het Engelse f 1000 biljet op de markt zou komen. Weliswaar was Doeve bezig met het ontwerp van Rembrandt, doch de directie vreesde dat dit gerucht om snelle maatregelen vroeg. Op haar verzoek kwam de firma Enschedé dan ook met een mogelijke oplossing. Eind jaren veertig had haar eigen ontwerper, Wubbo de Jonge, die al eerder de modellen *Staalmeester* (f 10 / 1943), *Het blauwe meisje* (f 25 / 1945) en *Adriaentje Hollaer* (f 100 / 1947) had ontworpen, een studie-ontwerp gemaakt van f 1000 met een zittende Scheveningse vissersvrouw op de voorkant en een stralende vuurtoren (de Brandaris) op de achterkant.

De gravure van het portret was gereed evenals een deel van de tekst. Omdat zowel de plaatdruk als het offsetmateriaal van dit biljet praktisch gebruiksklaar waren, kon – indien gewenst – op korte termijn met drukken begonnen worden. Als watermerkpapier had De Nederlandsche Bank model Kroon voorgesteld, eerder gebruikt voor f 20 / 1939 (*Koningin Emma*) waarvan nog 722 riem bij de papierfabrikant lag en waar ruim 1 miljoen

gave biljetten op zouden kunnen worden gedrukt.¹

Hoewel de daadkracht van Enschedé uiteraard hogelijk werd gewaardeerd, was men bij De Nederlandsche Bank niet eenduidig tevreden over het ontwerp zelf: 'De gravure is van Seisinger, een bekwaam medewerker van Enschedé, die echter niet sterk is in het graveren van portretten. De Scheveningse visersvrouw is te strak van uitdrukking, de gravure is te weinig een weerspiegeling van het leven'. Omdat een en ander technisch wel voldeed en het materiaal binnen 2½ maand geleverd kon worden ging de directie toch akkoord en werd Enschedé verzocht het drukmateriaal gereed te maken. Klein addertje was wel dat het te gebruiken watermerkpapier doordat het lang in stapels opgeslagen had gelegen door de papierfabrikant extra behandeld diende te worden.² Dat laatste leidde tot de eerste problemen. Door een misverstand was het papier na de behandeling verkeerd gesneden, waardoor de watermerken Kroon zouden liggen inplaats van rechtop te staan.³ Zowel drukkerij als papierfabrikant betreurden het misverstand ten zeerste want de Bank accepteerde het liggende watermerk niet. Over de schuldvraag was de Bank echter kort:

'Hierbij rijst de vraag of de extra kosten van eventuele nieuwe aanmaak van papier geheel of ten dele op één der beide andere partijen kunnen worden verhaald. Uit het bovenstaande blijkt naar mijn mening, dat de papierfabriek vrij uit gaat, maar ook bij Enschedé kan weinig sprake zijn van schuld. Men heeft ten onrechte aangenomen, dat de lange zijde van de verschillende formaten altijd in dezelfde richting aanwezig was en men heeft gedacht, dat het mij toegevoegde indelingsvel aan de papierfabriek zou worden verstrekt. Ik betwijfel of deze 'denkfouten' voldoende grond kunnen zijn om Enschedé aansprakelijk te stellen voor extra kosten'.⁴ Hoe redelijk de reacties ook waren, probleem was wel dat er – zoals het er dan naar uitzag – op korte termijn een volwaardig hulpbiljet in circulatie moest kunnen worden gebracht. Gekeken werd naar andere aanwezige watermerken. Uiteindelijk werd gekozen voor het watermerk Mercurius, dat onder andere ook gebruikt was bij f 25 / 1947 *Flora* en f 100 / 1953 *Erasmus*.

Nauwelijks waren deze papierperikelen voorbij of een nieuw hobbeltje doemde op. De directie had gekozen voor 14 februari 1956 als datum op het biljet. Later kwam zij daar op terug,

Waterlow & Sons,
f 1000 (1945 Willem
van Oranje) vz, in
circulatie 1946-1960

aangezien voor het ontwerp van 1000 gulden van Doeve (Rembrandt) de datum 15 juli 1956 was gekozen, de 350ste geboortedag van de schilder. Een voorstel om de datum op de Vissersvrouw te verzetten naar 1957 vond geen genade in de ogen van de directie, tegen het 14 februari 1955 had men echter geen bezwaar.⁵ Aldus werd de vissersvrouw naar voren gehaald en gedateerd op 14 februari 1955.

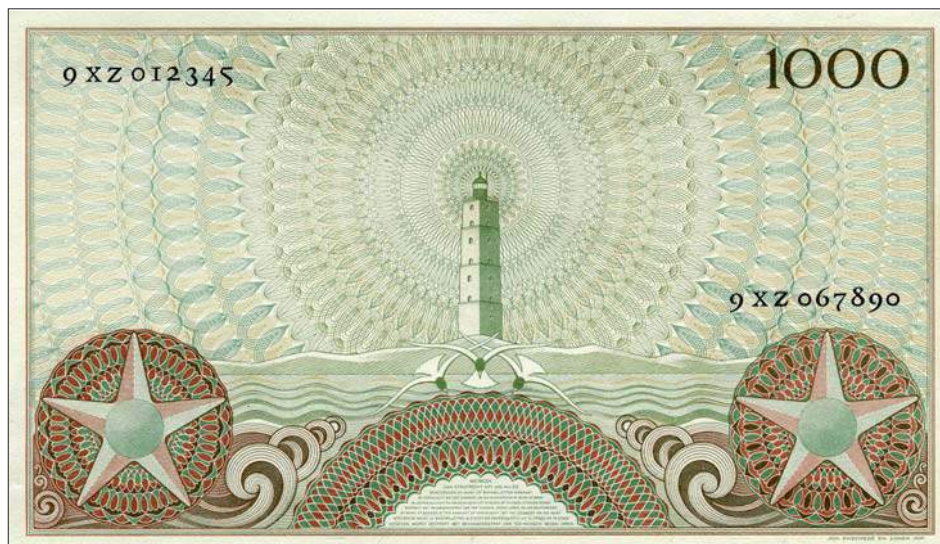
Hiermee kwam praktisch gezien een einde aan de ontwikkelingen met betrekking tot de Scheveningse vissersvrouw. Een laatste oprisping volgt wanneer in september 1957 de drukkerij nog vraagt om goedkeuring van de kleurproeven van voor- en keerzijde. Het verbaast het Hoofd van de Technische Adviesafdeling wel enigszins, maar hij stelt: 'Omdat de behoefte aan deze biljetten gelukkig niet gebleken is, heeft men bij Enschedé blijkbaar ander werk voor laten gaan'.⁶

Verdere stappen zijn er niet genomen. Het gerucht bleek niets meer dan een gerucht en het Engelse 1000 gulden biljet bleef gewoon in circulatie tot 1960, terwijl Rembrandt van de hand van Doeve sinds 1958 in circulatie werd gebracht. Deze jaartallen verklaren uit-

eindelijk veel: behoefte aan een matig gewenst hulpbiljet was er niet meer.

De Scheveningse vissersvrouw belandde in de archieven om onbekend en onbemind voort te bestaan. Met de uitgifte van J. Bolten, *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002* kwam het biljet nog eenmaal in de publiciteit. Echter niet in positieve zin. Er is veel op het biljet aan te merken, het is vlak, saai en volgens J. Bolten 'een in esthetisch opzicht dieptepunt in de Nederlandse bankbiljetten-ontwerperij'. Wel plaatst hij een verzachtende omstandigheid: 'vanwege de haast kwamen de sfeervolle details van het raam, het spiegelbeeld en de vissersschuit te vervallen'.⁷ Maar toch geldt ook hier zoals de firma De Bussy naar aanleiding van kritiek op haar zilverbonontwerpen uit 1914 stelde: 'dat men, indien een drenkeling het verdrinken naby is, zich onmiddellijk ter redding te water moet begeven en niet zich eerst in elegant badpak dient te gaan kleden'.⁸ ■

Erik van der Kam is als onderzoeker papiergeld en moderne betaalmiddelen verbonden aan het Geldmuseum. Hij verricht onderzoek naar de ontwikkelingen op het gebied van het papiergeld in Nederland in het algemeen en naar het verschijnsel staatspapiergeld (muntbiljetten en zilverbons) in het bijzonder.

NOTEN

1. Joh. Enschedé en Zonen aan Hoofd Technische Adviesafdeling van De Nederlandsche Bank (DNB), 30 december 1955.
2. DNB, Hoofd Technische Adviesafdeling aan directie, Nota betreffende hulpbiljet f 1000, 5 januari 1956, Archief Geldmuseum.
3. DNB, directieverslag van de bespreking met Joh. Enschedé en Zonen op 6 april 1956, 13 april 1956.
4. DNB, Hoofd Technische Adviesafdeling aan directie, Nota betreffende papier hulpbiljet f 1000, 3 mei 1956, Archief Geldmuseum.
5. DNB, Hoofd technische afdeling aan directie, Nota betreffende datum hulpbiljet f 1000, 15 oktober 1956, Archief DNB, Geldmuseum Utrecht.

6. DNB, Hoofd technische afdeling aan directie, Nota betreffende hulpbiljet f 1000, 17 september 1957, Archief DNB, Geldmuseum Utrecht.
7. BOLTEN (1999) 178.
8. J.H. de Bussy aan Minister van Financiën, 25 januari 1922, Archief DNB, Geldmuseum Utrecht.

LITERATUUR

J. BOLTEN *Het Nederlandse bankbiljet 1814-2002* (Amsterdam 1999).

J.J. GROLLE *Geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet* (Bussum 1991).

advertentie

GROOT ASSORTIMENT:

- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☎ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL

DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Een nieuwe weg – toen

Notities bij de penningen van Lambertus Zijl

Lambertus Zijl wordt met zijn studiegenoot en drie jaar oudere vriend Joseph Mendes da Costa gerekend tot de belangrijkste beeldhouwers van ons land in de laatste jaren van de negentiende en begin twintigste eeuw. Mendes da Costa vormde samen met Zijl enige tijd een compagnonschap voor het maken van beeldhouwwerk en kunstnijverheidsproducten. Zij hebben in die periode een nieuwe weg ingeslagen en stonden daarmee aan het begin van vernieuwing van de Nederlandse beeldhouwkunst. Uitvoerig is daarover geschreven door A.M. Hammacher en Ineke d'Hont. Wat de penningkunst betreft werd in die periode door de opkomst van nieuwe technieken, zoals de reduceerbank, de overheersende rol van de fabrieksgraveur doorbroken. Het was met name Zijl, een typische impressionist, die als eerste in ons land in totale vrijheid een penning boetseerde. Van Mendes da Costa zijn geen penningen bekend.

Lambertus Zijl (Rotterdam/Kralingen 1866 – 1947 Bussum) ging vanaf zijn veertiende jaar naar de kunstnijverheidsteekenschool Quellinus in Amsterdam, waar hij verbleef van 1880 tot 1883. Om het beeldhouwersvak te leren volgde hij van 1883 tot 1887 lessen aan de Amsterdamse Rijkschool voor Kunstnijverheid, gehuisvest op de zolders van het Rijksmuseum. Het was in die tijd de hoogste dagopleiding voor ontwerpers. Met medeleerlingen, zoals Gerrit Willem Dijsselhof en Theodoor Nieuwenhuis, was hij lid van 'Labor et Ars' (LEA), een vereniging of vriendenkring die slechts enige jaren heeft bestaan en bijeenkwam in het atelier van Mendes da Costa. De leden hielden beschouwingen over kunststijlen die, volgens academische

normen, niet algemeen gangbaar waren in het kunstonderwijs van die tijd. De Nederlandse beeldhouwkunst werd toen nog sterk bepaald door het academisch classicisme en de deelnemers meenden meer van elkaar te leren dan van de toenmalige docenten. In plaats van geijkte voorbeelden probeerden de leden van LEA nieuwe inspiratiebronnen uit.

De carrière van Zijl als beeldhouwer kwam pas goed op gang door de samenwerking met de architect H.P. Berlage in het begin van de jaren negentig van de negentiende eeuw. Zijn werk sloot nauw aan bij de strakke ingetogen stijl van de architectuur van Berlage. Als hoogtepunt daarvan is Zijls sculptuur aan het Amsterdamse Beursgebouw aan het Damrak te beschouwen. Zijn beelden fungeren als 'hoekstenen' en vertonen nieuwe kwaliteiten in de voorkeur voor strakke, vlak gehouden vormgeving en soberheid. Centraal hierbij staat de opvatting dat deze kunst ondergeschikt is

HANS DE
KONING

*Labor et Ars, 1886/87,
brons*

aan de architectuur en daarvan een onderdeel vormt. Het hoekbeeld van Gijsbrecht van Aemstel aan het beursgebouw is hiervan een illustratief voorbeeld. Vooral in relatie tot deze vorm van sculptuur werd daarvoor de term 'bouwbeeldhouwkunst' gebruikt. Tot aan zijn dood heeft Zijl veel monumentale opdrachten uitgevoerd voor bekende architecten. Opdrachten voor vrije monumentale beelden waren voor Zijl daarentegen een zeldzaamheid. Het monument voor Koningin-moeder Emma, aan het Valeriusplein te Amsterdam (1938) is het enige grote vrijstaande beeld in zijn oeuvre. Naast veel decoratieve sculptuur aan ex- en interieurs (met name voor passagiersschepen van de grote scheepvaartmaatschappijen) heeft Zijl veel 'vrij' werk op kleiner formaat gemaakt.

Aan Zijls beeldhouwkundig oeuvre ligt een merkwaardige dualiteit ten grondslag. Enerzijds kenmerkt het zich door strakke monumentaliteit, anderzijds door een impressionistisch aan-doende boetseertrant. Deze stijl vindt men vooral terug in zijn vrije plastiek, zijn reliëfs in brons en in zijn penningkunst.

In totaal ontwierp Zijl bijna twintig penningen. Ook daarbij is een onder-

scheid te maken. Een deel van zijn penningen heeft als voorstelling een verkleinde versie van een compositie die hij al eerder op groter formaat (als reliëf) heeft ontworpen. Ze zijn gemaakt met behulp van de reduceermachine, die toen als een grote vooruitgang werd gezien bij het maken van een artistiek verantwoorde penning. Later werd die machine – door anderen – als een belemmering ervaren. Een aantal van Zijls ontwerpen is uitgevoerd in een veel vrijere, vernieuwde stijl zoals zijn eerste penning *Labor et Ars* die hij in 1887 heeft ontworpen voor de eerder genoemde vereniging LEA: een penning waarover in de folder van de expositie *Nederlandse Penningkunst 1890 -1990* (KPK Leiden, 1992) te lezen is: 'De losse vormgeving van de figuren en de weinig professionele letters wijzen op een informele context, misschien zelfs wel een grapje'. Hammacher schrijft in zijn boek *Beeldhouwkunst van deze eeuw* over deze penning: 'die in de twee reliëffiguren er al zeer impressionistisch uitzag, dat wil zeggen vereenvoudigd van verschijning en met een lichtspel door kantige levende vlakjes of toetsen bereikt,' en hij vervolgt in het hoofdstuk Penningen: 'In feite is de eerste bronzen penning, die ondanks een kennelijke primitiviteit een

De landbouw, 1906,
zilver

grote verbetering reeds van 1887 en door Zijl gemaakt in een wat ruwe impressionistische boetseer techniek. [...] Het was een hele durf om uit de neoklassieke overgedetailleerde opvatting van zijn tijd tot een zo levende vrije vorm over te gaan. Overigens waren vooral de letters geen voorbeeld om op door te gaan.'

Ineke d'Hont schrijft in haar hoofdstuk in het genoemde boek *Lambertus Zijl 1866-1947*: 'Zijls vroegste bekende kleinplastiek is de penning voor 'Labor et Ars' uit 1887 die echter eerder als schetsontwerp dan als eindproduct moet worden gezien. Het is niet bekend wanneer de penning in brons is gegoten, maar het is vrij waarschijnlijk dat Zijl dit pas later heeft laten doen.' De vereniging LEA werd in 1887 ontbonden.

Bij zijn vrienden oogstte het werkstukje veel waardering vanwege de vrije, vernieuwende aanpak. Nieuwenhuis maakte aantekeningen over de bijeenkomsten van LEA en vermeldt daarin: "Op de derde of vierde bijeenkomst bracht Zijl het ontwerp van een medaille ter tafel, geboetseerd en ter grootte van plusminus 25 cm. De voorstelling bestond uit een man en een vrouw spieraakt tegenover elkaar staand en elkaar de hand gevend, terwijl de bovenzijde met de woorden 'Labor et Ars' gevuld was. Het was een prachtig stukje werk

zoals alleen hij dat kon en ... het gaf ons te denken."

Met Chris van der Hoef, die meer dan 200 penningen ontwierp in de periode van 1908-1933, is Lambertus Zijl wel de bekendste maker van gegoten penningen in de vroeg twintigste eeuw. De door Zijl vervaardigde penningen geven een goed beeld van zijn portretkunst. In 1889 ontwerpt hij zijn eerste portretpenning (geslagen in brons) ter gelegenheid van de toekenning van het predikaat 'koninklijk' aan de firma C.J. Begeer, fabrikant van zilverwerken te Utrecht. Op de voorzijde is Anthonie Begeers portret naar links

*Huwelijk van Carel
Henny en Claudine
Marie Grisard. 1918,
brons (½ ware grootte)*

*Prinses Juliana, 1936,
brons*

op traditionele wijze weergegeven. De tekst en het wapen op de keerzijde zijn waarschijnlijk uitgevoerd door een medewerker van het bedrijf (Jac. J. van Goor?). Ook de enkelzijdige penning met het portret van Christiaan Eijkman uit 1924 is in die stijl vormgegeven en uitgevoerd. Een veel losser geboetseerd karakter hebben de eerder ontworpen portretten op de penningen voor Carel Henny en Claudine Marie Grisard uit 1918. Deze in brons uitgevoerde gegoten penningen, fors van reliëf en formaat (diameter circa 120 mm), vallen op door de fraai doorge-modelleerde portretten met een overzichtelijke, sterke contour. Hoewel onwaarschijnlijk, lijkt de vraag of deze penningen op ware grootte zijn ontworpen niet geheel onlogisch. De impressio-nistische stijl maakt die plastisch uitge-voerde portretten tot hoogtepunten van

Zijls kunnen. In 1936 wijkt Zijl af van de traditionele ronde penningvorm met een veel kleiner uitgevoerd rechthoekig portret van Prinses Juliana (55 x 70 mm), een reliëf in zakformaat. Het is een verklei-ning van een plaquette, die enige jaren eerder geplaatst werd in het opleidings-schip Juliana.

Het portret is op een heel vrije, schil-derachtige wijze geboetseerd. De pen-ning werd uitgegeven ten bate van het Zijlfonds voor schipperskinderen. Met de penning *Labor et Ars* zijn de drie laatst genoemde stukken typerende voorbeelden die de verandering, de ver-nieuwing van stijl in de penningkunst in het begin van de twintigste eeuw aange-ven. Zijl leverde - geprezen en toch een beetje vergeten - daaraan een belang-rijke, zo niet de belangrijkste, bijdrage.

Lijst van penningen door Lambertus Zijl

1886/87	<i>Labor et Ars</i> , brons, gegoten, 70 mm, enkelzijdig.
Twee staande figuren: beeldhouwer en schilder; tekst: LABOR ET ARS.
Verblijfplaats onbekend.	middengevel van de Koopmans-beurs 'bekroont'); tekst langs de rand: AMSTERDAM VOORUIT
Coll: Geldmuseum; Teylers Museum.
1889	<i>Anthony Begeer</i> , brons, geslagen, 60 mm, vz: L. Zijl.
vz: Portret naar links. tekst: ANTH. BEGEER; kz: Wapen van Nederland: daaronder de tekst: HET PRAEDI-CAAT / KONINKLIJKE / 31 AUG. 1889 / DOOR / Z. M. KONING WILLEM III / AAN DE / UTR. FABR VAN ZILVERWER-KEN / FA C.J. BEGEER / VERLEEND
Coll: Drents Museum	1901 <i>Hulde aan koningin Wilhelmina en prins Hendrik bij hun bezoek aan Amsterdam</i> , brons, gegoten (?), 99 mm.
vz: Paleis op de Dam; op de voor-grond de gekroonde vorstin te paard, met (oranje)takje in de rech-terhand; tekst langs de rand: WILHELMINA KONINGIN DER NEDER-LANDEN HENDRIK PRINS DER NEDER-LANDEN 1901, gesigneerd L. ZIJL onder voorvoet paard; kz: Kogge-schip (als vz van de penning uit 1896); tekst langs de rand: HET VERHEUGD AMSTERDAM.
Coll.: Geldmuseum, Teylers Museum, Drents Museum (in de database van het Drents Museum genoemd als Huwelijkspenning
1896	<i>Vereniging 'Amsterdam Vooruit' te Amsterdam</i> , brons, gegoten (?), 60 mm, enkelzijdig.
vz: Koggeschip met daarin twee mannen, met vaandel, schild en zwaard (als het oude stadszegel van Amsterdam dat ook als reliëf de	

- Koningin Wilhelmina en Prins Hendrik. Daarbij staat nog vermeld: Origineel in goud namens ingezetenen van het Amsterdams Comité aangeboden in etui van ivoor en perkament met slot. Etui ontworpen door C.A. Lion Cachet).
- ca 1906 *Bokje*, brons (?), gegoten (?), 102 mm, enkelzijdig.
vz: Een grazend bokje.
Afgebeeld in *Médailles et Plaquettes modernes sous la redaction de dr. H. J. de Dompierre de Chaufepié* (pag. 139, plaat CIV).
Verblijfplaats onbekend.
- 1906 *De landbouw*, brons en zilver, geslagen, 65 mm.
vz: Span paarden voor een ploeg; tekst: SIC VOS NON VOBIS; kz: Span ossen, voor een ploeg; tekst: DUCITE ARATRA BOVES.
Coll.: Geldmuseum, Teylers Museum (Teylers Museum noemt de penning: Akkerbouw, en vermeldt daarbij: Penning van de vereniging 'Les amis de la médaille d'art').
- 1906 *De landbouw*, brons met kleurbeits, gegoten, 64 mm.
vz: Span karbouwen (naar links); kz: Ingeslagen tekstregels: METAALGIETERIJ / "HOLLAND" / AMSTERDAM.
Coll.: Geldmuseum.
- 1918 *Huwelijk van Carel Henny en Claudine Marie Grisard*, brons, gegoten, 120 mm.
vz: Portret naar rechts van Claudine Marie Grisard, tekst: CLAUDINE MARIE GRISARD FRANÇAISE / MARIÉS 23.7.18 / L'AUREOLE DE LA VICTOIRE; kz: Portret naar links; tekst: C HENNY AET 63 L ZIJL SCULPT
Coll.: Geldmuseum.
- 1918 *Carel Henny, directeur van de Assurantienmaatschappij De Nederlanden van 1845*, brons, gegoten, 123 mm.
vz: Portret naar links; tekst: C HENNY AET 63 L ZIJL SCULPT; kz: Ineengeslagen handen daaronder:
- 31-12-18; rondom de tekst: ASSURANTIE-MIJ DE NEDERLANDEN VAN 1845.
Coll.: Geldmuseum.
- 1923 *Nederlandsch Nansen-Comité ter ondersteuning van de slachtoffers van de hongersnood in Rusland*, brons, geslagen, 41 mm.
vz: Zittende vrouw bij een uitgehongerde persoon (kind of man); omschrift: NEDERL. NANSEN.COMITÉ rechtsonder gesigneerd: L. ZIJL; kz: (ontwerp Chris van der Hoef) Twee ineengeslagen handen; tekst langs de rand: HELPT ONS TOT DEN KOMENDEN OOGST IN ONZE STRIJD TEGEN DEN HONGERSNOOD
Coll.: Geldmuseum, Teylers Museum, Drents Museum.
- 1924 *Christiaan Eijkman, geneeskundige*, brons en goud of verguld brons, geslagen, 60 mm.
vz: Portret naar links. tekst: CHRISTIAAN EIJKMAN; kz: Gedecoreerde rand rond ruimte voor inscriptie. De penning uitgevoerd in goud is bestemd voor degenen die zich verdienstelijk maken op het gebied van de tropische geneeskunde. Eijkman kreeg in 1929 de Nobelprijs voor de geneeskunde voor de ontdekking van vitamine B1
Coll.: Geldmuseum, Drents Museum.
- 1927 *De beeldhouwer Lambertus Zijl*, terracotta, plaquette, 110 x 135 mm.
vz: Portret naar links; kz: Tekst Delft met 'fles' (= embleem / logo (?)).
Coll.: Geldmuseum, Teylers Museum.
- 1928 *N.V. Het Concertgebouw Amsterdam*, brons, geslagen, 84 mm.
vz: Fluitspelende herder in landschap met schapen, tekst: N.V. HET CONCERTGEBOUW TE AMSTERDAM; kz: Rand met olijftakken; tekst: HET / CONCERTGEBOUW / AAN / plaats voor inscriptie.
Coll.: Geldmuseum.

- 1933 *Willem Ruys*, brons, geslagen, 65 mm.
vz: Portret naar links; tekst: WILLEM RUYS rechts van het portret klein: GEB. / 15 MAART / 1865; kz: Tekst: STOOMVAART / MAATSCHAPPIJ / "NEDERLAND" / AAN DEN / ROTTERDAMSCHEN / LLOYD. / 1883=15 JUNI=1933 / VIJFTIG JAREN VRIENDSCHAP EN SAMENWERKING.
Coll.: Geldmuseum.
- 1933 *Bernardus E. Ruys*, brons, geslagen, 65 mm.
vz. Portret naar rechts; tekst: BERNARDUS EWOUT RUYS links van het portret klein: GEB. / 6 MAART / 1869; kz: Tekst: STOOMVAART / MAATSCHAPPIJ / "NEDERLAND" / AAN DEN / ROTTERDAMSCHEN / LLOYD. / 1883=15 JUNI=1933 / VIJFTIG JAREN VRIENDSCHAP EN SAMENWERKING.
Coll.: Geldmuseum.
- 1933 *Petrus E. Tegelberg*, brons, geslagen, 65 mm.
vz: Portret naar links; tekst: PETRUS EMELIUS TEGELBERG 30 DECEMBER 1933; kz: Tekst langs de rand: N.V. STOOMVAARTMAATSCHAPPIJ "NEDERLAND" 1916-1933; daarin: HET PERSONEEL AAN ZIJN DIRECTEUR. Penning t.g.v. het aftreden van P.E. Tegelberg als directeur van de Stoomvaartmij.
Coll.: Geldmuseum, Drents Museum.
- 1933 Idem, terra cotta
Coll.: Drents Museum.
- 1936 *Prinses Juliana*, brons, geslagen, 55 x 70 mm.
vz: Portret naar links; kz: Tekst: H.K.H. PRINSES / JULIANA / GESLAGEN TEN / BATE VAN HET / ZIJLFONDS / VOOR SCHIPPERS- / KINDEREN / 13 JUNI 1936.
Coll.: Geldmuseum, Teylers Museum.

Mogelijk door Lambertus Zijl

- 1897 *Tentoonstelling van Nijverheid en Scheepvaart Oud Dordrecht*, brons verzilverd, geslagen, 80 mm.
vz: Tafereel met op de achtergrond de toren van de Oude kerk te Dordrecht. Op de 'kade' staand rechts op de voorgrond Hidde Nijland, veelzijdig organisator en kunstverzamelaar die, gekleed in historisch kostuum, de voorzitter van de kunstnijverheidsvereniging 'Voor Vak en Kunst' A. Zoethout (links) het eerste exemplaar van de penning aanbiedt. (toelichting Eliëns). Volgens een veilingcatalogus zou de persoon links Lambertus Zijl zijn, die door Hidde Nijland de hand wordt geschud. Links en rechts boten, dobberend op 'Toorop' golven; kz: Tekst in het rond in decoratieve Art Nouveau-letters:
OUDDORDRECHT GEDENKPENNING
AANGEBODEN DOOR HIDDE NIJLAND
BURG.V.OUD-DORDRECHT 1897. Gestileerde leeuwen en wapen.
Jan Toorop ontwierp deze gedenkpenning ter gelegenheid van de tentoonstelling van Nijverheid en Scheepvaart Oud Dordrecht in 1897 die in Dordrecht werd gehouden. Volgens Hammacher is de voorzijde gedeeltelijk van Zijl. Titus Eliëns vermeldt in *De Beeldenaar* (1989-4, pag.112 met afb.) dat de penning is ontworpen door Toorop en is uitgevoerd [gemodelleerd] door Zijl.
Coll.: Geldmuseum.

Het Drents Museum in Assen heropent na renovatie in november 2011. De opgave van Zijls penningen in de collectie aldaar is eerder overgenomen uit de database van het museum; het is mogelijk dat niet alle penningen daarin zijn opgenomen. Volgens de opgave werden de penningen verworven door schenkingen van Nita (A.W.) en Wil

(W.L.) Zijl (dochters van Lambertus Zijl)
aan de Stichting Schone Kunsten. ■

Met dank aan Carolien Voigtman (Geldmuseum, Utrecht), Willemijn Lindenhovius (Drents Museum, Assen) en Jan Pelsdonk (Teylers Museum, Haarlem) voor informatie.

Hans de Koning is oud-bestuurslid van de vpk en gewezen redacteur van *De Geuzenpenning* en *De Beeldenaar*. Hij heeft grote belangstelling voor beeldhouwerspenningen en hedendaagse penningkunst en publiceert daar geregeld over.

LITERATUUR

H.J. DE DOMPIERRE DE CHAUFÉPIÉ *Médailles et Plaquettes modernes* (Haarlem, 1899-1906).

R.W.P. DE VRIES *Lambertus Zijl* (Bussum, 1946).

A.M. HAMMACHER *Beeldhouwkunst van deze eeuw en een schets van haar ontwikkeling in de negentiende eeuw* (Amsterdam, 1955).

JAN JAAP HEY (red.) e.a. *Lambertus Zijl 1866-1947* (Assen, 1990).

I.F. JINTES / J.T. POL-TYSZKIEWICZ *Chris van der Hoef (1875-1933)* (Assen, 1994).

Zijl en Esser

Beeldhouwer / medailleur Piet Esser (1914-2004) bracht in zijn jeugd op aanraden van zijn leraar handenarbeid aan de lagere school met haar een bezoek aan het atelier van haar vader, de beeldhouwer Lambertus Zijl in Bussum. Later (in 1931) bracht Esser met zijn vader een tweede bezoek aan Zijl om advies te vragen over een opleiding tot beeldhouwer. Zijl gaf een aanbeveling voor Jan Bronner, professor beeldhouwkunst aan de Rijksacademie van Beeldende Kunsten in Amsterdam. In 1934 volgde toelating van Esser tot de academie. In 1947 volgde Esser Bronner op als hoogleraar aan de academie.

Ruim een halve eeuw na Zijl was het Esser die op zijn beurt met de vormgeving van zijn penningen opnieuw een nieuwe weg insloeg.

Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde **UITZONDERLIJKE VEILING VAN 3500 MEDAILLES** Zaterdag 24 september 2011 te Aalst (België)

Kijkgelegenheid van 9-11 en 13-14 uur

Veiling vanaf 11 uur

Info: www.egmp.be of hugo.vanhoudt@skynet.be

MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

VEILINGEN & TAXATIES

MUNTEN, POSTZEGELS, BANKPAPIER, ETC.

Onafhankelijk
Betrouwbaar
Ervaren

- Grootste klantengroep
- Bij verkoop hoogste opbrengst
- Betrouwbare en realistische taxaties worden kosteloos verstrekt

MPO, hét adres
voor veiling, advies
en bemiddeling

KANTOORADRES MPO: ENERGIEWEG 7, 3401 MD IJSSELSTEIN
TEL: +31 (0)30-6063944 - FAX: +31 (0)30-6019895 - WWW.MPO.NL

Zoekpenning (7)

Deze keer veel reacties op Zoekpenning (6). Voor de penning met de voorzijde die ik omschreef als ‘een ruiter te paard’ werd ik op de vingers getikt dat dit net zo iets was als een ronde cirkel. Op deze penning kwamen evenwel de meeste reacties. Het betreft de Bavo-penning in 1971 ontworpen door de beeldhouwer Mari Andriessen, ten behoeve van de restauratie van de Sint Bavo in Haarlem. Hij is zelfs gepubliceerd in *De Beeldenaar* 1983-1 op pagina 7. Andriessen ontwierp van deze penning verschillende versies. Zo meldde Carla Schulman dat zij in 1971 al noteerde: ‘Van deze penning bestaat ook een gegoten voorstudie met de kerk op de voorzijde in vogelvlucht, omschrift in krakkemikkige letters: RESTAVRATIE ST. BAVO HAARLEM Kz. gestileerde ruiter boven plant. Brons gegoten Ø 85-86 mm.’ Hans de Koning meldde dat hij in datzelfde jaar een exemplaar zonder die randtekst kocht in Haarlem. Hij wist verder te melden dat het omschrift was gemaakt door mw. A. Mulder-Holt. Dat de oplossingen niet allemaal met elkaar over-

eenkwamen blijkt uit een reactie die verwees naar een veilingcatalogus van Karel de Geus, veiling 23 april 2007, kavel 1587 en 1588. Hier werd de penning omschreven als ‘medailleur onbekend, 1985’.

De Balzac-penning bleek ook snel opgelost en ook hiervoor kwamen verschillende oplossingen binnen. De penning is in 1949 gemaakt door de Monnaie de Paris naar een ontwerp van de Franse medailleur Guy-Charles Revol. De penning staat beschreven in de catalogus van Monnaie de Paris, deel 4 onder nummer 1582A. Een van de inzenders noemt deze slagpenning een hoogstandje qua techniek, zoals de Monnaie de Paris die vroeger placht te maken.

Hoewel ik graag zie dat penningliefhebbers hun ‘onbekende’ penningen insturen voor deze rubriek, wil Carolien Voigtmann, conservator penningen bij het Geldmuseum in Utrecht, de lezers met vragen wijzen op de bibliotheek van het Geldmuseum. Niet alleen beheert dit museum de nationale penningcollectie,

JANJAAP LUIJT

maar ook de nationale numismatische bibliotheek die alle liefhebbers ter beschikking staat.

Nieuwe zoekvragen

Opnieuw zijn er enkele penningen ingestuurd waarvan de eigenaren graag willen weten wie de penning heeft gemaakt en bij welke gelegenheid. De eerste is een penning met op de voorzijde een vrouw Fortuna (?) die een scheepsboeg omarmt. Het omschrift luidt: ROTTERDAM 1959 HOLLAND-AMERIKA. Boven het rechterbeen van de vrouw is duidelijk de signatuur M HANS zichtbaar. De keerzijde toont een driemaster en het omschrift: HALVE MAEN 1609 HOLLAND-HUDSON. De

inzender heeft niet gemeld welke diameter de penning heeft.

De tweede penning die voor opheldering is ingestuurd heeft op de ene zijde een voorstelling van Pegasus (?) en het bijschrift: PEGASUS. Op de keerzijde opnieuw het gevleugelde paard, gezeten met zijn benen in de lucht. In het midden een slecht leesbare tekst, wellicht: Vliegpaard (?). Ook van deze penning is het formaat mij niet bekend.

De vraag van deze penningen is wederom: weet een van de lezers wanneer en door wie deze penningen zijn vervaardigd? ■

Met dank aan Paul Beliën, Hans de Koning, Johan Mevius, Jan Pelsdonk, Carla Schulman, Stefan van Trigten en Carolien Voigtman.

Lezers die penningen bezitten waarvan ze de maker niet kennen, kunnen een digitale afbeelding (én met afmetingen!!!) sturen naar redactie@debeeldenaar.nl

advertentie

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16e tot en met de 21e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Penningnieuws

Twee penningen dit keer, één van Joost van den Toorn, die dit jaar ook de inschrijfpennings voor de vpk maakte, een penning van Ad Merx en een novum: bij mijn weten de eerste penning die slechts één zijde heeft (en dus geen lege achterzijde: er is geen achterzijde), gemaakt door Elleke van Gorsel.

JOOST VAN DEN TOORN

Time waits for no one, brons, 2010, 97 mm.

De vervaardiger geeft hier zelf de volgende toelichting bij: 'In de gotiek bestond de penning nog niet en dit is een poging in het gemis te voorzien. Ik ben een grote fan van de gotiek, het is een constante inspiratiebron in mijn kunste-

naarschap. In deze penning, probeer ik het gevoel van de eerlijke hoog-reliëfs in de kathedraal van Chartres te vangen. Het is een memento mori (gedenk te sterven) waar de tekst van de Rolling Stones, *Time waits for no one*, mooi bij past. Die moderne tekst en de verschillende standen van de zon, brengen de tijd in dit korte stripverhaal. Er is niets nieuws onder de zon. De initialen PK staan voor Past Kingdom. Outsider-kunst, met een scheutje zwarte humor. Misschien nog leuk om te vermelden, dat ik deze penning op de klassieke manier maakte, door afdrukken in klei met uit lindehout gesneden stempels.' www.joostvandentoorn.nl

HENK VAN DER VORST

(2/3 ware grootte)

De rubriek penningnieuws biedt ruimte om in kort bestek nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Henk van der Vorst, Eekhoornlaan 9, 3951 AV Maarn. e-mail: penningnieuws@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

ELLEKE VAN GORSEL

Gemeentelijke Erepenning Waalwijk, brons, 2009, 115 x 13 x 43 mm.

Elleke van Gorsel heeft voor haar hedendaagse ontwerp van de erepenning en bijbehorende draagspeld voor de gemeente Waalwijk, gebruik gemaakt van de geschiedenis van de stad en zich laten inspireren door cultuurhistorische gegevens. Voor het ontwerp van de basisvorm van de erepenning is zij uitgegaan van een oude landkaart waarop de Langstraat te zien is. De penning is uitgevoerd als een Möbiusband: bij rondgang kom je langs de gehele voorstelling en in feite heeft de penning dus slechts één zijde. Zo zijn op inventieve wijze de zeven deelgemeenten, weergegeven door hun oorspronkelijke wapens met dat van Waalwijk als grootste, met elkaar verbonden. Ook de 700 jaar oude stadsplattegrond waarop de vorm van het versterkte Waalwijk te zien is was inspiratie voor haar ontwerp. De gol-

ving van de vorm is ingegeven door het aanwezige water van de Maas en de Biesbosch, uitmondend in de havens van onder andere Waalwijk, Waspik en Sprang Capelle. Het legt hiermee ook een relatie naar het huidige gemeentelogo met de golvende vorm op de 'W'. Het kokerachtige beeld van de penning verwijst naar de schacht en de nestelgaten van schoenen en refereert hiermee naar de leer- en schoenindustrie die kenmerkend is voor Waalwijk. Het bronzen stiksel op de penning verwijst naar de lederindustrie.

Als we de rondgang over de penning vervolgen dan lezen we de tekst uit Prediker 3.1 *'alle dinc heeft siinen tiit'*. Deze tekst is afkomstig van een keramische tegel uit ca. 1560 uit de vloer van een scheepswrak dat in 1822 in Capelle is opgegraven en is toepasselijk voor een erepenning die aan personen uitgereikt wordt die zich jarenlang (maatschappelijk) verdienstelijk hebben gemaakt. www.ellekevangorsel.nl. ■

Kees Peeters (2/3 ware grootte)

Muntmelange

BESTAAN ZE WEL OF BESTAAN ZE NIET? II

Wederom heeft *De Beeldenaar* als intermediair tussen onderzoekers en lezers/verzamelaars zijn bestaansrecht bewezen. *De Beeldenaar* was bij mij nog niet eens bezorgd, toen ik al werd opgebeld door één van onze trouwe lezers, de heer W.G. Adema uit Sneek. Hij deelde mij mede in het bezit te zijn van zowel een Zeeuws dubbeltje 1718 over 1717 als van een Zeeuws dubbeltje 1720. Als overtuigend bewijs stuurde hij de afbeeldingen ervan. Waarvoor hartelijk dank. Met de mededeling van de heer Adema zijn thans alle tussen 1713 en 1728 geslagen jaartallen Zeeuwse dubbele stuivers bekend en is de vraag die ik stelde in positieve zin beantwoord.

In de vorige aflevering van *De Beeldenaar* is er bij de opmaak van de afbeeldingen van de Zeeuwse dubbeltjes met de afmetingen iets misgegaan, waarvoor

excuses. Daarom onderstaand nogmaals de betreffende zilverstukjes op goed formaat, tezamen met het ‘nieuwe’ exemplaar uit 1720.

JAN C. VAN DER WIS

Zeeland, dubbele stuiver 1717

Zeeland dubbele stuiver 1718 over 1717

Zeeland, dubbele stuiver 1720

VAN PENNING ZESTIEN: EEN SIMPELERE BEREKENING

Van iemand die zuinig is, om niet te zeggen gierig, bestaat in het Noorden van het land, met name Friesland de uitdrukking: ‘Die is van penning zestien’. Wat zijn oorsprong had in het aantal penningen dat in een stuiver ging. De stuiver was op zich de basis van de omrekeningen van allerlei denominaties, voornamelijk gouden munten, waarvan zo de onderlinge waarde kon worden bepaald. In de Nederlanden had men al vroeg de carolusgulden van 20 stuivers naast de florijnen van 28 stuivers. Ook

bestond er een philippusgulden van 25 stuivers, die tot in de zeventiende eeuw een rekenmunt bleef. Dan was er ook nog de daalder van 30 stuivers. Ik noem dit hier naar aanleiding van het artikel ‘Een ingewikkelde berekening’ in *De Beeldenaar* 2011-4, van J.C. van der Wis. Voor zijn berekening van een bedrag uit de zestiende eeuw duikt hij heel diep de Middeleeuwen in, om via de elfde eeuw en de gewichten ponden en marken zijn berekening op te bouwen. Toen werden 240 munten in een pond geteld en 192 in een mark, ook te Lübeck. In de handel rekende men met het ge-

JAN POST

wicht pond dat onderverdeeld was in 2 mark en bij kleinere hoeveelheden rekenende men met 12 onces, à 20 engels, à 32 aas. Evenwel in het artikel wordt het totale bedrag van 213 Emden gulden 12 stuivers, 1 plak en 1 d. berekend in penningen. Van der Wis komt op 61.461 denarii. Maar die penningen uit de elfde eeuw waren niet meer in omloop in de zestiende eeuw, nu was de stuiver de basis. Die was onderverdeeld in 4 oorden of 8 duiten. De denario, afgekort d. of het zestiende deel van de stuiver was een fictieve munt, zogezegd een halve duit.

Ik ben met dezelfde bedragen in stuivers aan het rekenen geslagen. De Emden gulden was zoals Van der Wis meldt 30 stuivers. Het bedrag van 213 E. gld. en 12 stuivers komt uit op 6402 stuivers. Die plak en het halve duitje houdt u nog even te goed. De waarde daarvan is 320 Mark Lübecks – en wat kleingoed, dat ik ook even verwaarloos. We delen dus 6402 stuivers door 320 en de uitkomst is 20 komma nog wat. Het Lübeckse Mark bestond dus uit 20 stuivers en het restje van de deling vereffen ik met het verwaarloosde bedrag: precies 20. Het toont aan dat men in de zestiende eeuw nauwkeurig op de hoogte was van het intrinsieke gehalte van de munten.

Het Lübeckse pond kunnen we ook zo berekenen. We delen nu de 6402 stuivers door 256 en krijgen als uitkomst 25 en een kleine rest, daar zit die ene stuiver en de 9 d. van het Lübeckse bedrag in. Dit pond bestond dus uit 25 stuivers. Hoeveel penningen gingen er in de zestiende eeuw in de Lübeckse stuiver? Dat vermelden de gegevens

niet, maar de muntvoet was in het hele Duitse rijk van Karel V gelijk. Het antwoord moet dus zijn: 16.

De berekening van Van der Wis dat 5 penningen Gronings of van Emden één Lübeckse is, geldt niet voor de zestiende eeuw en is naar ik meen het gevolg van het verwisselen van het 'muntstelsysteem' met het 'gewichtstelsysteem'.

Uit de berekening blijkt dan dat de stelling, dat er eeuwig en altijd de zelfde massa voor het pond - of mark - werd gebruikt, niet op gaat. Dat zulks vrij zeker het geval is, blijkt uit de betalingen voor 1247 in de Kroniek van Wittewierum in honderdtallen en duizendtallen. En dat zijn dan 'hele' ponden met een minieme grootte. Of die muntjes nog in 20 schellingen of 240 penningen werden gedeeld, valt niet aan te nemen. Wel werden ze bij schellingen en ponden geteld. Deze mini ponden bevatten zelf nauwelijks 8/100e gram zilver. Verder wordt ook duidelijk dat men aan het teken voor het pond (£) ook niet altijd de zelfde standaard waarde van 20 maal 12 kan toekennen.

Voor het mark, dat hier 4/5 van een pond is, er wordt ook wel eens 2/3 of 1/2 gegeven, gaat dit ook niet op. Wel was het pond in dit geval de zwaarste munt en mark de lichtste. De verhouding van pond en mark in Lübeck is door Van der Wis wel juist weergegeven: 1½ tegen 1; of 25 stuivers voor een pond (£) en 20 stuivers voor een mark. Datzelfde mark wordt in de zeventiende eeuw in de Republiek juist pond genoemd en als Lb. genoteerd in de transacties. De berekening had dus iets gemakkelijker gekund. ■

Euroruimte

Ontwerp nieuwe 2 Euro 2012

Het ontwerp van de nieuwe 2-euroherdenkingsmunt 10 jaar euro is bekend gemaakt. De inwoners van de euro-landen konden stemmen op hun favoriete ontwerp. De stemmen zijn geteld en het winnend ontwerp staat vast. In totaal hebben rond 35.000 mensen hun stem uitgebracht. De meeste stemmen zijn gegaan naar het ontwerp met de wereldbol. Het ontwerp komt van de professionele muntontwerper Helmut Andexlinger van de Austrian Mint. Helmut Andexlinger heeft ook al een aantal Oostenrijkse herdenkingsmunten ontworpen.

(1½ ware grootte)

Er wordt verwacht dat er rond de 90 miljoen van deze 2-euroherdenkingsmunten in circulatie worden gebracht.

Daling aantal valse bankbiljetten

Het aantal valse eurobiljetten in Nederland is in de eerste helft van 2011 gedaald. In deze periode zijn 14.400 valse biljetten onderschept en geregistreerd. Dat is 28% minder dan de 20.000 valse biljetten die in de tweede helft van 2010 werden aangetroffen. Voor deze daling kan De Nederlandsche Bank geen exacte verklaring geven. Wel dragen oplettende winkeliers en de aandacht van politie en justitie bij aan de strijd tegen deze vorm van criminaliteit.

Wereldwijd is eveneens sprake van een daling van het totaal aantal valse eurobiljetten, zo meldde vanmiddag de Europese Centrale Bank (ECB) in een persbericht. In de eerste helft van 2011 werden 296.000 valse eurobiljetten aangetroffen. Dat is een afname van 19% ten opzichte van de tweede helft van 2010. De coupures die zowel in Nederland als in de rest van de wereld het meest worden vervalst, zijn de € 20 en € 50 (bron: DNB). ■

In Memoriam

Recent bereikte de redactie het bericht dat Rob Kooij op 6 augustus 2011 is komen te overlijden. Rob verzorgde vanaf het eerste bestaan de inhoud van de rubriek 'Euroruimte'. Met hem verliest de Nederlandse numismatische wereld een kenner van de euromunten. Wij wensen de nabestaanden en vrienden van Rob sterkte toe in het verwerken van dit verlies.

Janjaap Luijt,
hoofdredacteur

Nieuws, tentoonstellingen en oproepen

VERENIGING VOOR PENNING-KUNST

Tot 15 september 2011 kunnen leden van de vpk inschrijven op de inschrijfpennig 2011 *Het verdriet van Callas* door Joost van den Toorn. Na overmaking van € 150 (prijs inclusief verzendkosten) op ING-rekening 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Pijnacker, onder vermelding van 'inschrijfpennig 2011 / Callas' ontvangt u een bevestiging van uw bestelling. Indien u elektronisch betaalt gelieve uw adres, postcode en woonplaats te vermelden.

Toezening van de penning vindt plaats in het laatste kwartaal van 2011.

Per begin september start een nieuwe activiteit De Extra Penning genaamd. (DEP). Wat houdt dit in? De vpk heeft twee kunstenaars, beeldhouwers, bereid gevonden een van hun penningen tegen een zeer speciale vriendenprijs aan onze vpk-leden aan te bieden. De kunstenaar kan die prijs maken omdat je kan verwachten dat er meerdere exemplaren tegelijk kunnen worden geproduceerd. De gehele actie wordt digitaal afgewerkt via de vpk website, www.penninkunst.nl. Hier wordt de penning getoond en kan de bestelling geplaatst en betaald worden. De kunstenaar levert de penning binnen maximaal 3 maanden.

We kozen als start van deze actie een penning van Nicole Royers, genaamd *Huis en Berlage* van Eric Claus. Beide werken zijn recente en vrije creaties van de kunstenaars. Ze zijn dus niet in opdracht van de vpk gemaakt. Op de website staat de beschrijving, de bijsluit, zo u wilt. De penningen blijven minimaal 1 jaar op de website voor aankoop beschikbaar. Het is de bedoeling dat de

actie zal worden herhaald wat ook weer afhangt van uw reacties hierop. Het kan dus zijn dat op een gegeven moment 4 extra penningen op de website verkrijgbaar zijn. We proberen hier ook een gevarieerde keuze aan te bieden.

Wellicht heeft u het al op de website bekeken, maar voor die het nog niet zagen, melden wij u dat er op de website een fotoverslag van de alv wordt gepresenteerd. De dag in Zeist was een succes. Goede vergadering, perfecte lunch, een zeer interessante rondleiding door de fabriek van de Koninklijke Begeer. De penningmarkt die daarna gehouden werd was levendig. Kunstenaars bieden hun penningen aan en de vpk biedt haar voorradige penningen met 10% korting aan. Het is iedere keer verbazend dat op de penningmarkt een bepaalde penning ineens goed wordt verkocht. Zo ging er dit jaar ineens een aantal exemplaren van de glazen penning *Nie erblickst du mich da wo ich dich sehe* uit 2001 van Ted Noten, extra hard. Natuurlijk was wederom de geboortepennig van Henny van Grol veel gevraagd. Er komen kleine penningverzamelaars in spé voldoende bij. Wie krijgt nu als baby als zijn eerste penning. U weet toch dat de naam van uw kind of kleinkind in de rand van de geboortepennig kan gegraveerd worden. Sommige grootouders maken hun kleinkind meteen bij de geboorte lid van de vpk. Daar genieten eerst de ouders van maar na een aantal jaren is de collectie behoorlijk aangegroeid en gaat die met het jonge lid zijn eigen weg. Het bestuur van de vpk is erg gecharmeerd van zo een lidmaatschap. Een andere manier om de vpk extra te steunen is om uw lidmaatschap om te zetten in een donateurschap u betaald

dan een jaarbijdrage van € 180 aan de vereniging. Wij hebben momenteel 18 donateurs.

TENTOONSTELLINGEN

Jurriaan Pool, zilversmid en medailleur

De nieuwe penningtentoonstelling bij Teylers Museum heeft Jurriaan Pool als onderwerp. Tussen 1653 en 1667 maakte hij een klein aantal kwalitatief hoogstaande penningen, waaronder een penning op de voltooiing van het Amsterdamse stadhuis in 1655. Hij stond in contact met mensen als Joost van den Vondel, wiens gedichten op sommige penningen zijn vereeuwigd.

Tot en met 18 september, di.-za. 11-17 uur; zo. 12-17 uur. Teylers Museum, Spaarne 16, Haarlem.
www.teylersmuseum.eu

Filosofen

In de zomermaanden is in de bibliotheek van het Sculptuurinstituut de expositie 'Grote filosofen – klein verbeeld' te zien, met penningen van Eric Claus en anderen.

Tot en met 18 september, di.-zo. 11-17 uur. Museum Beelden aan Zee/ bibliotheek Sculptuur Instituut Nederland, Harteveltstraat 1, Den Haag.
www.beeldenaanzee.nl

Eeuwig geld

In 2011 viert het muntgebouw 's Rijks Munt in Utrecht waarin het museum gevestigd is, zijn 100-jarig bestaan. Met de tentoonstelling 'Eeuwig geld; 100 jaar Muntgebouw, 1000 jaar muntslag' blikt het museum terug op die afgelopen 100 jaar en ruim 1000 jaar muntgeschiedenis in Utrecht.

Di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Gelukzoekers – Magie van geld

Geld speelt al duizenden jaren een rol in ons dagelijks leven. Maar belangrijke zaken als een goede gezondheid, liefde en geluk zijn niet te koop. Of wel? Ont-

dek de magie van geld. En misschien vind jij wel je geluk in het Geldmuseum...

Tot en met 6 mei 2012. di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Henk Evertzen

Galerie Vermeulen in Etten-Leur zal vanaf 17 september aandacht besteden aan recent werk van de Utrechtse kunstenaar Henk Evertzen.

Van 16 september tot en met 2 oktober, openingstijden via de website. Galerie Vermeulen, Zeilmakerstraat 19, Etten-Leur.
www.galerievermeulen.nl

DIVERSEN

Oproep vanwege herpublicatie

De stichting De Beeldenaar heeft het voornemen de tijdschriften *De Geuzenpenning*, *De Florijn* en *De Beeldenaar* te digitaliseren en over te gaan tot herpublicatie daarvan. Er is een project ingericht onder coördinatie van Theo Nissen. De eerste verkenningen zijn achter de rug en een uitvoeringsplan is inmiddels onderhanden. Een zeer belangrijk aandachtspunt is de kwestie van de auteurs-

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
J.E.L. Pelsdonk
p/a Geldmuseum
Postbus 2407
3500 GK Utrecht
info@munt-penningkunde.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):
E. de Jong
Park Hoornwijk 35
2289 CZ Rijswijk
tel. (070) 3867867
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Bestellingen van penningen:
P.H. Bloemer
Kruithuisstraat 110
1018 WW Amsterdam
tel. (020) 6730180
bloemer@xs4all.nl

rechten. Een publicatie op DVD of internet staat gelijk aan een uitgave waarvoor toestemming van de rechthebbenden van het materiaal is vereist. Het stichtingsbestuur doet bij deze een oproep aan alle auteurs, beeldend kunstenaars, fotografen en eigenaren of hun rechtverkrijgenden, die in het verleden hun medewerking hebben verleend aan artikelen in de genoemde tijdschriften eventuele bezwaren tegen heruitgave van hun bijdrage kenbaar te maken. Bezwaren kunnen worden ingediend bij Stichting De Beeldenaar, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of e-mailadres info@debeeldenaar.nl.

Walter-Hävernack-Preis für Numismatik

Die Numismatische Kommission der Länder in der Bundesrepublik Deutschland vergibt 2012 erstmals den Walter-Hävernack-Preis für Numismatik. Der Preis soll die Weiterentwicklung der numismatischen Forschung in Deutschland unterstützen. Er soll die Drucklegung einer hervorragenden wissenschaftlichen Arbeit einer Nachwuchswissenschaftlerin / eines Nachwuchswissenschaftlers fördern, die / der das 35. Lebensjahr noch nicht erreicht oder nicht wesentlich überschritten hat. Für den Preis können akademische Abschlussarbeiten (Habilitation, Promotion, Masterarbeit) oder andere monographische Arbeiten aus allen Bereichen der Numismatik in deutscher, englischer und französischer Sprache eingereicht werden. Grundlage für die Auszeichnung soll ein hervorragendes Werk bilden, das wissenschaftliches Neuland erschließt, über die Fachgrenzen hinaus wirkt und in seiner sprachlichen Gestaltung vorbildhaft ist. Der mit 2.000 Euro dotierte Preis wird in der Regel jährlich vergeben, sofern preiswürdige Arbeiten eingereicht wurden. Bewerbungen mit der eingereichten Schrift, Lebenslauf und Publikationsverzeichnis sind bis zum 1. Dezember 2011 zu richten an den Vorsitzenden

der Numismatischen Kommission der Länder der Bundesrepublik Deutschland, Dr. Dietrich Klose, Staatliche Münzsammlung München, Residenzstr. 1, 80333 München.

Workshop penning ontwerpen

In september start Niko de Wit in zijn atelier een workshop penning ontwerpen. De exacte tijdstippen worden in overleg met de deelnemers bepaald. Een inhoudelijk goede penning, valt of staat met het beeldconcept. Daarom wordt in de eerste bijeenkomst veel aandacht aan dit item besteed. De eerste les is vooral oriënterend bedoeld. Uiteraard wordt het liefst uitgegaan van een eigen idee of onderwerp. Belangrijk is echter ook, dat men oog krijgt voor een leerzaam en avontuurlijk ontwerpproces. Een open mind is daarom onontbeerlijk.

Voor zowel abstracte als klassieke penningen kan de deelnemer aan deze workshop terecht.

Prijs: € 215. Lesduur: 10 x 2,5 uur of 5 x 5 uur; nikodewit@freeler.nl; tel. 013-5363896 of 06-28806051.

Digital Library Numis

De Digital Library Numis (DLN) stuurde in juni 2011 weer een nieuwe aanwinstenlijst rond. Inmiddels is een groot aantal artikelen op numismatisch gebied digitaal beschikbaar via internet, waarvan veel ontsloten zijn op de website <http://sites.google.com/site/digitallibrarynumis>

BIJEENKOMSTEN

Atelierbezoek

Lezers van *De Beeldenaar* kunnen zich aanmelden voor een atelierbezoek aan Geer Steijn in Amsterdam op zaterdag 24 september. Op zaterdag 22 oktober mogen zij de nationale penningverzameling van het Geldmuseum te Utrecht bezoeken.

Aanmelden per e-mail: maja@agandau.nl. Vermeld uw naam en adres. Met de bevestiging van uw aanmelding ontvangt u tevens gegevens over de exacte tijd van de bijeenkomst. ■

Auctions I93–I98 in Osnabrück, September 26–30, 2011

Thracia, Abdera
Tetradrachm 450/425 BC. Rare.
Extremely fine.

Republic of China
10 Dollars, Year 1 (1916). Very rare.
Extremely fine.

Russian Empire
Peter II., 1727 – 1730. Rouble 1727, St. Petersburg. Essai. Extremely rare. Nearly
uncirculated.

Roman Empire
Vespasianus, 69 – 79. Aureus,
77/78, Rome. Very attractive.
Extremely fine.

People's Republic of China
Emperor Tang Tai Zong. 100 Yuan 1995.
Rare, only 1.000 specimen minted. Proof.

Kingdom of Poland
Johann Kasimir, 1649 – 1668. 2 Ducats
1650, Fraustadt. Extremely rare.
Extremely fine.

Kingdom of France
Philippe IV., le Bel, 1285 – 1314. Florin
d'or «à la Reine» (1305). Very rare.
Extremely fine.

KÜNKER

Coin and Gold Trading
Auction House for Coins and Medals

Highlights of our Autumn Auctions I93–I98:

- Coins from the Ancient World
- Sweden and it's Possessions –
The Julius Hagander Collection
Part II
- Chinese Coins and Medals
- Russian Coins and Medals
- The Collection
"Kaiser Franz-Josef"
- Gold Coins
- Coins of the German Reich

Interested in receiving our Auction
Catalogues? Simply contact us!

Call: +49 541 96 20 20

Fax: +49 541 96 20 222

Email: service@kuenker.de

Visit us online: www.kuenker.com

Profit from our Experience –
Consign your Coins and Medals!

More than 10,000 clients worldwide
place their trust in us. Our compa-
ny's first auction was held in 1985,
and we can look back on a positive
track record of over 190 auctions
since that time. Four times a year,
the Künker auction gallery becomes
a major rendezvous for friends of
numismatics. This is where several
thousand bidders regularly partici-
pate in our auctions.

Fritz Rudolf Künker GmbH & Co. KG
Gutenbergstrasse 23 · 49076 Osnabrück
Germany · www.kuenker.com

Osnabrück · Berlin · Munich
Zurich · Moscow

Échte munten koopt u bij de leden van de

Nederlandse Vereniging van Munthandelaren

Bezoek ook onze website
www.nvmh.nl

De NMVH is opgericht in 1982 om de belangen van de munthandel en van de verzamelaar op effectieve wijze te beschermen. Alle leden van de NMVH onderschrijven de erecode van de vereniging:

- Een NMVH-lid zal nimmer verkopen, doen verkopen, produceren of laten produceren: vervalsingen, kopieën en niet-officiële naslagen, tenzij duidelijk als zodanig herkenbaar of aangeduid.
- Een NMVH-lid zal nimmer numismatische voorwerpen kopen of verkopen, waarvan hij aan de rechtmatigheid van de verkrijging twijfelt of hoort te twijfelen.
- Een NMVH-lid zal voorwerpen, waarover de koper gegronde klachten heeft, terugnemen, mits de klacht binnen een redelijke termijn kenbaar wordt gemaakt.
- Een NMVH-lid zal naar beste vermogen objectieve en eerlijke voorlichting geven.
- Een NMVH-lid zal zijn numismatische voorwerpen kwalificeren volgens gangbare normen.

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

1934. OVERLIJDEN KONINGIN-MOEDER EMMA.
Door J.J. van Goor en M.P.J. Fleur.

Vz. Borstbeeld van Emma naar rechts. Omschrift: EMMA.KONINGIN-
MOEDER.GEB.2 AUG.GEST.20 MAART.1934.

Kz. Vlag halfstok. Omschrift: IN DEN ROUW VAN ORANJE -
DEELT HEEL HET VOLK

goud, 50 mm., 46,99 gram. KB III-747.

In schildpadlederen doosje van juwelier Voet, Haarlem.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

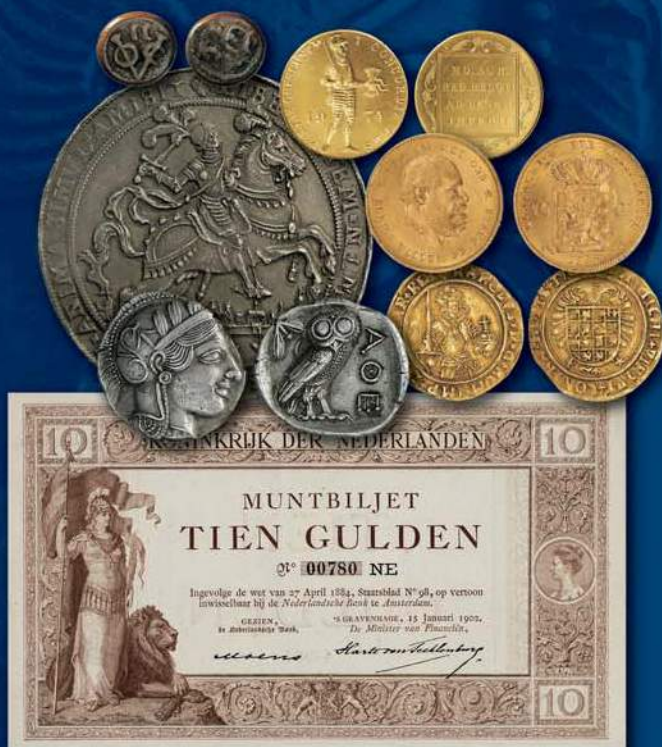
Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

De Nederlandsche Muntenveiling
Munten • Penningen • Papiergeld

www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

NOVEMBER/DECEMBER 2011, 35^e JAARGANG NR. 6

Jean ELSEN & ses Fils s.a.

JAARLIJKS HOUDEN WIJ 4 VEILINGEN EN
VERZENDEN WIJ 4 PRIJSLIJSTEN

WIJ AANVAARDEN UW VERZAMELINGEN
EN/OF LOSSE MUNTEN VAN BETERERE KWALITEIT

Jean Elsen & ses Fils s.a.
Tervurenlaan 65
B-1040 Brussel

Tel. : 32-2-734.63.56
Fax : 32-2-735.77.78

info@elsen.eu
www.elsen.eu

Voor inkoop - verkoop - veilingen taxaties - opdrachten - adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van al uw munten en bankbiljetten

Met belangstelling zien wij steeds weer uit naar nieuw materiaal voor onze internationale veilingen.

U mag ons dan ook ten alle tijden consulteren voor een vrijblijvend advies.

Ook een kosteloze taxatie van uw collectie behoort tot de mogelijkheden.

**Frans Bekersstraat 1a
5504 JA Veldhoven**

**Tel.: 040-2123455
Fax.: 040-2110845**

**numis@kareldegeus.nl
www.kareldegeus.nl**

Schulman b.v.

_____ numismatists _____ Est. 1880

Na een succesvolle veiling met record opbrengsten is *Schulman B.V.* weer klaar voor nieuwe inzendingen

*Schulman B.V. behaalt record
veilingopbrengst voor
rijksdaalder 1815 € 39.600,-*

-Veiling 332 november 2009

Brinklaan 84a - 1404 GM - Bussum - Geopend: dinsdag t/m vrijdag - Tel. 035 6916632 - Fax 035 6910878 - info@schulman.nl

DE BEELDENAAR 35 (2011) nr. 6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR

Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde (www.munt-penningkunde.nl) en de Vereniging voor Penningkunst (www.penningkunst.nl).

STICHTING DE BEELDENAAR

Postbus 11, 3500 AA Utrecht

info@debeeldenaar.nl

ING Bank 5761252

BIC: INGBNL2A

IBAN: NL10 INGB 0005761252

REDACTIE

redactie@debeeldenaar.nl

P.A.M. Beliën, F. Biesiot, L. Boezelijn,

R. Van Laere, J. Luijt (hoofdredacteur),

W.P.C. van den Nieuwenhof,

J.E.L. Pelsdonk, T. Senders, H.A. van der Vorst.

JAARABONNEMENTEN

Nederland: € 25;

België en Luxemburg: € 32,50;

binnen Europa: € 37,50; buiten Europa: € 40

Losse nummers € 6.

Abonnementen worden aangegaan voor één jaargang en stilzwijgend met één jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar schriftelijk is opgezegd.

Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven mutaties door aan hun vereniging.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Artikelen over numismatiek of penningkunst zijn van harte welkom. Aanwijzingen voor auteurs zijn op te vragen bij de redactie beschikbaar op www.debeeldenaar.nl.

ADVERTENTIES

Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK

Drukkerij Peeters, B-3020 Herent, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven vallen buiten verantwoordelijkheid van de redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Numis 19660609 244
Janjaap Luijt

50 jaar Numismatische Kring Oost-Nederland 245
Etko Cretier

Geld aan de grenzen, grenzen aan het geld 247
Evert M. Smilda

De circulatie van leeuwendaalders in de Engelse kolonies van Noord-Amerika 249
John M. Kleeberg

Munt met een missie 255
Da van Daalen / Elly Baltus

Workshop sociale geldcultuur 260
Jaco Zuiderdijjn

Vaarwel Vaerwel, welkom Warwello 263
Jos Benders

Op het snijvlak van werk en hobby 265
Jan de Vries

Een bijzondere kunstenaar in een bijzonder huis 268
Gé Spruit

Boekbespreking 269
Karel Soudijn

Zoekpenning (8) 271

Penningnieuws 273
MARK BEËRENS
AD MERX
LUCIE NIJLAND
VINCENT VAN GINNEKE

Otkar Dušek eerste laureaat 278

Muntmelange 279
PLAK LEEUWARDEN VERLIEST HAAR UNIEKE STATUS
HOLLAND OP ZIJN SMALST
DE PENNING ZESTIEN

Euroruimte 282

Nieuws, tentoonstellingen en oproepen 283

Tenzij anders vermeld zijn munten en penningen afgebeeld op ware grootte.

JANJAAP LUIJT

Van juni tot september voerden archeologen opgravingen uit op het Domplein in Utrecht. Zorgvuldig afgeschermd door een witte tent werd in een vijf meter diepe put twintig eeuwen geschiedenis blootgelegd. Tussen een negentiende eeuwse waterleiding en de pijlers van het middenschip van de Domkerk, werden de brandlaag van de Bataafse Opstand en een Romeinse weg weer zichtbaar. Het was niet de eerste keer dat het plaveisel van deze tochthoek open lag. In 1949 onderzocht de Groningse hoogleraar Van Giffen voor het laatst deze gronden. Hoewel hij destijds al veel aantrof, vonden de archeologen bij de meest recente opgraving dankzij de metaaldetector vrijwel dagelijks munten die bij de opgraving in 1949 aan de aandacht waren ontsnapt.

Als kennis van een van de onderzoekers mocht ik op een zonnige augustus-

middag een kijkje komen nemen. Ik kreeg een privé-rondleiding en de archeoloog toonde mij verschillende munten die in de voorgaande dagen naar boven waren gekomen. Hij toonde mij onder andere een goudgulden uit de veertiende eeuw en verschillende zevende-eeuwse Friese nabootsing van Frankische munten. Ik was diep onder de indruk van de numismatische vondsten die ik te zien kreeg. Nog geïmponeerd door de zojuist getoonde munten, werd ik naar de uitgang van de tent begeleid. Vlak voor de uitgang trapt ik het zand uit het profiel van mijn schoen, daarbij goed oplettend waar ik mijn voeten zette. Met mijn blik gericht op de grond, dacht ik vanuit mijn ooghoek een donker, rond schijfje te zien liggen. Als door een wesp gestoken, draaide ik mij om en raapte het op. Het was inderdaad een munt: een stuiver Wilhelmina 1948. ■

Bij de voorplaat

1821. Prijspenning van de Universiteit Utrecht door J.H. Simon.

Voorzijde: in het midden een altaar waarop twee kransen liggen. Rechts Minerva met een lier in haar linkerhand bekroond een winnaar met een krans. Omschrift: HONOS ALT ARTES. In de afsnede: UNIV. RHENO. TRAJ. Ter weerszijden SIMON G. DU ROI. Keerzijde: gegraveerd: CONSTANTIO / NICATI / IN CERTAMINE LITERARIO / ERUDITIONIS / JUVENTUTIS / BELGICAE / VICTORI / DOCTRINAE PRAEMIUM / MDCCCXXI
Dirks 200; Hofstee 103; goud, 32.8 mm., 28,62 gram.

Constant Nicati (Lausanne 1798 – le Sig, Algerije 1877) begon zijn studie in Genève en vervolgde deze in Utrecht waar hij op 19 juni 1822 promoveerde onder J. Bleuland

met een verhandeling over de hazenlip. Hij werd met deze gouden penning door de Utrechtse Hogeschool bekroond als antwoord op een door haar uitgeschreven prijsvraag *Beschrijving van de groote en kleine veldmuis en eene vergelijking van dezelve met de buismuis; benevens eene opgaaf van het nadeel, 't welk de beiden eersten in de akkers en landerijen teweeg brengen, en de middelen, welke daartegen aangewend kunnen worden.* Lit. *Algemeene Konst- en Letterbode* 1822 IIe deel Blz. 153,154 en 285. Collectie Munthandel Verschoor. Fotografie Dimitri Verschoor

50 jaar Numismatische Kring Oost-Nederland

De Numismatische Kring Oost Nederland (NKON) viert dit jaar haar vijftigste verjaardag. De kring verkeert in uitstekende gezondheid en groeit al een aantal jaren tegen de landelijke trend in. De kring wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid in interesses en verzamelgebieden van de leden, sterk uiteenlopende leeftijden maar ook een behoorlijk informeel karakter. Dankzij een prachtige vergaderlocatie in de historische binnenstad van Zutphen is elke maandelijkse bijeenkomst weer een feestje voor numismaten. Opvallend is dat de sprekers van een groot deel van de lezingen afkomstig is uit eigen 'kring'. De ene keer is het een bijdrage op hoog wetenschappelijk niveau, de andere keer weer wat populairder en toegankelijker.

Ontstaan

Oost Nederland behoort numismatisch gezien tot de 'rijkste' gewesten van Nederland. Een enorme verscheidenheid aan muntplaatsen, muntheren en munttypen zorgt voor een bijna oneindig verzamelgebied voor numismaten. Zo'n provincie verdient een eigen numismatische kring, was de mening van enkele lokale numismaten eind jaren vijftig. Een vijftal kringen was in de jaren daarvoor al opgericht en het werd de hoogste tijd dat Gelderland in het rijtje werd opgenomen. De initiatiefnemers Vinkenburg en Mulder werden gestimuleerd en geholpen door Jacques Schulman van de firma Schulman. Privacy discussies hadden toen een ander karakter en zij kregen van hem de namen en adressen van een aantal actieve Gelderse muntverzamelaars. Na de nodige correspondentie werd een vergadering uitgeschreven. Op 16 juni 1961 kwam een aantal numismaten

bijeen in Hotel Royal in Arnhem en werd besloten tot oprichting van een nieuwe numismatische kring. Omdat het werkgebied zich ook voor een deel uitstreckte in de provincie Overijssel werd gekozen voor een wat ruimere naam: de Numismatische Kring Oost Nederland.

In september 1961 vond de eerste echte bijeenkomst plaats, waarvoor men gebruik mocht maken van een kelder-ruimte onder het Arnhemse Gemeentemuseum. Een aantal jaren bleven de bijeenkomsten daar plaatsvinden totdat deze ruimte te klein werd en men moest verhuizen naar een ruimere locatie.

Groei en verhuizingen

Die plek werd uiteindelijk gevonden in Dieren, relatief centraal in het werkgebied. Vanaf eind jaren zestig tot begin jaren negentig kwam een groeiende groep numismaten maandelijks naar zaal De Klok. Een nieuwe verhuizing was nodig toen deze zaal ging sluiten en zo belandde de kring weer iets verder noordelijk namelijk in Zutphen. Eerst in het prachtig gelegen IJsselpaviljoen, maar toen dit door brand verwoest werd, zorgde ons lid Arie Rietdijk voor een perfecte oplossing; we konden terecht op onze huidige locatie, de loge van de Odd Fellows.

Het ledental van de kring liep in al die jaren aardig parallel met de algemene interesse in munten in de afgelopen vijftig jaar: na een zeer bescheiden start liep het aantal eind jaren zestig en in de jaren zeventig hard op maar vanaf halverwege de jaren tachtig nam de animo af. Waar veel andere kringen moeite hadden om nieuwe leden te vinden vond de NKON op zeker moment weer de weg

ETKO CRETIER

omhoog. Zo was de kring bijvoorbeeld zeer actief in het organiseren van activiteiten die bredere aandacht verkregen. Hoogtepunt was in 1997 de grote overzichtstentoonstelling *Oeang* van de vrijwel volledige muntslag van het voormalig Nederlands Indië in Museum Bronbeek in Arnhem. Ook heeft de kring in de loop der jaren diverse numismatische publicaties (her)uitgegeven.

De *nkon* telt inmiddels weer ruim 50 leden. Maandelijks komen hiervan circa 15 tot 25 bijeen voor een lezing. Traditioneel houdt de kring een onderlinge veiling in december en een excursie in juni. Nieuwe leden voelen zich in het algemeen snel thuis en de kring heeft een lijfspreuk die in de praktijk volledig wordt waargemaakt: 'Monetae Amicos Inveniunt' wat zoveel betekent als de munten brengen ons als vrienden samen.

Lustrumviering

Ter gelegenheid van de start van het lustrumjaar heeft de kring op 1 oktober 2011 een feestelijke bijeenkomst gehouden voor leden en genodigden. Daarnaast is er een aantal activiteiten die ook

voor buitenstaanders interessant kunnen zijn: Zo is een oproep aan de leden gedaan tot het schrijven van een numismatische bijdrage voor een lustrumbundel die recht doet aan de diversiteit van interesses en invalshoeken bij de leden. Deze bundel zal in de loop van het lustrumjaar verschijnen. Inmiddels zijn de meest interessante artikelen uit deze reeks in overleg met de redactie van *De Beeldenaar* gekozen voor publicatie. Gedurende het komende jaar treft u zo nu en dan een artikel uit deze reeks aan in dit blad, herkenbaar aan een kadertekstje met het logo van de *nkon*. Uiteraard laten we de gelegenheid niet voorbij gaan om ook op numismatische wijze onze verjaardag te vieren: er verschijnt binnenkort een speciale lustrumpenning, ontworpen door één van onze leden en op een bijzondere wijze gerealiseerd. Hierover vindt u in een volgende bijdrage meer informatie. Bent u geïnteresseerd in de *nkon* dan bent u uiteraard altijd van harte welkom. Voor meer informatie en voor aanmelding kunt u terecht op de vernieuwde website www.kringoostnederland.nl. ■

EUROPEES GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

de GROOTSTE numismatische vereniging in Vlaanderen

Voor het jaarlijks lidgeld krijgt U:

- JAARBOEK met 224 blz numismatische artikelen
- DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT
- GRATIS TOEGANG tot de gewone bijeenkomsten van alle aangesloten afdelingen
- PRIJSVERMINDERING op de toegangsprijs tot de bijzondere evenementen

Aarzel niet langer: stort vandaag nog €12 (buiten België €18) op bankrekening IBAN: BE26 9795 4273 6829 / BIC: ARSPBE22 van het EGMP

WWW.EGMP.be

Geld aan de grenzen, grenzen aan het geld

Door de eeuwen heen was het passeren van de grens vaak niet gemakkelijk. Paspoorten, visitaties en contrabande zijn slechts enkele woorden die herinneringen oproepen. In onrustige tijden trokken soms hele legers zonder paspoort over de grens, al was dit vaak verboden. Grensbewoners hadden dan de grootste moeite hun bezittingen, vaak in de vorm van geld, veilig te stellen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand, 1609-1621, brak in Duitsland, in de Oost-Achterhoek spraken vaak over 'd'n Pruus', de Dertigjarige Oorlog uit. Direct over de grens bij Winterswijk werd bitter gevochten. Tot in de buurtschappen van Winterswijk hoorde de inwoners kanonnen bulderen toen het leger van de hertog van Brunswijk totaal werd vernietigd door de keizerlijke troepen. Het ligt voor de hand dat burgers op de vlucht sloegen en hun bezittingen, voorzover dat kon, meenamen. Zo werd Geerd Lunterbusch uit Vreden, een plaats net over de grens, in Winterswijk gearresteerd en opgesloten. Zijn vader zou een koffer geld hebben willen smokkelen, maar werd door een kogel dodelijk getroffen. Zijn zoon zei niets van een koffer met geld te weten.¹

Totaal anders liep het af met twee geldsmokkelaars in Aalten in 1796. Toen vanaf 1795 de buitenlandse handel deels wegviel, dacht een handelaar in Amsterdam dat het beter was zijn geld in Hamburg te parkeren. Hij koos voor de kleine grensovergang Aalten-Bocholt. Het was de municipaliteit van Aalten (het toenmalige gemeentebestuur) ter ore gekomen dat er 's nachts geldsmokkelaars actief waren en dat in de nacht van 2 op 3 oktober weer een vracht geld via Aalten naar het buitenland zou worden doorgeleid. De bestuurders gingen er in

die nacht zelf op uit. Zij verscholen zich achter de bomen en struiken langs de Bodendijk, de zandweg naar Bocholt. Na lang wachten naderden een zekere Ten Bosch met zijn zoon, allebei met een kruiwagen met geld. De bewindvoerders van Aalten legden beslag op 1600 Zeeuwse rijksdaalders in twee zakken en 5700 guldens in drie zakken.² Uitgaande van ongesnoeide munten moet het totaal gewicht 105 kg hebben belopen. Zo'n zware vracht zilver is inderdaad niet in één kruiwagen over een afstand van meer dan 10 km te vervoeren.

Pruisisch geld

Een grote verandering vond plaats rond 1914. Tot die tijd werkten circa 300 arbeiders uit Aalten in het aangrenzende Duitse Bocholt in de textielindustrie. Oorspronkelijk waren dit handwevers die op weefgetouwen thuis werkten, maar met de komst van de mechanische weefgetouwen in fabrieken kwam daar een einde aan. Al om vier uur in de nacht, de lantaarn werd speciaal daarvoor een uur eerder ontstoken, trokken grote groepen arbeiders met kar en paard naar hun werk in Bocholt.³ Zij kregen hun weekloon uitbetaald in Pruisisch geld en brachten dit volkomen legaal over de grens. In Aalten, maar

EVERT M.
SMILDA

*Grensovergang
Hemden-Heurne rond
1900*

aus Hemden (Kreuzkapelle) b. Bocholt.

ook in Lichtenvorde en Winterswijk, circuleerde nagenoeg uitsluitend Pruisisch geld. Goederen in de winkels waren in het Duits geprijsd. Betaalde men met 'Hollands', dan kreeg men korting. Het Nederlandse geld was hier zeer 'betuun' (schaars). Moest men belasting betalen dan werd Nederlands geld gevraagd en moesten de arbeiders geld wisselen. Op verzoek kreeg men dan op het kantoor van de fabriek Nederlands geld, maar wel met een korting van rond 1,5 %.

Vanaf 1910 werden pogingen ondernomen om een eind te maken aan deze situatie. In Aalten resulteerde dat in een tweespalt onder de bevolking. Zij die voordeel ondervonden van deze vreemde zaak, wilden alles laten zoals het was. De andere groep zag er voordeel in als het zou veranderen. Het bestuur van de coöperatieve landbouworganisatie liet een verzoek uitgaan het Pruisische geld af te schaffen. Een andere Aaltense belangenorganisatie besloot in een adres de koningin te verzoeken de circulatie van Pruisisch geld te handhaven. Dit laatste viel bij veel inwoners van Aalten weer niet in goede aarde. Zij lieten de koningin weten van het Duitse geld af te willen. Een onverkwikkelijke situatie die in het dorp veel onenigheid te weeg bracht. Ook binnen het gemeentebestuur was men het onderling niet eens. Op 5 februari 1914 kwam de raad weer bijeen om over dit onderwerp van ge-

dachten te wisselen en een besluit te nemen. Men constateerde dat beide kampen zich met een verzoek tot de koningin hadden gewend. Na lange discussies in de raadsvergadering kwam het voorstel ter tafel om te komen tot afschaffing van de circulatie van vreemd geld. Het voorstel werd aangenomen met zeven stemmen voor en zes tegen. Bij Koninklijk Besluit van 25 juni 1914 werd het besluit tot afschaffing bekrachtigd. Enkele weken later brak de Eerste Wereldoorlog uit.⁴ De grensovergangen werden gebarricadeerd.

Na de Eerste Wereldoorlog zochten Nederlanders weer werk in Duitsland, maar toen kwam de geldontwaarding rond 1923. De mark was niets meer waard. Het loon werd uitbetaald in pakjes van 100 markbiljetten, in elk pakje honderd biljetten, nagelnieuw, keurig met een gestempelde banderol er omheen. In Winterswijk kon men voor een pakje bankbiljetten nog geen half pond boter kopen. Op de deel van een boerderij in een van de buurtschappen van Winterswijk stond rond 1960 nog een kruiwagen vol met deze pakjes bankbiljetten. Iedere bezoeker mocht een pakje meenemen, gratis. Zo leerde het geld zijn grenzen kennen. Met het einde van de Tweede Wereldoorlog, het Schengen-accord van 14 juni 1985 en de komst van de euro per 1 januari 2002 behoort dit alles tot het verleden. ■

De Numismatische Kring Oost Nederland bestaat 50 jaar en ter gelegenheid daarvan heeft een aantal leden een artikel geschreven. Dit artikel is de eerste bijdrage in deze serie.

NOTEN

- 1 J.B. TE VOORTWIS *Winterswijk onder het vergrootglas* (Aalten 2005) 189 e.v.
- 2 B.D. ROTS Aalten en Bredevoort in vervlogen tijden (Aalten 1950) 143 e.v.
- 3 E.M. SMILDA *Aalten in oude ansichten, deel 2* (Zaltbommel 1975) 73.
- 4 J.G. TER HORST Duits was algemeen betaalmiddel *Contactorgaan ADW, Aalten rond de eeuwwisseling deel 5*.

Gebarricadeerde grens,
augustus 1914

De circulatie van leeuwendaalders in de Engelse kolonies van Noord-Amerika

Ruim vierhonderd jaar geleden, in 1609, ontdekte Henry Hudson de Hudson rivier en eiste die op voor de Nederlandse West Indische Compagnie, die daar in 1626 de stad Nieuw-Amsterdam stichtte. Nieuw-Amsterdam bleef onder Nederlands bewind tot haar verovering door de Engelsen in 1664; de korte herovering door de Nederlanders in 1673 duurde minder dan een jaar. Hoewel het Nederlandse bestuur nog geen veertig jaar duurde, zijn de New Yorkers nog steeds trots op de Nederlandse wortels van hun stad. Tot in de jaren negentig van de zeventiende eeuw werden er in New York nog steeds testamenten in het Nederlands opgesteld. De *First Reformed Church* in Albany, New York, hield zelfs tot in 1795 diensten in het Nederlands. De vlag van de stad New York is gebaseerd op een oude versie van de Nederlandse vlag met de kleuren oranje, wit en blauw in plaats van rood, wit en blauw. De kleuren oranje en blauw worden gedragen door twee lokale sportploegen – de *Mets* en de *Knicks* – en zieren gemeentelijke gebouwen en parken. De laatste gouverneur van Nieuw-Amsterdam, Peter Stuyvesant, wordt herdacht door een wooncomplex, verschillende straten, een wijk in Brooklyn, de meest prestigieuze hogeschool van de stad en zelfs een stookoliefirma. Straatnamen zoals *Bowery* (= bouwerij, een oudere vorm van het woord boerderij) en buurtnamen zoals Harlem, Flushing, Brooklyn en New Utrecht herinneren aan de Nederlandse oorsprong. New Yorkse families van Nederlandse oorsprong leverden drie presidenten van de Verenigde Staten: Van Buren en beide Roosevelts. Een kamer van een Nederlandse boerderij uit Albany County, het

huis van Daniel Pieter Winne, wordt tentoongesteld in de Amerikaanse vleugel van het Metropolitan Museum of Art. Spijtig genoeg verdween het laatste Nederlandse stadshuis van New York tijdens de brand van 1835 en blijven nu alleen nog enkele afgelegen boerderijen over, zoals de Dyckmans- en de Wyckoffhoeve.

Hoewel de Nederlandse invloed in New York stad en staat sterk en van blijvende aard is, bleef het gebruik van Nederlandse munten beperkt. In onze tijd volgt de munt de vlag, maar tijdens de zeventiende en de achttiende eeuw was dit principe minder van toepassing. New York werd gekoloniseerd door Nederlanders en Delaware door Zweden. De kolonisten gebruikten echter goudstukken van Portugees-Brazilië, zilveren munten van Spaans-Amerika en Engels kopergeld in plaats van munten uit Nederland of Zweden. Engelse kolonisten uit Massachusetts gebruikten eerder Spaanse reales de a ocho uit Mexico, dan Engelse shillings uit Londen.

De belangrijke maar kortstondige circulatie van leeuwendaalders vormt hierop een uitzondering. Het belang van deze circulatie wordt bewezen door de uitgifte van papiergeld door de kolonie

JOHN M.
KLEEBOERG

Holland,
leeuwendaalder, z.j.

New York, muntvondsten, het scheepswrak van de *HMS Feversham* en meer dan twintig vermeldingen in geschreven bronnen.

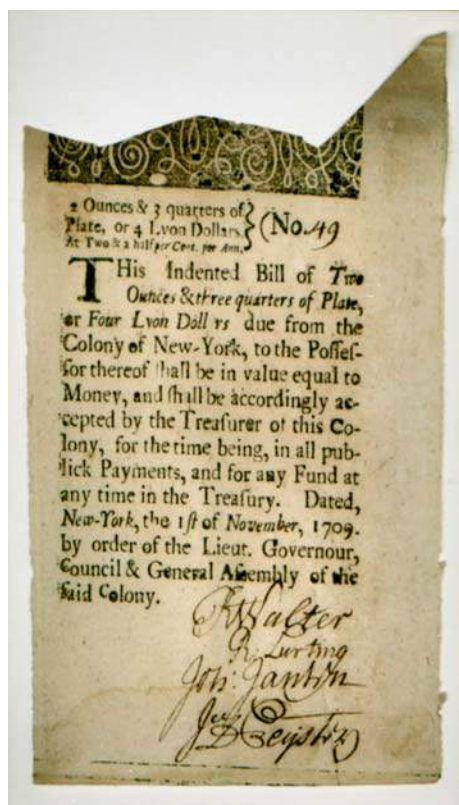
Als gevolg van een gebrek aan munten veroorzaakt door de Spaanse Successieoorlog, gaf de kolonie New York in 1709 voor het eerst papiergeld uit. De uitgifte van 1 november 1709 bestond uit biljetten van 4, 8, 16 en 20 Lyon dollars. Dit is meteen het oudste Amerikaanse koloniale papiergeld dat de specifieke munt vermeldt waartegen de biljetten ingewisseld konden worden.

Andere uitgaven vermelden immers alleen maar dat zij tegen 'silver plate' konden ingewisseld worden zonder een specifieke munt te noemen. Dit kan verklaard worden, omdat op dat ogenblik de meest gebruikte munten de Spaans-Amerikaanse reales de a ocho waren, die in tegenstelling tot de goed geslagen leeuwendaalders, de vorm hadden van

ruwe en slecht afgewerkte 'cobs'. Vanaf het ogenblik dat de Spaans-Amerikaanse munthuizen behoorlijke persen installeerden, werden Spaanse dollars gebruikt als referentiemunt voor papiergeld, te beginnen met een uitgifte van New Hampshire in 1755. In de jaren 1770, toen de kolonies zich los maakten van Groot-Brittannië, werd het papiergeld, dat door de oude kolonies en het Continental Congress uitgegeven werd, eerder inwisselbaar gemaakt tegen Spaanse dollars dan tegen Britse ponden, shillingen en pence.

De publicatie *Numismatic Finds of the Americas (NEA)* vermeldt vier vondsten met leeuwendaalders: één geïsoleerde vondst, twee schatvondsten en één scheepswrak. De geïsoleerde vondst wordt gevormd door een leeuwendaalder van 1655, provincie niet bekend, gevonden te Portland, Maine in 1849 (*NEA* 99). De schatvondst van Elizabethport, New Jersey, bevatte minstens één leeuwendaalder, jaartal en provincie niet bekend, en reales de a ocho van Potosí, waarvan de meest recente dateerde uit 1694 (*NEA* 161). De andere schatvondst is de *Castine Deposit*, verborgen in 1704 en in 1840-1841 gevonden te Castine, Maine, die minstens twee leeuwendaalders bevatte, één van 1641 uit Gelderland en een andere waarvan de provincie niet bekend is, maar die van vóór 1620 dateert (*NEA* 178).

De best gedocumenteerde vondst van leeuwendaalders komt uit het scheepswrak van de *HMS Feversham*, die te New York op 7 oktober 1711, 569 pond, 12 shilling en 5 pence in munt aan boord nam voor proviandering en die dezelfde dag schipbreuk leed voor de kust van Cape Breton, Nova Scotia (*NEA* 185). In het wrak werden 1384 zilveren munten gevonden waarvan 14 leeuwendaalders en 9 halve leeuwendaalders. De leeuwendaalders maakten dus 1% uit van de gevonden munten. De 14 leeuwendaalders waren: Friesland 1610; Gelderland 1644 en 1652;

New York, eerste papiergeld, 1709

Holland 1576 en 1589; Utrecht 1663; West Friesland 161x, 1640, en 1641; Zeeland zonder jaartal en Kampen 1649, 16xx (2) en 1667. De 9 halve leeuwendaalders waren: Gelderland 1632 en 1641; Holland 1617 en zonder jaartal (2); Utrecht 1616, 1640 en 1647 en Zeeland 1642. Deze munten werden te New York bij Christie's verkocht op de veiling van 7 februari 1989.

Het aandeel halve leeuwendaalders gevonden in het *Feversham* wrak is opvallend groot, namelijk 39% van alle leeuwendaalders. Deze verhouding staat in contrast met wat Arent Pol vaststelde in de schatvondst van Qabatiya, die slechts 7 halve leeuwendaalders telde op 300 leeuwendaalders, dus iets meer dan 2%. Pol leidde uit archiefonderzoek af dat bij het aanmunten van leeuwendaalders slechts ongeveer 5-11% aan halve leeuwendaalders geslagen werd tijdens de periode 1597-1599, hoewel de verhouding op een bepaald ogenblik steeg tot 35%. Wij moeten wellicht niet al te veel belang hechten aan de verhouding binnen de vondst in de *Feversham* gezien het geringe aantal munten en de grillen van het verblijf van de munten op de zeebodem.

Meer dan 20 vermeldingen in geschreven bronnen getuigen van het gebruik van leeuwendaalders in Noord-Amerika. Hoewel leeuwendaalders een ruime circulatie kenden, werden ze gewantrouwd omwille van hun lage gewicht en gehalte. Aangezien de leeuw op slecht afgewerkte exemplaren nogal op een hond leek, werden de munten door de Amerikanen vaak 'dog dollars' genoemd net zoals de Arabieren die de leeuwendaalders 'abu kelb' (= vader van de hond) noemden. In april 1697 diende de Accomack County op het Delmarva schiereiland een petitie in bij het *Virginia House of Burgesses* om een officiële koers vast te leggen voor de *lyon or dog dollars* zodat ze in omloop konden gebracht worden. In december 1708 legde de *Assembly of Maryland* de koers van dog

dollars vast op 4 shilling en sixpence Marylands geld, omdat er op dat ogenblik nauwelijks andere munten in omloop waren. De kolonie van New York stelde vast dat het gebruik van leeuwendaalders wijd verbreid was: van South en North Carolina en Pennsylvania langs de gehele Oostkust. Ze stelde hen in maart 1693 op een koers van 5 shilling en sixpence New Yorks geld en vaardigde in oktober 1708 een nieuwe wet uit die deze koers bevestigde. De nieuwe wet stootte in maart 1709 echter op een veto van de Britse koningin Anne.

In juni 1700 verklaarde een zeekapitein, die goed bekend was met North en South Carolina, aan de gouverneur van de kolonie New York dat in die gebieden vooral dog dollars circuleerden. In 1715 verklaarde de kolonie North Carolina dat leeuwendaalders gebruikt mochten worden bij alle soorten betalingen en dat zij een koers hadden van drie 'bus-hels' (= circa 106 liter) 'Indiaans graan' ofwel maïs.

De kolonie New York gebruikte Spaans zilver van 0,9305 fijn als monetaire standaard. Hoewel leeuwendaalders slechts 0,750 fijn zijn, werden zij zo vaak gebruikt dat New York een wisselkoers uitvaardigde waarbij zij evenwaardig beschouwd werden aan het Spaans zilver. Officieel wogen leeuwendaalders 27,68 g, maar Arent Pol stelde in zijn studie van de schatvondst van Qabatiya vast dat leeuwendaalders in de praktijk slechts 26,92 g wogen. New York vaardigde in 1720 een wet uit waarin het minimum gewicht van leeuwendaalders vastgelegd werd op 26,438 g, wat aan 0,750 fijn, gelijk was aan 19,829 g zuiver zilver. New York oordeelde dat elke leeuwendaalder evenveel waard was als 21,384 g Spaans zilver of 19,898 g zuiver zilver, en evalueerde de leeuwendaalder dus lichtjes te hoog. Leeuwendaalders en halve leeuwendaalders werden dus bij aantal gerekend tegen 21,384 g Spaans zilver per leeuwendaalder en 10,692 g per halve leeuwendaalder.

Tijdens de periode 1710 tot 1715 werd deze wisselkoers jaarlijks uitdrukkelijk vermeld in de wetten uitgevaardigd door de kolonie van New York. In 1720 verhoogde New York de koers van de leeuwendaalder en oordeelde dat deze munt evenveel waard was als 23,328 g Spaanse zilver of 21,707 g zuiver zilver, wat een belangrijke overwaardering betekende. Deze overwaardering werd uitgelokt door een periode van uitzonderlijke muntschaarste. In 1723 berichtte de gouverneur van New York aan Londen dat het enige geld dat beschikbaar was, het plaatselijke koloniale papiergeld was en enkele leeuwendaalders. Maar in mei 1768 meldde hij Londen dat leeuwendaalders zeldzaam waren.

Eigenaardig genoeg worden leeuwendaalders niet vermeld in een van de documenten die ons de meest levendige indruk geven van New York onder Nederlands bestuur, namelijk de inventaris van de goederen van Margrieta van Varick (overleden in 1695) opgemaakt in 1696-97. Hoewel de zilveren munten uit haar nalatenschap niet in detail beschreven worden, kan uit de verrekening afgeleid worden dat het niet ging om leeuwendaalders, aangezien alle zilver uit de nalatenschap berekend werd voor 7 shilling 6 pence New Yorks geld per troy ounce, wat overeenkomt met de koers van Spaans zilver met een gehalte van 0,9305 en niet met de minder zuivere leeuwendaalders met een gehalte van 0,750.

Leeuwendaalders waren gangbaar genoeg om ze interessant te maken voor vervalsers. Een verklaring afgelegd in Massachusetts op 29 juli 1701, bevestigde dat dog of lion dollars vervalst werden. In december 1723 werden drie mannen aangehouden in Kingston (Ulster County, New York) omdat ze valse leeuwendaalders hadden uitgegeven. In de zomer van 1730 werd Zachariah Field in Philadelphia aangehouden en veroordeeld voor het vervalsen van leeuwendaalders. In mei 1733 werd James Black gearres-

teerd in Philadelphia omdat hij twee valse leeuwendaalders had uitgegeven maar hij werd vrijgesproken door de rechter. In elk van deze gevallen gaat het om vervalsingen van leeuwendaalders en niet om imitaties afkomstig uit Italiaanse of Duitse munthuizen.

Hoe bereikten de leeuwendaalders Noord-Amerika? Rechtstreekse handel met de Nederlanders vormde ongetwijfeld één bron. In Nederland werden de leeuwendaalders na 1713 niet meer aangemunt. De Amsterdamse Wisselbank nam vanaf 1683 actief deel aan de handel in edele metalen en verkocht geregeld oude munten als daar vraag naar was van handelaars. Munten die al een eeuw lang niet meer aangemunt werden, konden opnieuw in omloop komen door te putten uit de grote reserves van de Wisselbank. De *Feversham*, die in 1711 zonk, had aan boord een leeuwendaalder van 1576, die dus 135 jaar eerder geslagen was. De Spaanse Successieoorlog (1701-1714) gaf aanleiding tot het opnieuw in omloop brengen van leeuwendaalders omdat de Spaans-koloniale reales de a ocho een tijdlang Europa niet meer bereikten vanuit de Spaans-Amerikaanse munthuizen.

Handel met de Nederlanders was echter niet de enige bron van leeuwendaalders voor Noord-Amerika, zelfs niet de belangrijkste. Tijdens de oorlog in de jaren 1690 waren Amerikaanse zeekapiteins actief als kapers en piraten. Hun favoriete gebied was de Oostkust van Afrika en de Indische Oceaan. Nu plunderen Oost-Afrikaanse piraten al wel Amerikaanse schepen, maar in de jaren 1690 plunderden Amerikaanse piraten Oost-Afrikaanse schepen. De meest beruchte New Yorkse piraat in de Indische Oceaan, William Kidd, werd in 1701 opgehangen. Tussen juni 1698 en juni 1699 zeilde Giles Shelly, eigenaar van een schip met de naam *Nassau*, naar Madagascar met nauwelijks handelsgoederen aan boord, maar bij zijn terugkeer in New York had hij 12.000 reales de a

ocho en 3000 leeuwendaalders aan boord. De gouverneur, de Earl van Bellomont, kwam tot het besluit dat al dat zilver alleen maar het resultaat kon zijn van piraterij. De Arabische sequinen of dukaten, die in die tijd in New York circuleerden, hadden dezelfde herkomst. Hoewel een deel van deze munten van normale uitvoer van bloem en rum kwam, wezen heel wat tijdgenoten met de vinger naar piraterij. Aangezien leeuwendaalders een grote voorkeur genoten in het Ottomaanse Rijk en in Perzië, is het gemakkelijk te begrijpen waarom zij een belangrijk aandeel vormden van de buit van piraten die in de Indische Oceaan opereerden.

De *Margaret*, een schip door de New Yorkse kooplieden Frederick Philipse (oorspronkelijk Frederik Vlijpse uit Bolsward in Friesland) en zijn zoon Adolph uitgerust voor de handel op Madagascar, was op de heenreis gevuld met producten die goedkoop vervaardigd konden worden in Europa en in Noord-Amerika en die erg gewild waren in Afrika, zoals geweren, pistolen, messen, vuurstenen, stoffen, spiegels, vingerhoeden, scharen, ivoeren kammen, knopen, katoenen lampepitten, draad, naalden, tabakspijpen en -dozen, hoeden, pumps (= lederen schoenen op hoge hakken die rond 1699 zowel door mannen als door vrouwen gedragen werden), kralen, halssieraden van messing, armbanden, suiker, lood, teer, gedroogde erwten, zout, bier, Madeirawijn, rum, limoensap, buskruit, zijden kousen, zilverdraad, linten en gekleurde stoffen. De terugvracht bestond uit slaven, muskaatnoot, kruidnagel, saffraan, kleurstoffen, laken, potten, textiel, rijst, tin, koper, messing en 'all coynes in the Universe'. Het grootste deel van deze munten bestond uit 2000 Arabische gouden sequinen, 9800 Spaanse reales de a ocho en 7500 leeuwendaalders. Eind 1699 legde een schip van de Engelse *East India Company* in Kaap de Goede Hoop beslag op de *Margaret* op de valse

beschuldiging van piraterij, een voorwendsel dat de *East India Company* vaker gebruikte om private ondernemers te beletten handel te drijven in de Indische Oceaan. Wij kennen precies de inhoud van het schip, omdat de Philipsen jarenlang een proces voerden voor Engelse rechtbanken om hun eigendom terug te krijgen.

Samenvattend is te stellen dat leeuwendaalders tussen 1693 en 1733 in omloop waren in de twaalf Engelse kolonies, van South Carolina tot Maine (Maine vormde tot 1820 een onderdeel van Massachusetts en de dertiende Engelse kolonie, Georgia, werd pas in 1723 gesticht). Tegen 1768 waren nog maar weinig leeuwendaalders in omloop. Deze leeuwendaalders waren voor een deel afkomstig van de normale handel met Nederlanders, maar vooral van de handel vanuit New York met Madagascar en andere gebieden in de Indische Oceaan en vaak van Amerikaanse piraterij in die streek. Het is van belang op te merken dat er geen bewijs is dat leeuwendaalders in New York in omloop waren vóór 1664, tijdens het Nederlands bestuur van Nieuw Amsterdam. Leeuwendaalders circuleerden te New York niet omdat New York op een gegeven ogenblik een Nederlandse kolonie was, maar wel omdat de stad tijdens de jaren 1690 het hoofdkwartier was van Amerikaanse piraten die aasden op de scheepvaart aan de Oost-Afrikaanse kust.

Hoewel leeuwendaalders in de Noord-Amerikaanse kolonies circuleerden, was hun aandeel in de muntomloop klein vergeleken met de Spaans-Amerikaanse zilveren munten. De *Feversham*, die ons een momentopname toont van de muntomloop te New York in 1711, leverde slechts 23 halve en hele leeuwendaalders op tegen 1107 zilveren Spaans-Amerikaanse munten. Als men waarde met waarde vergelijkt, dan waren er 14 leeuwendaalders tegen 108 reales de a ocho. In de enige andere vondst die voldoende goed gedocumenteerd is om

ons enig idee te geven van de onderlinge verhoudingen, namelijk de Castine schatvondst van 1704, vormen de leeuwendaalder slechts een klein deel van de 2000 munten vergeleken met de 1000 Franse écus. Toch geeft de invoer van munten door het schip *Margaret* van de Philipsen in 1699 een ander beeld: de zilveren munten aan boord kunnen opgedeeld worden in 57% Spaanse reales de a ocho en 43% leeuwendaalder. Bij de zilveren munten die New Yorkers verdienden door handel (en piraterij) met Madagascar rond 1690 kon het aandeel van leeuwendaalder dus boven de 40% uitstijgen.

Niet alleen vormden de leeuwendaalder in normale omstandigheden slechts een klein deel van de muntomloop in de Noord-Amerikaanse kolonies – los van de handel met Madagascar – maar hun omloop was ook beperkt in tijd. De drie keer dat leeuwendaalder opduiken kunnen vrij nauwkeurig gedateerd worden – de datum van de Castine schatvondst, 1704; de uitgifte van papiergeld uitgedrukt in lyon dollars, 1709 en het zinken van de *Feversham*, 1711 – vallen binnen een tijdspanne van slechts zeven jaar. Geschreven bronnen laten toe de circulatieperiode uit te breiden tot 1693–1733. De Spaanse Successieoorlog (1701–1704) staat centraal in deze periode.

Gedurende de Spaanse Successieoorlog werd de productie en het transport van munten in de Spaans-Amerikaanse muntateliers onderbroken zodat de Noord-Amerikaanse koloniën zich elders moesten bevoorraden. De leeuwendaalder bleek een voor de hand liggende oplossing. ■

Dit artikel is ingestuurd in het Engels en vertaald door de redactie van *De Beeldenaar*.

John Kleeborg was conservator van Moderne Munten bij de American Numismatic Society, 1990–2000. Hij is nu werkzaam als advocaat in New York City.

LITERATUUR

JACOB JUDD *Frederick Philipse and the Madagascar Trade* *New-York Historical Society Quarterly* 55 (1971) 354–374.

JOHN M. KLEEBORG *Numismatic Finds of the Americas. An Inventory of American Coin Hoards, Single Finds, Shipwrecks and Finds in Excavations. Numismatic Notes and Monographs* 169 (New York, 2009).

DEBORAH L. KROHN / PETER N. MILLER *Dutch New York Between East and West. The World of Margrieta van Varick* (New York, 2009).

PHILIP L. MOSSMAN *Money of the American Colonies and Confederation: A Numismatic, Economic and Historical Correlation* (New York, 1993).

HAMDAN TAHA / ARENT POL / GERRIT VAN DER KOOIJ *A Hoard of Silver Coins at Qabatiya, Palestine* (Ramallah, 2006).

Munt met een missie

Het 50-jarig bestaan van het Wereld Natuur Fonds was de aanleiding dat afgelopen september bij de Koninklijke Nederlandse Munt (KNM) een munt werd geslagen. Elk jaar geeft het ministerie van Financiën een aantal bijzondere euromunten uit, maar deze keer waren onderwerp, ontwerpproces en presentatie van de ontwerpen uitzonderlijk. Om nieuwe ontwikkelingen in muntontwerpen te stimuleren en de kennis van het ontwerpen van munten onder kunstenaars en ontwerpers te vergroten zetten het ministerie van Financiën, de Koninklijke Nederlandse Munt en de Rijksakademie van Beeldende Kunsten het project *Munt met een Missie* op.

Elf kunstenaars en een ontwerpersduo werden uitgenodigd deel te nemen aan een meerdaagse workshop in de KNM en de Rijksakademie. Een aantal van hen is door de muntcommissie voorgedragen, omdat zij eerder een veelbelovend ontwerp voor een munt hadden ingeleverd, dat toen niet gekozen werd. Andere deelnemers zijn vooral alumni van de Rijksakademie. De uitverkorenen waren Martin Fenne, Maarten van Maanen, Lex Pott, Elly Baltus, Da van Daalen, Willehad Eilers, Giorgio Andreotta Calò, Tine Melze, Richard Vijgen, Marjolijn de Wit, Zachary Formwalt en het ontwerpersduo *Metahaven* bestaande uit Daniël van der Velden en Vinca Kruk.

Gedurende vier dagen konden zij in de Rijksakademie gebruikmaken van de werkplaatsen en beroep doen op de werkplaatsassistenten. Een medewerker van de Koninklijke Nederlandse Munt gaf uitleg over het 3D-computerprogramma dat de KNM gebruikt bij het maken van munten

en slagpenningen. De grafisch ontwerper en typograaf Irma Boom, de beeldend kunstenaars Hans van Houwelingen en Maria Verstappen, zelf ervaren muntontwerpers, waren bij de workshop aanwezig om de kunstenaars/ontwerpers te begeleiden, te stimuleren en de technische en conceptuele mogelijkheden te bespreken.

Elly Baltus

In 2008 ontving Elly Baltus van het ministerie van Financiën de opdracht een ontwerp te maken voor de Nederland-Manhattan-munt. Het ontwerpproces maakte haar duidelijk hoe zeer een munt een positie betreft tussen ruimtelijkheid en het platte vlak. De fysieke kenmerken, rond en plat, zijn strak gebonden aan maat en regelgeving, maar de voorstelling in reliëf openbaart mogelijkheden die veel dimensionaler geïnterpreteerd kunnen worden. Evenals bij penningen zijn voor- en keerzijde aan elkaar gerelateerd, versterken zij elkaar of zijn ze juist elkaars tegenpolen. Hierdoor ontstaat een ruimtelijkheid die uitstrekt tot ver buiten de munt.

Haar interesse om nieuwe (technologische) middelen toe te passen, maar ook de maat van het ronde platte schijfje, bewogen Baltus om beide ontwerpen, de Nederland-Manhattan munt en de Wereld Natuur Fonds munt, met de computer uit te voeren. Al ontwerpde leerde zij de computerprogramma's waarmee ze uiteindelijk vrij kon spelen om haar concepten gestalte te geven.

Tijdens de workshop werd het solitaire werken in het atelier of achter de computer, vervuld voor discussies en gedachtewisselingen met begeleiders en collega's over de ontwerpen. Elly werd

DA VAN DAALEN /
ELLY BALTUS

zich bewust dat de problematiek van het onderwerp zo groot van omvang is en zo complex in elkaar zit dat het bijna ondenkbaar werd dat het in zijn geheel op een munt van nauwelijks 3 cm² weergegeven kon worden. De complexiteit zichtbaar maken was haar doel, maar het voelde tegelijkertijd als een onmogelijke opgave. Het was voor Baltus daarom belangrijk te voorkomen te vervallen in clichés, symboliek, reclameboodschappen of sentimentaliteit.

Het uiteindelijke ontwerp begeeft zich op een gebied dat zich bezig houdt met de balans tussen mens en natuur en het bewust worden dat wij deel uitmaken van die natuur. Onderwerpen die door het Wereld Natuur Fonds voort-

durend bevochten worden. De uitspraak 'De mens is slechts een onmisbare schakel in de ultieme cirkel', van Robert Dijkgraaf was de aanleiding om te onderzoeken in hoeverre de mens en zijn omgeving met elkaar verbonden zijn en waar de mens zich daarvan distantieert. Elly is er vanuit gegaan dat alle levende organismen DNA-structuren hebben die overeenkomsten met elkaar vertonen. Ook die van de mens. De wetenschappelijke representatie van DNA, hexagrammen en pentagrammen, zijn in het muntontwerp toegepast. Afbeeldingen van dieren, planten en menselijke producten zijn met elkaar verbonden tot een netwerk van structuren om het onderlinge verband, in ecosystemen en biodiversiteit, te versterken. Dit tekenend, ontstaat een net rond de munt waarin de associatie van vangnet, in de ruimste zin van het woord, voor de hand ligt.

De mens geeft vaak namen uit de natuur aan zijn machines. Zoals de Lynx helikopter of de Volkswagen Kever die in 1939 in opdracht van Adolf Hitler gemaakt werd. Ook het spionagevliegtuig Hawk, het peertje als lichtbron en Sun als afwasmiddel zijn voorbeelden.

Het ontwerp is in zijn geheel, ook de tekst en de munttekens, getekend en later met de computer bewerkt. Kijkend naar het ontwerp, gaat door de bolling in het net de munt een representatie van

de wereldbol vormen, waarbij de cirkelvormige teksten de poolcirkels verbeelden. Hierdoor wordt de ruimtelijkheid in het platte vlak maximaal benut.

Over haar ontwerp zegt Elly Baltus: 'Een idee in je hoofd bestaat niet voordat het zichtbaar of hoorbaar is gemaakt. Ik heb daarom ook alle mogelijkheden uitgetest om te zien of zij werken of niet. Elk ontwerp wat ik maakte lokte een volgend ontwerp uit om de tekortkomingen in het eerste te compenseren. Pas toen ik alle ontwerpen bij elkaar plaatste reflecteerden zij het gecompliceerde beeld van een wereld waarin wij leven. De serie ontwerpen zal zich in de toekomst verder uitbreiden met nieuwe gebeurtenissen, ideeën en gedachten die ook zullen bijdragen aan de zichtbaarheid van onze wereld'.

Da van Daalen

De *Nescio-penning* die Da van Daalen in 2007 in opdracht van de Vereniging voor Penningkunst (vPK) maakte, vormde de aanleiding om te reageren op een advertentie, waarin het Ministerie van Financiën kunstenaars zocht voor het ontwerpen van de herdenkingsmunt 150 jaar *Max Havelaar*. Samen met tien anderen werd zij toen uitgenodigd om een ontwerp te maken. Het gebrek aan ervaring op het gebied van geslagen munten die aan complexe technische en wette-

Da van Daalen,
Koningin Beatrix,
gips, 2011

lijke eisen moeten voldoen, samen met de tijdsdruk en haar eerste portret van de koningin zorgden voor een uitputtende ontwerpperiode. Na zes weken leverde Da ontwerpen op papier en gipsen reliëf-portretten van koningin Beatrix en Multatuli in bij de muntcommissie. Het ontwerp van Eelco Brand werd uiteindelijk uitgevoerd. Op basis van haar ontwerp ontving Van Daalen penningopdrachten van de Koninklijke Nederlandse Munt en dit jaar de uitnodiging voor de herdenkingsmunt *Wereld Natuur Fonds 50 jaar*.

Door de ervaring opgedaan met de *Havelaarmunt* en de penningen, gaven de technische beperkingen deze keer geen problemen. Bovendien had zij baat

Ontwerp 50 jaar
Wereld Natuur Fonds,
Da van Daalen, 2011

bij de uitgebreide informatie die de uitgenodigde ontwerpers tijdens de lezingen en de workshop in de Rijksakademie ontvingen en de samenwerking met collega's uit verschillende vakgebieden. Da had zich verheugd op het werken met het 3D-computerprogramma, maar al gauw bleek dat om het programma als gereedschap te kunnen gebruiken zij daar veel meer ervaring mee op moest doen. Uiteindelijk paste het niet binnen haar werkwijze en zij gaf er de voorkeur aan om plastic weer te geven. Da heeft het ontwerp uiteindelijk in het eigen atelier met klei en gips gemaakt, alleen de belettering en de grafische elementen komen uit de computer. 'Ik wilde een plastische munt waar de 0,16 mm dikte volledig benut wordt en waar het geboetseerde reliëf de afbeelding vormt', aldus Van Daalen. 'Het thema *50 jaar Wereld Natuur Fonds* is heel inspirerend. Het moeilijkste was me niet te verliezen in allerlei ideeën, maar me te beperken tot één duidelijk beeld'.

Da koos voor het oog van de Afrikaanse olifant, het lievelingsdier van prins Bernhard, de eerste voorzitter van het Wereld Natuur Fonds. 'Het kostte een aantal versies voordat het oog lekker "bol" en kijkend was en het ontwerp net dat tikje humor kreeg waar ik naar zocht. Het kijkende oog van een olifant

geeft weer wat ik wilde vertellen; de mens wordt door de bedreigde natuur ter verantwoording geroepen', aldus Da. 'De munt kun je voor je oog houden om als het ware naar de wereld te kijken met de ogen van een bedreigd dier'.

Alle wettelijk verplichte gegevens zijn gecomprimeerd in drie blokjes afgebeeld, zodat het geboetseerde oog veel ruimte krijgt en door de tegenstelling met de rechthoekjes, nog bollier lijkt. Het verband tussen de koningin en het oog van de Afrikaanse olifant heeft Van Daalen willen leggen door middel van een tekening van een olifant, gemaakt door prins Bernhard. Helaas gaf het Koninklijk Huis op het laatste moment geen toestemming hiervan gebruik te maken.

Voor de kopzijde koos Da voor de meest eenvoudige compositie, het portret van Koningin Beatrix en profiel met de tekst in een cirkel. De typograaf Niko Spelbrink zette het omschrift met letters uit de letterfamilie Thesis van Lucas de Groot. Het maken van een plastisch portret van de koningin vroeg veel meer tijd dan de paar weken die er voor de vormgeving van de gehele munt beschikbaar waren, dus was de ontwerpperiode, net als met de Havelaarmunt, uitputtend. 'Ik wilde een portret maken van een vrouw in de tweede helft van haar leven en van een koningin. Om een contrast te vormen

Winnend munt
ontwerp 50 jaar
Wereld Natuur Fonds,
Willebad Eilers, 2011

tegenover de ruige muntzijde is het portret teruggebracht tot de essentie zonder de persoonlijkheid te kort te doen. Ik ben heel blij met het geamuseerde kijken van de koningin, dat geeft een mooie reactie op de muntzijde'.

Keuze van de muntcommissie

De muntcommissie heeft het ontwerp van Willehad Eilers (1981, Duitsland) aan de minister van Financiën voorgedragen voor de wnf-munt. Willehad is een multidisciplinair kunstenaar die werkt met stripachtige tekeningen, video's en installaties waarin hij ironisch

commentaar geeft op de samenleving. Het ontwerp dat hij maakte bestaat uit het bovenaanzicht van een boom met in het midden een silhouet van de koningin en aan de muntzijde het wortelstelsel die het de boom mogelijk maakt te groeien en te bloeien. Het ontwerp is met de hand getekend en het ambachtelijke daarvan sprak de muntcommissie aan, net als de symbolische betekenis van de beide zijden. ■

Da van Daalen en Elly Baltus zijn beiden beeldhouwers en lid van de Vereniging voor Penningkunst.

Presentatie en televisieuitzending

Gelijktijdig met de officiële eerste slagen van de wnf-munt opende het Centraal Museum in Utrecht de tentoonstelling *Munt met een Missie*. De tentoonstelling toont een overzicht van alle ontwerpen die voor de munt gemaakt zijn. De ontwerpen worden getoond in relatie met voorwerpen uit de collectie van het museum. Aan de hand van de collectie Bisschopsmunten wordt de functie van het muntontwerp uitgelegd. In het najaar besteedde de AVRO-televisie, die met een cameraploeg bij het hele project aanwezig was, uitgebreid aandacht aan het project in het programma *Kunstuur*. In december wordt het programma in één uitzending herhaald. De tentoonstelling in het Centraal Museum duurt tot en met 12 maart 2012.

Inleveringen vanaf heden mogelijk !

Wij zoeken voor onze uitgebreide klantenkring doorlopend goede munten, die wij middels onze regelmatige prijslijsten (duizenden !) ter verkoop aanbieden.

Voor U biedt dat een aantal belangrijke voordelen :

- Uw munten worden verkocht tegen *optimale verzamelaar prijzen*. Deze prijzen stellen wij in overleg met U vast. Dit voorkomt dat munten onder een door U gewenste prijs worden verkocht !
- Zeer zorgvuldige beschrijvingen en kwaliteitsaanduidingen. Betere munten worden afgebeeld.
- U maakt gebruik van onze zeer goede en *omvangrijke klantenkring* die in tientallen jaren is opgebouwd. Hierdoor vinden wij voor Uw munten steeds de juiste kopers.....
- Wij werken met *zeer lage commissies*, meestal tussen de 10 en 20%, maar in sommige gevallen zelfs slechts 5% ! Dit hangt uiteraard af van de te verkopen munten.
- In tegenstelling tot veilingen wordt maar aan een zijde commissie geheven. Hierdoor komt van de waarde van de munt *minimaal 80%* in Uw handen en niet maar maximaal zo'n 60%.
- Zeer vlotte opname van Uw munten in een van onze verkooplijsten. Door deze uiterst efficiënte manier van werken hoeft U niet maanden lang te wachten tot Uw munten worden aangeboden.
- Uitbetaling binnen 1 maand na verkoop. Dus een *zeer vlotte financiële afhandeling*.

Heeft U een collectie te koop en betere losse stukken dan neem eens contact met ons op !

MUNTHANDEL G.HENZEN • POSTBUS 42 • 3958ZT AMERONGEN

☎ 0343-430564 • FAX 0343-430542 • E-MAIL: INFO@HENZEN.ORG • WWW.HENZEN.ORG

Workshop sociale geldcultuur

Berichten uit het Geldmuseum

JACO ZUIJDER-
DUIJN

Wie zijn in het verleden in aanraking gekomen met de munten in de collectie van het Geldmuseum? Hoewel deze vraag natuurlijk zelden precies te beantwoorden valt, kunnen historici toch wel het één en ander vertellen over geldgebruik in het verleden. Op 30 mei kwamen twintig specialisten op het gebied van de economische en sociale geschiedenis in het Geldmuseum bijeen voor een workshop rondom het thema ‘sociale geldcultuur’.

Aan de hand van het begrip ‘sociale geldcultuur’ werd het geldgebruik geïnterpreteerd, onder meer door aansluiting te zoeken bij de theorie van de Japanse historicus Akinobu Kuroda, die stelt dat de omloopsnelheid van geld niet uniform was, maar verschilde van munt tot munt. Gouden, zilveren en koperen munten werden niet op dezelfde manier gebruikt, onder meer omdat deze niet in dezelfde sociaaleconomische context gebruikt werden; het gebruik van bepaalde munten was afhankelijk van de betrokken partijen en de transactie. De deelnemers aan de workshop presenteerden onderzoek naar muntcirculatie, gingen in op het betaal-, spaar- en schenkgedrag onder sociale groepen en bespraken de archiefbronnen die inzicht bieden in het geldgebruik.

Deze thema's zijn niet alleen van belang voor ons begrip van de muntcirculatie, maar sluiten ook aan bij thema's waar historici zich mee bezighouden, zoals de opkomst van de markteconomie. Vanaf de middeleeuwen maakten de Lage Landen een commercialiseringsproces door: een steeds groter aantal goederen en diensten werd via de markt aan de man gebracht. In een eerder

stadium werden deze vaak onder dwang geleverd aan vorsten, edellieden, bisschoppen en abten, waardoor er weinig behoefte was aan geld. Slechts een beperkt aantal transacties, zoals die van de lange-afstandshandel en productie van hoogwaardige goederen en diensten, werd met behulp van munten afgerond.

Onder invloed van de verstedelijking nam het aantal goederen en diensten dat via de markt verhandeld werd toe. Nu is het natuurlijk niet zo dat er bij alle transacties geld aan te pas kwam: in veel gevallen zal men gebruik gemaakt hebben van krediet. Kredietverlening was noodzakelijk in periodes van geldschaarste en bood in sommige gevallen ook de mogelijkheid om transacties veilig af te ronden zonder de kans op roof.

Daarmee komen we uit op het onderscheid tussen de gemonetariseerde economie (waar de waarde van goederen in geld uitgedrukt wordt, maar goederen niet noodzakelijk met geld werden betaald) en de gemonetiseerde economie (waar transacties ook met behulp van geld werden afgerond). Dit onderscheid werd door de Vlaamse historicus Thijs Lambrecht gemaakt tijdens de workshop in zijn presentatie over geldgebruik op het Vlaamse platteland in de vroegmoderne tijd. Lambrecht keek onder meer naar de late achttiende eeuw, die door een teruglopende muntproductie werd gekenmerkt; het schaarse geld werd door gezinnen vooral opgepot, zo liet hij zien aan de hand van boedelinventarissen. Tegelijkertijd bleven veel arbeiders echter in loondienst werken, wat alleen maar mogelijk was doordat een groot aantal lonen in natura werd uitbetaald. Kortom, hier zien we hoe de

gemonetiseerde economie kromp, terwijl de gemonetariseerde economie grotendeels intact bleef.

Erik Aerts ging in zijn presentatie in op de maatschappelijke geldhoeveelheid in de Zuidelijke Nederlanden in de achttiende eeuw. In hoeverre kunnen kaslijsten, vooraf gedrukte lijsten waarop rekenplichtige ambtenaren de speciën vermeldde die zij in kas hadden, ons hier inzicht in geven? Voor Aerts aan die vraag toekwam gaf hij een helder exposé over de stand van zaken in het vaak lastige onderzoek naar de historische geldcirculatie. Hij concludeerde dat er reden is voor voorzichtig optimisme: het beeld dat na bestudering van de kaslijsten opdoemt lijkt bevestiging te vinden in de gegevens die uit eerder onderzoek naar voren kwamen.

Joost Welten gaf een vervolg aan zijn Van Gelderlezing van afgelopen jaar door in te gaan op een onderwerp dat hij destijds nog niet kon behandelen: de loonbetalingen in Limburg in de achttiende en negentiende eeuw. Zijn onderzoek laat zien dat er voldoende zilveren munten beschikbaar waren waarmee loonbetalingen voldaan konden worden, maar dat de kwaliteit te wensen overliet. Bij een gebrek aan hoogwaardig zilvergeld probeerden werkgevers lonen uit te betalen in munten van mindere kwaliteit en dit ging zelfs zover dat zij een korting van 5% berekenden indien zij lonen wel in hoogwaardig zilvergeld uitkeerden. De werknemers waren hiervan de dupe, maar stonden te zwak om betaling in hoogwaardige munten af te dwingen.

Jaco Zuijderduijn presenteerde zijn onderzoek naar de sociale geldcultuur van de late middeleeuwen. Aan de hand van een koopmansboek liet hij zien dat de gouden postulaatgulden en Rijnse gulden vooral gebruikt werden in het handelsverkeer in de regio Hoorn. Naast een voorkeur voor hoogwaardige munten, legden vijftiende-eeuwse kooplieden een voorliefde voor niet-gemone-

tiseerde transacties aan de dag: als het even kon streepten zij leveringen tegen elkaar weg of verleenden zij elkaar krediet. Om tot een beter inzicht te komen van het geldgebruik onder de gewone bevolking analyseerde Zuijderduijn de bekentenissen van een zakkenroller uit Kampen. Deze kreeg zelden gouden munten in handen, maar moest het meestal doen met de zilveren kromstaart – de munt die zijn argeloze slachtoffers op zak hadden.

De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden stond internationaal bekend om de vrijgevigheid van haar inwoners. Daniëlle Teeuwen doet onderzoek naar collectegiften ten behoeve van de armen. Zij liet zien dat armenzorginstellingen in Utrecht, Delft en Zwolle inderdaad voor een groot deel van hun inkomsten afhankelijk waren van collectes, die werden gehouden in de kerken of door collectanten die de huizen afgingen. Uit de administratie blijkt dat er een enorme hoeveelheid kleine koperen en zilveren muntstukken werd geschonken, waarvan de zilveren munten het meeste bijdroegen aan de collecteopbrengst. Gouden muntstukken werden slechts zelden in de collectebus aangetroffen. Verder concludeert Teeuwen onder meer dat de meeste mensen een vast bedrag schonken: de samenstelling van collecteopbrengsten in Zwolle vertoont bijvoorbeeld nauwelijks variatie gedurende het jaar.

Joost Jonker presenteerde nieuw onderzoek naar het voorkomen van geld en waardepapieren in boedelinventarissen. Dit onderzoek, dat hij samen uitvoert met Oscar Gelderblom en Heidi Deneweth, maakt deel uit van een groot project naar de ontwikkeling van financiële markten in de pre-industriële Lage Landen. Een vergelijking tussen Doesburg en Maassluis laat onder meer grote verschillen zien in het aantal boedels waarin contant geld wordt vermeld, en de gemiddelde omvang van de bedragen. In

Maassluis kwamen munten veel vaker voor en in grotere hoeveelheden, dan in Doesburg. Hetzelfde gaat op voor waardepapieren.

Als afsluiting presenteerde Eddy van Cauwenberghe zijn dataset van de muntproductie in de Zuidelijke Nederlanden, 1493-1789. Van Cauwenberghe voerde samen met Lucy Verachten de productiecijfers uit vele honderden muntrekeningen in, en creëerde zo een instrument dat onderzoekers tal van nieuwe mogelijkheden biedt. De dataset kan geraadpleegd worden op de website van het Geldmuseum, dat daarmee haar ambities om numismatiek en andere academische disciplines nader tot elkaar

te brengen onderstreept – en gezien de ervaringen tijdens de workshop ‘sociale geldcultuur’ is dat alleszins haalbaar. ■

De dataset *Monetary history of the Southern Low Countries 1493-1789* is raadpleegbaar op: <http://www.geldmuseum.nl/museum/databases>

Jaco Zuiderduijn (1976) studeerde middeleeuwse geschiedenis in Leiden en trad vervolgens in dienst bij de vakgroep Economische en Sociale Geschiedenis van de Universiteit Utrecht, waar hij in 2007 promoveerde op het proefschrift *Medieval capital markets. Markets for 'renten', state formation and private investment in Holland (1300-1550)*. Vanaf eind 2009 combineert Zuiderduijn zijn baan als post-doc met de functie senior onderzoeker bij het Geldmuseum, waar hij probeert de banden tussen museum en academische wereld te verstevigen.

Dit was de laatste aflevering van Berichten uit het Geldmuseum. Vanaf de nieuwe jaargang zullen vergelijkbare bijdragen als autonome artikelen verschijnen.

advertentie

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken?

Dat kan op: www.mevius.nl

Keuze uit ruim duizend stuks vanaf de 16^e tot en met de 21^e eeuw.

Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden.

Mevius Numisbooks International B.V.

Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen

Tel. 0546 561 322, Fax 0546 561 352, E-mail: info@mevius.nl

Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak.

Vaarwel Vaerwel, welkom Warwello

Tussen 6 augustus 1354 en 31 januari 1355 liet de Hollandse graaf Willem V (1345-1389) een muntinstructie opmaken waarbij 'B[ar]tolomeyse vaer wel en[de] ian mo // rant coeplude van lombardien' opdracht kregen in Dordrecht gouden schilden en zilveren munten te slaan. Deze instructie is alleen bekend als minuut (concept), dat wil zeggen als oorkonde die is voorbereid maar nog niet uitgevaardigd. In navolging van Van Gelder vermoedt Grolle dat de instructie wel is uitgevoerd en wel vanaf november 1354.¹ Als dat klopt passen beide lombarden in de lange lijst muntmeesters van Noord-Italiaanse (Lombardische) oorsprong, die in de Lage Landen actief zijn geweest.² Over Lombarden heeft de Duitse hoogleraar Reichert enkele jaren geleden het overzichtswerk *Lombarden in der Germania-Romania* gepubliceerd.³ Aan de hand hiervan kan de 'Bartolomeyse vaer wel' uit de instructie worden geïdentificeerd. Vaerwel zal de verhollandasing van de familienaam Warwello zijn. Leden van deze lombardenfamilie worden gedurende de veertiende en vijftiende eeuw op verschillende plaatsen in de Lage Landen genoemd. Reichert kent drie vermeldingen van (deze) Bartolomeus Warwello. Op 8 januari 1332 kreeg hij van de Gelderse graaf een concessie om gedurende veertien jaar in Zaltbommel te werken en te handelen. Vanaf 18 september 1335 was hij één van de drie pachters van een tol in het Vlaamse Damme. Op 18 oktober 1354 blijkt hij aanwezig in het lombardenhuis te Aken. Hij wordt dan Bartholomeus Vorwello de Castagnolis genoemd. Reichert vermoedt dat met Castagnolis de plaats Castagnole della Lanze in de regio Asti

wordt bedoeld.⁴ Deze vermelding is kort voordat de Hollandse muntordonnantie volgens Van Gelder en Grolle zou zijn uitgevoerd.

Interessanter dan de identificatie van Warwello zijn de gegevens over zijn zakelijke activiteiten. Bert van Beek wees erop dat vanaf het laatste kwart van de dertiende eeuw zowel in Engeland, Frankrijk als de Lage Landen veel Italianen als muntmeester werden aangesteld. De start viel samen met het invoeren van grotere denominaties dan de gebruikelijke penning: eerst grote zilverstukken, en later gouden munten. Deze werden in Italië al langer geslagen, en dus was daar de technische deskundigheid opgebouwd. Tegelijkertijd beschikte tenminste een aantal Italianen over voldoende financiële middelen om te voorzien in het werkkapitaal dat nodig was voor het muntbedrijf. Met het aanstellen van Italianen als muntmeesters konden de muntheren dus twee vliegen in één klap slaan: zij combineerden technische expertise met financiële slagkracht.⁶

Uit de schaarse gegevens over Warwello wordt echter duidelijk dat hij als muntmeester geen specialist was. In tegendeel: in Zaltbommel trad hij op als handelaar, en in Damme pachtte hij een tol. In Aken bevond hij zich in het gezelschap van andere lombarden, wat suggereert dat hij in 1354 nog steeds in

JOS BENDERS

Holland, Willem V (1345-1389), Gouden schild (Grolle 17.2.1.) (foto: Geldmuseum)

de geldhandel actief was. Mogelijk was een dergelijk patroon karakteristiek voor lombarden (en andere middeleeuwse ondernemers). Het muntmeesterschap was dan eenvoudigweg een economische activiteit die men gedurende korte tijd uitoefende, en geen beroep voor het leven. Het grote aantal muntmeesters van Lombardische afkomst in de veertiende eeuw heeft dan weinig of niets te maken met technische expertise om nieuwe soorten munten te slaan. Die zal inmiddels ook lokaal zijn opgebouwd, waardoor men niet langer op Italianen was aangewezen. Het financiële element bleef echter: een muntmeester moest de hele muntslag uit eigen zak (dan wel met compagnons) financieren. Lombarden vervulden op de eerste plaats een bankiersfunctie. Kennis van financiële markten en de bijbehorende netwerken zullen zeker van belang zijn geweest voor de inkoop van muntmateriaal en de afzet van munten. Financiële kennis lijkt me voor de meeste muntmeesters minstens zo belangrijk te zijn geweest als technische expertise. Als ondernemers waren de Lombarden in ieder geval pragmatisch genoeg om hun kansen te grijpen. Bartholomeus Warwello is een goed voorbeeld: zowel geografisch als qua inkomstenbronnen was hij zeer flexibel.

Nadere biografische gegevens over muntmeesters van Noord-Italiaanse afkomst kunnen meer zicht bieden op het

hoe en waarom van hun werkzaamheden. Van Beek behandelde vooral personen die gedurende een langere periode in de Lage Landen als muntmeester actief waren zoals Falco da Lampaggio (actief 1328-1347) en Percivale del Portico (actief 1334- 1362) (in de Lage Landen meestal Percival du Porche genoemd).⁶ Uit onderzoek zal moeten blijken of een dergelijke langdurige loopbaan de regel was, dan wel een incidenteel muntmeesterschap zoals dat van Warwello. ■

Met dank aan dr. William Day (Fitzwilliam Museum, Cambridge) voor zijn nuttige opmerkingen bij een eerdere versie. Hij heeft onderzoek verricht naar Lombardische muntmeesters en zal binnenkort publiceren over Percivale del Portico.

Jos Benders is als numismaat geïnteresseerd in de middeleeuwse muntslag en als organisatiewetenschapper in de organisatie van het muntbedrijf. Hij is voorzitter van de redactie van het *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde*.

NOTEN

1. H.E. VAN GELDER Het Hollandse muntwezen onder het Huis Wittelsbach *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 39 (1952) 2, noten 3 en 4; J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434* (Amsterdam 2003) deel II: 20-21, document 9 en noot 1.
2. E.J.A. VAN BEEK Groot, goud en de Italiaanse muntmeesters in Brabant en Vlaanderen, *De Beeldenaar* 23 (1999) 269-279.
3. W. REICHERT *Lombarden in der Germania-Romania* (Trier 2003).
4. REICHERT, op.cit., respectievelijk p. 801, p. 232 en p. 24.
5. VAN BEEK, op.cit. p. 274.
6. VAN BEEK, op. cit. p. 275-276.

Op het snijvlak van werk en hobby

In de periode 2004/2005 deed ik (ambtelijk) onderzoek naar het aantal uitgereikte erepenningen van Enschede. Dit was tevens de opmaat tot een artikel daarover in de regionale pers en de revitalisatie van het instituut Gemeentelijke Erepennig. Dat hield een grondige herziening in van de leidraad inzake het toekennen van eretekenen in Enschede en het doen laten ontwerpen van een nieuwe penning door Carla Klein. Hierover publiceerde Arnold Nieuwendam in november 2007 in de *Muntkoerier*. Door deze activiteiten ontdekte ik een tweetal in vergetelheid geraakte penningen die de gemeente gebruikte als huldeblijken:

- de pedagogische penning, later ook Sellenraadpenning genoemd, en
- de jeugdwerkpenning.

Beide instituties zijn in 2005 opgeheven en maken onderdeel uit van dit artikel.

De Pedagogische of Sellenraadpenning

Tot instelling van de pedagogische penning werd besloten op 9 juli 1962, met

als doel deze toe te kennen en uit te reiken aan personen, die op pedagogisch terrein bijzondere verdiensten hadden gehad. De overweging daartoe was dat het als een gemis werd ervaren dat naast de erepenning en het ereburgerschap, er geen tastbaar aandenken beschikbaar was voor diegenen die zich op pedagogisch terrein hadden onderscheiden. Het toekennen werd gemandateerd aan Burgemeester en Wethouders. Naast de penning werd een oorkonde uitgereikt met de tekst: OORKONDE behorende bij de PEDAGOGISCHE PENNING van de gemeente Enschede uitgereikt aan... voor zijn/haar...

Op 1 oktober 1990 werd besloten de Pedagogische penning in het vervolg Sellenraadpenning te noemen, genoemd naar J.A. Sellenraad, voormalig directeur van het Pedagogisch Centrum. Onder die naam is de penning slechts tweemaal uitgereikt.

Het ontwerpen van de penning lag in handen van de stadsbeeldhouwer Gooitzen de Jong. De Jong studeerde aan de AKI

JAN DE VRIES

3/4 ware grootte

in Enschede en aan de Rijksakademie in Amsterdam. Daarna was hij de officiële stadsbeeldhouwer van Enschede en adviseerde hij de gemeente onder andere over onderhoud van beelden en monumenten. Ook gaf hij les aan beginnende kunstenaars. De Jong werd meer dan eens onderscheiden voor zijn werk. In 1956 ontving hij de Gerard Terborchprijs, in 1957 werd hem de zilveren medaille van de Prix de Rome toegekend, twee jaar later de gouden medaille. Daarnaast won hij de Charlotte van Pallandt prijs.

Zijn honorarium voor het ontwerp van de pedagogische penning, in 1963, bedroeg f 1000. Het oorspronkelijke model werd voorzover bekend gemodelleerd op ware grootte in gips, waarvan vervolgens een bronzen moedermodel is afgegoten. Diameter circa 8 cm. Over het ontwerp heeft De Jong contact gehad met Piet Esser. Voorzover bekend heeft hij nog twee penningen ontworpen.

Op de bronzen legpenning staat het werk van de opvoeder in symbolische vormen afgebeeld. Op de keerzijde staat een abstractie van het gemeentewapen van Enschede met daarbinnen de tekst: ENSCHEDE en daaromheen de zinspreuk 'opvoeding is liefde geduld en wijsheid'.

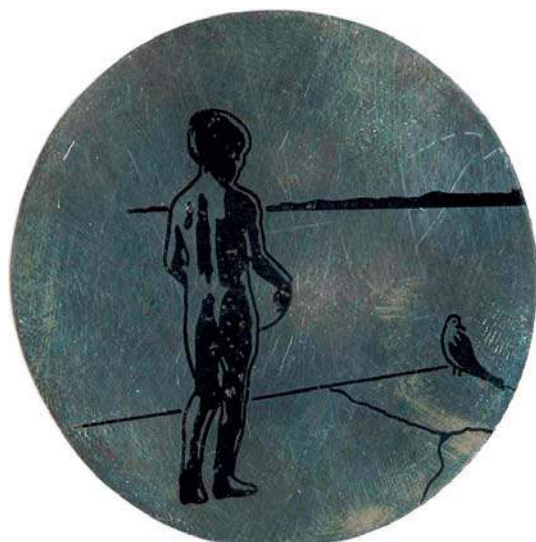
Er zijn 30 penningen vervaardigd (in 1962 4 + 6, in 1972 10 en in 1985 nogmaals 10), waarvan er 23 zijn uitgereikt (1963-1999). Alle penningen zijn door De Jong zelf gegoten en afgewerkt.

Jeugdwerkpenning

De Jeugdwerkpenning ontstond 4 februari 1975, met als doel deze toe te kennen en uit te reiken aan personen die zich bijzonder verdienstelijk hebben gemaakt op het gebied van jeugd- en vormingswerk. De overweging daartoe was dat het als een gemis werd ervaren dat naast de pedagogische penning, de erepenning en het ereburgerschap er geen tastbaar aandenken beschikbaar was, voor diegene die zich op onderhavig terrein hadden onderscheiden.

Ontwerp en productie van de penning (in 1975) werd in handen gesteld van T. Verbeek in Enschede. Uit de correspondentie blijkt dat Verbeek in elk geval de ontwerper is. Of hij ook de maker is, is niet bekend. Het honorarium voor het ontwerp en productie/materiaalkosten voor 10 penningen bedroeg f 2236. De diameter bedraagt circa 7 cm en de dikte 4 mm. De penning is uitgevoerd in muntslag. De figuur op de voorzijde is geëtst en zwart geëmailleerd.

3/4 ware grootte

De tekst en figuur op de keerzijde zijn gegraveerd. De rondel is met de hand gevormd en niet zuiver rond.

Op deze gepolijst zilveren legpenning staat op de voorzijde links een naakte kleuter met een bal in de hand van achter opzij bezien, kijkende naar een vogel op de stoep. Op de keerzijde staat een

abstractie van het gemeentewapen van Enschede met daarboven de tekst: jeugdwerk / is / bewogenheid / begrip en inzet – en daaronder – ENSCHEDE.

De penning is tussen 1975 en 1987 toegekend aan vier personen. ■

Jan de Vries is numismaat en secretaris van de Numismatische Kring Twente.

Worldwide Bi-metallic Collectors Club

The WBCC was established September 14th 1996 by using Internet facilities. It is the very first 'Internet' Coin Club. It has now 516 members from 64 Countries. WBCC goals are to get involved with GREAT ENTHUSIASM to exchange information about Bi- and Tri-metallics and exchange Bi- and Tri-metallics itself. The membership itself costs nothing, but you must have a GREAT ENTHUSIASM in collecting Bi- and Tri-metallics and must PARTICIPATE in the WBCC.

The WBCC has the following activities:

- A. Composing and distributing 'The World of Bi-metallics' catalog every 4 months. Free and send by E-mail (Attached as an Excel file)
- B. Weekly send a 'WBCC Newsmail' to the members of the WBCC
- C. Providing a WBCC Website and WBCC For Sale Page
- D. Providing a Bi-metallic Documentation Centre
- E. Providing a WBCC Public Relations Centre

info at: wbcc@home.nl

Een bijzondere kunstenaar in een bijzonder huis

Atelierbezoek bij Barbara de Clercq

GÉ SPRUIT

Het weerbericht van 27 augustus 2011 belooft niet veel goeds, maar Maja Houtman, de onvermoeibare en enthousiaste organisatrice van atelierbezoeken, heeft voor de lezer van *De Beeldenaar* weer voor een binnenactiviteit gezorgd: een atelierbezoek. Deze zaterdag zijn we uitgenodigd bij Barbara de Clercq. Het wordt een bezoek aan een bijzondere kunstenaar in een bijzonder huis. Barbara woont namelijk in een deel van het voormalig buitenhuis Hertenveld aan de Vecht. We worden ontvangen in de keuken. Ondanks het moderne fornuis ademt dit vertrek de sfeer van de zeventiende eeuw. In een dergelijke ruimte moet je iets over de geschiedenis van het huis vertellen. Daarna neemt Barbara ons mee naar haar atelier elders op het terrein. Als relikwieën toont zij ons de gereedschappen en hulpstukken die haar vader, Geurt Brinkgreve, als medailleur gebruikte. Hoewel jong vertrouwd met klei, steen en gips is zij niet direct in de

voetsporen van haar vader getreden. Zij heeft Spaans gestudeerd en les gegeven, maar dat bleek het toch niet te zijn. Op de Vrije Akademie in Den Haag en bij TNO in Delft werkplaats plastics heeft zij vakkennis opgedaan en is zij gaan doen wat zij eigenlijk toch wilde. Op heldere manier zet zij uiteen hoe zij haar penningen maakt.

Alle kunstenaars hebben iets bijzonders. Het bijzondere van Barbara is dat in haar werk, vooral in haar beelden maar ook in penningen, het dier centraal staat. Vaak als groep afgebeeld. Hoe verschillend de dieren die zij maakt in vorm en houding ook zijn, je herkent ze als werk van Barbara de Clercq. Bijzondere aandacht is ook aan de huid van het beeld besteed. De meeste van haar penningen zijn rond. Op een bijzondere manier verwerkt zij de cirkelvorm in haar werk. Een mooi voorbeeld is de penning van een otter. Een penning van een vosje in zijn hol roept associaties op met het schilderij van het hondje van Gerard Dou. Barbara vindt het aanbrennen van letters op een penning leuk werk. Dat kun je aan haar werk afzien. Haar penningen hebben vaak ook een verrassende keerzijde die een mooie eenheid met de voorzijde vormen.

Het is niet alleen maar beestenspul wat zij aan penningen maakt. Zo heeft zij ook penningen van huizen en een jubileumpenning voor de universiteit van Utrecht gemaakt. Voor genoemde universiteit heeft zij een nieuwe opdracht onder handen.

Het was opnieuw een boeiend en interessant atelierbezoek. ■

Boekbespreking

MARIE-ASTRID PELSDONK (samenstelling) *Médailles. FIDEM XXXI Art Medal World Congress, Tampere 201 (INCM, Portugal, 2011), 256 p., ISBN 978-972-27-1954-4.*

In juni 2010 vond in de Finse stad Tampere een congres plaats van de internationale federatie van penningkunst FIDEM. Marie-Astrid Pelsdonk schreef kort daarna een verslag in *De Beeldenaar* (2010-5); in het volgende nummer besprak Carolien Voigtmann de expositie die tijdens het congres werd geopend. Congresgangers ontvingen ter plaatse een catalogus, plus een CD-ROM waarop alle duizend penningen van deze tentoonstelling staan afgebeeld.

Een jaar na Tampere verscheen *Médailles* met teksten van 30 lezingen. Sommige sprekers publiceren hier hun complete verhaal, inclusief voetnoten. Van andere lezingen zijn korte of langere samenvattingen opgenomen. De titel *Médailles* suggereert misschien dat alles in het Frans is geschreven, maar dat is niet zo. Het meeste is Engelstalig; slechts twee presentaties staan in het Frans afgedrukt.

Lezingen op het gebied van penningkunst worden meestal ondersteund met een overstelpende hoeveelheid plaatjes in *powerpoint*. De nu verschenen publicatie is weliswaar rijk geïllustreerd, in kleur, maar de schrijvers mochten niet alles laten zien wat zij op het congres vertoonden. Ruimtegebrek legde beperkingen op.

De verzameling bijdragen is heteroog, want FIDEM-congressen belichten zowel de actualiteit als de geschiedenis van penningkunst. Mij viel bij lezing van de bijdragen vooral op, hoe belangrijk het werk van enthousiastelingen voor

de hedendaagse penningkunst is. In Nederland geeft tegenwoordig geen enkele kunstacademie nog serieus aandacht aan penningen. We kunnen daar somber over doen, maar buitenlandse voorbeelden laten zien dat deze kunstvorm zomaar kan opbloeien, mits iemand er behoorlijk wat tijd en energie in steekt.

Geert en Elly Maas, een Nederlands echtpaar dat al jarenlang in Canada woont, laten in *Médailles* zien hoe ver amateurs kunnen komen als ze duidelijk gemotiveerd zijn en begeleid worden door een professional. De Canadese stad Kelowna werd in 2003 getroffen door een bosbrand. Enkele jaren later voerden inwoners van die stad het plan uit om de bosbrand op een bijzondere wijze te herdenken. Het echtpaar Maas organiseerde workshops waarin ruim honderd deelnemers (in leeftijd variërend van 11 tot 80 jaar) zeer snel leerden hoe zij eenzijdige bronzen gietpenningen konden maken. Veel van deze penningen zijn van hoge kwaliteit. Aangebracht in een wand van het gemeentehuis vormen ze nu een monumentale herinnering aan de ramp die Kelowna trof.

Een ander voorbeeld is te vinden in het verslag van Danuta Solewiew over een jongerenproject in Londen. Solewiew nam scholieren van 15 en 16 jaar onder haar hoede. Ze leerde die kinderen om in schijven gips het ontwerp voor een penning te snijden. De ontwerpen werden daarna in brons gegoten, en de leerlingen hielpen vervolgens mee met de afwerking (schuren, zandstralen, patineren). Ook dit project leverde talrijke exemplaren op van behoorlijke kwaliteit.

Op enkele buitenlandse kunstacademies is penningkunst opgebloeid onder

KAREL SOUDIJN

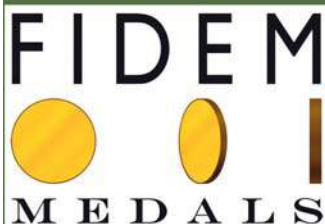
invloed van eigenzinnige docenten. Op hun beurt lijken die docenten weer te zijn beïnvloed door studenten die nog eigenwijzer zijn. In *Médailles* staan verslagen van een project dat eind jaren negentig (van de twintigste eeuw) in Portugal is ontwikkeld. Academiestudenten waren ontevreden met penningen die hooguit acht centimeter in doorsnee mochten zijn. Hun docenten lieten vervolgens die eis vallen. Sterker nog: de studenten hoefden zich nergens meer om te bekommeren, als ze maar dingen maakten die in hun eigen ogen ‘penningen’ konden worden genoemd. In Portugal wordt nu al jarenlang van alles en nog wat aan elkaar gesmeed of met elkaar verbonden. Het effect van die zelfveroverde vrijheid is hilarisch, absurd, walgelijk en soms prachtig. Niet alleen in Portugal experimenteren studenten met mogelijkheden die kunstwerken op klein formaat bieden. In Sofia opende Bogomil Nikolov in 1996 een studio

voor penningkunst, waar sindsdien tientallen Bulgaarse en buitenlandse kunstenaars aan bijzondere projecten hebben deelgenomen. Ook hier vaak met fantastische resultaten.

Vrijheid roept protest op. Achterin *Médailles* staat het verslag van een ledenvergadering van de FIDEM. Aan dit verslag is het commentaar van een Finse notabel toegevoegd, die zich er aan ergert dat tijdens de grote tentoonstelling ‘echte’ penningen niet duidelijk gescheiden zijn van ‘non-penningen’. Het is volgens deze commentator de hoogste tijd om de grenzen van penningkunst weer eens helder en duidelijk vast te leggen. Zelf denk ik echter, dat het vruchtbaarder is om officiële grenzen te laten vervagen. Als verzamelaar bepaal ik namelijk zelf wel wat ik wil kopen, of juist wil laten liggen. Heterogene presentaties, zoals hier in *Médailles*, helpen mee om na te denken over die persoonlijke keuzes. Dogmatisme is dodelijk. ■

Internationale penningkunst

Waar kan ik het vinden? Wat gebeurt er in andere landen?
Wie zijn de kunstenaars? Hoe kan ik het ondersteunen?

International Art Medal Federation

bezoek ons op:

www.fidem-medals.org

Zoekpenning (8)

Op Zoekpenning (7) mocht de redactie weer de nodige reacties ontvangen en wederom blijkt dat het geen overbodige luxe zou zijn als oude jaargangen van *De Beeldenaar* beter doorzoekbaar zouden zijn. Immers de penning met het opschrift ROTTERDAM 1959 HOLLAND-AMERIKA heeft, evenals eerdere zoekpenningen, al in dit tijdschrift gestaan. Als handreiking was de maker van de penning al genoemd en dat bracht de inzenders al snel tot beantwoording van de vraag. De maakster is de beeldhouwster Johanna Hendrika (Hank) Hans (geb. 1919), die haar opleiding onder andere kreeg van Jan Bronner (1881-1972). De penning staat vermeld in deel V van Penningen geslagen of gegoten door de Koninklijke Begeer en wordt daarin als volgt beschreven: Hudson Herdenking Amerika 1906-1959. Vz. De boeg van het nieuwe m.s. Rotterdam van de Holland-Amerika-Lijn; in de benedenhelft een zittende naakte mannenfiguur, het schip in zijn armen houdend. Langs de rand het opschrift: ROTTERDAM HOLLAND AMERIKA 1959. Kz. Een afbeelding van het schip 'De Halve Maen', waarmede Hudson in sept. 1609 zijn tocht maakte. Ter weerszijden van het schip het jaartal 16 09 en langs de onderrand het opschrift: HOLLAND-HUDSON. Mod.: Mej. M. Hans, gegoten 67 mm. Uitgegeven door Het Nederlands Kunstverbond, afd. Rotterdam.

De penning is in *De Beeldenaar* 1983-5 besproken door Van Eekelen in de serie *Nederlandse makers van penningen* over Hank Hans en is tevens opgenomen in de catalogus van de FIDEM-tentoonstel-

ling 1963. Die catalogus meldt dat de penning is gemaakt ter gelegenheid van de Hudsonherdenking in 1959. Het *Rotterdams Jaarboekje* 1960 vermeldt echter dat het Nederlands Kunstverbond de penning liet vervaardigen ter gelegenheid van het in de vaart brengen van het motorschip Rotterdam, het nieuwe vlaggenschip van de Holland-Amerika-Lijn. Op 3 september 1959 vertrok de Rotterdam voor zijn eerste reis naar New York. Voor de Rotterdam was de binnenkomst in New York extra feestelijk, omdat op dat moment gevierd werd dat 350 jaar eerder een Nederlands ontdekkingschip onder commando van Henry Hudson de rivier die later zijn naam zou krijgen in kaart had gebracht. In verband met deze Hudsonfeesten bleef de Rotterdam tien dagen in de haven van New York liggen.

Het curieuze aan deze penning is dat de maakster in het artikel door Van Eekelen meldt zich deze niet meer te kunnen herinneren.

JANJAAP LUIJT

2/3 ware grootte

Nieuwe zoekvragen

De eerste penning waarover ditmaal informatie wordt gezocht is van brons en vervaardigd ter gelegenheid van het wereldkampioenschap wielrennen op de weg dat in 1998 gehouden werd in Valkenburg. Op de voorzijde staat een

wielrenner met helm naar rechts fietsend en het omschrift: WK 1998 VALKENBURG. Op de keerzijde het Olympisch logo boven twee horizontale balken en daaronder: NOC-NSF. Het omschrift luidt: sport als inspiratiebron voor de samenleving. De diameter bedraagt 131 mm.

Verder nog een vreemde eend in de bijt. Geen penning maar een haardscherm vervaardigd door een beeldhouwer die zich ook met penningen bezig hield. De maker van het scherm is Godefroy

Devreese (1861-1941). De vraag hier is: 'wie is de geportretteerde?'. ■

Met dank aan Joan Bakker, Herman Gerritsen, Hans de Koning, Johan Mevius, Henk de Ruijter, Carla Schulman-Ruhé.

Antwoorden, suggesties en vragen kunnen met een digitale afbeelding (met afmetingen) worden gestuurd naar redactie@debeeldenaar.nl

Penningnieuws

MARK BEERENS

Lustrumpenning Utrechtsch Studenten Corps, brons, 2011, 60 mm.

Jim van der Meer Mohr leverde bij deze penning de volgende tekst: Ter gelegenheid van het 39ste lustrum heeft het Utrechtsch Studenten Corps dit jaar weer een penning uitgegeven. De penning is ontworpen door Mark Beerens (1977). Het lustrumthema van dit jaar was Odysseus. De kunstenaar heeft dit ruim tot uiting laten komen. Hij heeft

hierbij onder meer gebruik gemaakt van zijn schilderij 'Odysseus coming home'.

Op de voorzijde staat het lustrumlogo, als ook Odysseus die een gezichtloze Penelope benadert. Onder is een half randschrift: 39e LUSTRUM 2011 – ODYSSEUS. De keerzijde toont een gestileerde Sol Iustitiae (het wapen van de Universiteit Utrecht) met als randschrift

UTRECHTSCH STUDENTEN CORPS. LUSTRUM. De penning is geslagen bij de Koninklijke Begeer in Zeist.

HENK VAN DER VORST

AD MERX

*Verjaardagspenning, brons, 2011,
77 x 67 mm.*

Elk jaar maakt Ad Merx een verjaardagspenning voor zijn oudste kleindochter Marloes. Ze krijgt dit jaar alweer haar zevende penning en wordt zo in het penningwezen opgevoed. Zoals onze lezers weten begint bij ongeveer

zeven penningen het ontstaan van een collectie en Marloes informeerde dan ook al of opa al met haar penning bezig was, ze keek er naar uit. Het model van de penning werd in hout gesneden en daarna in brons gegoten. Op de penning is het portret van Marloes in profiel te zien. Op de zijkant staat: MARLOES 7.
www.galeriedetweeling.nl.

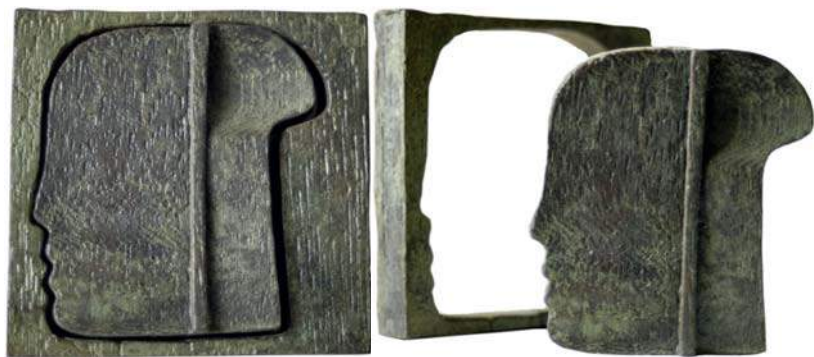
(2/3 ware grootte)

Ook de beide volgende penningen zijn eerst in hout gemaakt, daarna in chamotteklei uitgedrukt en vervolgens is er was op de klei gegoten en is de hierdoor ontstane wasvorm in brons gegoten. Hoewel de penningen in serie gemaakt worden, krijgt elke penning

toch zijn unieke karakter, vanwege de onderlinge verschillen, die het gevolg zijn van deze werkwijze.

De rode draad bij deze vrije penningen is steeds het thema communicatie. De penning bestaat uit twee delen die in elkaar passen.

*Kop, brons, gietpenning, 2011,
68 x 70 x 11 mm.*

(2/3 ware grootte)

*100 jaar Kubisme, brons, 2011,
70 x 70 x 7 mm.*

(2/3 ware grootte)

Meer over het werk van Ad Merx op
www.galeriedetweeling.nl

LUCIE NIJLAND

De Koning, terracotta, 2008, 70 mm.

In het vooruitzicht van de viering van acht kroonjaren is de 'De Koning-penning' ontstaan. De voorzijde symboliseert ontvanger's verwevenheid met de penningkunst; rondom wordt de kern

bekroond met waardering. De keerzijde is het getal 80, uitgebeeld als een bolletje wol, wat het zachte karakter van de jarige voorstelt. De penning is in 2009 feestelijk uitgereikt aan penningliefhebber en -auteur Hans de Koning in de PenningWerkPlaats te Amsterdam.

VINCENT VAN GINNEKE
Éenul, glas, opdrachtpenning, 2010,
70 mm.

Ter gelegenheid van de nieuwe aanbouw van het Centrum voor Wiskunde en Informatica (cwi) te Amsterdam, maakte de glaskunstenaar Vincent van Ginneke deze kloeke glaspennning (dikte ca. 25 mm). Het ontwerp is gebaseerd op de enen en nullen die zowel bij wiskunde als informatica een grote rol spelen. De penning draagt de naam *éenul*, van

de een en de nullen van het jaar 2010. Op de voorzijde van de penning komen de forse 1 en 0 naar voren uit een achtergrond van met elkaar versmolten symbolen waarin we diverse cijfers kunnen herkennen. Op de gematteerde achterzijde staat de naam CWI binnen een glad gepolijst kader. De penning werd aan relaties uitgereikt op 11 november 2010. ■

Meer over het werk van Vincent van Ginneke op www.vincentvanginneke.com

De rubriek penningnieuws biedt ruimte om in kort bestek nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bij voorkeur digitale bijdragen met foto's zenden aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Henk van der Vorst, Eekhoornlaan 9, 3951 AV Maarn. e-mail: penningnieuws@debeeldenaar.nl. De redactie behoudt zich het recht voor bijdragen in te korten of te weigeren.

Otakar Dušek eerste laureaat

Van der Veen / Teylers Museum Prize for the contemporary Art Medal

JAN PELSDONK

Otakar Dušek uit Tsjechië is de eerste winnaar van de nieuwe internationale Van der Veen/Teylers Museum Prize for the contemporary Art Medal. De prijs wordt vanaf 2012 iedere vijf jaar uitgereikt aan een kunstenaar die een penningoeuvre heeft opgebouwd en van wie het werk een belofte voor de toekomst inhoudt.

De jury had vijf kunstenaars genomineerd voor de prijs. In alfabetische volgorde waren het Otakar Dušek (Tsjechië), Alexey Parfenov (Rusland), Tetsuji Seta (Japan), Virág Szabó (Hongarij) en José

Teixeira (Portugal). De jury bestond uit Jaap van der Veen, Philip Attwood (British Museum), Elly Baltus (Nederlands penningkunstenaar), Jan Pelsdonk en Marjan Scharloo (beide van Teylers Museum). Om belangenverstrengeling te voorkomen zijn kunstenaars uit het Verenigd Koninkrijk en Nederland uit de selectie geweerd. De prijs van € 10.000 zal worden uitgereikt tijdens de opening van een kleine tentoonstelling van het werk van de winnende artiest in Teylers Museum, op 11 februari 2012. ■

Otakar Dušek, Václav Havel, 2005

Muntmelange

PLAK LEEUWARDEN VERLIEST HAAR UNIEKE STATUS

De stedelijke munten van Leeuwarden zijn in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 door Puister uitvoerig beschreven. Onder de nummers 4.007 en 4.008 worden twee verschillende plakken beschreven, beide zonder jaartal en met iets van elkaar afwijkende omschriften. Nummer 4.009 is een halve plak, eveneens zonder jaartal. Puister plaatst deze drie munten in de tweede emissie die geslagen is in de zeventiger jaren van de vijftiende eeuw. De kleinere denominaties uit deze emissie zijn alle ongedateerd.

Door een vondst bij Dokkum van een plak met het jaartal 1491 bleek dat de muntenreeks verder kon worden uitgebreid. In *De Beeldenaar* 1986-6 is deze vondstmunt beschreven. Dit muntje past in de derde emissie uit het laatste decennium van de vijftiende eeuw.

Jarenlang heeft deze plak dus een 'unieke' status gehad. Hieraan kwam een einde toen in 2010 een munt van dit zelfde type en jaartal werd geveild. Uit de beschrijving in de catalogus blijkt dat de geveilde munt een iets afwijkend omschrift heeft en dus met een ander stempel is geslagen dan de in 1986 beschreven munt (NUMIS 1007776). Maar er zijn recent nog meer munten van dit type boven de vloer en de grond gekomen.

Onder de kerkvloer

Onder de vele munten die tijdens de restauratie van de Sint Maartenskerk te Hallum van onder de vloer zijn gekomen zijn twee exemplaren van de plak van Leeuwarden met het jaartal 1491. Ook deze zijn weer met andere stempels

geslagen dan de hiervoor beschreven twee munten.

ARIE VAN
HERWIJNEN

De eerste munt uit de kerk heeft, ondanks dat er met een spijker of iets dergelijks vanaf de achterkant een doorboring is aangebracht, de beste kwaliteit en de omschriften zijn vrijwel geheel leesbaar. Op de voorzijde van de munt staat een dubbelkoppige adelaar met daaronder het schuin geplaatste stadswapen; te weten een klimmende leeuw naar links. Het omschrift is: +MON*NOV'LEWARD'. De D in de stadsnaam lijkt veel op een B. De keerzijde is voorzien van een lang gevoet kruis met op het hartschild een dubbelkoppige adelaar. Het omschrift hier is: AN.D / NI*M / CCC / XCI* (in het jaar des Heeren 1491). Het gewicht is 0,83 gram en de diameter 19 mm.

2x ware grootte

Het muntbeeld en omschrift van de voorzijde van de tweede munt uit Hallum wijkt niet veel af van de eerste munt. Ook het omschrift op de keerzijde is vrijwel gelijk. Het hartschild op het kruis ontbreekt echter. Hoewel de diameter 1 mm groter is, is het gewicht beduidend lager: 0,55 gram. De halve plak uit de tweede emissie die door Puister wordt beschreven mist ook het

2x ware grootte

hartschild terwijl de plakken uit die emissie wel een hartschild op het kruis dragen.

De halve plak heeft echter als voor-naamste uiterlijke verschil met de hele plak het korte kruis op de keerzijde. Deze tweede plak uit de kerk is dus aanzienlijk lichter dan het eerste exemplaar.

2x ware grootte

JIM VAN DER
MEER MOHR

HOLLAND OP ZIJN SMALST

Sinds de extreme bezuinigingsplannen van Halbe Zijlstra door lijken te gaan, kijkt jhr. Victor de Stuers, de toenmalige referendaris op het ministerie voor Kunsten en Wetenschappen, mij weer dagelijks aan. Zijn penning ligt op mijn bureau en herinnert mij zo aan zijn belangwekkende artikel 'Holland op zijn smalst', dat hij in 1873 in het literaire tijdschrift *De Gids* publiceerde. De overheid, zo stelde hij, moet zich meer bemoeien met cultuur en het voortouw

Nog een plak uit de grond

De laatste munt (en hiermee het vijfde mij bekende exemplaar van dit type) is gevonden in Waaksens en heeft als jaartal MCCCCXIII (1494). Op deze munt is ook weer een hartschild op het kruis zichtbaar. Het gewicht is 0,65 gram en de diameter is 19,4 mm. Bij dit exemplaar is ook een doorboring vanaf de achterkant aangebracht die tot de rand is doorgescheurd. De foto van deze munt is gemaakt door Johan Koning.

Het feit dat elke hiervoor genoemde munt met een ander stempel is geslagen geeft aan dat het aantal geslagen plakken met jaartal niet gering zal zijn geweest. Daarom is het slechts een kwestie van tijd voor er meer munten van dit type, eventueel met andere jaartallen, gevonden gaan worden.

De munten uit Hallum en Waaksens NUMIS 1049585, 1049586 en 1049597 (red.)

LITERATUUR

A.T. PUISTER Friese stedelijke munten *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 (Amsterdam, 1981) 27-46.

G. MENSONIDES Een Leeuwarder plak uit 1491 *De Beeldenaar* 10 (1986) 452.

SCHULMAN B.V. Veiling 334, 5/6 november 2010, kavel 343.

nemen in plaats van zich terug te trekken. Woorden die nu wederom zeer actueel zijn. Deze toenmalige hoofdambtenaar zou zich in zijn graf om-draaien als hij ervan zou horen hoe Zijlstra de culturele sector nu om zeep dreigt te helpen.

J. Jünger heeft De Stuers en face weergegeven met een bontmantel om de schouders. Hij kijkt streng en een beetje nors voor zich uit. De penning is in 1900 geslagen ter gelegenheid van het feit dat hij 25 jaar Referendaris was. Voor de keerzijde, waarop het wapen

van De Stuers is afgebeeld, tekende W. Achtenhagen. Deze bronzen penning is uitgegeven door de N.V. Koninklijke Utrechtsche Fabriek van juweelen, zilverwerken en pennin-
gen van C.J. Begeer.

*J. Jünger,
De Stuers, 1900, brons*

DE PENNING ZESTIEN

In *De Beeldenaar* 2011-5 schrijft Jan Post in *Muntmelange* dat men in Friesland van een zuinig mens zegt 'die is van de penning zestien'. Hij noemt als bron van deze uitdrukking de stuiver, die was onderverdeeld in 16 penningen. Graag vul ik zijn bijdrage aan met een aantal aantekeningen uit het Kamper archief.

In Kamper transportregisters vinden we aantekeningen van overdrachten van huizen, landerijen en schepen, maar ook van verkopen van jaarlijkse renten, waarmee het lenen van geld werd aangeduid.¹ Uitlenen van geld tegen rente was in strijd met de kerkelijke wetten maar door een rente te kopen voor een zeker kapitaal, ontdukte men deze regels.

De jaarlijkse renten worden in de bronnen genoemd zonder het bedrag van de hoofdsom te vermelden. Wel wordt vermeld hoe men deze rente kon afkopen. Men kon dat doen met de penning 20, dat wil zeggen dat men 20 keer het bedrag van de jaarlijkse rente moest betalen om van de lening af te zijn, maar soms moest met de penning 18 of de penning 16 worden afgelost. Aflossen met de penning 20 betekent dat de koper

van de rente voor zijn betaalde koopsom een rente van vijf procent kreeg. Vijf procent rente was normaal. Een zuinig of gierig mens bedong echter een aflossing met de penning 16, wat betekende dat er 6¼ procent rente moest worden gegeven. Hogere rente dan 'de penning 16' heb ik in laat-middeleeuwse Kamper bronnen niet gevonden. 'Die is van de penning zestien' betekende in Kampen misschien iets anders dan in Friesland.

Het artikel van Jan Post gaat over omrekeningen van Emder en Lübeckse munten. In een ander Kamper register is de bekentenis van een dief opgetekend.² Hij verklaarde in 1565 dat hij wel 25 jaar had vertoefd in Lübeck en omgeving. In die stad stal hij een zilveren lepel die hij verkocht voor een markstuk van 20 Lübeckse schillingen. In Sismar [!] stal hij 17 ellen doek die hij verkocht voor 90 Lübeckse schillingen, samen ter waarde van drie daalders. ■

NOTEN

1. Rechterlijk Archief Kampen, inv. nrs. 53 en 54.
2. Rechterlijk Archief Kampen, inv. nr. 1, blz. 213.

KEES SCHILDER

Euroruimte

DE EMISSIES VAN 2011

Het jaar nadert zijn einde en de uitgiften van de 2 euroherdenkingsmunten zijn allen achter de rug. Met uitzondering van de speciale uitgiften van de kleine stadstaten Monaco, San Marino en Vaticaanstad, zijn deze 2 euromunten in principe gewoon in de portemonnee

te vinden. Hier nogmaals een kleine greep van de 2 euroherdenkingsmunten 2011. Van linksboven naar rechtsonder zijn dit Slowakije, Nederland, Malta, Portugal, Italië, Luxemburg, Spanje, Slovenië en België. Daarnaast gaven ook Duitsland, Frankrijk en Griekenland in 2011 een speciale 2 euromunt uit. ■

Oproep

In verband met het overlijden van de redacteur van de rubriek euroruimte is de redactie van *De Beeldenaar* op zoek naar iemand die de numismatische ontwikkelingen van de euro op de voet wil volgen en daarvan in deze rubriek verslag wil doen.

Nieuws, tentoonstellingen en oproepen

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributie

Helaas moet de penningmeester constateren dat een aantal leden de bijdrage 2011 nog niet heeft voldaan. De jaarpenning zal uitsluitend worden toegezonden aan de leden die aan hun verplichtingen hebben voldaan.

E-mail

In de toekomst zal de communicatie met de leden voor een groot deel via de e-mail geschieden. Denk alleen al wat dat de vereniging een geld zal besparen. Wij kunnen u zo op de hoogte houden van actuele zaken die op de website zullen worden uiteengezet. Dit kan bijvoorbeeld gaan over de inschrijffpenning of over tentoonstellingen die u kunt bezoeken en waar u ook altijd welkom bent op de ope-

ningen. Ondanks onze herhaalde vragen heeft tot nu toe slechts 45 % van de leden ons een e-mailadres toegezonden.

Alle vpk-leden die in september GEEN e-mail van de vereniging hebben ontvangen wordt verzocht zijn e-mailadres door te geven aan info@penningkunst.nl.

Pluspenning

Op de website www.penningkunst.nl is de actie *De Pluspenning* van start gegaan.

Twee kunstenaars hebben een penning vervaardigd die in samenspraak met de vpk voor een vriendenprijs aan de leden wordt aangeboden. De penningen zijn van de jonge kunstenaars Nicole Royers (Huis) en de zeer bekende beeldhouwer Eric Claus (Berlage). Wij zijn van mening dat de kunstenaars u zo in de gelegenheid stellen uw collectie met mooi werk uit te breiden. De bestelling en betaling van de *Pluspenning* gaat uitsluitend via de website. De extrapenningen worden gedurende een jaar aangeboden. Het ligt in de bedoeling om elk jaar met een dergelijke actie te komen.

Nieuwjaarsborrel

Gelijktijdig met de afsluiting van de penningtentoonstelling in Galerie Van Heijningen (zie tentoonstellingen) houdt de vpk op zondag 8 januari 2012 een nieuwjaarsborrel. Gedurende dit samenzijn houden enkele kunstenaars korte, twee minuten 'pitches' (praatjes) over hun werk. Het bestuur hoopt u in groten getale de hand te mogen drukken. Uitgebreide informatie is te vinden op de website.

Jaarvergadering

De jaarvergadering zal plaatsvinden op zaterdag 12 mei 2012.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP
VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

J.E.L. Pelsdonk
p/a Geldmuseum
Postbus 2407
3500 GK Utrecht
info@munt-penningkunde.nl

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Secretariaat (informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen en opzeggingen):

E. de Jong
Park Hoornwijk 35
2289 CZ Rijswijk
tel. (070) 3867867
info@penningkunst.nl
www.penningkunst.nl

Bestellingen van penningen:

P.H. Bloemer
Kruithuisstraat 110
1018 WW Amsterdam
tel. (020) 6730180
bloemer@xs4all.nl

Losse onderdelen

Bij het ordenen van onze archieven vonden wij een aantal onderdelen van de inschrijfpennings *Perpetuum Mobile* (2005) van Jeroen Henneman. Zij die de penning kochten weten wel dat alles eruit kan vallen. Als u in deze penning een onderdeel mist, kunt u onze penningcommissaris een e-mail sturen (bloemer@xs4all.nl) en het missende onderdeel beschrijven. Hij zal dan zien of het betreffende onderdeel er nog is en u dat toesturen.

TENTOONSTELLINGEN

Gelukzoekers – Magie van geld

Geld speelt al duizenden jaren een rol in ons dagelijks leven. Maar belangrijke zaken als een goede gezondheid, liefde en geluk zijn niet te koop. Of wel? Ontdek de magie van geld. En misschien vind jij wel je geluk in het Geldmuseum...

Tot en met 6 mei 2012. di.-vr. 10-17 uur, za.-zo. 12-17 uur. Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht.
www.geldmuseum.nl

Munt met een missie

Naar aanleiding van het 50-jarig bestaan van het Wereld Natuur Fonds geeft de Koninklijke Nederlandse Munt in september een vijf euro WNF-muntstuk uit. Voor het ontwerp heeft het ministerie van Financiën 11 kunstenaars en een kunstenaarsduo uitgenodigd een ontwerp aan te leveren. Hieruit is een ontwerp gekozen. Het Centraal Museum in Utrecht laat alle ontwerpen zien in de tentoonstelling *Munt met een Missie*.

Tot en met 12 maart 2012. di.-zo. 11-17 uur. Centraal Museum, Nicolaaskerkhof 10, Utrecht.
www.centraalmuseum.nl

Penningexpositie

In samenwerking met de vpk organiseert Kunstzaal Van Heijningen een tentoonstelling van uitsluitend penningen. Begin september hadden reeds 52 kun-

stenaars toegezegd hun mooiste penningen op deze expositie ten toon te stellen. Tijdens de gehele tentoonstelling kunnen leden van de vpk via een formulier hun voorkeur uitspreken voor een penning. De kunstenaar die deze penning vervaardigd heeft zal van de vereniging het verzoek krijgen een penning te ontwerpen. Lezers van *De Beeldenaar* zijn van harte welkom op de opening.

Van 26 november 2011 tot en met 8 januari 2012. wo.-zo. 12-17.30 uur. Kunstzaal Van Heijningen, Noordeinde 152, Den Haag.
www.kunstzaalvanheijningen.nl

DNB Bezoekerscentrum

De tentoonstellingen in het DNB Bezoekerscentrum in Amsterdam zijn recent aangepast. Bij de tentoonstelling *Geld en je leven!* is bijpassend lesmateriaal ontwikkeld en ook in de tentoonstelling *Geld, goud en economie* is het nodige veranderd. Zo is er nu een film over het ontstaan van de EU en de euro en leggen we de voordelen daarvan beter uit. Tot slot kent het bezoekerscentrum nu ook een historische kamer. Daarnaast is de on-line les *Geld moet rollen* vernieuwd. Bij al deze tentoonstellingen is gratis materiaal voor het onderwijs beschikbaar. Nadere informatie op www.dnb.nl/onderwijs.

Onze Gulden

Naar aanleiding van het 10-jarige afscheid van de gulden, houdt het historisch museum *Viseum* in Veenendaal houdt van 8 november 2011 tot en met 28 januari 2012 de tentoonstelling *Onze Gulden*. In de expositie die tot stand kwam in samenwerking met het Geldmuseum, Johan Enschede, DNB en de IBNS zijn originele stukken en vele reproducties te zien. In aansluiting bij de tentoonstelling vindt er een lezingencyclus plaats waarin onder andere Erik van de Kam (Geldmuseum), Jan Dirk Enschede (Enschede), Patrick Plomp (verzamelaar) en Els Kuipers (onderzoekster

en samensteller boek Ootje Oxenaar) aan het woord zullen komen.

Van 8 november 2011 tot en met 28 januari 2012.
di.-vr. 10-17 uur; za. 10-16 uur
Viseum Veenendaal, Kees Stipplein 76, Veenendaal.
www.viseum-veenendaal.nl

DIVERSEN

Numismatische bibliotheek

Ten behoeve van de gebruikers van de numismatische bibliotheek van het Geldmuseum is een overzicht beschikbaar van alle boeken, overdrukken en artikelen, die momenteel in digitale vorm 'full text' beschikbaar zijn via internet. Dit overzicht is te raadplegen op http://members.ziggo.nl/tverspag/NUMIS/Bibliocat/Bibliocat_2011_01.pdf

Essay-wedstrijd

Voor de bovenbouw havo/vwo komt er een ECB-competitie. Op verzoek van DNB kunnen schoolteams een essay schrijven waarin zij aangeven welk rentebesluit de Raad van Bestuur van de ECB begin 2012 zal nemen en waarom. De vijf beste teams mogen hun essay verdedigen bij DNB in Amsterdam en de winnaars gaan naar de ECB in Frankfurt. Nadere informatie op www.dnb.nl/onderwijs.

Digitalisering De Beeldenaar

De stichting De Beeldenaar heeft het voornemen de tijdschriften *De Geuzenpenning*, *De Florijn* en *De Beeldenaar* te digitaliseren en over te gaan tot herpublicatie daarvan. Er is een project ingericht onder coördinatie van Theo Nissen. De eerste verkenningen zijn achter de rug en een uitvoeringsplan is inmiddels onderhanden. Een zeer belangrijk aandachtspunt is de kwestie van de auteursrechten. Een publicatie op DVD of internet staat gelijk aan een uitgave waarvoor toestemming van de rechthebbenden van het materiaal

is vereist. Het stichtingsbestuur doet bij deze een oproep aan alle auteurs, beeldend kunstenaars, fotografen en eigenaren of hun rechtverkrijgenden, die in het verleden hun medewerking hebben verleend aan artikelen in de genoemde tijdschriften eventuele bezwaren tegen heruitgave van hun bijdrage kenbaar te maken. Bezwaren kunnen worden ingediend bij Stichting De Beeldenaar, Postbus 11, 3500 AA Utrecht of e-mailadres info@debeeldenaar.nl.

BIJEENKOMSTEN

Van Gelder-lezing

De tiende Van Gelderlezing die op donderdag 17 november 2011 in het Geldmuseum in Utrecht wordt gehouden, wordt verzorgd door prof. dr. Olivier Hekster (Hoogleraar Oude Geschiedenis aan de Radboud Universiteit in Nijmegen) en heeft als titel *Heersende beelden*. In deze lezing zal Hekster ingaan op de manier waarop verschillende keizers hun voorouders presenteerden. Centraal in zijn verhaal staat Nero (keizer van 54-68); een van de meer omstreden keizers uit de Romeinse wereld. Hij was via zijn vader én moeder nazaat van de eerste keizer, Augustus. Onderzoek gaat ervan uit dat Nero systematisch de aandacht vestigde op zijn illustere voorouders. Alleen door te kijken hoe het beeld onder Nero zich verhiel tot de beelden die zijn voorgangers uitzonden, kan iets gezegd worden over de mate waarin de keizer meer (of minder) dan zijn voorgangers zijn afstamming benadrukte ter bevordering van zijn eigen imago. En alleen door datzelfde te doen voor alle media die de keizer tot zijn beschikking had, kunnen claims over een centraal geconstrueerd imago - en de receptie daarvan - daadwerkelijk geverifieerd worden.

Van Gelderlezing, donderdag 17 november, 19.15 uur in het Geldmuseum, Leidseweg 90, Utrecht. De toegang tot de Van Gelderlezing is vrij.
www.geldmuseum.nl

AFBEELDING

Bij het artikel van René Kappers over een Schoonhovense zilveren penning vervaardigd bij het regeringsjubileum van koning Willem III in *De Beeldenaar* 2011-5 stond een versleten exemplaar van de penning afgebeeld uit een

particuliere collectie. Johan Mevius wees de redactie op betere afbeeldingen die staan afgebeeld in W.K.F. Zwierzina, *Nederlandse historiepenningen 1864-1898*. De redactie beeldt ze hier graag af. ■

zilveren jubileumpenning 1874 (1½ ware grootte)

Atelierbezoek

Lezers van *De Beeldenaar* kunnen zich aanmelden voor een atelierbezoek op zaterdag 26 november bij Heleen Levano in Broek in Waterland.

Aanmelden per e-mail: maja@agandau.nl. Vermeld uw naam en adres. Met de bevestiging van uw aanmelding ontvangt u tevens gegevens over de exacte tijd van de bijeenkomst.

VerzamelaarsJaarbeurs

Tijdens de najaarseditie van de VerzamelaarsJaarbeurs wordt een Muntplein ingericht waar bezoekers demonstraties en exposities kunnen bijwonen en verzamelingen bekijken over munten en penningen. Hier zullen historische muntweegschalen te zien zijn en een collectie munten uit de voc-tijd. Speciaal voor de VerzamelaarsJaarbeurs is een penning ontworpen die tijdens de beursdagen wordt gegoten door een bronsgieter en geslagen door de Koninklijke Nederlandse Munt.

Za. 19 en zo. 20 november. Jaarbeurs, Utrecht.

PUBLICATIE

Latijnse spreuken

Bij de Numismatische Kring Utrecht (NKU) verscheen een vernieuwde en aangevulde herdruk van het boek *Latijnse spreuken en omschriften op Nederlandse munten en penningen*. In dit boek zijn meer dan 1000 spreuken en omschriften opgenomen met een aantal afbeeldingen. Omdat veel verzamelaars van munten en penningen moeite hebben om de juiste betekenis te achterhalen van Latijnse spreuken en omschriften, meestal veroorzaakt door het gebruik van afkortingen, zijn deze Latijnse teksten voorzien van een vertaling. Het boek in A4-formaat omvat 100 pagina's en wordt uitgegeven in de aanloop naar het 40-jarig jubileum van de NKU in 2012. Het boek kost € 15 exclusief verzendkosten en is te bestellen bij A. J. Lansen, Haanderik 94, 3401 ET IJsselstein. ■

MUNTEN- EN POSTZEGELORGANISATIE

VEILINGEN & TAXATIES

MUNTEN, POSTZEGELS, BANKPAPIER, ETC.

Onafhankelijk
Betrouwbaar
Ervaren

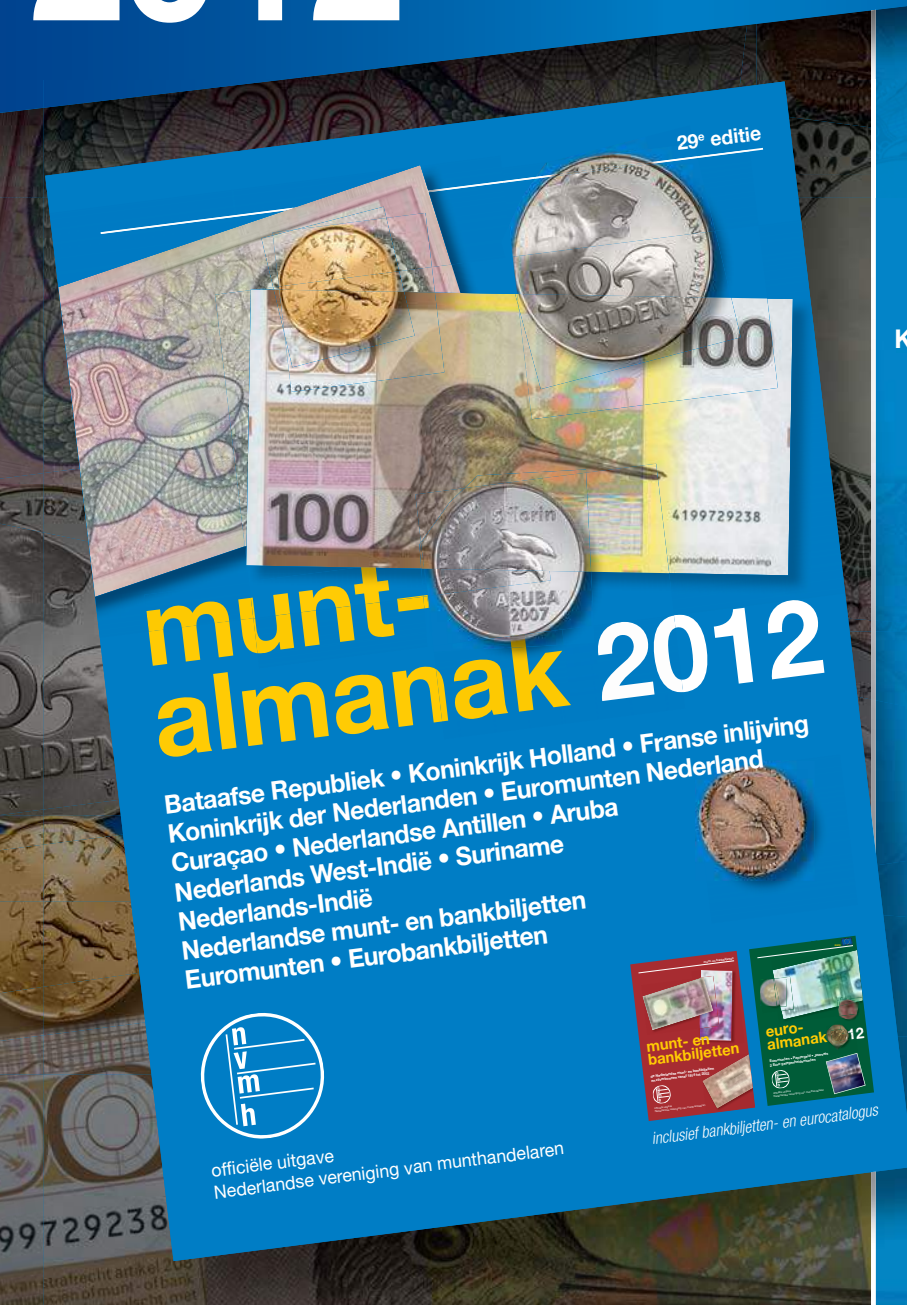
- Grootste klantengroep
- Bij verkoop hoogste opbrengst
- Betrouwbare en realistische taxaties worden kosteloos verstrekt

MPO, hét adres
voor veiling, advies
en bemiddeling

KANTOORADRES MPO: ENERGIEWEG 7, 3401 MD IJSSELSTEIN
TEL: +31 (0)30-6063944 - FAX: +31 (0)30-6019895 - WWW.MPO.NL

muntalmanak 2012

Bataafse Republiek

Koninkrijk Holland

Franse inlijving

Koninkrijk der Nederlanden

Euromunten Nederland

Curaçao

Nederlandse Antillen

Aruba

Nederlands West-Indië

Suriname

Nederlands-Indië

Munt- en bankbiljetten

Euromunten 20 landen

Eurobankbiljetten

Verkrijgbaar bij uw (NVMH-) leverancier voor €16,⁹⁵

www.nvmh.nl

Munthandel Verschoor

*Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten*

(1787.) ORANGISTISCH DRAAGTEKEN VAN WILLEM V.

Eénzijdig, binnen een versierde rand, met strik als draagoog,
het opengewerkt borstbeeld van Willem V naar links geplaatst op oranje papier.

Zilver, 23 x 36 mm. incl. strik, 5,21 gram.

Met belastingstempel gearceerde J (Voet blz.46, nummer 1) op keerzijde.

Postbus 5803 - 3290 AC Strijen
Tel.: (078) 674 7712 - Fax: (078) 674 4424

www.verschoor.com - info@verschoor.com

Lid I.A.P.N.

De Nederlandsche Muntenveiling

**OVERWEEGT U
UW VERZAMELING
TE VERKOPEN?**

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

**Internationale
veilingen**

Bel ons voor een vertrouwelijk
en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. -0294 - 43 30 55

De Nederlandsche Muntenveiling

Leeuvenveldseweg 14
1382 LX Weesp

Gediplomeerd veilinghouder & taxateur

Onze
veiling
catalogus
op aanvraag

De Nederlandsche Muntenveiling
Munten • Penningen • Papiergeld

www.nmv.nl

